ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA

BEHAR

GODINA XXV • 2016. • BROJ 129-130 • CIJENA 40 KN

BEHAR

MUNIB MAGLAJLIĆ
(1945–2015)

SENADIN LAVIĆ
ISMA KAMBEROVIĆ
SEAD ŠEMSOVIĆ
AIDA BAJRAKTAREVIĆ
AMIRA DERVIŠEVIĆ
NIRHA EFENDIĆ
IZBOR IZ DJELA MUNIBA MAGLAJLIĆA

KNJIŽEVNI PODLISTAK: 101 SEVDALINKA

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD

Za nakladnika:
Ervin JAHIĆ

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Urednik tematskog broja:
Mahir SOKOLIJA

Tekstove odabrao:
Sead ŠEMSOVIĆ

Urednik Ekonomskog podlistka:
Faris NANIĆ

Lektura:
Ena BEGOVIĆ-SOKOLIJA

Grafički urednik:
Selma KUKAVICA

DTP:
Mahir SOKOLIJA

Uredništvo: **Remzija HADŽIEFENDIĆ PARIĆ, Rusmir AGAČEVIĆ, Edin Urjan KUKAVICA, Senad NANIĆ, Sena KULENOVIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVAEY, Edib AHMETAŠEVIĆ**

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju.

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Ulica Grada Vukovara 235,
10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: casopisbehar@gmail.com
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
web: www.behar.hr

Cijena po primjerku: 40 kn, godišnja pretplata: 200 kn
Cijena u BiH: 10 KM, godišnja pretplata 60 KM.
Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**
Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Tisak: **Grafomark d.o.o.. Zagreb**

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske

ISSN 1330-5182

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori nisu nužno i stavovi uredništva.

Fotografije Muniba Maglajlića: Velija Hasanbegović

SADRŽAJ

3 Senadin Lavić: **Odlazak dida novije bošnjačke povijesti**
In memoriam: Munib Maglajlić (Banja Luka, 1945 – Sarajevo, 2015)

5 Isma Kamberović: **Biografski podaci o prof. dr. Munibu Maglajliću**

TRAJNI ZNANSTVENI ZNAMEN MUNIBA MAGLAJLIĆA

7 Sead Šemsović: **Usmena lirska pjesma u četrdesetogodišnjem predanom radu**

12 Aida Bajraktarević: **Bošnjačka epika u književnohistorijskim istraživanjima Muniba Maglajlića**

17 Amira Dervišević: **Maglajlićevo bavljenje usmenom prozom**

22 Nirha Efendić: **Bošnjačka usmena balada u istraživanjima Muniba Maglajlića**

KNJIŽEVNI PODLISTAK: 101 SEVDALINKA

27 Munib Maglajlić: **O pjesnicima i pjevačima sevdalink**

32 **101 Sevdalinka**

49 **Bilješke**

59 **Rječnik manje poznatih riječi**

62 Munib Maglajlić: **Vrijeme i prostor života sevdalinke**

66 Muhsin Rizvić: **Pogovor "101 sevdalinci"**

IZ DJELA MUNIBA MAGLAJLIĆA

68 **Bošnjaci: Enciklopedijski presjek**

71 **Bošnjačka usmena lirika**

84 **Historijat bilježenja i zanimanja za bošnjačku baladu**

91 **Mustaj-beg Lički – od krajišničkog junaka do epskog zapovjednika**

100 **Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak – djelo i vrijeme**

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik dr. Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

Odlazak dida novije bošnjačke povijesti

In memoriam: Munib Maglajlić (Banja Luka, 1945 – Sarajevo, 2015)

Senadin Lavić

Iznenada, kako se to obično dešava u našim jednokratnim ljudskim avanturama, preminuo je profesor Munib Maglajlić, dugogodišnji profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu i negdašnji predsjednik BZK "Preporod". Ta tužna vijest zatekla nas je i onespokojila u času kad smo odlučno provodili aktivnosti od posebne važnosti za BZK "Preporod" BiH. Dva dana ranije vratili smo se s puta iz Tuzle pod dojmovima Nametkovog romana *Tuturuza i Šejh Meco*. Profesor Maglajlić bio je iznimno duhovit tog dana. Takva je valjda naša sudbina u kojoj nas smrti prekidaju u pola posla i iza nas ostavljaju započete poslove koje mlađi naraštaji nastavljaju i dovršavaju.

Munib Maglajlić bio je signum neustrašive ustrajnosti u misiji bošnjačkog kulturnog uzdizanja posljednjih dvadeset i pet godina. Bio je prvoborac bošnjačkog buđenja u drugoj polovini 20. stoljeća i jedan od stupova bošnjačkih kulturnih pregnuća od devedesetih godina prošlog stoljeća do svoje smrti. U znanstveno-istraživačkom smislu oplemenio je bošnjačku kulturu i bosansku znanost radovima o usmenoj književnosti, prije svega proučavanjem historije i strukture bošnjačke balade.

Potrebno je, prije svega, posebno naglasiti činjenicu da je profesor Maglajlić bio *dobar* čovjek. Iz toga se onda otvara sve što govorimo u ovome trenutku. Pripadnik humanističke inteligencije, kulturni djelatnik nadaren za ironijski diskurs, neuhvatljiv za politikantske niskosti palanačkog duha, nesvodiv na prozaične slike žurnalističkog cinizma, odgovoran za svoje iskaze, ustrajan u radu za bošnjački narod, nesalomljivi dobrovoljac, antifašist i slobodar, identitetno definiran i u tome stamen, dostojanstven i hrabar, aristokratski odmjeren i oduhovljen, profesor Munib Maglajlić bio je signum neustrašive ustrajnosti u misiji bošnjačkog kulturnog uzdizanja posljednjih dvadeset i pet godina. Bio je prvoborac bošnjačkog buđenja u drugoj polovini 20. stoljeća i jedan od stupova bošnjačkih kulturnih pregnuća od devedesetih godina prošlog stoljeća do svoje smrti. Posebno trebamo cijeniti njegov odvažni stav 1993. godine kada se odlučivalo o sudbini Bosne. Naš bosanski *did* bio je uzor moralnog držanja u najtežim iskušenjima naše novije bosanske povijesti. Volio je ovo starobosansko ikavsko *did* koje smo s poštovanjem za njega namijenili. Od 1995. godine sarađivali smo u brojnim poduhvatima bošnjačkog naroda, što mi je predstavljalo izuzetnu, najveću čast. Profesor Maglajlić nikada nije gubio nadu ili bivao malodušan. U hizmetu bošnjačkom narodu nikada nije pokleknuo. Nikada nije izgubio cilj vlastitog djelovanja. U njemu smo imali iskrenu podršku i oslonac u teškoćama koje nam je život nosio. Naučili smo od profesora Maglajlića da ne posustajemo i da ne strahujemo pred onim što nam sutrašnjica

donosi. Srž njegovog života mogla bi se tumačiti kao pozivanje na dobro i potraga za istinom.

U znanstveno-istraživačkom smislu oplemenio je bošnjačku kulturu i bosansku znanost radovima o usmenoj književnosti, prije svega proučavanjem historije i strukture bošnjačke balade. Njegov znanstveno-istraživački opus obuhvata 360 bibliografskih jedinica: od toga 5 autorskih knjiga (dva pripremljena i neobjavljena rukopisa), 20 priređenih knjiga, 12 uredničkih knjiga, 320 znanstveno-stručnih članaka i drugo. Nadaleko je poznata njegova *101 sevdalinka*. A mnogi znaju i za djela: *Bibliografija radova o narodnoj književnosti* (1979), *Od zbilje do pjesme: ogledi o usmenom pjesništvu* (1983), *Muslimanska usmena balada* (1985), *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača* (1989), *Usmena lirska pjesma, balada i romansa* (1991).

Profesor Maglajlić upozoravao je neprestano da osnovu "Preporoda", od Safvet-bega Bašagića i saradnika okupljenih oko osnivanja "Gajreta" 1903. do današnjih dana, čini promjenjiva skupina *dobrovoljaca*, koja je odana ideji razvijanja bošnjačke kulturne forme. Za sve one koji su postavljali dušobrižnička pitanja o radu "Preporoda" profesor je imao kontrapitanje: Šta su oni koji od "Preporoda" nešto očekuju uradili da ta očekivanja ne budu iznevjerena? Razumijevao je "Preporod" kao veliko *poprište* borbe za gradnju bošnjačke kuće znanja i kulture koja daje prepoznatljivost Bošnjacima među drugim narodima Evrope. Znao je da se budućnost Bošnjaka može graditi samo na znanju i oblikovanju elitno obrazovanih članova društva. Na tom tragu "Preporod" funkcionira već dvadeset i pet godina, nenametljivo i strpljivo, gradeći krhku strukturu bošnjačkog znanja o sebi i drugima, stvarajući povijesnu samosvijest kao preduvjet bošnjačkog identiteta i postojanja.

Sasvim je izvjesno da će nam nedostajati plemeniti lik i dostojanstveno držanje profesora Maglajlića u danima što slijede. Niko od nas danas ne može procijeniti šta je značio i šta je sve profesor Maglajlić uradio za Bosnu i Bošnjake. Možemo reći, sasvim sigurno, bio nam je neizmjerno vrijedan i važan u poslovima koje smo obavljali.

Neka je rahmet i vječno hvala profesoru Maglajliću.

Lahka mu zemlja bosanska.

Biografski podaci o prof. dr. Munibu Maglajliću

Profesorova životna zanimanja veoma su raznovrsna te obuhvaćaju najmanje četiri oblasti: naučno-stručna istraživanja u oblasti usmene književnosti; profesorski nastavno-pedagoški rad; društveni angažman pri BZK "Preporod"; saradnja s Fondacijom "Mulla Sadra". Profesor se najduže bavio historijsko-kritičkim proučavanjima u oblasti usmene književnosti, u čemu je njegov doprinos proučavanju historije i nastanka sevdalinke i bošnjačke balade veoma značajan i prepoznatljiv.

Piše: **Isma Kamberović**

Književni kritičar i književni historičar usmene književnosti prof. dr. Munib Maglajlić rođen je 24. marta 1945. godine u Banjoj Luci. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnom gradu. Diplomirao je na Višoj pedagoškoj školi u Banjoj Luci 1966. godine i na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku za istoriju jugoslovenskih književnosti i srpskohrvatskog jezika, 1970. godine. Magistarsku radnju *Sevdalinka (književnohistorijsko i književnoteorijsko određenje jednog kratkog usmenog oblika sa bosanskohercegovačkog prostora)* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1974. godine, a doktorsku disertaciju *Književnohistorijsko i književnoteorijsko određenje muslimanske narodne balade* odbranio je 1980. godine na istom fakultetu. Nakon diplomiranja izabran je za asistenta u Institutu za izučavanje jugoslovenskih književnosti u Sarajevu, gdje je proveo dvadeset i četiri godine i u tom periodu prošao je izbor u sva stručna i naučna zvanja: od stručnog saradnika do višeg naučnog savjetnika i na kraju direktora, sve do 1992. godine, kada prelazi na Filozofski fakultet, gdje je izabran u zvanje redovnog profesora na Odsjeku za južnoslavenske književnosti (kasnije preimenovanom u Odsjek za književnosti naroda BiH). Kasnije je sarađivao s Fakultetom islamskih nauka, Pedagoškom akademijom i Muzičkom akademijom Univerziteta u Sarajevu.

Kao stipendista DAAD-a boravio je na studijskim istraživanjima u Njemačkoj, zatim je učestvovao na brojnim naučnim simpozijima u regiji i inozemstvu: Turskoj, Njemačkoj i Engleskoj, te folklorističkim skupovima i kongresima Saveza udruženja folklorista u bivšoj Jugoslaviji. Bio je član redakcije *Godišnjaka* Instituta za književnost, urednik za Bosnu i Hercegovinu bibliografske edicije *Jahresbibliographie*, koja je objavljivana u Freiburgu i Ljubljani, član uredništva časopisa *Rad* Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, saradnik drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* Jugoslavenskog leksikografskog zavoda u Zagrebu, *Leksikona pisaca Jugoslavije* u izdanju Matice srpske iz Novog Sada, urednik časopisa *Radovi* Filozofskog fakulteta u Sarajevu te član redakcije edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* koju objavljuje BZK "Preporod".

Profesorova životna zanimanja veoma su raznovrsna te obuhvaćaju najmanje četiri oblasti: naučno-stručna istraživanja u oblasti usmene književnosti; profesorski nastavno-pedagoški rad; društveni angažman pri BZK "Preporod"; saradnja s Fondacijom "Mulla Sadra".

Profesor se najduže bavio historijsko-kritičkim proučavanjima u oblasti usmene književnosti, gdje je njegov doprinos proučavanju historije i nastanka sevdalinke i bošnjačke balade veoma značajan i prepoznatljiv. Njegov naučno-istraživački rad veoma je plodan. Objavio je 5 stručnih autorskih knjiga, 20 priređivačkih, 12 uredničkih, 340 naučno-stručna priloga, osvrta i polemike.

Profesorsko-pedagoški rad trajao je dvadesetak godina. Pored održavanja nastave na predmetima Usmena književnost i Bošnjačka književnost I, bio je član brojnih komisija i mentor prilikom izrade magistarskih i doktorskih radnji. Pod njegovim mentorstvom magistarske i doktorske radnje

uradili su brojni postdiplomci i doktorandi, a spomenut ćemo sljedeće: Aida Bajraktarević, Sead Šemsović, Nirha Efendić, Amira Dervišević, Mirsad Kunić, Aiša Softić i dr.

Dvadeset pet godina se bavio promicanjem kulturnih i nacionalnih bošnjačkih pitanja pri Bošnjačkoj zajednici kulture "Preporod". Bio je jedan od bliskih prijatelja i saradnika prof. dr. Muhsina Rizvića, te su zajedno podnijeli teret obnavljanja tadašnjeg Kulturnog društva Muslimana "Preporod" 1990. godine. Najprije je obavljao dužnost direktora tadašnjeg Centra za bosansko-muslimanske studije (danas Institut za bošnjačke studije), u okviru kojeg su započeti važni istraživački projekti: *Bošnjaci: enciklopedijski presjek* i *Bošnjački biografski leksikon*, a kasnije je šest godina obavljao dužnost predsjednika BZK "Preporod", od 1994. godine do 2000. godine. Bio je dugogodišnji direktor Instituta za bošnjačke studije te član već spomenute redakcije edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, koju u okviru izdavačke djelatnosti objavljuje BZK "Preporod".

Posljednjih desetak godina profesor je uspostavio prijateljsku saradnju s Fondacijom "Mulla Sadra", čijoj izdavačkoj djelatnosti je dao veliki doprinos kao urednik. Skoro sva njihova brojna izdanja, koja su uglavnom vjerskog islamskog i filozofskog sadržaja, prošla su njegove uredničke stručne zahvate.

Četrnaest godina prije smrti, na pitanje Vehida Gunića: Po čemu će biti pamćen Munib Maglajlić? – odgovorio je: *Volio bih da me moji savremenici upamte po tome što sam skrenuo pažnju na to usmeno pjesništvo i na njegovu vrijednost. Volio bih da to ne ostane neprimijećeno, ali ne zbog mene nego zbog tog pjesništva koje je pažnje vrijedno i sa čim mi ulazimo u svjetsku riznicu umjetničkog blaga, umjetnosti riječi, jezične umjetnine*.[1] I na kraju, radovi u njegovoj bibliografiji govore o njegovim obimnim i značajnim istraživanjima usmene književnosti i želja mu je uslišena: pamtit ćemo ga kao predanog proučavaoca sevdalinke, balade i romanse, važnih tema iz usmene književnosti, i velikog čovjeka, baš onakvog kako ga je opisao Vehid Gunić: *Nisam do sada susreo ni dražeg, ni umnijeg, ni blažeg, ni rječitijeg, ni skromnijeg, ni dobronamjernijeg čovjeka od dobrog čovjeka Muniba Maglajlića.*[2]

Godine 2010. napunio je 65 godina života te je umirovljen kao redovni profesor. U 2015. godini napunio je sedamdeset godina života, a na veliku žalost svih nas u istoj godini nas je i napustio.

Umro je 19. oktobra 2015. godine, a pokopan je na Ravnim Bakijama, u blizini kćerkinog mezara.

[1] Vehid Gunić: *Ljudi dobre zemlje Bosne*. Tuzla: Bosnia Ars, 2001, str. 170-171.
[2] Ibid.

Usmena lirska pjesma u četrdesetogodišnjem predanom radu

Maglajlićev doprinos izučavanju historijata bilježenja i zanimanja za usmenu lirsku pjesmu ogleda se u brojnim prepoznavanjima Bosne i bošnjačke usmene književnosti u radovima svojih prethodnika. Svakome od pobrojanih posvećena je pažnja prema njihovoj važnosti za ukupno očuvanje najprije bošnjačke, a potom i bosanskohercegovačke usmene lirike, a ne prema njihovom značaju za neke druge kontekste i neka druga usmenoknjiževna lirska nasljeđa. Upravo stoga Maglajlićevi radovi i predstavljaju glavnu prekretnicu u ukupnom bavljenju bošnjačkom usmenom lirskom pjesmom.

Piše: **doc. dr. Sead Šemsović**

Usredsriježeno zanimanje za usmenu liriku Munib Maglajlić pokazuje još ranih sedamdesetih godina 20. stoljeća.[1] U tim prvim radovima bavi se historijatom bilježenja i zanimanja za sevdalinku, kojima iskoračuje iz dotadašnjeg sporadičnog pisanja o pojedinačnim fenomenima vezanim za ovo pjesničko uobličenje, a posljednjim kao da zaokružuje vlastiti put – ispisujući leksikografsko određenje ovoga žanra. Od tih prvih pa do onih netom pred odlazak napisanih radova protekla su četiri desetljeća studioznog i iscrpnog književnoteorijskog, književnohistorijskog, književnokritičkog, antologičarskog i sakupljačkog bavljenja lirskom pjesmom, a posebno sevdalinkom.

Ukupno Maglajlićevo bavljenje usmenom lirikom možemo prepoznati u četiri osnovna smjera: znanstveni i stručni radovi o usmenoj lirici, osvrti na antologijske izbore, antologijski izbori i rad na terenu. Kroz te tri dimenzije možemo sagledati svekolike Maglajlićeve pristupe lirici. Pritom, u prvoj kategoriji *znanstveni i stručni radovi* prepoznajemo najprije radove o teorijskom određenju pojedinih žanrova, potom one o historijatu zanimanja i historijatu bilježenja, zatim radove o pojedinim sakupljačima ili autorima priloga te, u konačnici, prepoznajemo radove o utjecaju usmene lirike na pisanu književnost.

Najznačajniji doprinos bavljenju teorijskim određenjem žanrova usmene lirike Maglajlić je svakako pružio baveći se sevdalinkom. Još od prvih radova bavio se uočavanjem prepoznatljivosti sevdalinke kao usmenoknjiževnog pjesničkog lirskog žanra, među kojima se posebno ističe predgovor antologije *101 sevdalinka* "Sredina i vrijeme nastanka sevdalinke" iz 1977. godine, u kome *kistom* majstora u jezičkim bravurama uspijeva vanredno dobro oslikati i lokacije i okolnosti nastajanja tog najsenzibilnijeg bosanskohercegovačkog lirskog žanra. Ovoj se temi povremeno u kraćim ili dužim pasažima vraćao baveći se konkretnim pjevačem ili zapisivačem, ali krunski rad o ovoj temi zasigurno je *Leksikografsko određenje sevdalinke* iz 2011. godine. U ovom kratkom prilogu Maglajlić je uspio donijeti pregled svih značajnijih leksikografskih natuknica i u konačnici ponudio i svoje rješenje, u kome po prvi put nailazimo na klasifikaciju pojma *sevdalinka* na (1) usmenoknjiževnu lirsku pjesmu i (2) pjesmu nastalu po uzoru na sevdalinku, pri čemu druga cjelina biva raščlanjena na tri uobličenja prema vremenu nastanka pjesme: austrougarsko razdoblje, međuratni period i vrijeme nakon Drugog svjetskog rata.

[1] Svoje bavljenje lirskom pjesmom, konkretno sevdalinkom, Maglajlić započinje prikazom "Jedna njemačka disertacija o sevdalinci" iz 1971. godine. Disertacija Wolfganga Eschkera *Untersuchungen zur Improvisation und Tradierung der Sevdalinka an Hand der sprachlichen Figuren* objavljena je iste godine u Minhenu, Njemačka.

Ovakvim je književnoteorijskim iskorakom Maglajlić pomaknuo pređašnja teorijska sagledavanja ovoga žanra, koja prepoznajemo najprije u potenciranju na prepoznatljivosti sevdalinke kao pjesme *i ljubavne radosti i ljubavne boli podjednako upečatljivo*, dok su prethodni leksikografi potencirali na melanholičnom stanju i karasevdahu. S druge strane, jedino Maglajlić u svojoj natuknici naznačava lokalna obilježja kao osobenost sevdalinke, čemu je u svome znanstvenom radu posvetio ponajveći dio bavljenja sevdalinkom. Stoga samu primjenu vlastitih teorijskih postignuća prepoznajemo ponajprije u obimnoj studiji "Odnos pjesme i zbilje u sevdalinci" iz 1974. godine.[2] Ovim radom Maglajlić nastavlja ranije započetu temu prilozima Hamida Dizdara između dva svjetska rata i Alije Bejtića iz pedesetih godina 20. stoljeća, jer uspijeva razlučiti da pjesme s lokalnim obilježjima nikada nisu lirski monolozi – bilo muški ili ženski. Na taj način uspješno prepoznaje i mjesta i okolnosti pjevanja ovih tipova sevdalinke, jer one koje su uspjele zapamtiti neke znamenite momke i gizdave djevojke prenosile su vijest o nekome te su se i pjevale na nekim zajedničkim sijelima, dok su lirski monolozi ipak ostajali za intimnija šaputanja. Na kratke teorijske pasaže nailazimo i u onim Maglajlićevim radovima koji se bave tek predstavljanjem nečijeg antologijskog izbora lirske i lirskonarativne poezije, što pokazuje zanimljivu crtu njegovog znanstvenog istrajavanja na popravljanju trenutnog stanja u nauci o usmenoj književnosti.

O samim lirskim žanrovima nailazimo na zgusnute teorijske dionice u poglavlju "Usmena lirska pjesma u Bosni i Hercegovini" u knjizi *Usmena lirska pjesma, balada i romansa* iz 1991. godine. Maglajlić u ovom poglavlju predstavlja najznačajnije usmenoknjiževne lirske žanrove naroda Bosne i Hercegovine i njihov zajednički korijen u lirici bosanskog srednjovjekovlja. U prezentiranje žanrova kreće od običajno-obrednih i njezinih podskupina koledarskih i božićnih, svatovskih i svadbenih, te nastavlja s pjesama uz rad, uspavanki, šaljivih pa do ljubavnih pjesama. O svakoj od ovih vrsta daje po nekoliko rečenica kojima naznačava njihovu književnoteorijsku prepoznatljivost, a u fusnoti najčešće donosi i najznačajniju zbirku u kojoj se pjesme mogu pronaći. Iako je veći dio rada posvećen sevdalinci, što sam žanr u kontekstu drugih nesumnjivo i zaslužuje, ovo je ipak sve do danas jedina studija o žanrovima ukupne bosanskohercegovačke usmene lirike.

Najznačajniji doprinos bavljenju teorijskim određenjem žanrova usmene lirike Maglajlić jedao baveći se sevdalinkom. Još od prvih radova bavio se uočavanjem prepoznatljivosti sevdalinke kao usmenoknjiževnog pjesničkog lirskog žanra, među kojima se posebno ističe predgovor antologije *101 sevdalinka* "Sredina i vrijeme nastanka sevdalinke" iz 1977. godine, u kome *kistom majstora* u jezičkim bravurama uspijeva vanredno dobro oslikati i lokacije i okolnosti nastajanja tog najsenzibilnijeg bosanskohercegovačkog lirskog žanra.

Maglajlićev najcjelovitiji sintetski rad o bošnjačkoj usmenoj lirici zasigurno je predgovor antologije *Usmena lirika Bošnjaka* iz 2004. godine objavljene u okviru edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, a naslovljen kao "Bošnjačka usmena lirika". U ovome radu prepoznajemo dugogodišnje bavljenje usmenom lirikom jer je najprije dat historijat bilježenja i zanimanja za bošnjačku usmenu liriku, a potom je svakom žanru posvećena odgovarajuća pažnja i potcrtane su njihove osobine i osobenosti kao uvjet kvalitetnog prepoznavanja žanrova.

Bavljenje historijom bilježenja i zanimanja za usmenu liriku Maglajlić započinje radom *Historijat bilježenja i zanimanja za sevdalinku* iz 1974. godine, nastavlja radom *Prvi poznati pjesnik sevdalinke* iz 1982. i konačno kruniše uvodnim poglavljem knjige iz 1991. godine *Historijat bilježenja i zanimanja za lirsku pjesmu, baladu i romansu u Bosni i Hercegovini*. Iako je posljednji rad već svojom temom širi, jer obuhvata i lirskonarativne pjesničke oblike, sami lirski žanrovi prvi put na jednom mjestu bivaju promatrani u kontinuitetu njihova bilježenja i zanimanja kritičke i znanstvene javnosti za njih. Budući da se prva dva rada bave isključivo bošnjačkom književnošću, njihova je kompaktnost na zavidnom nivou dok u posljednjem radu, usljed velikog broja razuđenih fenomena unutar najmanje tri lirska izraza, struktura i nije mogla biti tako monolitnom kao u prethodna dva.

Svaka od ovih studija predstavlja prekretnicu u bavljenju usmenom lirikom do tada, pri čemu prva i treća sintetski donose sliku redoslijeda bavljenja i zanimanja, dok se druga bavi samo tom prvom viješću o prvom pjesniku-pjevaču sevdalinke. Sintetski radovi hronološkim redom iscrtavaju živopisnu sliku manje ili više poznatih pregalaca na polju sakupljanja ili propitivanja estetskih ili kakvih drugih poetskih vrijednosti. Stoga su ovi Maglajlićevi radovi do danas ostali najozbiljnija polazišna osnova za sve kasnije istraživače.

Brojni su radovi posvećeni pojedinim sakupljačima ili istraživačima usmene lirske pjesme, ponajčešće sevdalinke, ili općenito usmene književnosti. Istaknuti pojedinci različitih razdoblja prepoznavali su u usmenoj književnosti vrijedno blago kojim se trebaju pozabaviti. Neki od njih privukli su i Maglajlićevu znatiželju: nepoznati bilježnik *Erlangenskog rukopisa*, Alberto Fortis, Nikola Tordinac, Vuk Karadžić,

[2] Munib Maglajlić je upravo te 1974. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu odbranio magistarsku radnju pod naslovom *Sevdalinka (književnohistorijsko i književnoteorijsko određenje jednog kratkog usmenog oblika sa bosanskohercegovačkog prostora)*, što predstavlja prvi rad te vrste kod nas.

Ludvik Kuba, Vinko Vice Palunko, Dragutin Prohaska, Antun Knežević, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Salih Mešić, Hamza Humo, a od pjesnika-pjevača Selim Salihović i Hamdija Šahinpašić. Pored ovih kojima je posvetio po jedan pa čak i dva teksta, znatno je duži onaj popis folklorista, istraživača i pjevača koji su kroz brojne radove zastupljeni u Maglajlićevom dugogodišnjem bavljenju usmenom lirikom.

Maglajlićev doprinos izučavanju historijata bilježenja i zanimanja za usmenu lirsku pjesmu ogleda se u brojnim prepoznavanjima Bosne i bošnjačke usmene književnosti u radovima svojih prethodnika. Svakome od pobrojanih posvećena je pažnja prema njihovoj važnosti za ukupno očuvanje najprije bošnjačke, a potom i bosanskohercegovačke usmene lirike, a ne prema njihovom značaju za neke druge kontekste i neka druga usmenoknjiževna lirska nasljeđa. Upravo stoga Maglajlićevi radovi i predstavljaju glavnu prekretnicu u ukupnom bavljenju bošnjačkom usmenom lirskom pjesmom.

Prvi rad o intertekstualnom relacioniranju usmene lirske pjesme i djela pisane književnosti nastaje već 1978. godine "Morići u Đerzelezu"[3], propitujući prisustvo junaka čuvene sarajevske balade o pogubljenju braće Morić u Andrićevim pripovijetkama o bošnjačkom epskom junaku Aliji Đerzelezu. Nakon toga 1984. godine nastaje rad "Odjeci muslimanske balade u pisanoj književnosti",[4] zatim 1985. "Folklorni elementi u djelu Luke Botića",[5] 1988. "Transpozicija balade *Hasanaginica* u drami – od Davida Todorovića do Alije Isakovića",[6] da bi u knjizi *Usmena lirska pjesma, balada i romansa* Maglajlić posvetio jedno cijelo poglavlje ovome pitanju. Odnos lirske pjesme sagledavan je prema pisanoj lirici te proznoj i dramskoj književnosti, čime sama tema knjige biva sasvim zaokružena, a odnos usmeno – pisano u bošnjačkoj književnoj kritici uspješno je dosegao

Prvi rad o intertekstualnom relacioniranju usmene lirske pjesme i djela pisane književnosti nastaje već 1978. godine "Morići u Đerzelezu", propitujući prisustvo junaka čuvene sarajevske balade o pogubljenju braće Morić u Andrićevim pripovijetkama o bošnjačkom epskom junaku Aliji Đerezelezu.

višu instancu. Tekstom "Dubravićev roman – zamamna razrada narodne pjesme"[7] Maglajlić propituje odnos lirskonarativne pjesme o ženidbi bega Ljubovića s romanom Husejna Đoge Dubravića *Sreća mladog Ljubovića*, a povodom prvog integralnog izdanja romana iz 2005. godine. Ovi su Maglajlićevi radovi prvotna čitanja suodnosa usmene i pisane književnosti kod Bošnjaka. Prije njega tek iznimno se pojavljuje neka naznaka ovakvoga čitanja, jer su se rijetki folkloristi hvatali ukoštac s obimnom građom, a modernijim književnim kritičarima ovaj suodnos nije bio posebno zanimljiv.

Cijeli je niz prikaza prisutan u zamašnoj bibliografiji Muniba Maglajlića.[8] Među njima posebno se daju prepoznati negativne ocjene antologijskih izbora, i to ukupno dvije: "Novi zbornik, stare navike" o zbirci *Stare narodne pjesme Muslimana Bosne i Hercegovine* Saita Orahovca iz 1976. godine[9] i "Sužavanje antologičarskog vidokruga" o *Antologiji narodnih balada* Hatidže Krnjević iz 1978. godine.[10] Zamjerke Orahovčevoj antologiji ogledaju se u stanovitim redaktorskim zahvatima priređivača, dok su u drugom slučaju one usmjerene prema lošem izboru pjesama. Uz zamjerke na drugi antologijski izbor prisutno je Maglajlićevo uvažavanje Hatidže Krnjević kao znalca bosanskohercegovačke usmene balade i autorovo prividno čuđenje zbog njezina odstupanja od vlastitog predašnjeg izbora iz 1973. godine. Konkretnim primjerima da je u prethodnom izboru balada bila ponudila bolja rješenja, Maglajlić se čudi novooblikovanom antologijskom izboru. A zapravo, nova nacionalna gibanja koja su zapljusnula priređivačicu ovoga izbora uvjetovala su novi, a pritom znatno slabiji izbor usmenih balada od onoga kojeg je ponudila tek koju godinu ranije uz disertaciju *Usmene balade Bosne i Hercegovine*. Među pozitivnim prikazima antologijskih izbora izdvajaju se ocjene lirskih zbirki Olinka Delorka i Nirhe Efendić, epskih: Rašida Durića i Anđelka Mijatovića, te proznih Alije Isakovića i Aiše Softić, dok je tendencioznost beogradske folklorističke škole uvijek nailazila na oštro Maglajlićevo pero, kako u ranije spomenutim ocjenama tako i o izboru usmene epike Miodraga Stojanovića.

Pored negativnih ocjena antologijskih izbora Maglajlić potpisuje i nekoliko negativnih i mnogo više pozitivnih prikaza znanstvenih studija. Među pozitivnim prikazima posebnu pažnju privlače ocjene knjiga koje se bave i usmenom lirikom: Vladana Nedića, Hatidže Krnjević, Marije Kleut, Miodraga Matickog, Maje

[3] U: *Odjek*, god. 31, br. 19 (1978), str. 13.; u knjizi *Od zbilje do pjesme*, Banjaluka, 1983, str. 187-193.

[4] U: *Izraz*, god. 28, knj. 54, br. 5 (1984), str. 368-381.

[5] U: *Mogućnosti*, god. 32, 10/12 (1985), str. 1079-1082.; *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla, 1989, str. 122-126).

[6] U zborniku radova *Motivi narodne književnosti u modernoj i savremenoj jugoslovenskoj drami*, Novi Sad, 1988, str. 190-202.

[7] U knjizi: Husejn Đogo Dubravić: *Sreća mladog Ljubovića: ljubavni roman iz 18. vijeka*, Gradačac, 2005, str. 231-243.

[8] Ovdje se nismo mogli baviti svim Maglajlićevim prikazima, jer oni izlaze iz okvira usmene lirike ili lirskonarativne poezije. Veliki je broj prikaza knjiga o usmenoj epici i knjiga usmene epike, o usmenoj prozi i usmene proze, općenito književne kritike i bošnjačke književne kritike pa sve do leksikografije. Svi oni zajedno čine jednu sasvim drugačiju temu koja bi oslikala književnu recepciju Muniba Maglajlića.

[9] U: *Život*, god. 25, br. 12 (1976), str. 759-768.

[10] U: *Godišnjak Instituta za jezik i književnost*, knj. 7 (1978), str. 303-309.

Bošković-Stulli i one u kojima su bili propitivani neki drugi usmenoknjiževni žanrovi: Đenane Buturović, Zoje Karanović, Esme Smailbegović, Radmile Pešić i Nade Milošević Đorđević. Posebno je zanimljiva činjenica da su različite knjige istoga autora dobile različite ocjene, što očigledno ukazuje da je izvedena ocjena knjige, a ne ličnosti autora, kako to nekada površnom čitaocu može izgledati.

Prvi Maglajlićev antologijski izbor potječe iz 1976. godine i nosi naslov *Sa gornjeg čardaka – 120 pjesama iz zbirke Saliha Mešića*, a kao supotpisnik pojavljuje se Smail F. Terzić. Od rukopisne ostavštine koja čini jednu bilježnicu sa 314 pjesama, mjesto u ovoj antologiji našlo je 46 lirskih pjesama, 28 balada i 46 romansi. Budući da je riječ o izboru iz rukopisne ostavštine jednog sakupljača, što se u postupku priređivanja uvijek pojavi kao otežavajuća okolnost, nisu svi primjeri podjednake estetske vrijednosti, ali će oni najizbrušeniji naći svoje mjesto u brojnim narednim Maglajlićevim antologijama, a sama zbirka ostati kao jedan od važnijih izvora za usmenoknjiževna lirska i lirskonarativna pjesnička uobličenja potekla iz bošnjačke kulturne sredine.

Antologija *101 sevdalinka* najznamenitija je Maglajlićeva antologija. Prvo izdanje pojavilo se 1977. godine u okviru edicije *Bibliofilsko izdanje* "Prve književne komune" u Mostaru, a drugo 2010. godine u Gradačcu. Oba izdanja sadrže popratnu aparaturu u vidu predgovora "O pjesnicima i pjevačima sevdalinke", te dijelove "Izvori i bilješke", u prvom "Sredina i vrijeme nastanka sevdalinke", odnosno "Vrijeme i prostor života sevdalinke" u drugom, "Pogovor" iz pera Muhsina Rizvića, potom "Abecedni popis pjesama", kojeg nema u prvom već samo u drugom izdanju, i "Rječnika manje poznatih riječi". Ovaj antologijski izbor najznačajnija je antologija sevdalinke i već od svog prvotnog pojavljivanja i u domaćoj i u svjetskoj nauci predstavlja nezaobilazan izbor sevdalinki. Za prvo izdanje korice i popratne ilustracije potpisuje znameniti bošnjački slikar Safet Zec, a u potonjem se kao autor likovnog izgleda korica pojavljuje

S druge strane, svjestan da pjesma *Put putuje Latif-aga* zapravo pripada lirskim pjesmama o rodnom kraju, a ne o sevdahu, Maglajlić je ne uključuje u novi izbor iako je bila u prethodnom. Na sličan način, neke za sevdalinku suviše složene strukture kakvu ima pjesma *Falila se Šarića kaduna* nisu mogle naći mjesto unutar novoga izbora.

također značajni bošnjački grafičar Mehmed Zaimović. Posebnost ovih izbora je velika Maglajlićeva posvećenost bavljenju sevdalinkom što se posebno oslikava kako na sam odabir pjesama tako i na njihov redoslijed unutar zbirke. Oba izdanja započinju pjesmom *Poljem se vija Hajdar delija* jer pjesma pamti perjanicu kao srednjovjekovno obilježje bosanske vlastele, s jedne, i kapiju utvrđenog grada na nekoj uzvisini kao sliku srednjovjekovnog bosanskog grada, s druge strane. Redoslijed pjesama otprilike prati tematsko-motivsku starost – od bosanskog srednjovjekovlja do kraja osmanske vlasti nad Bosnom.

101 sevdalinka u drugom izdanju donosi sasvim drugačiji izbor sevdalinki, nastao kao plod izbrušenijeg sagledavanja poetičkih osobenosti ovoga žanra. Najprije, tokom godina istraživanja pojavile su se uspjelije inačice neke teme, bilo da su pronađene unutar neke rukopisne ostavštine[11], fonoarhiva[12] ili da je neki zaljubljenik u sevdalinku uspio pronaći u živom izvođenju.[13] S druge strane, svjestan da pjesma *Put putuje Latif-aga* zapravo pripada lirskim pjesmama o rodnom kraju, a ne o sevdahu, Maglajlić je ne uključuje u novi izbor iako je bila u prethodnom. Na sličan način, neke za sevdalinku suviše složene strukture kakvu ima pjesma *Falila se Šarića kaduna* nisu mogle naći mjesto unutar novoga izbora. Posebno treba istaći činjenicu da u prvi izbor nije ušla pjesma *Snijeg pade na behar na voće* zbog drugog stiha u kome se oslikava neki kasniji isuviše raspusan odnos prema erotskom, dok u drugom izboru Maglajlić donosi inačicu koju dobija zahvaljujući kolegi i prijatelju iz Finske Risti Pekka Penannenu. Pjesmu je još 1907. godine zabilježio Franz Hampe u Sarajevu, snimivši za potrebe "Gramophone Company" Saliha Kahrimanovića kako pjeva i prati svoje pjevanje uz saz.

Antologija usmene lirike Bošnjaka iz 1997. godine u izdanju izdavačke kuće *Alef*, prva je antologija u kojoj se pojavljuju na jednom mjestu različiti lirski žanrovi u prvom i balade u drugom dijelu nakon Nametkove antologije *Od bešike do motike* iz 1970. godine. Uvidom u redoslijed lirskih oblika lahko je utvrditi da nisu sasvim ispoštovane priređivačeve upute, već da je izdavač unosio neke preinake prema vlastitom nahođenju. Budući da se radi o kratkim pjesničkim oblicima i da je u prijelomu odlučeno da na jednoj stranici budu po dvije kraće pjesme, došlo je do pomjeranja tako da su sasvim kratke uspavanke došle u nekoliko slučajeva na vrh strane a nakon njih je uslijedila neka ljubavna pjesma na istoj stranici. Takav je raspored sasvim narušio očiglednu kompaktnost zamišljene cjeline.

Potvrdu o zamišljenoj cjelini dobit ćemo koju godinu kasnije izlaskom iz štampe antologijskog izbora *Usmena lirika Bošnjaka* iz 2006. godine. To je najcjelovitiji i najkompaktniji izbor bošnjačke usmene lirike. Maglajlić je ovim izborom pokazao zavidan stepen majstorstva u poznavanju građe i uređenju redoslijeda pjesama. Budući da se pojavljuje unutar reprezentativne i za Bošnjake najznačajnije edicije književnosti *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, njezin je značaj još veći jer uspostavlja svojevrstan kanon ne samo pjesama koje su odabrane nego

[11] Rukopisna ostavština Antuna Hangija.
[12] Fonoarhiv "Gramophone Company" iz Berlina.
[13] Muhamed Žero: *Sevdah Bošnjaka. 430 sevdalinki sa notnim zapisom*, Sarajevo 1995; Vehid Gunić: *Meraklije*, Zagreb/Tuzla, 1994.

i načina oblikovanja jednog antologijskog izbora usmene lirske pjesme. Svoje mjesto među tri stotine pjesama našla su sva najkvalitetnija do tada poznata uobličenja najznačajnijih žanrova: uspavanke, lirske pjesme s mitološkim slojevima, među običajno-obrednim svatovske i svadbene pjesme, poneka pjesma uz rad, pjesme s rodoljubivim temama pa do ljubavnih pjesama među kojima je naravno najveći broj sevdalinki, i u konačnici šaljive pjesme. Taj široki raspon lirskih tema Maglajlić je uspješno obuhvatio i primjerima oslikao ne samo zatečeno stanje već i neki pretpostavljeni kontinuitet sazrijevanja i trajanja bošnjačke usmene lirike.

O vlastitom sakupljačkom radu Munib Maglajlić nije pisao. Tek u ponekim bilješkama uz pjesme ili u radovima o Selimu Salihoviću[14] i Hamdiji Šahinpašiću[15] možemo prepoznati poneki komentar. Pritom, u bilježenju o Salihoviću nailazimo na opasku da je riječ o "četrdeset pjesama", dok o drugome u samom prilogu nemamo tačan podatak o broju pjesama. Stoga nam je jedan od najrelevantnijih pokazatelja sama zbirka *Usmena lirika Bošnjaka* u kojoj nailazimo na dvadeset i tri pjesme uz čiji naslov u bilješci na kraju knjige stoji "zabilježio priređivač". Najveći broj takvih pjesama Maglajlić je zabilježio od Hamdije Šahinpašića[16] i Selima Salihovića[17], zatim Raseme Katana-Nezić,[18] Namika Karabegovića,[19] Hanumice Kazaz rođ. Hadžiomerspahić,[20] Avde Buzara,[21] zatim od Ikbala i Behke Ljuca[22] te Midhata i Enise Ekić.[23] Priređivač samo za Hanumicu Kazaz rođ. Hadžiomerspahić i Rasemu Katana-Nezić navodi da su pjesme zabilježene 1972. odnosno 1974. godine, a kod svih ostalih navodi samo mjesto odakle je kazivač odnosno kazivačica. Iskazane godine nas upućuju na Maglajlićevo prikupljanje provedeno tokom oblikovanja antologijskoga izbora *101 sevdalinka* iz 1977. godine.

Sasvim površnim pregledom raznolikoga Maglajlićevog bavljenja usmenom lirskom pjesmom prepoznajemo najprije velikog zaljubljenika u usmenu književnost i živi folklor, a potom i značajnog pregaoca u prikupljanju, selekciji, objavljivanju i interpretativnom analiziranju usmenoknjiževne lirske baštine Bošnjaka. Brojne studije, ogledi i osvrti, iako su nastali prije četrdesetak godina, do danas nisu prevladani. Njihova je dugovječnost najbolji pokazatelj stvarne vrijednosti ovakvog pristupa književnom djelu. Baveći se temeljnim znanstvenim oblastima i povremeno iskoračujući iz njih, Maglajlić će zasigurno ostati prvo ime bošnjačke nauke o usmenoj najprije lirskoj, a potom i lirskonarativnoj pjesmi.

Literatura

Historijat bilježenja i zanimanja za sevdalinku, "Godišnjak" Instituta za jezik i književnost, knj. III-IV (1974-75), str. 395-402; *Od zbilje do pjesme*, Banja Luka, 1983, str. 23-36.

Odnos pjesme i zbilje u sevdalinci, "Izraz", august 1974., XVIII, br. 8, str. 233-260; *Od zbilje do pjesme*, Banja Luka, 1983, str. 37-69.

Stare narodne pjesme Muslimana Bosne i Hercegovine, "Život", god. 25, br. 12 (1976), str. 759-768.

Sužavanje antologičarskog vidokruga, "Godišnjak" Instituta za jezik i književnost, knj. 7 (1978), str. 303-309.

Morići u Đerzelezu', "Odjek", god. 31, br. 19 (1978), str. 13.; u knjizi *Od zbilje do pjesme*, Banjaluka, 1983, str. 187-193.

Odjeci muslimanske balade u pisanoj književnosti, "Izraz", god. 28, knj. 54, br. 5 (1984), str. 368-381.

Transpozicija balade Hasanaginica u drami – od Davida Todorovića do Alije Isakovića, u *Motivi narodne književnosti u modernoj i savremenoj jugoslovenskoj drami*, Novi Sad, 1988, str. 190-202.

Folklorni elementi u djelu Luke Botića, "Mogućnosti", god. 32, 10/12 (1985), str. 1079-1082.; u *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla, 1989, str. 122-126.

Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić, "Znakovi vremena", br. 15 (2002), str. 294-319.

Odnos kolektivnog i individualnog na primjeru pjevača Selima Salihovića, u Zbornik radova XXXII. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije održanog u Somboru 1985. godine. Novi Sad, 1985, str. 243-247; u *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla, 1989., str. 100-105.

Pjevač i sazlija Selim Salihović kao baštinik usmenog stvaralaštva na području sjeveroistočne Bosne, u Zbornik radova 34. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Tuzla, 22. do 26. IX 1987, str. 287-292.; u *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla, 1989, str. 93-99.

Prvi poznati pjesnik sevdalinke, "Oslobođenje", 39/1982, Kulturni dodatak, str. 4; u *Od zbilje do pjesme*, Banja Luka, 1983, str. 7-13.

Dubravićev roman – zamamna razrada narodne pjesme, u knjizi: Husejn Đogo Dubravić: *Sreća mladog Ljubovića: ljubavni roman iz 18. vijeka*, Gradačac, 2005, str. 231-243.

[14] "Odnos kolektivnog i individualnog na primjeru pjevača Selima Salihovića" u *Zbornik radova XXXII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije održanog u Somboru 1985. godine*. Novi Sad, 1985, str. 243-247; u *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla, 1989, str. 100-105.

"Pjevač i sazlija Selim Salihović kao baštinik usmenog stvaralaštva na području sjeveroistočne Bosne" u *Zbornik radova 34. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Tuzla, 22. do 26. IX 1987, str. 287-292.; u *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla, 1989, str. 93-99.

[15] "Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić", *Znakovi vremena*, br. 15 (2002), str. 294-319.

[16] *Kolo igra nasred Sarajeva* (61), *San zaspala Fatma u bašči* (65), *Visoko, kleto, gornje stoborje* (158), *Razbolje se Zarka na majčinu krilu* (179), *Pođoh na vodu, ne znam na koju* (211), *Sanak me mori, glava me boli* (236), *Beg Ali-beg ikindiju klanja* (252).

[17] *Vilu ljubi Murtez Alagiću* (13), Beg *Ali-beg po jezeru str'jelja* (16), *Mujo* đogu *po mejdanu voda* (69), *Kad ja pođoh na Bembašu* (93), *Ja prošetah Rahićkim sokakom* (129), *Putem kasa lisičina* (296).

[18] *Sinje more i dubine tvoje* (97), *Sinoć paša pašinicu kara* (105), *Kad puhnuše sabahzorski vjetrovi* (106).

[19] *Otkako je Banja Luka postala* (103), *Mujo kuje konja po mjesecu* (144), *Ja zagrizoh šareniku jabuku*, (151).

[20] *Mene dragi ostavio* (99).

[21] *U travniku na Daltabaniku* (112).

[22] *Na Vratniku čudan bostan kažu* (89).

[23] *Oj djevojko, džidžo moja* (146).

Bošnjačka epika u književnohistorijskim istraživanjima Muniba Maglajlića

Piše: **mr. Aida Bajraktarević**

Osnovna tema Maglajlićevog interesovanja u ovom radu jeste analiza površnog odnosa građanske historiografije prema epici Bošnjaka, kojoj se, uslijed ne/namjerne nepreciznosti "unaprijed oduzimalo pravo na sopstveni život i na samobitnu, od povijesnih okolnosti nezavisnu estetsku vrijednost, pogotovo pak vrijednost autentičnog pjesničkog zahvatanja, sublimiranja i transcendiranja iskustava jednog svijeta kao povijesnog svijeta"

U domeni proučavanja usmene književne baštine i tumačenja usmenog pjesništva Bošnjaka višestruko značajna književnohistorijska ostvarenja predstavljaju knjige, studije, ogledi, te kritički prikazi profesora Muniba Maglajlića. Iako tu bogatu ostavštinu od preko tri stotine i šezdeset jedinica[1] uglavnom čine radovi iz oblasti proučavanja usmene lirske pjesme – sevdalinke i lirsko-epskih narodnih pjesama – balada i romansi, potom opus radova u kojima se Maglajlić bavio usmenom prozom, Maglajlićev književno-historijski pristup usmenoj književnosti obuhvatio je i proučavanje epike Bošnjaka. Značajan dio svojih radova profesor je posvetio vrednovanju epskog naslijeđa Bošnjaka, njegujući vlastitu metodologiju u pristupu epskoj građi, otkrivajući i obrazlažući transformaciju zbilje i historijskih činjenica u epsku građu.

Munib Maglajlić pristupa izučavanju bošnjačke epike pronalazeći i otkrivajući historijske podatke o ličnostima, čiji je stvarni život bio ispunjen pojedinostima dovoljno privlačnim za ne/poznate epske pjevače, koji su ih vlastitim umjetničkim ostvarenjima uspijevali preoblikovati u epske likove podarivši im dugi život u zbirkama epskih pjesama. Maglajlićevi radovi o epici Bošnjaka su književnohistorijske i književnokritičke studije u kojima autor svoju analizu oslanja na pouzdanost podataka iz društveno-historijskog i književno-kritičkog konteksta. Primjenjujući književnohistorijski i komparativno-analitički pristup kao metode izučavanja epike, Maglajlić je proučavao povijesne dokumente koji su sadržavali činjenice o historijskim okolnostima koje su pogodovale nastanku bošnjačkih epskih pjesama, po pravilu – krajišničkih. Kroz prikaz života pojedinih historijskih ličnosti dovoljno privlačnih za epski svijet, Maglajlić je analizirao poetičku preobliku historijske realnosti u zbilju epske pjesme. Ishod Maglajlićevog proučavanja usmene epike Bošnjaka jeste nastanak sljedećih eseja: *Odjeci građanske historiografije u pristupima muslimanskoj epici*, *Mustaj-beg Lički – od krajišničkog junaka do epskog zapovjednika*, *Jedan davnašnji zapis*

[1] Sead Šemsović: "Dosada najcjelovitija bibliografija radova, koju je sačinila njegova prva saradnica u Institutu za bošnjačke studije pri BZK 'Preporod' i trenutno najveći bošnjački bibliograf, Isma Kamberović, iznosi preko tri stotine i šezdeset jedinica." Navedeno prema: Sead Šemsović, *Akademsko očinstvo*. U: *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knj. 18, Sarajevo, 2015, str. 259-263.

o Budalini Tali, *Nikola Tordinac i usmeno pjesništvo*, *Literarni Hrnjica*, *Pjesme o Muji Hrnjici*, *Mujo Hrnjica – epski i historijski*, *Smiona i značajna knjiga* (Zlatan Čolaković i Marina Rojc-Čolaković, *Mrtva glava jezik progovara)*, *Zbilja Krajine u pjesničkom prelamanju – Jusuf-alajbeg Filipović kao epski uzor*.

O odnosu književne historiografije prema bošnjačkoj epici

Već od svog prvog kritičkog teksta *Odjeci građanske historiografije u pristupima muslimanskoj epici,* objavljenom u *Zborniku od 31. kongres na Sojuzot na združenijata na folkloristite na Jugoslavija* iz 1984. godine,[2] Munib Maglajlić upoznaje čitaoce sa književnom historiografijom koja se bavila usmenom književnošću na jugoslavenskom prostoru u periodu poslije Drugog svjetskog rata. Osnovna tema Maglajlićevog interesovanja u ovom radu jeste analiza površnog odnosa građanske historiografije prema epici Bošnjaka, kojoj se, uslijed ne/namjerne nepreciznosti "unaprijed oduzimalo pravo na sopstveni život i na samobitnu, od povijesnih okolnosti nezavisnu estetsku vrijednost, pogotovo pak vrijednost autentičnog pjesničkog zahvatanja, sublimiranja i transcendiranja iskustava jednog svijeta kao povijesnog svijeta" (Neimarlija 1986: 114). Nadovezujući se na istraživačku tradiciju Đenane Buturović,[3] a iz potrebe "naučne rasprave o ovom problemu" (Maglajlić 1989: 132), Maglajlić ide korak dalje, te svoje istraživanje usmjerava na analizu recidiva unitarističkog pristupa građanske historiografije u periodu poslije Drugog svjetskog rata na jugoslavenskom prostoru, koji "insistira na nedjeljivosti korpusa usmenoknjiževne građe" (Maglajlić 1989: 132), naročito epike, što se ispoljavalo i u samom nazivu: srpskohrvatska narodna epika. Sintetizirajući domete književnokritičkih radova proučavalaca srpskohrvatske epike, Maglajlić analizira jednostrana i paradoksalna razmatranja Vojislava Đurića koji previđa da u svojoj tezi o "nedjeljivosti cjeline" iznosi i antitezu: "To za liriku i prozu vredi bez izuzetka, a za epiku samo sa jednim izuzetkom – ukoliko su muslimanske junačke pesme po svojoj osnovnoj tendenciji (veličanja turskih pobeda) suprotne hrišćanskim junačkim pesmama" (Đurić 1977: 132).

Maglajlić svoje istraživanje usmjerava na analizu recidiva unitarističkog pristupa građanske historiografije u periodu poslije Drugog svjetskog rata na jugoslavenskom prostoru, koji "insistira na nedjeljivosti korpusa usmenoknjiževne građe" (Maglajlić 1989: 132), naročito epike, što se ispoljavalo i u samom nazivu: srpskohrvatska narodna epika. Sintetizirajući domete književnokritičkih radova proučavalaca srpskohrvatske epike

Razvijajući argumentirano znanstveno mišljenje, Maglajlić posebno podvlači činjenicu da u epici Bošnjaka nema "veličanja turskih pobeda" (Đurić 1977: 132), kako tvrdi Đurić, jer su ratnički podvizi kao sadržaj epske pjesme Bošnjaka posmatrani i slavljeni kroz viteštvo ratnika "iz naroda sa ovog tla, a ne nikako kroz doživljaje turskih velikodostojnika u nekom vojnom pothvatu koji se tiče Osmanske Carevine u cijelosti, kako bi se iz Đurićeve formulacije moglo shvatiti" (Maglajlić 1989: 134). Nadalje, ukazujući na Đurićevo previđanje bitnih specifičnosti bošnjačke epike, Maglajlić navodi podatak da je za Đurića epski junak bošnjačke epike, Budalina Tale – "znameniti turski junak" (Đurić 1977: 91), što je za Maglajlića Đurićeva terminološka nepreciznost, te "svjesno ili nesvjesno nerazlikovanje pojma *turskog* od pojma *muslimanskog*, u značenjima vjerske i etničke pripadnosti" budući da se u "veoma učestalim terminima *turčin*, *turci* i *turski* u muslimanskoj epici uobičajeno označavala vjerska pripadnost bosanskih Muslimana, a ne etnička pripadnost turskom narodu" (Maglajlić 1989: 134). Svojim osvrtom na nespremnost pojedinih historičara da prihvate "samosvojnost tradicija onih naroda koje stara Jugoslavija nije priznavala (Crnogorci, Makedonci, Muslimani)", Maglajlićev kritički pristup unitarističkim pogledima u tretiranju usmenoknjiževnog stvaralaštva naroda tadašnjeg zajedničkog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezičkog izraza nudi alternativu koja podrazumijeva: "(...) ravnopravno tretiranje samosvojnih narodnosnih tradicija Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca, u složenom prepletu koji proistječe iz činjenice o zajedničkom jezičkom izrazu, zajedničkom prostoru i sličnostima u historijskim prilikama pod kojima su ovi narodi živjeli i stvarali *svoju* usmenu književnost" (Maglajlić 1989: 136).

Naglasivši samosvojnost narodnosnih tradicija Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca, a time i epike Bošnjaka unutar epika drugih južnoslavenskih književnosti – srpske, hrvatske, crnogorske, Maglajlić uočava njenu autohtonost i autonomnost, što su "osobenosti bošnjačke epike koje je definiraju kao stupanj u razvoju epskog žanra kod južnoslavenskih i balkanskih naroda" (Buturović 1995: 79).

[2] Munib Maglajlić: *Odjeci građanske historiografije u pristupima muslimanskoj epici*, u: *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla: Univerzal, 1989, str. 132-136.

[3] Đenana Buturović: *Odnos književne historiografije prema muslimanskoj epici*, Život, 27/1978, 4, str. 467-487. *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla: Univerzal, 1989, str. 132-136. Navedeno prema izdanju: *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla: Univerzal, 1989, str. 132.

Osvrt na lik Mustaj-bega Ličkog

Maglajlićev tekst *Mustaj-beg Lički – od krajišničkog junaka do epskog zapovjednika*,[4] objavljen u *Radovima Filozofskog fakulteta* u Sarajevu, po sadržajnosti svog kritičkog pristupa nadmašuje sve što je do danas napisano o Mustaj-begu Ličkom, "neprikosnovenom krajišničkom prvaku u mlađem sloju bošnjačke epike u kojem su odjeknula zbivanja koja su se odigrala u razdoblju nakon što se bosansko krajište u XVI i XVII stoljeću pomjerilo prema sjeverozapadu" (Maglajlić 2004: 146). Usmjeravajući se na tok oblikovanja lika vrhovnog krajišničkog epskog zapovjednika, Maglajlić je rad podijelio u tri dijela – prvi koji ozbiljnom i iscrpnom analizom pokazuje kako je proces "oblikovanja epskog lika Mustaj-bega Ličkog tekao tako da su pjesnicima-pjevačima na krajini kao uzor za formiranje lika Mustaj-bega Ličkog poslužili "ratnički podvizi i slava 'udvinskog i ličkog kapetana' Mustafage Hurakalovića i 'bihaćkog kapetana' Mustaj-bega Hasumovića (Kasumovića) iz XVII stoljeća, te oblik njihovog imena" (Maglajlić 2004: 145). Drugi dio rada sadrži izvore iz kojih su preuzete historijske činjenice o ličnostima / historijskim precima Mustaj-bega Ličkog, koje ukazuju na autorov temeljit pristup postupku identifikacije povijesnih ličnosti u epskim likovima, odnosno, historijsku stvarnost kroz koju se razvijala epska stvarnost bošnjačke epike.

Odnos između epskog junaka i njegovog historijskog pretka Maglajlić objašnjava navodeći Hörmannove predaje o Lipovači, dalekom pretku Mustaj-bega,[5] potom Kreševljakovićevu studiju o kapetanijama, u kojoj se nalazi odlomak iz krajišničkog pisma, u kojem se Mustaj-beg Lički dovodi u vezu s historijskim Mustafagom Hurakalovićem,[6] i, konačno, kao svjedočanstvo o ovim zbivanjima Maglajlić navodi i zabilješke koje je ostavio putopisac Evlija Čelebi.[7] Kao potvrdu znanstvenih činjenica navedenih u tekstu Maglajlić u fusnotama navodi autore naučnih tekstova u kojima se nalaze bogati podaci iz života krajišničkih ratnika. Trećim dijelom rada, uvidom u sadržaj bošnjačke epike, naročito u deset pjesama Hörmannove zbirke, Maglajlić pokazuje da u zbilji krajišničke pjesme Mustaj-beg Lički "zauzima važno mjesto, odmah uz Đerzelez Aliju, svjedočeći svojom pojavom važnu ulogu koju su Bošnjaci u dugom nizu desetljeća imali u širenju i čuvanju granica Osmanskog carstva (Maglajlić 2004: 164).

Brižljivo istražujući povijest, dokumente i predanja koja sadrže pojedinosti iz života "dvojice historijski utvrđenih krajišničkih zapovjednika iz sredine XVII stoljeća – Mustafage Hurakalovića, Mustaj-bega Hasumovića (Kasumovića)" (Maglajlić 2004: 154), koje su poslužile kao uzor za nastanak epskog Mustaj-bega, Maglajlić precizno objašnjava kako je lik Mustaj-bega ponikao iz bogate i stvaralački poticajne historijske građe, te na koji način i u kojim manifestacijama se oblikovao u prostoru epske pjesme.

Prateći "kontaminaciju više stvarnih ličnosti u epskoj realizaciji istaknutog lika", pojavu koja je "temeljni proces usmenog stvaralaštva", Maglajlić doprinosi "sagledavanju bitnih zakonitosti u razvoju narodne epike" (Buturović 1992: 392).

Naglasivši samosvojnost narodnosnih tradicija Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca, a time i epike Bošnjaka unutar epika drugih južnoslavenskih književnosti – srpske, hrvatske, crnogorske, Maglajlić uočava njenu autohtonost i autonomnost, što su "osobenosti bošnjačke epike koje je definiraju kao stupanj u razvoju epskog žanra kod južnoslavenskih i balkanskih naroda"

Prilog o Jusuf-alajbegu Filipoviću kao epskom uzoru

Među epskim krajišničkim pjesmama koje su u svom sjećanju sačuvale jednog znamenitog pojedinca, učinivši ga tako poznatim u "iznenađujuće širokom prostornom i vremenskom rasponu" (Maglajlić 1998: 518), izdvajaju se i pjesme o begu Filipoviću. Prema Maglajlićevim opažanjima, u oblikovanju tog opjevanog krajišničkog epskog junaka svojom blistavom epskom životnom putanjom najviše je učestvovao Jusuf-alajbeg, praunuk Mehmed-bega Filipovića. Njegova sjajna krajišnička karijera postaje predmetom Maglajlićevog zanimanja u tekstu *Zbilja Krajine u pjesničkom prelamanju – Jusuf-alajbeg Filipović kao epski uzor.*[8] U ovom radu autor se vraća temi kontaminacije stvarne ličnosti u oblikovanju epskog lika, dopunjavajući vlastite postavke, ranije naučno utemeljene u tekstu *Mustaj-beg Lički – od krajišničkog junaka do epskog zapovjednika,* i na primjeru drugog epskog, krajišničkog junaka – bega-Filipovića, za

[4] Munib Maglajlić: *Mustaj-beg Lički – od krajišničkog junaka do epskog zapovjednika*, u: *Radovi Filozofskog fakulteta*, knj. 13, Sarajevo, 2004, str. 145-165.

[5] Kosta Hörmann, *Crtice iz života Ličkog Mustaj-bega, porijeklom od porodice Lipovače, dodatak K pjesnama XXI do XXX*, navedeno prema izdanju: *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*. Sabrao Kosta Hörmann 1888-1889, I-II, Priredila i predgovor napisala Đenana Buturović, Sarajevo, Preporod, 1996, str. 781-782.

[6] Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1954, str. 102-103.

[7] Evlija Čelebi, *Putopis*. Odlomci u jugoslovenskim zemljama. Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo, Veselin Masleša, 1967, str. 244.

[8] Munib Maglajlić: *Zbilja Krajine u pjesničkom prelamanju – Jusuf-alajbeg Filipović kao epski uzor*, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knj. 14/15, Sarajevo, 2010, str. 231-242.

čije je pjesničko uobličenje, prema Maglajlićevim istraživanjima, poslužila historijska ličnosti – Jusuf-alajbeg Filipović. Izlažući historijske činjenice do kojih je došao na temelju istraživanja historijskih podataka,[9] Maglajlić razjašnjava povijesni identitet epskog lika "bega Filipovića":

> Rodonačelnik glamočkih Filipovića, Mehmed-beg, primanjem islama i stjecanjem vrijednog zemljišnog posjeda te utvrđivanjem granične feudalne nastambe na području Glamoča u osmoj deceniji 16. stoljeća, dao je ovom rodu početne uvjete, koji su – u njegovom kasnijem grananju i širenju – omogućili da njegovi istaknuti potomci dalje oblikuju i podižu njegov ugled i značaj u zbivanjima koja će uslijediti na rodnom bosanskom tlu, ali i šire. Izvjesno je da je ugledu ove porodice u kasnijim decenijama i stoljećima doprinio ratnik iz četvrtog naraštaja, Jusuf-alajbeg, Mehmed-begov praunuk, koji je svojom uzbudljivom životnom putanjom i krajišničkim pothvatima obilježio 18. stoljeće ne samo roda Filipovića ili područja Glamoča nego i šire, u burnim događanjima na području Kliškog i Krčkog sandžaka. (Maglajlić 2010: 231).

Činjenice iz zbilje ratničkog života Jusuf-alajbega pjesnički su preoblikovana u nizu pjesama koje zazivaju bega Filipovića, a koje će Maglajlić iscrpno navesti hronološki u dijahronijskom presjeku. Kao najranije epsko sjećanje na blistavu ratničku sposobnost Jusuf-alajbega Filipovića Maglajlić navodi zbornik pjesama iz 18. stoljeća Andrije Kačića Miošića *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* čije "pjesme pamte najznačajnije događaje iz života ovog krajišničkog četovođe" (Maglajlić 2010: 236): "bosanskoga na glasu plemića,/(kojino je svuda vojevao)/ i junačke glave odsicao". Kačićevu pjesmaricu Maglajlić određuje "svojevrsnim katalogom junaka, o čijim su podvizima pjevale epske pjesme onoga vremena", upućujući proučavaoce epskog naslijeđa na posebnost Kačićeve zbirke. Pjesme o begu Filipoviću pjevali su i: usmeni pjesnik s otoka Hvara, koji ga u svom doživljaju veže za Zadar (Maglajlić 2010: 238), potom pjevačica Kate Murat sa otoka Šipan (Maglajlić 2010: 239) te pjevač Krunoslav Zlatović iz Sinja (Maglajlić 2010: 239). Navodeći pjevače iz katoličkog miljea, autor ustanovljava da za pojavu prenošenja i održavanja muslimanske tematike u katoličkoj sredini, u primorju i na otocima, postoje svjedočanstva i u drugim, a ne samo u ovim pjesmama.

Razvijajući svoje istraživanje u ovom posebnom žanru usmene književnosti, Maglajlić pokazuje da je presudni povod za prelamanje zbilje u epsku pjesmu život istaknutog pojedinca, četovođe "u skladu sa junačkim idealom svoga vremena" čime on dospijeva u "žižu zanimanja usmenih pjesnika", otuda "ulazak u pjesmu nikad nije bio slučajan" (Maglajlić 2010: 241). Autor time iznova potvrđuje utemeljenost bošnjačke epike na historijskim zbivanjima, što je njezina osobenost koja je, između ostalih, određuje kao "stupanj u razvoju epskog žanra kod južnoslavenskih i balkanskih naroda" (Buturović 1995: 79).

U tekstu *Nikola Tordinac i usmeno pjesništvo* Maglajlić je ukazao na početak afirmacije bošnjačke epike. Davne 1884. godine svećenik Nikola Tordinac (1858-1888) započeo je u časopisu *Pozor* pod naslovom *Tale budaline ili čauš u narodnoj pjesmi* proučavanje lika Tala Ličanina. Maglajlić je prvi uočio i napisao da Tordinčev tekst predstavlja "hronološki najranije kritičko svjedočenje" u literaturi o Budalini Tali (Maglajlić 1998: 434) ukazujući na važnost počasnog Tordinčevog razmatranja i svjedočenja o samosvojnom složenom epskom liku Budaline Tale.

Kao najranije epsko sjećanje na blistavu ratničku sposobnost Jusuf-alajbega Filipovića Maglajlić navodi zbornik pjesama iz 18. stoljeća Andrije Kačića Miošića Razgovor ugodni naroda slovinskoga čije "pjesme pamte najznačajnije događaje iz života ovog krajišničkog četovođe" (Maglajlić 2010: 236): "bosanskoga na glasu plemića,/(kojino je svuda vojevao)/ i junačke glave odsicao".

Osvrt na jednu knjigu

Knjiga Zlatana Čolakovića i Marine Rojc-Čolaković *Mrtva glava jezik progovara*[10] predmet je Maglajlićevog rada pod naslovom *Smiona i značajna knjiga* (Zlatan Čolaković i Marina Rojc-Čolaković, *Mrtva glava jezik progovara*, "Almanah", Podgorica, 2004) koji je autor prvi put izlagao na simpoziju "Epika Bošnjaka u Crnoj Gori, Murat Kurtagić – Avdo Međedović", u Organizaciji Udruženja "Almanah" i Centra za kulturu – Bijelo Polje. Već samim naslovom svog rada autor ističe neobičnost knjige: koautorstvo dva autora, supružnika Čolaković, raznovrstan sadržaj – tri dijela knjige, tri indeksa – "predstavlja zanimljiv spoj sakupljačkih, bibliografskih i autorskih doprinosa njezinih potpisnika" (Maglajlić 2005: 355). U prvom dijelu knjige nalazi se biografija sandžačkog epskog pjevača

[9] Prema Maglajlićevim navodima podaci o porodici Filipović, Mehmed-begu i Jusuf-alajbegu, preuzeti su iz knjige Ibrahima Filipovića: *Filipovići. Bosanska muslimanska porodica, njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1575. do 1991. godine*, Sarajevo 1991.

[10] Munib Maglajlić: "Smiona i značajna knjiga (Zlatan Čolaković i Marina Rojc-Čolaković, *Mrtva glava jezik progovara*, Almanah, Podgorica, 2004) U: *Almanah*, br. 31/32 (2005), str. 355-358.

Murat-age Kurtagića, koju je "sakupljač Z. Čolaković opremio iscrpnom literaturom" (Maglajlić 2005: 355), potom repertoar od osam epskih pjesama ovog pjevača, koje prati Čolakovićev osvrt pod nazivom *Dnevnik sabiranja*. Maglajlić navodi da je kraj prvog dijela knjige *Razgovor o repertoaru Murata Kurtagića*, koji je Čolaković osobno vodio sa pjevačem 17. 3. 1989. godine.

Prateći "kontaminaciju više stvarnih ličnosti u epskoj realizaciji istaknutog lika", pojavu koja je "temeljni proces usmenog stvaralaštva", Maglajlić doprinosi "sagledavanju bitnih zakonitosti u razvoju narodne epike"

Munib Maglajlić navodi da drugi dio knjige – *Epika Avda Međedovića* – sadrži biografiju epskog pjevača, Međedovićeve dvije pjesme, te Čolakovićeve autorske priloge, dok je treći dio knjige – *Bosniac Epics* – "svojevrstan sažetak prethodnih sadržaja" (Maglajlić 2005: 355) na engleskom jeziku. U konačnici Maglajlić zaključuje da je: "Čolakovićev rad sa izuzetnim pjevačem, kakav je nesumnjivo bio Murat Kurtagić od velikog značaja za daljnje proučavanje bošnjačke epike, ali i za odgovore na složena i suptilna pitanja koja se tiču samog čina epskog oblikovanja usmene pjesme te načina na koji je trajala i na koji se širila u tradiciji. Čolaković je odvažno iznio postavke koje se tiču ovih uistinu zapletenih pitanja, a znalcima epike ostaje da se sa punom kritičkom sviješću suoče sa zamršenim, ali zamamnim pitanjima i smjelim postavkama iznesenim u knjizi *Mrtva glava jezik progovara*" (Maglajlić 2005: 358).

Ovaj kratki prohod kroz Maglajlićeve radove u kojima se kao književni historičar bavio bošnjačkom epikom svjedoči o autorovoj predanosti i okrenutosti rasvjetljavanju fenomena bošnjačke epike, a na osnovu primarnih historijskih i književnih izvora i njihove interpretacije, te, u tom smislu, predstavljaju nezaobilaznu literaturu za svakog istraživača epike Bošnjaka.

Literatura

Buturović, Đenana (1992), *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Sarajevo: Institut za književnost/ Svjetlost, str. 392.

Buturović, Đenana (1995), "Karakteristike i osobenosti bošnjačke epike", u: *Usmena epika Bošnjaka*, Sarajevo: Preporod, str. 79.

Čelebi, Evlija (1967), *Putopis*, odlomci u jugoslovenskim zemljama, preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo: Veselin Masleša, str. 244.

Đurić, Vojislav (1977), "Srpskohrvatska narodna epika", u: *Antologija narodnih junačkih pesama*, Beograd, str. 132.

Filipović, Ibrahim (1991), *Filipovići: bosanska muslimanska porodica, njen postanak razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine*, Sarajevo: Porodično izdanje, str. 295.

Hörmann, Kosta (1996), *Crtice iz života Ličkog Mustaj-bega, porijeklom od porodice Lipovače, dodatak K pjesnama XXI do XXX*, navedeno prema izdanju: *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*, sabrao Kosta Hörmann 1888-1889, I-II, priredila i predgovor napisala Đenana Buturović, Sarajevo: Preporod, str. 781-782.

Kreševljaković, Hamdija (1954), *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, str. 102-103.

Neimarlija, Hilmo (1986), "Pjesma i zbilja", u: *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva*, Sarajevo, XLIX, str. 114.

Maglajlić, Munib (1986), "Nikola Tordinac i usmeno pjesništvo", u: *Usmeno pjesništva od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla: Univerzal, str. 16-34.

Maglajlić, Munib (1989), "Mujo Hrnjica i epsko naslijeđe", u: *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla: Univerzal, str. 137-142.

Maglajlić, Munib (1989), "Odjeci građanske historiografije u pristupima muslimanskoj epici", u: *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla: Univerzal, str. 132-136.

Maglajlić, Munib (1998), "Jedan davnašnji zapis o Budalini Tali", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. 2, *Usmena književnost*, Sarajevo: Alef, str. 430-434.

Maglajlić, Munib (1998), "Morići u 'Đerzelezu'", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. 2, *Usmena književnost*, Sarajevo: Alef, str. 525-530.

Maglajlić, Munib (1998), "Mujo Hrnjica – epski i historijski", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. 2, *Usmena književnost*, Sarajevo: Alef, str. 441-447.

Maglajlić, Munib (1998), "Odnos pjesme i zbilje u sevdalinci", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. 2, *Usmena književnost*, Sarajevo: Alef, str. 518.

Maglajlić, Munib (2004), "Mustajbeg Lički – od krajišničkog junaka do epskog zapovjednika", u: *Radovi Filozofskog fakulteta*, knj. 13, str. 145-165.

Maglajlić, Munib (2005), "Smiona i značajna knjiga (Zlatan Čolaković i Marina Rojc-Čolaković, *Mrtva glava jezik progovara*), Almanah, Podgorica, u: *Almanah*, br. 31/32, str. 355-358.

Maglajlić, Munib (2010), "Zbilja Krajine u pjesničkom prelamanju – Jusuf-alajbeg Filipović kao epski uzor", u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knj. 14/15, str. 231-242.

Šemsović, Sead (2015), "Akademsko očinstvo", u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knj. XVIII, Sarajevo, str. 259-263. Dostupno na: http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/SerialPubl/Radovi_Knjiga_XVIII_2015.pdf, 04/04/2016.

Maglajlićevo bavljenje usmenom prozom

"Nasrudin-hodža kao lik, na novom prostoru svoga novog života u jezički različitoj usmenoj tradiciji u odnosu na zavičajnu, ne samo da je svaki put nosio u susret novim kazivačima zatečenu tematsko-motivsku građu vezanu za junake koji su mu prethodili nego je također poprimao crte i osobine bosanskog čovjeka, pa je njegov lik u usmenoj prozi nove domovine konačno uobličen u skladu i sa staleškim obilježjima njegovog temeljnog zanimanja u području religije."

Piše: **prof. dr. Amira Dervišević**

U dugom nizu godina baveći se usmenom poezijom profesor Munib Maglajlić predano je proučavao i usmenu prozu kao važan dio usmene tradicije. Učinci njegove znanstvene zaokupljenosti sabrani su u objavljenim autorskim knjigama ali ih otkrivamo i u brojnim priređivačkim i uredničkim izdanjima, naučnim i stručnim radovima, osvrtima, prikazima, člancima i studijama. Maglajlićevo bavljenje usmenom prozom odlikuje, prije svega, temeljitost i sveobuhvatnost koji su prijeko potrebni kada je predmet promišljanja jezička umjetnina koja primarno pripada lancu usmene tradicije. Usmena proza kao rezultat višestoljetnih oblikovanja na kojoj su svoj pečat ostavili brojni prenosioci žive riječi, traži širinu zahvata u pristupu. U njegovim tekstovima nema nedorečenosti ili neutemeljenih zaključaka. Osjećajući da, kada se piše o usmenoj priči nije dovoljno samo proniknuti u suštinu nekog problema ili pitanja i dati ispravan odgovor, nego je jednako važan način kako ćemo uobličiti svoj odgovor, kako će izgledati naš tekst kao odgovor na usmeno kazivanje – Maglajlić je iza sebe ostavio jezički izbrušene tekstove o usmenoj prozi koji otkrivaju njegov smisao za ljepotu usmene i pisane riječi. Slijedeći Maglajlićevu liniju bavljenja usmenom prozom, posredstvom tek jednog broja priloga, otkrivamo njegov nesumnjiv doprinos proučavanju bošnjačke i bosanskohercegovačke usmene književnosti.

Priređivačka izdanja

Izbor *Narodne pripovijetke* (knjiga II) koji je Maglajlić priredio skupa sa Esmom Smailbegović 1978. godine donosi odabrane primjere usmene proze zabilježene na srednjem dijelu Balkanskog poluotoka. Razmotre li se priče u presjeku sadržaja čitave zbirke uočava se raspored prema žanrovskom kriteriju. Osim ovog kriterija priređivači su grupirali priče i prema glavnom junaku. Tako su se jedno do drugog našla kazivanja u čijem je središtu čuveni Nasrudin-hodža. U izboru su zastupljeni primjeri gotovo svih vrsta usmene proze: priče o životinjama, basne, bajke, novelističke i šaljive priče... U najvećem broju kazivanja su bez redaktorskih zahvata jer je namjera priređivača bila da se sačuvaju sve osobenosti autentičnog usmenog pripovijedanja. Odabrane priče bile su ranije već objavljene,

Maglajlić se osvrće na porijeklo usmenih priča na južnoslavenskom prostoru, na načine njihovog prenošenja, na okolnosti pod kojima su njegovani oblici usmene proze, na sakupljače te na veze usmene i pisane književnosti od najstarijih vremena do danas.

između ostalog, u zbirkama Vuka Stefanovića Karadžića, Vuka Vrčevića, Veselina Čajkanovića, Kamila Blagajića, bosanske redovničke mladeži ili u časopisima *Bosanska vila* i *Behar*. Iako je ova nevelika zbirka namijenjena za školske potrebe, pažnju privlači ozbiljnost i naučni pristup priređivača. Ne samo da

su u izboru doneseni neki od umjetnički najuspjelijih primjera usmene proze sa ovih prostora nego ove priče prate i izvori odakle su preuzeta kazivanja te Rječnik u kojem su objašnjeni arhaizmi, lokalizmi i riječi stranog porijekla. Pažnje vrijedan u *Narodnim pripovijetkama* je predgovor Muniba Maglajlića u kojem je sažeto ukazano na neke od temeljnih osobina usmene proze. Na način razumljiv čitaocima kojima je izbor namijenjen, Maglajlić se osvrće na porijeklo usmenih priča na južnoslavenskom prostoru, na načine njihovog prenošenja, na okolnosti pod kojima su njegovani oblici usmene proze, na sakupljače te na veze usmene i pisane književnosti od najstarijih vremena do danas.

Posmatra li se Maglajlićeva zainteresiranost usmenoproznom tradicijom u cjelini, uočavamo da je njegovu pažnju posebno zaokupljala književna djelatnost Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka. Znalac orijentalnih jezika, kaligraf, sakupljač usmenih umotvorina, književnik po skromnoj sastavnici ukupnog bavljenja i zagovornik bošnjaštva kao "muslimanske narodnosne samosvojnosti", čija su djela označila okret "od ilahije prema kasidi, napuštanje mistično-alegorijske poezije i prelaz na usmenu prozu priča, poslovica i izreka" (Rizvić 1992:9), Ljubušak je *Narodnim blagom* iz 1887. godine otvorio put bošnjačkoj preporodnoj književnosti. Ova obimna usmenoprozna zbirka učinak je Ljubušakovog višegodišnjeg sakupljačkog rada. Pored poslovica, kojih je uvjerljivo najviše, zbirka sadrži i anegdote, predaje, pjesme te manji broj priča, od kojih je svega nekoliko novelističkih. *Narodno blago* je ne samo prva štampana knjiga Bošnjaka na maternjem, bosanskom jeziku i prva zbirka poslovica u kojoj je građa, iako većinom bošnjačka, prema navedenim izvorima i bosanskohercegovačka, već je svojim raznovrsnim sadržajem pokazala bogatstvo paremioloških oblika i njihovu ukorijenjenost u životnu stvarnost te međusobnu povezanost različitih usmenoknjiževnih oblika. U okviru biblioteke *Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine* Maglajlić će 1987. godine prirediti *Narodno blago* Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, a potom će se Ljubušakovoj djelatnosti opet vratiti 2003. godine i prirediti izdanje koje će biti dijelom *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga* izdavača BZK "Preporod". Na tragu svojih prethodno objavljenih priređivačkih izdanja, Maglajlić je za mlađe čitaoce, iz obimne građe koju je sakupio Ljubušak, odabrao neke primjere proze i objavio ih pod naslovom *Basne i poslovice* (1996).

Kratki izbor *Šaljive narodne priče* (Sarajevo, 1989), načinjen za školske potrebe, donosi pedesetak najuspjelijih primjera šaljivih priča zabilježenih na južnoslavenskom prostoru, u vremenu od prve polovine 19. do sredine 20. stoljeća. U izbor su ušla kazivanja zabilježena rukom Vuka Stefanovića Karadžića, njegovog prijatelja i imenjaka Vuka Vrčevića, mladih bosanskih klerika, zatim Kamila Blagajića, Novice Šaulića, Ivana Klarića, Seida M. Traljića i drugih, više ili manje poznatih sakupljača šaljivih priča. Ukupno pedeset šest priča, motivsko-tematski vrlo raznolikih, raspoređeno je, između ostalog, i prema istim nosiocima radnje. Kazivanja o junacima usmenoproznih tradicija južnoslavenskih naroda brižno su odabrana te, svako na svoj način, otkriva pojedinosti o karakteru junaka, ali također ukazuje i na samosvojne odlike humora narodnosne sredine iz koje lik izrasta. Odabrane priče najčešće otkrivaju čitaocima osobine karaktera šaljivdžije koji je svojim duhovitim zgodama decenijama uveseljavao publiku, a potom slijede šaljive priče-rugalice, koje ismijavaju stanovnike nekog kraja. Takav je slučaj sa odabranim kazivanjima o Nasrudin-hodži, Petrici Kerempuhu, Dosjetljivom Petru i Heri. Osim priča u kojima su junaci imenovani, zbirka donosi i neka u kojima su glavni likovi dosjetljiva djeca, vješti lopovi, pohlepni svećenici, zle žene, ludi stanovnici sela... Bošnjačka tradicija zastupljena je sa desetak fabularno razvijenih kazivanja koja su već ranije bila objavljivana u zbirkama usmene proze te listu *Behar* i *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Iako je sadržaj odabranih priča u zbirci raznovrstan, a doneseni primjeri iz različitih usmenoproznih tradicija, među njima nema razlike s obzirom na obilježja vjerodostojnog pučkog pripovijedanja te humoristična pogled na svijet i život koji "izvire iz samog sticaja okolnosti u kojima se junaci priče zatiču" (Maglajlić 1989:6) i koji je ponekad bio jedini put prevladavanja tegobne stvarnosti usmenih pripovjedača i njihove publike. Uspoređivanje sa ranije objavljenim zbirkama u kojima prevladava građa zabilježena u bošnjačkoj sredini, potvrđuje ono što su proučavaoci usmene književnosti već odavno uočili, tj. da se pripovjedači iz različitih tradicija ne zarobljavaju u vlastite etničke granice te da spontano i bez predrasuda preuzimaju već gotove sižejne obrasce ali, ovisno o vlastitoj darovitosti, unose u njih elemente svoje životne stvarnosti i imena likova poznata vlastitoj publici.

Uspoređivanje sa ranije objavljenim zbirkama u kojima prevladava građa zabilježena u bošnjačkoj sredini, potvrđuje ono što su proučavaoci usmene književnosti već odavno uočili, tj. da se pripovjedači iz različitih tradicija ne zarobljavaju u vlastite etničke granice te da spontano i bez predrasuda preuzimaju već gotove sižejne obrasce ali, ovisno o vlastitoj darovitosti, unose u njih elemente svoje životne stvarnosti i imena likova poznata vlastitoj publici.

Prilozi proučavanju usmene proze

Sakupljački, prevodilački i književni rad Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka u središtu je više znanstvenih priloga Muniba Maglajlića. Među prvim radovima je tekst pod naslovom *Književna i publicistička djelatnost Mehmed-baga Kapetanovića Ljubušaka* objavljen u *Godišnjaku* Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost (1983). Radi se o temeljitom zahvatu koji donosi prikaz Ljubušakovog života i njegov doprinos u književnoj i kulturnoj povijesti Bošnjaka. Maglajlić vrlo argumentirano iznosi postavke o važnosti sveukupnog postignuća ovog istaknutog i kulturnog poslenika koji je u mnogo čemu bio prvi. Između ostalog, "spoznavši važnost književnog izraza na maternjem jeziku za narodnosnu samosvojnost, Ljubušak je tokom više godina sakupljao različite oblike usmenih tvorevina, a zatim i objavio zbirku *Narodno blago* i u ovom pothvatu nije imao preteču u bošnjačkoj sredini. Slijedeći istu liniju svijesti o važnosti maternjeg izraza, Ljubušak je prikupljao dijalektološku građu za (nedovršenu zbirku) *Prirodno blago*, i u ovoj akciji nije imao prethodnika (...). Među prvima je skrenuo pažnju na složenu pojavu tzv. alhamijado književnosti. Krčio put utemeljenju moderne orijentalistike (...)", a naposljetku je "presudno utjecao na književni izraz svojih sunarodnjaka na maternjem jeziku u austrougarskom razdoblju..." (Maglajlić, 1983: 265).

Prilog koji osvjetljava životne okolnosti u kojima je djelovao Mehmedbeg Kapetanović i time posredno daje odgovore na neka pitanja koja se odnose na usmenoproznu građu koju je zabilježio, svakako je Maglajlićev tekst pod naslovom *Islamska poučno-prosvjetiteljska linija u djelu Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka.* Rad je naučnoj javnosti predstavljen 1990. godine na skupu posvećenom islamskim znanostima i ulemi u Bosni i Hercegovini a potom objavljen 1996. u *Analima* Gazi Husrev-begove biblioteke. Donoseći društvene okolnosti pod kojima je živio Ljubušak, Maglajlić primjećuje da je Kapetanovićev rad "od prvorazrednog značaja za književnost i kulturu naroda kojemu je pripadao" (Maglajlić 1996: 390) te ističe da je "briga o čudoređu omladine dio Ljubušakove posvemašnje zainteresiranosti za izgrađivanje ličnosti i njeno usklađivanje prema raznolikim zahtjevima koje život stavlja pred čovjeka", poticaj za njegovu trajnu sklonost za "usmenoproznu vrstu koja je najsažetije uobličila životnu mudrost, za poslovicu" (Maglajlić 1996: 395).

Radom *Nikola Tordinac i usmeno pjesništvo* objavljenom u *Godišnjaku Instituta za jezik i književnosti* (1986) Maglajlić će iscrpno obuhvatiti cjelokupni Torndinčev rad na sakupljanju i objavljivanju usmenoknjiževne građe. Pažnje vrijedan u ovom radu nije samo osvrt na izbor *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, nego i Maglajlićev prikaz putopisa *Žepče i njegovo okolica*.

Sakupljač usmenih tvorevina i književnik Nikola Tordinac iz Đakova, značajno će vrijeme u svom kratkom životu posvetiti sakupljanju i bilježenju etnološko-folklorističke građe s područja Bosne i Hercegovine. Njegova očaranost bogatstvom bosanske tradicije dobila je svoj konkretan oblik 1883. godine u prvom, a potom i drugom popravljenom izdanju zbirke *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, za koju će Esma Smailbegović istaći da je jedna od "najboljih i najprofesionalnije urađenih bosanskohercegovačkih zbirki" (Smailbegović 1977: 156). Radom *Nikola Tordinac i usmeno pjesništvo* objavljenom u *Godišnjaku* Instituta za jezik i književnosti (1986) Maglajlić će iscrpno obuhvatiti cjelokupni Torndinčev rad na sakupljanju i objavljivanju usmenoknjiževne građe. Pažnje vrijedan u ovom radu nije samo osvrt na izbor *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* nego i Maglajlićev prikaz putopisa *Žepče i njegovo okolica*. Ovaj putopis objavljen je 1882. godine u zagrebačkom *Pozoru* i iz njega se upotpunjuje predstava ne samo o Tordinčevu sabiračkom poslu nego se također kompletira i sam korpus zabilježenih usmenih tvorevina i to usmenim predajama, uraslim u tekst putopisa koje autor nije smatrao vrijednim za uvrštavanje u svoju zbirku. Predaje koje se nalaze u tekstu putopisa o Žepču čine malu ali vrijednu rukovet predaja o ovome živopisnom mjestu u dolini Bosne" (Maglajlić 1986: 200). Za proučavanje usmene proze od izuzetne važnosti je što Maglajlić u svom radu donosi ne samo cjelovite predaje nego i dijelove Tordinčevog putopisa u kojima su opisi izvedbenih situacija u kojima nastaju i prenose se usmene predaje te tako ostavlja mogućnost rekonstruiranja situacija koje su danas vrlo rijetke.

U šestom broju banjalučkog časopisa *Putevi* (1989), tematski posvećenom novim pristupima u proučavanju usmenog narodnog stvaralaštva, Maglajlić će se osvrnuti na tekstove objavljene u časopisu *Novi Behar* od 1927. do 1945. godine. Rad pod naslovom *Prilozi proučavanju usmene književnosti na stranicama časopisa Novi Behar* donosi temeljit presjek tekstova o bošnjačkoj usmenoj tradiciji objavljenih u gotovo petnaest godišta ovog časopisa. Ističući priloge koji se od ostalih štampanih u *Novom Beharu* razlikuju po iscrpnosti i širini zahvata, Maglajlić u svom tekstu, u onom dijelu koji se odnosi na bošnjačku usmenu prozu, prije svega predaju, donosi i dijelove građe zabilježene u bošnjačkoj sredini. Stoga, Maglajlićev tekst, čije je namjera bila da ukaže na važnost priloga o usmenoj književnosti objavljenih na stranicama *Novog Behara*, koristan je svakom istraživaču bošnjačke usmene proze.

Rad na sakupljanju običaja i narodnih umotvorina fra Antuna Kneževića predmet je Maglajlićevog istraživanja početkom devedesetih godina prošlog stoljeća. Rezultate istraživanja autor je stručnoj javnosti predstavio na Prvom naučno-stručnom skupu pod naslovom *Folkor Bosne i Hercegovine* koju je organiziralo Udruženje folklorista BiH. U radu pod naslovom *Antun Knežević – etnograf i folklorist* Munib Maglajlić promišlja, između ostalog, i o poetičkim obilježjima predaja inkorporiranih u putopis *Listovi o Bosni*. Riječ je o historijskim, demonološkim i etiološkim predajama koje je osobno zabilježio Knežević i koje predstavljaju važnu građu za proučavanje usmene književnosti na ovom prostoru. Kako predaje prate bilješke o konkretnim situacijama u kojima opstaje lanac usmene tradicije, Maglajlić upućuje buduće proučavaoce usmene proze na Kneževićev rad jer "u godinama koje prethode austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine nema puno sličnih priloga iz kojih se može ostvariti potpunija predstava o životu usmene književnosti, te o narodnom životu općenito" (Maglajlić 1991: 79). Pored toga, Maglajlić, kao vrstan poznavalac usmene proze, donoseći djelimične i potpune predaje koje je zabilježio Knežević, promišlja o njihovim poetičkim obilježjima u ozračju savremenih istraživanja ovog usmenoproznog žanra, što predstavlja doprinos u razumijevanju strukture predaja te njihovu povezanost s povijesnim događajima.

U radu pod naslovom *Antun Knežević – etnograf i folklorist* Munib Maglajlić promišlja, između ostalog, i o poetičkim obilježjima predaja inkorporiranih u putopis *Listovi o Bosni*.

Prilozi osvjetljavanju lika Nasrudin-hodže

Među tipskim junacima bošnjačke usmene proze, novelističke i šaljive, brojnošću zabilježenih uobličenja izdvaja se Nasrudin-hodža. Stoga ne čudi da su priče o ovom junaku bile predmetom Maglajlićeve znanstvene zainteresiranosti. O dugom i složenom procesu urastanja ovog junaka u usmenoproznu tradiciju naroda koji su u proteklim stoljećima bili u bliskom doticaju sa Osmanlijama, Munib Maglajlić je u ogledu *Nasrudin-hodža u Bosni,* objavljenom u knjizi *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, ponudio sažetu procjenu: "U živim, višestoljetnim vezama naroda u sastavu velike Osmanske Carevine sa metropolom, na različitim razinama – vojničkoj, trgovačkoj, putničkoj, hodočasničkoj, lutalačko-skitničkoj – ostvarivana je živa razmjena usmenoknjiževnog blaga, koje je kolalo i teklo naizmjenično u različitim smjerovima, uprkos jezičkim barijerama. Jedna od trajnih pozajmica naroda koji su dolazili u dodir sa Turcima, i to pozajmica koje su usmenu književnost ovih naroda nedvojbeno obogatile, jeste lik Nasrudin-hodže" (Maglajlić 1989: 107). Nesumnjivi iskorak u predstavljanju Nasrudin-hodže čitaocima na južnoslavenskom prostoru označila je pojava obimnog izbora pod naslovom *Nasrudin hodža. Anegdote* (Sarajevo, 1984), u redakciji književnika Alije Isakovića. Isaković je u priređivanju ove zbirke o omiljenom junaku šaljivih priča bio vođen nastojanjem da na jednom mjestu sabere najuspjelije primjere, bilo da su nastali na domaćem tlu, ili da su prevedeni sa drugih jezika. Isakovićeva zbirka *Nasrudin hodža* predstavlja "sintezu ne samo prethodnih sakupljačkih i prevodilačkih bavljenja književnika, nego također i književnih historičara", primjećuje Munib Maglajlić u tekstu *Nad baštinom* i nastavlja: "Isaković je u ovom zborniku na jednom mjestu okupio ne samo gotovo sve što je kod nas sakupljeno ili prevedeno kada je riječ o anegdotama o ovom junaku, nego je također dao i vlastito viđenje ovog lika u kraćoj studiji pod naslovom *Riječ čitaocu*, koja iscrpnim i brojnim ukazivanjima na literaturu domaću i stranu nudi solidnu osnovu budućim istraživačima kompleksa koji je Bajraktarević duhovito označio kao *Nasredin-hodžin problem*" (Maglajlić 1998: 451).

Odomaćivši se među Bošnjacima u Bosni, Nasrudin-hodža je poprimio i neke nove osobine u odnosu na one donesene. O tome Maglajlić piše u tekstu *Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić* objavljenom u časopisu *Znakovi vremena*: "Nasrudin-hodža kao lik, na novom prostoru svoga novog života u jezički različitoj usmenoj tradiciji u odnosu na zavičajnu, ne samo da je svaki put nosio u susret novim kazivačima zatečenu tematsko-motivsku građu vezanu za junake koji su mu prethodili nego je također poprimao crte i osobine bosanskog čovjeka, pa je njegov lik u usmenoj prozi nove domovine konačno uobličen u skladu i sa staleškim obilježjima njegovog temeljnog zanimanja u području religije. Naime, u odnosu na prvobitni zavičajni prostor ovog junaka, došlo je do bitnog otklona u značenju, koje je zatim rezultiralo oblikovanjem lika u smislu razvijanja nekih samosvojnih osobina, koje bosanskom Nasrudinu daju posebnu draž" (Maglajlić 2002: 133). Za proučavaoce usmene proze čiji je glavni lik Nasrudin-hodža pažnje vrijedna su pričanja o ovom junaku koja su pripadala pripovjedačkom repertoaru Hamdije Šahinpašića. Po mišljenju Muniba Maglajlića, značaj baštinjene građe je u tome "što nije popravljana i dotjerivana rukom sakupljača", te tako omogućava proučavanja stila usmenog pripovjedača "koji je ponikao i razvijao se kao pjevač i pripovjedač na tradicijski posebno zanimljivom području, a svoj repertoar vremenom je proširivao primanjem uticaja različitih nacionalnih tradicija" (Maglajlić 2002: 133). Zgode o Nasrudin-hodži, koje su se nalazile u pripovjedačkom repertoaru Hamdije

Šahinpašića, poslužile su Munibu Maglajliću da ukaže na neke samosvojne osobine Nasrudin-hodže udomaćenog u Bosni među Bošnjacima: "Riječ je o činjenici da *hodža* na turskom jeziku znači – učen čovjek, vrhunski poznavalac određenog područja, poštovan i uvažavan po osnovi svog znanja i učenosti. U Bosni, međutim, terminom *hodža* označavan je vjerski službenik u određenoj sredini koji je obavljao imamsku dužnost predvođenja molitve u džamiji, ali je također bio zadužen i za druge oblike vjerskog života (pouka najmlađim, pripremanje različitih vjerskih skupova, poslovi oko sahranjivanja i slično)" (Maglajlić 2002: 133).

Skup posvećen stogodišnjici rođenja književnika Rešada Kadića – upriličen u Tešnju 2012. godine – bila je za M. Maglajlića prilika da načini osvrt na piščevu zbirku šala o Nasrudin-hodži. Uočavajući sličnosti sa Nametkovom zbirkom iz 1968. godine, Maglajlić ustanovljava da ovaj oblik Kadićevog djelovanja ima "isključivo kulturnohistorijski značaj", procjenjujući da se ovaj pisac našao u nizu onih poslenika u kulturi koji su prepoznavali moralno-pedagošku važnost činjenice da se knjiga šala o ovom omiljenom junaku nađe u kućnoj lektiri, a mjesto ove zbirke u višedecenijskoj vertikali onih koje su joj prethodile, kao i onih koje su nakon nje uslijedile sažeto je odredio na samom kraju svoga priloga: "Bez predgovora ili pogovora, bez navođenja izvora i pozivanja na zbirke i izbore na koje se naslonio, Kadić je kao sastavljač ovog izbora šala o Nasrudinu ostao u krugu onih koji su u prvom planu imali kulturnu i društvenu potrebu sredine u kojoj živi, a ne onih – poput Selimovića, Nametka ili Isakovića – čije zanimanje se ticalo i složenog pitanja života ovog šaljivog junaka u jednoj od njegovih 'drugih domovina', u Bosni" (Maglajlić 2012: 192).

Završna promišljanja

Ovaj prohod kroz Maglajlićevo bavljenje usmenoproznom tradicijom završavamo bilješkom o natuknici koju je ovaj znanstvenik priredio za čuvenu *Enzyklopädie des Märchens* (2014). Radi se o sažetom presjeku kroz svekoliku bosanskohercegovačku usmenu prozu koji evropskim i svjetskim istraživačima usmene književnosti daje temeljne informacije o usmenim pričama na ovom prostoru, njihovim poetičkim osobinama, porijeklu proze, sakupljačima i proučavaocima.

> **Zgode o Nasrudin-hodži, koje su se nalazile u pripovjedačkom repertoaru Hamdije Šahinpašića, poslužile su Munibu Maglajliću da ukaže na neke samosvojne osobine Nasrudin-hodže udomaćenog u Bosni među Bošnjacima: "Riječ je o činjenici da hodža na turskom jeziku znači – učen čovjek, vrhunski poznavalac određenog područja, poštovan i uvažavan po osnovi svog znanja i učenosti."**

Ukupno uzevši Maglajlićeva znanstvena zaokupljenost usmenoproznom tradicijom ostvarena kroz brojne priloge nadaje se kao nezaobilazna i temeljna u svakom ozbiljnom nastojanju oko tumačenja i daljnjeg proučavanja bosanskohercegovačke i bošnjačke usmene proze.

Literatura

Basne i poslovice, (sakupio) Mehmedbeg Kapetanović Ljubušak, Odabrao i priredio Munib Maglajlić, Sarajevo: Svjetlost, 1996.

Maglajlić, Munib (1978), *Narodne pripovijetke*, knj. II, priredili Munib Maglajlić i Esma Smailbegović, Sarajevo: Svjetlost.

Maglajlić, Munib (1983), "Književna i publicistička djelatnost Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka", u: *Godišnjak odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost*, knj. 12, str. 211-240.

Maglajlić, Munib (1986), "Nikola Tordinac i usmeno pjesništvo", u: *Godišnjak Instituta za jezik i književnosti*, knj. 15, str. 193-208.

Maglajlić, Munib (1989), "Nasrudin-hodža u Bosni, u: *Usmeno pjesništva od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla: Univerzal.

Maglajlić, Munib (1989), "Prilozi proučavanju usmene književnosti na stranicama časopisa Novi Behar", u: *Putevi*, god. 34, br. 6, str. 51-59.

Maglajlić, Munib (1989), *Šaljive narodne priče*, priredio, Sarajevo: Svjetlost.

Maglajlić, Munib (1991), "Antun Knežević – etnograf i folklorist", u: *Folklor Bosne i Hercegovine: zbornik radova Prvog naučno-stručnog skupa "Folklor Bosne i Hercegovine"*, Sarajevo: Udruženje folklorista, str. 73-80.

Maglajlić, Munib (1996), "Islamska poučno-prosvjetiteljska linija u djelu Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka", u: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. 17/18. str. 389-396.

Maglajlić, Munib (1998), "Nad baštinom", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. VI, Enes Duraković i Fahrudin Rizvanbegović, ur., Sarajevo: Alef, str. 450-453.

Maglajlić, Munib (2002), "Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić", u: *Znakovi vremena*, 15, str. 294-319.

Maglajlić, Munib (2012), "Kadićeva zbirka šala o Nasrudin-hodži", u: *Književno djelo Rešada Kadića: zbornik sa Naučnog skupa održanog u Tešnju 8. 12. 2012. godine*. str. 186-192.

Narodno blago / skupio i izdao Mehmedbeg Kapetanović Ljubušak po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima, priredio Munib Maglajlić, Sarajevo: Svjetlost, 1987.

Rizvić, Muhsin (1992), "Slovo Mehmedbegu Kapetanoviću Ljubušaku", u: *Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*, Institut za književnost u Sarajevu, str. 7-10.

Smailbegović, Esma (1977), "Pregled sakupljanja i izdavanja narodnih pripovijedaka u Bosni i Hercegovini", u: *Godišnjak odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost*, knj. VI, str. 139-176.

Bošnjačka usmena balada u istraživanjima Muniba Maglajlića

Piše: **dr. Nirha Efendić**

Munib Maglajlić se kao predani istraživač skoro cijeli svoj naučni vijek s manjom i većom usredsriđenošću bavio izvorima, zatim naučnim vrednovanjima, potom historijatom bilježenja, povijesnim kontekstom nastanka te poetičkim odlikama ovog baladnog, uz sevdalinku, najreprezentativnijeg oblika usmenoknjiževnog pjevanja kod Bošnjaka.

Nakon pomnih proučavanja prije svega jednog oblika usmenoknjiževnog lirskog pjesništva – sevdalinke, tada još uvijek mladi i neumorno prilježni istraživač usmene književnosti, uposlen na Institutu za jezik i književnost u Sarajevu, Munib Maglajlić svoje prve tekstove posvećene temama usmenih balada započinje najprije osvrtom na knjigu *Usmene balade Bosne i Hercegovine* koju je napisala Hatidža Krnjević, a izdavačka kuća Svjetlost objavila u Sarajevu 1973. godine. (Maglajlić 1975:105). Potom će, u dugom nizu akademskih i istraživačkih godina, temeljitija proučavanja, posvećena pitanjima pojedinih balada te povijesnoj pozadini njihova nastanka, sve više zaokupljati naučnu pažnju Muniba Maglajlića. Jedna od prvih balada koja se našla u središtu Maglajlićeva zanimanja započinje deseteračkim stihovima *Kad je kuga Mostar pohodila,*[1] a njezina se tematska okosnica svodi na smrću rastavljene drage, čije je nepreboljeno razdvajanje prouzročila najezda kuge ili *morije* u Mostaru. Varirane u tridesetak stihova, Maglajlić je posmatrao poetske domete na primjerku od četiri inačice spomenute balade do kojih je došao tragajući po rukopisnim zbirkama, periodici i folklornim arhivima u regiji.

Taj predani istraživački nerv ne zaustavlja se na pojedinačnim radovima koji će se nizati u potonjim godinama. Među prvim Maglajlićevim tekstovima posvećenim našim usmenim baladama, nalazi se i ona sarajevska "o na smrt osuđenom", koja u svega petnaestak stihova rijetkog simetričnog deseterca uspijeva potpuno osvojiti slušaoca jednostavnošću i jezgrovitošću kazivanja. Posmatrajući sve dostupne varijante ove pjesme, Maglajlić je razjasnio postojanje procesa prenošenja određenog baladnog modela s ličnosti na ličnost tako da danas imamo pjesme iz Stoca o *na smrt osuđenom*, zatim pjesme zabilježene u Livnu, koje su ustvari varijante spomenute itd. Pjesnički model koji se prenosi od jednog do drugog uobličenja nije samo svojstven baladama: pojava modelnog prijenosa veoma često može se primijetiti i među pojedinim čisto lirskim oblicima, poput, primjerice, sevdalinke. (Efendić 2015)

U jezgrovitom članku, objavljenom najprije u Zborniku radova *21. Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije* 1976, a potom i u knjizi "Od zbilje do pjesme" 1983, Maglajlić se dotakao problema čitanja Fortisove "Xalostne pjesanze" u adaptacijama Vuka St. Karadžića, Olinka Delorka i Miroslava Pantića. Tekst je pisan u povodu dvjestote obljetnice objavljivanja naše najpoznatije balade, *Hasanaginice*, u Fortisovoj knjizi: *Viaggio in Dalmazia*, Volume Primo, Venezia, 1774. (Maglajlić 1976). Na drugom mjestu Maglajlić je napomenuo da je od pojedinačnih pjesama i pojedinih tematskih cjelina muslimanske balade – poslije *Hasanaginice* – najviše pažnje u literaturi posvećeno baladi o Morićima. (Maglajlić 1980: 207) Na koncu,

[1] Cjelovita varijanta navedene pjesme koju Maglajlić preuzima i donosi u svom ogledu nalazi se u zbirci Sukejne Žige pod naslovom *100 sevdalinki i drugih nar. pjesama* koja se čuva u Etnografskoj zbirci arhiva SANU u Beogradu pod br. 424, pjesma br. 38.

i sam Maglajlić detaljno je pregledao sve dostupne mu predaje i izvore koji bacaju više svjetla na nastanak čuvene balade koja je bilježena i varirana u mnogo većem broju negoli druge naše poznate balade.

U tekstu naslovljenom "Zapis o dvije balade" Maglajlić je analizirao dva različita zapisa pjesničke teme o ojađenom ocu. Jednu je pronašao u zbirci Vida Vuletića Vukasovića, a drugu je preuzeo iz zabilješki Fehima H. Baščauševića. Zapravo, radi se o dvije tematski veoma slične pjesme o nesretnom ocu kojem je kuga odnijela cijelu porodicu pa je na kraju i sam, premda je savladao bolest, podlegao boli zbog gubitka najbližih. (Maglajlić 1983) Balade su često sačuvale sjećanja na nemile događaje unutar porodice pa se stoga porodične teme u ovim pjesmama najčešće susreću, a nerijetko se u njima javlja i motiv treće osobe koja se prepriječila između dvoje voljenih. Balada o potopnici Bisernazi, kojoj je kolijevka Maglajlićeva rodna Banja Luka te joj se shodno tome, za razliku od drugih istraživača najviše i približio, također je bazirana na sukobu, spletkama i nerazumijevanju unutar porodice. Potvorena djevojka Bisernaza žrtva je navodnog prekršaja moralnog postupanja i tradicije, usljed čega, umjesto na podršku i saosjećanje, kod brata nailazi na osudu, a kod majke na suzdržanost i ogorčenje, što je usmeni pjesnik posvjedočio u ključnom, 40. stihu epskog deseterca ove pjesme: *Stara majka kaza je klanjala, /Stara majka govorit' ne može*. (Maglajlić 1977) Maglajlić se ovoj baladi vraćao u nekoliko navrata opisujući njena poetska svojstva te odnos pjesme i zbilje, tj. povijesnih događanja na osnovu kojih je nastala. Jednako je značajno Maglajlićevo zanimanje za stolačku baladu o Mehmed-agi Šehiću koju je zabilježio književnik Osman Đikić u Mostaru. Premda je glavi junak ovdje suočen sa smrtnom opasnošću (po čemu predmetnu pjesmu Maglajlić svrstava među balade), Mehmeda-aga Šehić uspijeva, zahvaljujući majčinoj dovi, ali i vlastitoj snazi i ratničkom iskustvu, nadvladati smrtni izazov. Maglajlićeve stilsko-poetske interpretacije ove balade daju korisne priloge ukupnom razumijevanju poetske radionice usmenog pjesnika i kulturnog konteksta koji ga oblikuje. (Maglajlić 1981)

Balada koja je veoma često i u nizu istraživačkih ogleda ponovno zazivala Muniba Maglajlića govori o pogibiji historijske ličnosti iz druge polovine 19. stoljeća – Hifzi-begu Đumišiću, bimbaši (majoru) u tuzlanskoj vojnoj posadi. Narodno sjećanje Đumišićeve pogibije iz 1876. godine sačuvala je osmeračka balada koja je u nizu svojih varijanti zabilježena u skoro svim krajevima Bosne i Hercegovine. Prema uvjerenjima neimenovanih usmenih kazivača – svjedoka događaja, Hifzi-beg Đumišić pao je kao žrtva izdaje bijeljinskog vojnog komandanta Salih Zeki-paše. Maglajlić je istraživao povijesni kontekst pogibije spomenute historijske ličnosti, potom odnos pjesme i zbilje, gdje je motiv izdaje središnjica i presudna važnost za nastanak i oblikovanje ove balade, potom je pratio razlike među varijantama i na kraju je predočio poetsko ustrojstvo balade. (Maglajlić 1983)

Značajni radovi o pojedinim baladama, njihovim zapisivačima, prvim saznanjima o postojanju stvarnih i opjevanih ličnosti, kao i historijskoj pozadini njihova nastanka, prethodili su objavljivanju prve Maglajlićeve monografije o narodnoj muslimanskoj baladi. Studija pod naslovom *Muslimanska usmena balada*, objavljena 1985. godine u Sarajevu, proistekla je iz istoimene doktorske disertacije odbranjene na Zagrebačkom sveučilištu 1980., a kojom je Maglajlić nastojao pregledno zaokružiti te književnohistorijski vrednovati najljepše primjere do tada pronađenih i zabilježenih usmenih balada u svom narodu.[2] Uz sve spomenuto, Maglajlić nije propustio i da progovori o orijentalnim utjecajima na bošnjačku baladu.[3] S druge strane, objašnjavajući pojam i termin muslimanske balade, Maglajlić se pozvao na izdvajanje književne građe u okviru nacionalnih tokova među južnoslavenskim narodima, a koje je u slučaju usmene književnosti započeo Nikola Andrić 1909. godine edicijom *Hrvatske narodne pjesme* u izdanju Matice hrvatske. Maglajlić iznosi da je drugi izbor ove edicije, kojeg je načinio Olinko Delorko, dosljedniji pa se nekoliko muslimanskih balada, koje su se našle unutar prvog izbora, nije pojavilo i u drugom. Naime, tragom proučavanja pisane književnosti te definiranjem njezinih nacionalnih tokova, Maglajlić je smatrao osnovanim da se i unutar usmene književnosti valja pozabaviti nacionalnim pravcima uz sve uvažavanje poetičkih osobenosti i posebnosti pojedinačnih, jednako kao i većom cjelinom

U jezgrovitom članku, objavljenom najprije u Zborniku radova 21. Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije 1976, a potom i u knjizi "Od zbilje do pjesme" 1983, Maglajlić se dotakao problema čitanja Fortisove "Xalostne pjesanze" u adaptacijama Vuka St. Karadžića, Olinka Delorka i Miroslava Pantića. Tekst je pisan u povodu dvjestote obljetnice objavljivanja naše najpoznatije balade, *Hasanaginice*, u Fortisovoj knjizi: *Viaggio in Dalmazia*, Volume Primo, Venezia, 1774.

[2] Kao višegodišnji uposlenik Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, Maglajlić je učestvovao u nekolikim projektima koji su rezultirali višestuko značajnim publikacijama. Među njima su i one koje potonjim proučavaocima omogućavaju jednostavniji i lakši pristup određenoj građi poput *Bibliografije radova o usmenoj književnosti*. Vidi: Munib Maglajlić, *Balade o pogibiji Hifzi-bega Đumišića*, u knjizi: *Od zbilje do pjesme. Ogledi o usmenom pjesništvu*, Banja Luka, 1983, 95-105.

[3] Vidi: M. Maglajlić (1983) *Orijentalni utjecaji na muslimansku baladu*, u: *Makedonski folklor*, god. 16, br. 31, 25-31.

koju omeđuje jezički zajednički prostor. (Maglajlić 1985: 19-20)

Krenuvši od najstarijih zapisa bošnjačkih usmenih balada, koji se nalaze u zborniku neimenovanog sakupljača – *Erlangenskom rukopisu* (obilježenog prema mjestu pronalaska, njemačkom gradu Erlangenu) iz 1720. godine, Maglajlić je primijetio da se sižei pet bošnjačkih balada, među ostalim pjesmama ovoga važnog rukopisa, mogu pratiti u svojim brojnim varijantama i u potonjim sakupljačkim prinosima. Teme spomenutih balada sačinjavaju nesretni ljubavnici koji smrću daju završnu riječ svojoj ljubavnoj drami; majka-krvnica koja žrtvuje sina; odani momak "jedinici u majke"; snaha koja sprečava nečasne nakane svoga djevera i mladić koji stradava od djevojačkog uroka. (Maglajlić 1985: 22) Međutim, neki značajni povijesni događaji, koji su odjeknuli i kroz usmenu baladu, kakav je, primjerice, slučaj pogibije Hifzi-bega Đumišića, dogodili su se nakon nastanka *Erlangenskog rukopisa* pa je time i nastanak poznate balade novijeg datuma. Određene pjesme su pak, po svojoj poetskoj uspjelosti i društvenom značaju, privukle Maglajlićevu istraživačku pažnju te su se stoga u njegovoj studiji posvećenoj baladama našle balade sa širom tematsko-motivskom osnovom od predočenih u *Erlangenskom rukopisu*. Pjesme koje su se našle zabilježene u ovom rukopisu svjedoci su tek jedne utemeljene tradicije koja je i u vrijeme nastanka balade o Hifzi-begovoj pogibiji mogla ponuditi već isprobane i u narodu dobro prihvaćene pjesničke obrasce. Osim spomenute, balade poput one sarajevske "o na smrt osuđenom", potom "o plemenitoj Hasan-aginoj ljubi" te "banjalučka balada o potopnici Bisernazi" lijepo su poslužile Maglajliću da predstavi svoj najveći naučni doprinos u proučavanju muslimanske balade, prema mišljenu Maje Bošković-Stulli, predočen u poglavlju *Regionalna i lokalna obilježja u muslimanskoj baladi* jer su u njemu ove pjesme prikazane sa svojim specifičnim sadržajima, a nastale su na domaćem tlu.

U teorijskom kontekstu, Maglajlić navodi da se proučavanje balade kao usmenoknjiževnog oblika kod južnoslavenskih naroda može pratiti od tekstova Franje Markovića, najprije onim naslovljenim *O baladah i romancah*, a potom i njegovim nastavkom *O slaveniskih baladah* objavljenih u zagrebačkom *Viencu* 1862. godine.[4]

Munib Maglajlić se kao predani istraživač skoro cijeli svoj naučni vijek sa manjom i većom usredsrijeđenošću bavio izvorima, zatim naučnim vrednovanjima, potom historijatom bilježenja, povijesnim kontekstom nastanka te poetičkim odlikama ovog baladnog, uz sevdalinku, najreprezentativnijeg vida usmenoknjiževnog pjevanja kod Bošnjaka.

Naime, tragom proučavanja pisane književnosti te definiranjem njezinih nacionalnih tokova, Maglajlić je smatrao osnovanim da se i unutar usmene književnosti valja pozabaviti nacionalnim pravcima uz sve uvažavanje poetičkih osobenosti i posebnosti pojedinačnih, jednako kao i većom cjelinom koju omeđuje jezički zajednički prostor.

Na kraju, Maglajlićevu neumornu proučavalačku volju zaokupljaju i odjeci bošnjačke balade u pisanoj književnosti, kojima se posebno vraća i u kasnijem akademskom životu. Tri lokalne, sudeći prema navodima u literaturi, najprihvaćenije i time najrasprostranjenije balade: *Hasanaginica*, balada o Hifzi-begu Đumišiću te balada o pogibiji braće Morić snažno su odjeknule i u pisanoj književnosti koju su stvarali naši ugledni autori. Među baladama na prvom mjestu nalazi se *Hasanaginica* – prema ovoj pjesmi snimljeni su film i televizijska drama; ona je prirađivana u nekolikim teatarskim izvedbama; za *Hasanaginicu j*e urađena koreografija za balet a, naposljetku, za ovu baladu napisan je libreto i urađena režija za operu. "Ipak", primjećuje Maglajlić, "u književnosti je upliv ove balade najznatniji i ogleda se u šest dramskih djela u rasponu od šezdesetak godina." (Maglajlić 1985: 216) Prema baladi o Hifzi-begu Đumišiću nastalo je dramsko djelo koje potpisuje Hamid Šahinović pod pseudonimom Ekrem. Morići su drugi po redu prema uplivu u pisanu književnost pa će tako drama Jakše Kušana u četiri čina posebno zainteresirati Maglajlića prepoznavši u njoj jasnu obaviještenost autora o ukupnim prilikama vezanim za kontekst pogibije dvaju Morića. Ova tema će kasnije utjecati i na nastanak Kušanova historijskog romana *Krvavi dani Bosne ponosne* koji tematski obuhvata razdoblje desetogodišnjih nemira iz sredine 18. stoljeća.

Na koncu, Maglajlić se pozabavio i Andrićevim proznim triptihom naslovljenim *Put Alije Đerzeleza* u kojem maštoviti pisac spominje Moriće kao savremenike ovog epskog lika, a koji odgovara stvarnoj povijesnoj ličnosti, timarniku-spahiji iz druge polovice 15. stoljeća. (Buturović 1975: 172; 1998: 395) Andrićevo umjetničko saopštavanje ispunjava dozvoljen čin stvaraočeve mašte u lijepoj književnosti pa se zanimljiva tema "Morića u Đerzelezu" – povijesnih likova koji žive u različitim kontekstima i različitim epohama, ali svoj upjesmljeni, duhovni život nastavljaju i u okvirima našeg usmenog pjesništva (tj. u svojim protozapamćenjima),[5] a potom i u Andrićevoj književnosti (tj. u potonjim metazapamćenjima) – našla u središtu Maglajlićeve pažnje u prilozima esejskog tipa, koji se mogu pratiti i kasnije, kada njegov istraživački interes zaokupljaju šire, podjednako i lirske i epske teme.

[4] Franjo Marković, *O baladah i romancah*, u: *Vienac*, 1/1869, 44, 760-771; Isti, *O slavenskih baladah*, u: *Vienac*, 1/1869, 45, 787-796.

[5] Vidjeti rad N. Efendić *Prelamanje zbilje pjesnika u nekim usmenim lirskim oblicima i njihov odjek u Andrićevoj prozi* izložen na II bosanskohercegovačkom slavističkom kongresu (Sarajevo, 28-30. 5. 2015) 40. Godišnjica smrti Ive Andrića: Andrićevo književno djelo danas.

Literatura

Buturović, Đenana (1975), "Gerz Iljas – Đerzelez prema historijskim izvorima XV, XVI i XVII vijeka", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XLI, sv. 3-4, str. 172-186.

Buturović, Đenana (1998), "Epski Đerzelez od ličnosti do lika", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, prir. Đenana Buturović i Munib Maglajlić, Sarajevo: Alef, str. 395--402; isto u: *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Sarajevo, 1992, str. 249-305).

Efendić, Nirha (2015), Bošnjačka usmena lirika – kulturnohistorijski okviri geneze i poetička obilježja, Sarajevo: Slavistički komitet i Zemaljski muzej BiH.

Maglajlić, Munib (1974), "O poeziji i poetici narodne balade: povodom knjige Hatidže Krnjević: *Usmene balade Bosne i Hercegovine*", Sarajevo: Svjetlost, 1973., *Lica*, god. 4, 5/6, str. 105.

Maglajlić, Munib (1976), "Xalostna pjesanza plemenite Asan-aghinize i problem njenog čitanja", *Rad 21. Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Čapljina: 17-21. septembra 1974, Sarajevo: Savez udruženja folklorista, (1983).

Maglajlić, Munib (1978), "Morići u 'Đerzelezu'", *Odjek,* god. 31, br. 19 str. 13.

Maglajlić, Munib (1980), "Balada o Morićima", *Godišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost,* knj. 9, str. 207-227.

Maglajlić, Munib (1983), "Zapis o dvije balade": *Od zbilje do pjesme. Ogledi o usmenom pjesništvu*, Banja Luka: Glas, str. 89-94.

Maglalić, Munib (1977): "Banjalučka balada o potopnici Bisernazi", god. 7/11, br. 6, str. 113-118; Isto u: *Od zbilje do pjesme*, Banjaluka: Glas, 1983. str. 127-134; isto u: *Usmena balada Bošnjaka*, Sarajevo: BZK "Preporod", 1995., str. 63-71.

Maglajlić, Munib (1981), "Jedna stolačka balada", *Odjek*, god. 34, br. 24, str. 21; isto u: *Usmena balada Bošnjaka*, Sarajevo: BZK "Preporod", 1995, str. 72-75.

Maglajlić, Munib (1983), "Balada o pogibiji Hifzi-bega Đumišića", u: *Od zbilje do pjesme. Ogledi o usmenom pjesništvu*, Banja Luka: Glas, str. 95-111.

Maglajlić, Munib (1985), *Muslimanska usmena balada*, Sarajevo: Svjetlost.

Maglajlić, Munib (1998), "Morići u 'Đerzelezu'", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, prir. Đenana Buturović i Munib Maglajlić, Sarajevo: Alef, str. 525-530.

ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA BEHAR KNJIŽEVNI PODLISTAK • GODINA II • 2016. • BROJ 12

BEHAR

broj 12 | KNJIŽEVNI PODLISTAK | 2016.

SADRŽAJ:

Munib Maglajlić: ***O pjesnicima i pjevačima sevdalinke*** **•** ***101 Sevdalinka*** **(s bilješkama i rječnikom manje poznatih riječi) • Munib Maglajlić:** ***Vrijeme i prostor života sevdalinke*** **• Muhsin Rizvić:** ***Pogovor "101 sevdalinci"***

101 Sevdalinka

O pjesnicima i pjevačima sevdalinke

Munib Maglajlić

Otac mi je pripovijedao, kad se prvi put sastao turski parlamenat, da je Fehim ef. Đumišić pozvao na večeru sve bos. i herc. zastupnike. Fehim ef. je čuo od nekoga, da se tada nalazila u Carigradu jedna Sarajka, koja je slovila kao dobra pjevačica. Ne žaleći ni novca ni truda da gostima priredi pravu bosansku večeru, doveo je pjevačicu u svoj konak da im nekolike otpjeva. Među gostima bio je i Hikmet sa svojom trpezom, jer bez akšamluka u njega nije bilo veselja. Tu je njegovu slabost svak poznavao i niko mu je nije uzimao za zlo. Rahmetli otac veli, da je cijelo vrijeme, dok su guslar i pjevačica pjevali, promatrao Hikmeta i njegovo duševno raspoloženje. Sjedio je mirno, što je kod njega bilo rijetko, gledao je ozbiljno i slušao sve s nekim dubokim poštovanjem i dječinjim zanosom. Među ostalim zapjevala je Sarajka i onu sevdaliju, u kojoj dolaze slijedeći stihovi:

Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti,
Ali stani ja ću započeti:
Tamnica mu moja njedra bila...

Na to je Hikmet skočio na noge i u velikoj uzbuđenosti poviknuo: "Moj je narod najveći pjesnik!", pa onda počeo tumačiti prisutnima po arapskoj poetici ljepote te narodne. Svi su se u čudu snebivali: šta je sve Hikmet u toj pjesmi našao.

(Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912)

Prvi pjesnici ljubavne pjesme poznate pod nazivom *sevdalinka*, tj. oni pojedinci koji su začeli ovaj lirski iskaz kao tradicijski, muzičko-poetski, folklorni izraz novog načina života stanovništva gradskih sredina nakon pada Bosne pod osmansku vlast – ostaju u tami zaborava davnih godina proteklih stoljeća. Prvo svjedočanstvo o pjesniku sevdalinke na djelu nastalo je tek u drugoj polovini 16. stoljeća, dakle, više od stotinu godina nakon propasti Bosanskog kraljevstva, ali je pojava ove ljubavne pjesme sigurno starija od najranije dosada poznate vijesti o njenom pjevanju. Zapravo, riječ je o jednom davnašnjem i čudesnom pjesničkom okušavanju na splitskom pazaru, koje zaslužuje posebnu pažnju pri pokušajima da se odrede okolnosti nastanka i ranog života sevdalinke. Zgoda na splitskom pazaru – od izvanredne važnosti za proučavanje geneze sevdalinke – dionica je u potresnom ljubavnom zbivanju iz osme decenije 16. stoljeća. Povijest o nesretnoj ljubavi između Bošnjaka Adila iz Klisa i Splićanke Marije iz porodice Vornić spašena je od zaborava zahvaljujući zapisu

savremenika ovih dešavanja, ondašnjeg splitskog kneza, čije nam ime ostaje, nažalost, nepoznato, a koji je ovaj događaj opisao u sklopu redovnih izvještaja koje je slao mletačkom senatu u Veneciju. Ovo višestruko značajno svjedočanstvo splitskog kneza književnoj i kulturnoj javnosti na južnoslavenskom prostoru obznanio je sredinom 19. stoljeća hrvatski pjesnik Luka Botić u spjevu *Bijedna Mara*, u kojem je tema zabranjene ljubavi između muslimanskog mladića i kršćanske djevojke uobličena u šest deseteračkih pjevanja. Naime, u želji da čitaocu svoje "historičke pripovijesti iz narodnog života" približi vrijeme u kojem se odvijao ljubavni roman između Adila i Marije, Botić je preveo sa talijanskog ovaj zanimljivi zapis splitskog kneza – iz knjige Vincenzo Solitro, *Documenti storici sull' Istria e la Dalmazia*, Venezia 1844, Vol. I – i donio ga u dodatku spjeva *Bijedna Mara*.

Obavještavajući redovito mletačke vlasti o zbivanjima u ovom dijelu tadašnje mletačke provincije Dalmacije, splitski knez je opisao ljubavnu zgodu između Adila i Marije zapravo sa zakašnjenjem, ukazujući prethodno na jedan mlađi slučaj zabranjene veze između muslimanskog mladića i kršćanske djevojke na mletačko-osmanskom graničnom pojasu u splitskom zaleđu. Naime, neku djevojku – koja se iz sela Vranjice zaputila u Split da proda vunu – presretne i povede sa sobom neki Bošnjak iz Klisa, ali ga zaustave otac i brat djevojčin, koji su ih sustigli jer su i oni išli na splitski pazar. Mladić se pravdao da je djevojka sasvim nalik na neku curu iz Klisa, koja je navodno sa zaručnikom pobjegla u nepoznatom smjeru te da je mislio da je to ona i da ju je zato poveo. Oštro mu priprijetivši, otac i brat djevojčin puste ga da ode, a ona nakon njegova odlaska izjavi da ga je i ranije viđala, da joj je koješta govorio te da ju je pozivao da dođe k njemu. Međutim, onima koji su ispitivali ovaj slučaj – a među njima se nalazio i splitski knez – djevojka je iznijela i nove pojedinosti iz kojih se razabire da su se sporne zgode bitno drugačije odvijale nego što je to djevojka prikazala pred svojima, što se jasno može zaključiti iz onog dijela kneževa izvještaja u kojem je opisan susret muslimanskog mladića iz Klisa i kršćanske djevojke iz sela Vranjice, na temelju njene vlastite izjave: "...I da je jedamput došao k njihovoj kući u Vranjicu, da se tužio da je žedan i molio da zagrabi vode; ona mu pako donese vina; i kad je govorila bila je crvena i zaplitala se. Mi smo se činili da ne vidimo i da ne opažamo ništa, no smo bili zadovoljni što se nije ta neprilika dogodila kao obično na silu, no na drugi način, što će oštroumlje i iskustvo vašijeh gospodstava lasno pogoditi..." Ispitivači, međutim, ni ocu ni bratu djevojčinom nisu kazali ono šta su sa strane vidjeli – "jer ne bi borme trpili da im se tko iz kuće zagleda u jednog mladog Turčina, no bi je prije smakli i natjerali da ide u koludrice" – i ova ljubavna zgoda rasplela se bez tragičnog ishoda zahvaljujući pronicljivosti i razboritosti onih koji su djevojku ispitivali.

Ali, takvom tragičnom ishodu nije izmakla Marija Vornićeva i splitski knez se vraća opisu njezina slučaja sa obrazloženjem: prvo, da je događaj "prekrasan i zanimiv" i drugo, da svojim pretpostavljenim nije o njemu ništa natuknuo. Konačno, evo kako je taj dio izvještaja visokog mletačkog činovnika – za potrebe čitalaca njegove "historičke pripovijesti iz narodnog života u Dalmaciji u drugoj polovici XVI vijeka" – preveo sa talijanskog Luka Botić:

Moram dakle vašijem preuzvišenostima kazati, da lane početkom ožujka, kad je s proljeća izgledalo, kano da se sav svijet veseli i ljubi, jedan mlad lijep Turčin, jedva od 18 godina, krasno i bogato obučen na njihov način, pošteno imućan, dolazio je na pazar. Jedamput dođe i donese voska i voda mirisavijeh i meda i dobra žerava bez biljega. Obično je sam dolazio i nije imao no dvije sluge. Turci su ga Adelom zvali, a naši lijepim Adelićem. Naše su žene rađe u njega kupovale; a on se uvijek pošteno i umjereno vladao. Njegovi su mu zavidjeli, a naši su ga jako obljubili. Kad jedan dan neima Adelića, Turci su se zaklinjali, da je išao s njima, pače da ih je i pretekao. A to se opazi više dana, i Turci rekoše: "Ašik je", da je, naime, zaljubljen. Sada vam moram kazati preuzvišena gospodo, da jedamput, kad je došao Adelić, dođu i Vornićevi na pazar, i s njima dvije prelijepe i prekrasne sestre Ivanica i Marija; obadvije jako dobro i ukusno obučene, zlatom i nakitima, jer je Vornićeva kuća dobro bogata. Braća Vornići pokazali su se nedavno kako valja, kao što znam, da je vašijem preuzvišenostima poznato iz drugijeh naših pisama. Tu se Adelić i Marija, koja je mlađa, i malo joj više od 14 godina bilo, spaze i od onda poginu jedno za drugim. Ali je djevojčica imala i svoje i sestru, i bojala se Boga i Djevice, što je Adelić bio Turčin.

Plakala je a nije ništa govorila, no se pripila uz sestru. Momče je obilazilo njihovu kuću; ali nije nikada govorilo. I to je bilo s česa je on smetnuo iz pameti pazar. No kad se opet jednoč ukažu Vornićevi na pazaru, eto ti i njega. Kad mu se sestre dese na blizu, zapjeva slavjanski staru jednu slavjansku pjesmu, koja je ovo značila:

"Zagleda se Turčin u našu golubicu. Ja sam Turčin. Lice joj je bjelije od mojega voska a ljepše od ruža što sam ocijedio.

Zagleda se Turčin u našu golubicu. Ja sam Turčin. Ja sam čuo gdje govori; usta su joj slađa no moj med. Vaša je golubica ljepšeg stasa i uzrasta no moj konj."

Kad je pjevao, rekoše Turci smiješeći se: "Ašik je." A on to čuje i ode. A Marija je plakala, te je otac i braća upitaju, šta joj je? Ona nije mogla da kaže od plača i jadanja. Stoga druga sestra okupi moliti oca i braću, da se vrate kući, da ne prave čudo i da ne dižu viku, da će ona i Marija sve ispripovijedati. Odmah odoše; a kada začuju šta je, silom na

djevojku navale, da ide u manastir, i da se ne uzda, da će više ikada izaći. Da im je okaljala kuću, koja je uvijek bila dična i poštena; da je to šta nečuvena i da se sakriti mora uklonivši se iz svijeta, tko je tomu povoda dao. Mnogo štovani svećenik i pripovijedalac gospodin Damjan Tupić, kućni pop, pregovarao je i savjetovao ocu i braći toliko, da su naposljetku odlučili, da djevojka ide u manastir i da tamo bude dvije godine, dok se ta sramota ne zaboravi. I ona ode, a i sestra s njome, jer ne mogu njih dvije da se rastanu. U tome se Marija razbolje; a kad to sazna Adelić, jedno veče baci strijelom pismo kroz šipke, gdje je govorio: "Ako ozdraviš i tvoji me budu htjeli meni dopustiti, hoću da se pokrstim i tvojega zakona da budem." To pismo, ne zna se, tko, odmah uze i preda Vornićima. A oni od jada i uvrede da pobjesne i zahtijevaše, da se Adel više ne pusti u grad. Međutijem je djevojčica venula i umre. Sahrane je u manastiru, a književnik i filosof Boktulija spjeva joj slavjanski:

"Razbolje se naša grlica, u koje je bilo prekrasno perje, od ljute rane; dođe lovac iz daleke zemlje i rani je: Bijedna Mara!

Otac i mati ne htjedoše je primiti i ne prigrliše je, niti su ranu olizali, i grlica umre: Bijedna Mara!"

Te su joj stihove izrezali na grobnici i dan danas ih svatko pjeva, da je žalost slušati. Ivanica nije izišla napolje, no je i dan danas u manastiru, i kaže se, da hoće da bude koludrica, dok je živa.

Razrađujući u deseteračkom spjevu *Bijedna Mara* temu zabranjene ljubavi između muslimanskog mladića i kršćanske djevojke, Botić je – u opisu susreta nesretnih zaljubljenika, tj. trenutka kada mladić izvija pjesmu upućenu voljenoj – pristupio prepjevavanju Adilove "slavjanske pjesme" u stih narodne pjesme na temelju opisa ovog susreta u izvještaju splitskog kneza i njegova bilježenja pjesme zaljubljenog momčeta. U ovom prepjevavanju, koje se može označiti kao vrlo uspjelo, Botić je kombinirao dva oblika stiha usmene lirike nastalih na južnoslavenskom prostoru: trinaesterac i epski deseterac. Ova izmjena metra je vrlo funkcionalna jer se njome ostvaruje utisak poletnog ritma, koji pristaje uz ovu ljubavnu pjesmu. Ako se uporede motivi i njihov redoslijed u pjesmi kako je bilježi splitski knez sa Botićevim prepjevom toga sadržaja u ritmički uobličenu cjelinu, uočava se da su u prepjevu obuhvaćeni svi motivi koji se nalaze u kneževu zapisu, ali je došlo do neznatne promjene u redoslijedu: prepjev započinje poredbom dragine ljepote sa đulvodicom, mirisnim napitkom razblaženog soka, iscijeđenog od latica ruže, dok pjesma u zapisu splitskog kneza započinje motivom zaljubljenog "Turčina", što će se opet u prepjevu javiti kao dvostihovni deseterački pripjev, koji će se četiri puta ponoviti, djelotvorno začinjujući pjesmu. Ako se konačno kao cjelina uporedi Botićev prepjev sa pjesničkim zapisom u kneževu izvještaju, može se ustanoviti da je pred nama pjesničko uobličenje koje nas nedvojbeno približava zauvijek izgubljenoj pjesmi nesretno zaljubljenog Bošnjaka iz Klisa:

U Turčina đulvodica
slatko miriše,
al' je ljepša djevojčica,
ljepša od ruže;
a ja Turčin ginem za djevojkom,
za djevojkom, krotkom golubicom!
U Turčina bio vosak,
bio izbiran,
al' djevojka još bjelija,
no je vosak sam;
a ja Turčin ginem za djevojkom,
za djevojkom, krotkom golubicom!

U Turčina med je sladak,
sladak presladak,
al' riječi djevojčice
slađe od meda;
a ja Turčin ginem za djevojkom,
za djevojkom, krotkom golubicom!

U Turčina žerav konjic,
kao pelivan,
al' ni konjic nije stasan
kao djevojka;
a ja Turčin ginem za djevojkom,
za djevojkom, krotkom golubicom!

Prepjevavajući zapis ljubavne pjesme Bošnjaka Adila, kako je bilježi splitski knez, Botić se, dakle, poslužio stihom trinaestercem južnoslavenskog usmenog pjesništva, sa kojim se prepliće dvostihovni deseterački začinjujući pripjev. Luka Botić se sa ovim stihom mogao susresti u hrvatskoj usmenoj lirici njegova doba, ali ga je mogao upoznati i slušajući sevdalinke prilikom višemjesečnog boravka u Bosni sredinom 19. stoljeća. Botić je, držeći se kneževa bilježenja, ljubavnu pjesmu Bošnjaka Adila utemeljeno uobličio u strofe, što također nije strano sevdalinci ni u novijim zapisima, gdje se može naći, ne samo odgovarajući oblik strofično organiziranog stiha nego također izmjenjujući pripjev:

Doði, dragi, doð' doveče,
sama sam;
ja ću biti u đul-bašči,
ružice ću brat',
ružice će mirisati,
po mirisu mi doði!

Il' ću biti u hajatu,
dukate nizat';
dukati će zveketati,
po zveketu mi dođi!

Il' ću biti u mutvaku,
baklavu kuhat'
oklagijom klepetati,
po klepetu mi dođi!

Opisujući prizor u kojem se zaljubljeni mladić iz Klisa pjesmom javio dragoj na splitskom pazaru, splitski knez je primijetio da je mladić zapjevao "slavjanski staru jednu slavjansku pjesmu", što bi se moglo protumačiti da se on u ovom sevdalijsko-ašiklijskom saobraćanju sa voljenom – od koje ga je dijelio nepremostiv jaz, vjerski i civilizacijski – poslužio gotovom pjesmom. Oznaka *stara* uz "slavjansku pjesmu", kojom se mladi Bošnjak javio dragoj, kobno je potresavši time – upućivao bi na takav zaključak. Malo je, međutim, vjerovatno da je zaljubljeni osamnaestogodišnjak, u fondu pjesama koje je znao pjevati, mogao imati na raspolaganju takvu koja bi sasvim odgovarala položaju u kojem se on – tog davnog proljetnog dana na splitskom pazaru – našao pred djevojčetom čudesne ljepote, od kojeg ga je dijelilo sve, osim strasno uzvraćene naklonosti. On se vjerovatno poslužio gotovim predloškom, primjenjujući lirski obrazac poznate mu pjesme, koji je mogao podrazumijevati smjenjivanje različitih oblika stiha i poentirajući pripjev; mogao se djelomično koristiti sličnim poredbama ili analogijom doći do poredbi, kako bi što upečatljivije opisao ljepotu svoje drage. On je sigurno posegnuo za provjerenim, baštinjenim napjevom, što je svjedoka ovog zaljubljeničkog oglašavanja pjesmom moglo navesti da je označi *starom* i *slavjanskom*. Ovaj tok uobličavanja pjesme mogao se odvijati u rasponu od prvih zaljubljeničkih pogleda do obraćanja dragoj pjesmom u vidu alegorije i sve okolnosti navode na zaključak da se ovdje radi o jednom davnašnjem pjesničkom okušavanju, o čemu nadahnuto svjedoče najprije splitski knez, a zatim, na posredan način, i dobrohotni hrvatski pjesnik Luka Botić. Po svemu sudeći, nesretno zaljubljeni Bošnjak Adil prvi je poznati *pjevač*, a s obzirom na sve iznesene okolnosti – on je i prvi poznati *pjesnik* sevdalinke i bošnjačkog usmenog pjesništva općenito.

Od prvih pjesnika sevdalinke, vjerovatno sa početka 16. stoljeća, kojih se – ukupno uzevši – više nalazi u ženskom nego u muškom glasu, do onih savremenih vjerodostojnih baštinika ove pjesme sa kojima je – kao u primjeru pjevača Hamdije Šahinpašića iz Pljevalja (rođen 1916, a umro u proljeće 2003) – nepovratno nestalo onih pojedinaca koji su ujedno bili i spontani pjesnici bošnjačkog usmenog pjesništva na prostoru kojem je Bosna u središtu, decenijama i stoljećima traje pjesnička radionica bezbrojnih, uglavnom neznanih učesnika, čiji je vrhunski i neponovljivi proizvod sadržan u dvanaest sačuvanih oblika stiha, variranih u čitavom nizu napjeva, među kojima – kada je o sevdalinci riječ – prevladava tzv. poravni napjev, pa je to neke etnomuzikologe navelo da sevdalinku imenuju i kao "ravnu pjesmu". Neposredni baštinik usmenog lirskog pjesništva u okviru ugledne pljevaljske porodice, i to sa ženskog na muški glas, od majke na sina, Šahinpašić je u svom pjevačkom repertoaru na začudan način spasio od zaborava primjere čak za deset, od ukupno dvanaest u bošnjačkoj usmenoj lirici dosada poznatih metričkih varijanti, i to u sandžačkoj verziji napjeva, u kojima su sačuvane brojne drevne odlike, koje su se u Bosni – znatnije izloženoj utjecajima novih strujanja – u međuvremenu izgubile. Pjesme koje je u svom dugom životu pjevao Hamdija Šahinpašić – uobličene su u rijetkim primjerima stihom sedmercem: *Šta se tamo bijeli*, znatno češće simetričnim osmercem: *Što Morava mutna teče*, a zatim prilično rijetkim nesimetričnim osmercem: *Umrijeh, majko, umrijeh*, potom u najvećem broju primjera nesimetričnim, epskim desetercem: *Beg Ali-beg ićindiju klanja*, pa opet vrlo rijetkim simetričnim, lirskim desetercem: *Pođoh na vodu, ne znam na koju*, zatim ne tako rijetkim stihom jedanaestercem: *San zaspala dilber Fatma u bašči*, pa onda ponovno vrlo rijetkim stihom dvanaestercem: *Razbolje se Zarka na majčinu krilu*, potom često korištenim trinaestercem: *Zapjevala bulbultica, misli zora je*, a zatim opet neobično rijetkim stihom četrnaestercem: *Djevojka je ružu brala, s ružom je zaspala* i konačno u istoj mjeri rijetko sačuvanim petnaestercem: *Povila se vita loza, vita loza vinova.* Od oblika stiha poznatih bošnjačkom usmenom pjesništvu u Šahinpašićevu pjevanju nedostaje – uz najkraći, šesterac – još jedino onaj najduži, šesnaesterački stih bugarštice, koji čuva baladična pjesma o epskom junaku Đerzelezu: *Razbolje se Đerzeleze, na Gerzovu, ravnom polju.* U dugom tradicijskom lancu uobličavanja i prenošenja usmene lirske pjesme u najširem shvaćenom prostoru Bosne, bila je bitna uloga porodice – kao najvjerodostojnijeg okruženja u kojem je umijeće pjevanja brižljivo njegovano – u kojoj su se opet izmjenjivali najdarovitiji pojedinci, čija bi vodeća uloga za pojedina razdoblja bila isticana i ovjeravana i u samoj porodici, i u široj, gradskoj ili seoskoj društvenoj zajednici, u kojoj je porodica bila smještena. Kako je to u životu pjesme funkcioniralo sve do jučer, u nepreglednoj pjesničkoj radionici, u zamršenom toku usmenog prenošenja koje nalikuje nepredvidivom toku podzemnih voda, također je vidljivo u primjeru pjevačkog lika Hamdije Šahinpašića. Čuvar tradicije pjevanja u ovoj

pljevaljskoj porodici bila je majka Šerifa, koja je – osim za pjesmu – imala izrazit dar i za različite ručne radove. Majka Šerifa nije mogla u najužoj porodici prenijeti svoje veliko znanje i umijeće kada je riječ o pjesmama na žensko dijete jer je u životu sačuvala i podizala samo mušku djecu: pet sinova, od kojih je Hamdija bio najmlađi. Usljed teškog oštećenja vida, Hamdija je u ranom djetinjstvu, ali dovoljno odrastao da bi mogao pamtiti pjesme, mjesecima morao nositi zavoj na očima. Tako je bio upućen da se stalno nalazi u majčinom društvu, a kako su joj – i zbog ručnog rada, i zbog pjesme – gotovo svakodnevno dolazile žene u posjetu, a i ona išla u komšiluk, dječak Hamdija je bio često u prilici da sluša pjesme i to mu se snažno urezivalo u sjećanje. Tako je Hamdija od sve braće zapamtio najveći broj pjesama i umio ih je najljepše pjevati. Porodični čuvar tradicije, majka Šerifa, nalazila je za potrebu da u više navrata nedvojbeno označi svoga nasljednika riječima: "Ti, Hamdija, najljepše pjevaš!"

Širenju Šahinpašićeva pjevačkog repertoara značajno je doprinijela okolnost da je on, pohađajući medresu, proveo pet godina u Skoplju, gdje je uz nove pjesme na bosanskom (od brojne bošnjačke zajednice koja je živjela u tom gradu), naučio poneku i na turskom, pa i albanskom jeziku. Konačno, za uobličavanje profila ovog pjevača od trajne, dugogodišnje i višedecenijske važnosti bila je činjenica da je on iz djetinjstva izašao s trajnim oštećenjem vida, te je bio odsudno upućen na slušanje i pamćenje, što je bitno utjecalo na zaokruživanje njegove pjevačke ličnosti. U razmatranju pjevačke pojave Hamdije Šahinpašića ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu da je njegova porodica u prethodnom naraštaju bila jedna od onih koje su se nakon Austrougarske okupacije (1878) iselile iz Bosne, našavši utočište u Novopazarskom sandžaku, koji je do završetka Balkanskih ratova (1912) ostao pod osmanskom vlašću. Tako je porodica Šahinpašić, sklona pjesmi, značajno proširila svoj pjevački repertoar u novoj sredini, u Taslidži, odnosno Pljevljima. Uza sve izneseno, Hamdija Šahinpašić će svoj pjevački repertoar konačno zaokružiti došavši u Sarajevo kao četrdesetogodišnjak, dakle, u vrijeme svoje pune pjevačke snage.

Brojne bosanskohercegovačke i sandžačke gradske sredine, veće i manje, u kojima je u proteklim stoljećima iznjedrena, razvijana i pjevana sevdalinka, čuvaju sjećanje na porodice poznate po pjesmi te na njihove najizraslije pojedince, koji su izašli na glas po umijeću pjevanja. Govoreći o porodici iz koje potječe pjevač Abdija Porča, Hamdija Kreševljaković – povodom balade o pogibiji braće Morić – navodi kako "od trećeg decenija prošlog do početka ovog stoljeća bijahu na glasu pjevači ove i mnogih drugih pjesama Porče i to Hasan i njegovi sinovi Mehmed i Abdija i Mehmedovi sinovi Abid i Muharem". Kao što su pokazala etnomuzikološka bavljenja Cvjetka Rihtmana i njegovih saradnika, u sarajevskoj sredini je na glasu po umijeću pjevanja sevdalinki bila također porodica Varešanović, čiji je naizrasliji pojedinac u nizu godina prije i poslije Drugog svjetskog rata bio Muhamed Varešanović, zvani Varešan. Pomalo legendarne crte poprima predstava o Aliji Bibiću, slijepom pjevaču sevdalinki, vlasniku kafane na Brajkovcu, na padinama Trebevića, od kojeg je kao dječak učio pjesme Igbal Ljuca, poznati i omiljeni sazlija i pjevač sevdalinki, koji je u nizu godina pjevao i u bosanskohercegovačkoj javnosti bio prisutan u živopisnom duetu sa suprugom Behkom, također vrsnom pjevačicom sevdalinki. Tu liniju vjerodostojnog sevdalijskog pjevanja u sarajevskoj sredini danas čuva možda još jedino pjevač i harmonikaš, starina Avdo Buzar, a istoj vrsti baštinika i čuvara pjevačkog umijeća na području Bosanske krajine pripadao je njegov mlađi savremenik Bajro Redžić iz Banje Luke. S obzirom na umijeće pjevanja sevdalinke, u Banjoj Luci su bile odranije na glasu porodice Karabegović, Ekić, Katana, a neki istaknuti pojedinci iz njihovih redova privukli su pažnju etnomuzikologa Vlade Miloševića, koji je od njih bilježio pjesme, a o njihovim pjevačkim profilima iscrpnije je pisao u tekstu *Moji pjevači narodnih pjesama.* Gerhard Gesemann u svom poznatom ogledu *O bosanskim sevdalinkama* svjedoči da je čuveni profesionalni pjevač Nikola Stojković – koji je djelovao u razdoblju između dva svjetska rata, a pjevajući sevdalinke pratio se violinom – sevdalijski dio svoga repertoara značajno proširio i izbrusio, učeći pjesme od braće Karabegović, prilikom svoga pjevačkog gostovanja u Banjoj Luci. Kakvu je orfejsku snagu mogla u nekoj sredini značiti i zračiti vrhunsko pjevačko umijeće vezano za sevdalinku, upečatljivo pokazuje sjećanje Selima Salihovića, vrsnog pjevača i sazlije iz Janje kod Bijeljine, koji pamti često ponavljani prizor u bijeljinskoj okolini iz tridesetih godina 20. stoljeća: ratari na njivama prekidali su posao kada bi, vraćajući se kući sa rada u polju, naišao i zapjevao sevdalinku u to vrijeme i u tom kraju čuveni sevdalija Đezić, a zatim bi ga slijedili iza zaprežnih kola, na kojima bi ovaj omiljeni pjevač sjedio, okrenut prema onima koji bi ga pratili. I dok su nam sa samog kraja života sevdalinke, kao vjerodostojne tradicijske usmene tvorevine, poznata ne samo imena najizvrsnijih pjevača i pjevačica, njihovi repertoari (u kojima se nalazilo na desetine pa i stotine pjesama), te različite odlike njihova pjevanja – dotle bezbrojni pjesnici i pjesnikinje koji su uobličili ove pjesme čudesne ljepote ostaju odsudno i nepovratno odijeljeni od nas zavjesom zaborava, izuzimajući tragičnog zaljubljenika Adila iz Klisa, u davnim, ranim godinama ovog zamamnog pjevanja.

101 Sevdalinka

1.
POLJEM SE VIJA HAJDAR DELIJA

Poljem se vija Hajdar delija,
po polju ravnom, na konju vranom.

Gleda ga Ajka sa gradskih vrata.

"Hajdar delija, i perje tvoje,
tvoje me perje po gradu penje!"

"Ajko djevojko, i kose tvoje,
tvoje me kose po polju nose!"

2.
NE ČUDIM SE MRAKU NI OBLAKU

Ne čudim se mraku ni oblaku,
ni Vrbasu što se često muti,
već mom dragom što se na me ljuti,
što sam drugog očim' pogledala!
Ako sam ga očim' pogledala,
ja ga nisam srcem sevdisala,
sevdisala ni begenisala!

Jesam li ti govorila, dragi,
"Ne ašikuj, ne veži sevdaha!"
Od sevdaha gorjeg jada nejma,
a žalosti od ašikovanja:
na žalost će i komšija doći,
a za jade niko i ne znade,
pošlje Boga i sevdaha moga!

3.
AŠIKOVAH TRI GODINE DANA

Ašikovah tri godine dana,
i dohodih dragoj pod pendžere,
a još dragu vidjeti ne mogu!

Na prozoru mreža okovana,
koja mi je pamet zanijela,
pamet nosi, draga se ponosi!

Nek ponosi, nek mi pamet nosi,
da Bog da je voda odnijela,
i u moje ruke donijela!

4.
SVI DILBERI, MOJA MILA MAJKO

Svi dilberi, moja mila majko,
svi dilberi, mog dilbera nema!

Mili Bože, što li mi ga nema:
il' boluje, ili ašikuje?

Volila bih i da mi boluje,
neg' da s drugom dragom ašikuje!

Bolujući opet će mi doći,
ašikujuć' nigda, nikadare!

5.
EVO DANAS DEVET GODIN' DANA

Evo danas devet godin' dana,
kako gledam zlato u matere,
zlato hoće, majka mi ga ne da!
Dadoh majki dibu i kadifu,
majka dade, babo je ne dade!
Dadoh babi čohu nemirenu,
babo dade, bratac je ne dade!
Dadoh bratu svojega sokola,
brat je dade, sestra je ne dade!
Dadoh sestri zlatne belenzuke,
sestra dade, a rod mi je ne da!
Dadoh rodu mestve i papuče,
rod je dade – zlato me sad neće!

6.
SNIJEG PADE NA BEHAR, NA VOĆE

Snijeg pade na behar, na voće,
podaj, Bože, svakome šta hoće!

A i meni šta je meni drago,
voljela bih neg' carevo blago!

Što će meni svo carevo blago,
kad je nemam šta je srcu drago?

Meni drago jedno momče mlado,
ja da mi ga Bog u sreći dade!

7.
DVOJE DRAGO ALKATMERE BRALO

Dvoje drago alkatmere bralo,
gdje je bralo, tu je i zaspalo.
Dragi dragu alkatmerom budi:
"Ustaj, draga, da te nešto pitam:
Šta je šire od sinjega mora,
šta je brže od siva sokola,
koja gora zimi je zelena,
koja voda zimi leda nema,
šta je draže od oca i majke,
šta je slađe od đulbe-šećera?"

Draga dragom u snu progovara,
svome dragom 'vako odgovara:
"Šire nebo od sinjega mora,
brže oko od siva sokola,
šimšir-gora zimi je zelena,
bunar-voda zimi leda nema,
draži dragi od oca i majke,
slađa draga od đulbe-šećera!"

8. MAJKA FATU KROZ TRI GORE VIČE

Majka Fatu kroz tri gore viče:
"Jesi l', kćeri, ub'jelila platno?"
Fata joj se kroz sedam odziva:
"Nisam, majko, ni do vode došla,
dragi mi je vodu zamutio!
Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti,
samo stani, ja ću započeti:
Tamnica mu moja njedra bila,
sindžir-halke – moje b'jele ruke,
bukagije – moje belenzuke!

9.
JA KAKVA JE ĐULBEGOVA KADUNA

Ja kakva je Đulbegova kaduna,
odavle je do Stambola ne ima!

Na nogam' joj sadefleli nalune,
po nalunam' čiftijane panule,
a po njima ćerećeli košulja:
sva je svilom naokolo istkana,
a po sr'jedi suhim zlatom protkana;
košulju je trabolozom utegla,
i biserli pjevac-paftam' spasala.

Ja kakva je Đulbegova kaduna,
odavle je do Stambola ne ima!

10.
ŠTONO NEJMA OD DRINE VEDRINE

Štono nejma od Drine vedrine,
i habera od moga dragoga:
il' boluje, ili ašikuje,
ili ga je druga premamila?
Je da Bog da, te se pomamila,
od pomame po gori hodila,
i u gori nogu salomila!

11.
SRDO MOJA, NE SRDI SE NA ME

Srdo moja, ne srdi se na me,
jer ako se ja nasrdim na te,
sva nas Bosna pomiriti neće,
ni sva Bosna, ni Hercegovina,
ni sva sela oko Sarajeva,
samo mogu tvoja medna usta!

12.
UZEH ĐUGUM I MAŠTRAFU...

Uzeh đugum i maštrafu,
pođoh na vodu.

Kad na vodi moja draga,
lice umiva!

Kad smo bili na sastanku,
zagledasmo se!

Kad smo bili nasred bašče,
poljubismo se!

Kad smo bili navrh bašče,
darovasmo se!

13.
AH, MOJ DRAGI, SIJAH PERČINLIJA

Ah, moj dragi, sijah perčinlija,
jami perčin sa bijela vrata,
ne mami me svaki čas na vrata!

Sve sam s tebe b'jena i karana,
istjerana pred bijele dvore!

I tvojem sam dvoru dolazila,
a ti junak za večerom bješe,
za večerom, šećerli baklavom!

14.
NA LIVADI, POD JASENOM...

Na livadi, pod jasenom,
voda izvire,
tu se šeće l'jepa Fata,
vodu zahvata.
Momče joj se s br'jega baca
zlatnom jabukom:
"Uzmi, Fato, uzmi, zlato,
moja ćeš biti!"
– Neću, neću, ne treba mi,
imam dragoga!
Jabuke se djeci daju
da se igraju,
djevojkama zlatan prsten
da se udaju!

15.
UZORI, DRAGI, RAVNINE

Uzori, dragi, ravnine,
pa posij svoje jadove!
Ako ti nikne albaber,
išti me, dragi, u babe;
ako ti nikne alkatmer,
išti me, dragi, u majke;
ako ti nikne mavleta,
išti me, dragi, u brata;
ako ti nikne žut neven,
ne vehni, dragi, tvoja sam;
ako ti nikne bosilje,
bosa ću, dragi, za tobom!

16.
JA SVU NOĆ LEŽAH, NE ZASPAH

Ja svu noć ležah, ne zaspah,
od moga derta golema,
slušajuć' pjesme iz kola,
u kolu moja djevojka,
sve moje pjesme pripjeva,
u svakoj mene spominje:
"Alajbeg, prvo gledanje,
zamalo ti se gledasmo,
zamalo, za tri godine,
a sad me majka udaje,
duša se s t'jelom rastaje!"

17.
IZ KAMENA VODA TEKLA...

Iz kamena voda tekla,
bistra, studena,
tu se dala tanka staza,
tanka, tanahna,

tu djevojka ružu brala,
pa je zaspala.
Po njoj šeće mlado momče.
budi djevojče:
"Ustaj, ustaj, djevojčice,
što si zaspala?
Ruža ti je uvehnula,
što si ubrala,
dragi ti se oženio,
kog si voljela!"
– Neka, neka, nek' se ženi,
sretno mu bilo,
ja ću ružu zaljevati,
za njim plakati!

18.
SADIH ALMU NASRED ATMEJDANA

Sadih almu nasred atmejdana,
gledah dragu devet godin' dana.

Kad je alma za trganje bila,
moja draga za ljubljenje bila.

Dođe jaran, odvede mi dragu,
pa me jaran u svatove zove.

Muka poći, još teže ne poći:
ako pođem – nagledah se jada,
ne pođem li – neću vidjet' dragu!

19.
ALI-PAŠA NA HERCEGOVINI

Ali-paša na Hercegovini,
l'jepa Mara na Bišću bijaše.

Koliko su nadaleko bili,
jedno drugom jade zadavali!

Knjigu piše paša Ali-paša:
"L'jepa Maro, bi li pošla za me?"

S Bišća Mara njemu poručuje:
"Da me prosiš, ne bih pošla za te,
da s' oženiš, bih se otrovala!"

20.
DJEVOJKA SJEDI KRAJ MORA

Djevojka sjedi kraj mora,
pa sama sebi govori:
"Ah, mili Bože i dragi:
Ima l' što šire od mora,
ima l' što duže od polja,
ima l' što brže od konja,
ima l' što slađe od meda,
ima l' što draže od brata?"

Govori riba iz vode:
"Djevojko, jedna budalo,
šire je nebo od mora,
duže je more od polja,
brže su oči od konja,
slađi je šećer od meda,
draži je dragi od brata!"

21.
SINOĆ MENI DOLAZIO DRAGI

Sinoć meni dolazio dragi,
baš na vrata i dva i tri puta.

Ja ne smjela na vrata izaći,
jer je babo zatvorio vrata,
od njega se zatvorila rajska!

Dragi hoda ispred b'jela dvora,
i pogléda sahat iz njedara.

Sahat kuca, moje srce puca,
a zaludu, ne smjedoh izaći!

22.
VISOKO, KLETO, GORNJE STOBORJE

Visoko, kleto, gornje stoborje,
nigdje ti drage vidjet' ne mogoh!

Tajom joj odoh, tajom je vidjeh,
prsten joj dadoh s almas-kamenom!

23.
JA IZGUBIH ZLATAN PRSTEN

Ja izgubih zlatan prsten,
spremih babu da ga nađe,
niť bi babe, niť ga nađe!
Spremih majku da ga nađe,
niť bi majke, niť ga nađe!
Spremih brata da ga nađe,
niť bi brata, niť ga nađe!
Spremih sestru da ga nađe,
niť bi sestre, niť ga nađe!
Spremih dragog da ga nađe,
dragi dođe, prsten nađe!

24.
GDINO SINOĆ NA KONAKU BISMO

Gdino sinoć na konaku bismo,
šećerli ti večer' večerasmo,
biserli ti čeljade vidismo,
za glavom joj zadivena lala,
obazri se, nasmija se na me,
a ja velim: "Baš bi bila za me!"
Hotijah joj nješto govoriti,
al' joj babo na čardaku sidi.

25.
TAMNA NOĆI, TAMNA TI SI KLETA

Tamna noći, tamna ti si kleta,
gdje u tebi razgovora nema!

Sahat ima snom se razgovaram,
san mi reče: dragi će mi doći!

Sve čas po čas, dragoga mi nema,
međer nije ni snu vjerovati!

26.
ČARNA GORO, PUNA TI SI HLADA

Čarna goro, puna ti si hlada,
srce moje, još punije jada!

Jad jadujem, nikom ne kazujem:
majke nemam, da joj jade kažem,
ni sestrice, da joj se potužim.

Imam dragog, al' je na daleko:
dokle dođe, pola noći prođe,
dok probudi, p'jevci zapjevaju,
dok poljubi, sabah-zora dođe,
sabah-zora – ode dragi doma!

27.
ZORA ZORI, P'JETLI POJU

"Zora zori, p'jetli poju,
pusti me, draga moja, da idem!"

– Nije zora, već je hora,
ostani, mili dragi, kraj mene!

"Ezan uči sa munare,
pusti me, zlato moje, da idem!"

– Nije ezan, već Murtezan,
prilegni, dilber dragi, kraj mene!

28.
KAD PUHNUŠE SABAHZORSKI VJETROVI

Kad puhnuše sabahzorski vjetrovi,
razviše se po hazbašči đulovi,
digoše se sa pendžera zarovi,
iza zara moja draga govori:
"Đe si bio do ova doba, bekrijo!"

29.
RASLO DRVO BADEMOVO...

Raslo drvo bademovo,
  tanko, visoko,
pod njim spava Mehmed-aga,
  s Fatom djevojkom:
dušek im je crna zemlja,
  i rosna trava,
jorgan im je vedro nebo,
  i sjajne zv'jezde,
a uzglavlje b'jele ruke,
  jednog drugome!

30.
DRINO VODO, ŽIVA ŽEĐO MOJA

Drino vodo, živa žeđo moja,
o moj dragi, živa željo moja!

Živom sam te željom poželjela,
živoj mi je srce ispucalo,
baš ko zemlja o Petrovu danu!

Bog će dati i kiša će pasti,
zemlja će se sa zemljom sastati,
a ja s tobom neću dovijeka!

31.
MUJO ĐOGU PO MEJDANU VODA

Mujo đogu po mejdanu voda,
prekrio ga zelenom dolamom,
s obje strane, do zelene trave,
a po glavi vezenom mahramom.

Gledala ga Ajka sa čardaka:
"Bolan, Mujo, opaši se kruto,
da ti sablja kroz pas ne propane,
da ti draga drugom ne dopane,
jer sam sinoć ružan san usnila:
tvoga đogu raznijeli vuci,
a moj đerdan popiše hajduci!"

32.
KAHARLI SAM, VEČERALA NISAM

Kaharli sam, večerala nisam,
da je šećer, ne bih večerala,
da je otrov, bih se otrovala,
da je s koga, ne bih ni žalila,
već je s dragog, da od Boga nađe,
i s njegova dockan dolaženja!
A sinoć je najkasnije došo;
čim mi dođe, odmah jade kaže:
"Moja draga, mene ženi majka!"
– Nek te ženi, željela te majka,
tebe majka, a ti djevojaka!

33.
VIHOR RUŽU NIZ POLJE NOSAŠE

Vihor ružu niz polje nosaše,
dotjera je Muji pod čadore.

Pod čadorom nikog ne bijaše,
samo Mujo rane bolovaše.

Sedam rana od sedam jarana,
osma rana – udaje se draga!

34.
ALAJBEG, MALO GLEDANJE

Alajbeg, malo gledanje,
za malo mi se gledasmo:
ko vjetar gorom kad krene,
ko tica s grane kad pane,
za dvije male godine!

Kad nasta treća godina,
onda se, dragi, rastasmo.
Ko li nas, dragi, rastavi,
duša mu mirom ne mrela:
ni s tvoje majke, ni s moje,
već s one kone dušmanke!

35.
U BAŠTICI BUNAR-VODA...

U baštici bunar-voda,
  ja je ne pijem,
kraj bunara ruža cvate,
  ja je ne berem
u ruži mi bulbul pjeva,
  ja ga ne slušam,
već ustajem svako jutro,
  da ga oćeram:
Hajď odatlen, bulbul-tico,
  ja te ne slušam,
nema ovdje moga dragog
  da te posluša!

Moje drago nadaleko,
u tuđoj zemlji;
ja mu pišem sitnu knjigu:
"Dođi, dragane!"
A on meni otpisuje,
tužno, žalosno:
"Ne mogu ti, draga, doći,
za tri godine!"

36.
POĐOH NA VODU, NE ZNAM NA KOJU

Pođoh na vodu, ne znam na koju,
pođoh kroz goru, ne znam kroz koju,
sretoh đevojku, ne znam čija je!
Pitam: Čija si? – Ne šće da kaže!
"Ja sam đevojka neznana momka!"
Ti si, đevojko, ruža rumena!
"A ti si, momak, ružin pupoljak!"
Ti si, đevojko, gužva bisera!
"A ti si, momak, pod biser dukat!"
Ti si, đevojko, jarko Sunašce!
"A ti si, momak, za Suncem oblak!"

37.
ALKATMERE, IME MOJE

Alkatmere, ime moje,
da je meni sjeme tvoje,
ja bih znala di bih cvala:
bazrđanu na dućanu,
terzijama na terđahu,
muselimu u konaku,
a kadiji u mehćemi,
svome dragom u njedrima:
kad mu katmer zamiruši,
nek mu draga na um pane!

38.
I SINOĆ SAM DOLAZIO

I sinoć sam dolazio,
pod tvoj pendžer postajao,
vezen jagluk izgubio;
ako si m' ga, draga, našla,
operi ga, pošalji ga!
"Ne mogu ga oprat', poslat':
đirit-safun poskupio,
Lašva voda zamućena,
žarko Sunce na visoku!"

Đirit-safun – tvoje ruke,
Lašva voda – suze tvoje,
žarko Sunce – lice tvoje!

39.
DV'JE PLANINE VRH TRAVNIKA GRADA

Dv'je planine vrh Travnika grada:
Bukovica, spram nje Vilenica.

Vilenica Bukovicu pita:
"Ah, što mi se Travnik zamaglio,
ili gori, il' ga kuga mori?"

"Niti gori, nit' ga kuga mori,
djevojka ga okom zapalila,
čarnim okom kroz srčali pendžer!"

40.
U TRAVNIKU, NA DALTABANIKU

U Travniku, na Daltabaniku,
prodaje se bejaz anterija,
prodaje je zenđil udovica,
kupuje je Travničanin Meho,
nameće se Sarajlija Salko.

Govori mu Travničanin Meho:
"Man' se, Salko, zenđil udovice,
i njezine bejaz anterije;
za pasom mi dvije puške male,
puške male, bez kremena pale,
ubiću te, žalosna ti majka!"

41.
POŠETALA LIPA HANKA...

Pošetala lipa Hanka,
zlatareva kći,
za njom šeće beg Ali-beg,
terzibašin sin.

"Stani, Hanko, stani, dušo,
da ti reknem rič,
da ti vidim terli dibu,
kako ti stoji!"

"Neću, bogme, beg Ali-beg,
terzibašin sin,
kad si šio i krojio,
što nisi gledao!

Moj je babo tvomu babu
žut dukat dao,
moja majka tvojoj majki
burundžukli košulju!"

42.
SVE JEZERO, SVE ZELENO

Sve jezero, sve zeleno,
naokolo pozlaćeno,
nigdje plota ni potoka,
već sve smilje i bosilje:
u smilju se sastajasmo,
u bosilju rastajasmo.
Ko nas dvoje sastavio,
Bog ga s dinom sastavio,
a i s dinom i s imanom!
Ko nas dvoje rastavio,
Bog ga s dinom rastavio,
a i s dinom i s imanom!

43.
MUHAMEDE, ŠEĆER-PUCE...

Muhamede, šećer-puce,
šećer-šerbete,
al' si sladak, Muhamede,
dilber-momčiću,
voljela bih tebe ljubit',
no šećer jesti,
šećer jesti, šurup-šerbe
pit' iz maštrafe!
Pram' tebi je šerbe gorko,
šećer gorčiji,
Muhamede, ti si sladak,
od sveg najslađi!

44.
OJ, DJEVOJKO, DŽIDŽO MOJA

Oj, djevojko, džidžo moja,
džidžala te majka tvoja,
nadžidžanu men' te dala,
dala, pa se pokajala!

Jer ja jesam kujundžija,
kujundžija Sarajlija,
štono kuje tepeluke,
a na ruke belenzuke!

Oj, djevojko, džidžo moja,
džidžala te majka tvoja,
nadžidžanu men' te dala,
sa mnom džidže potrgala!

45.
BAJRAM IDE, BAJRAMU SE NADAM

Bajram ide, Bajramu se nadam,
šta bih dragom bajramluka dala?

Kad bih dragom vezen jagluk dala,
dragi mi je, malo bih mu dala!

Kad bih dragom boščaluka dala,
sirota sam, mnogo bih mu dala!

Kad bih dragom b'jelo lice dala,
hvaliće se među jaranima!

Kad bih dragom po dušeka dala,
azgin dragi, mirovati neće!

46.
POD MOSTAROM TA ZELENA LIVADA

Pod Mostarom ta zelena livada,
skraja nakraj đul-beharom procvala,
a nasr'jedi crvenika jabuka.
Pod njom sjedi šahin Mevla ljepojka,
u ruci joj ogledalo i surma,
pa navlači kara-krzli obrve.

Ona misli da je niko ne gleda,
al' je gleda mlad mujezin s munare,
gledajuć' je ne umjede učiti,
već on poče po munari pjevati:
"Ja kakve su kara-krzli obrve,
odnesoše moju pamet do mrve!"

47.
SINJE MORE, I DUBINE TVOJE

Sinje more, i dubine tvoje,
Banja Luko, i ravnine tvoje!

Odoše mi crne oči moje,
gledajući niz ravnine tvoje!

Kud se šeću momci banjalučki,
kako koji b'jel koporan kroji!

Vid' mi dragog, vidi mu jordama,
od jordama ne gleda jarana!

48.
KOLIKA JE ŠEHER BANJA LUKA

Kolika je šeher Banja Luka,
u njoj ima trista djevojaka.

Svaka ima po ašika svoga,
l'jepa Fata trides' i jednoga!

Al' ne prođe ni godina dana,
sve se cure redom udadoše,
l'jepa Fata osta neudata!

49.
KO SE ONO DRUMOM ŠEĆE...

Ko se ono drumom šeće,
ko li ono bi?
"Ja sam ona iz Šehera,
Suljagina kći!
Imala sam devet ašik',
i malo mi bi,
al' kad dođe Smail-beže,
i dosta mi bi!

Na njemu je mor-dolama,
duga do zemlje,
sevli stasa, tanka pasa,
soja gospodskog!"

50.
KOLO IGRA U KAZANFERIJI

Kolo igra u Kazanferiji,
kolovođa Hata Maglajlića:
do podne je kolo preigrala,
a od podne jade zadavala.
Izgubila sitnu hamajliju,
našo ju je Kujundžiću Smajo,
pa je daje pobri Ahmed-agi:
"Na ti vidi šta u njojzi piše,
čim je Hata Maglaj primamila,
oženjeno i neoženjeno:
oženjeno žene ostavilo,
neženjeno pamet izgubilo!"

51.
MENE DRAGI OSTAVIO

Mene dragi ostavio,
a ja hajem i ne hajem,
već se hoću da udajem:
na Hiseta ponosita,
đe se nose dugi ćurci,
dugi ćurci i fermeni,
i niz prsa zlatna puca,
nek dušman'ma srce puca!
Niz čakšire zlatne kopče,
nek dušman'ma oči skoče!

52.
L'JEPA TI JE U ALAGE LJUBA

L'jepa ti je u Alage ljuba,
te ljepote u svoj Bosni nema,
u svoj Bosni i Hercegovini!

Zalud njojzi sva ljepota njena,
kad Alaga u nju i ne gleda,
već on ljubi Omerovo zlato,
kojeno je u kafezu raslo,
niť je vid'lo Sunca ni Mjeseca,
niti znade na čem' žito raste,
na čem' žito, na čem' rujno vino!

53.
DVA SOKOLA POLETILA...

Dva sokola poletila
ispod Podgaja,
i padoše na čardake
Osman-begove.
Lipa Hasna vezak veze,
đerđef raz'pela,
po đerđefu zlatne grane
što su najlipše.
Otud ide Smail-beže
na dobru atu,
pa govori lipoj Hasni
Osman-begovoj:
"Donio sam zlatan prsten
da te zaručim!"
– Neću tebe, Smail-beže,
imaš ljubu ti,
ja sam mlada, ja sam lipa,
udaću se ja!

54.
SANAK ZASPALA AJKA GOSPOJA

Sanak zaspala Ajka gospoja,
u Banjoj Luci, na desnoj ruci,
ter mi dozivlje Kumru robinju:
"Dojdi mi brže, Kumro robinjo,
čini mi čine, Kumro robinjo,
da mi moj beže do zore dojde!"
Čine joj čini Kumra robinja:
omrče beže u Banjoj Luci,
u Banjoj Luci, Ajci na ruci!

55.
OTKAKO JE BANJA LUKA POSTALA

Otkako je Banja Luka postala,
nije ljepša udovica ostala,
nego što je Džafer-bega kaduna!

Nju mi prosi sarajevski kadija;
ona neće sarajevskog kadiju,
ona hoće banjalučkog bekriju!

56.
VIHAR RUŽU NIZ POLJE NOSAŠE

Vihar ružu niz polje nosaše,
na Mujin je čador nanosaše,
pod čadorom niko ne bijaše,
doliš Mujo bolehan ležaše,
a viš' Muje šargija visaše.
Bolan Mujo šargiji govori:
"Šargijice, moja dangubice,
dosta si me puta nahranila,
a i žedna piva napojila,
djevojaka na prozor izvela,
udovica na avlijska vrata,
mladih snaša na mermer-avliju,
pušćenica na zelenu bašču!"

57.
BUDILA MAJKA MUJAGU

Budila majka Mujagu:
"Ustani, sanan Mujaga!
Sabah je zora, bijel dan,
tvoja se draga udaje,
pod tvojim zlatnim prstenom,
pod tvojim žutim dukatim,
na tvome konju đogatu,
na tvoju, Mujo, sramotu!"

"Neka je, nek se udaje!
Dugi joj danci petrovski,
kratke joj noći jesenske,
kad prvo jutro ustala,
sa svoga srca uzdahla:
Gdje si mi, dušo, Mujaga?"

58.
SITAN KAMEN DO KAMENA

Sitan kamen do kamena,
djetelina do koljena,
ševar-trava do pojasa,
gajtan-trava do ramena!
Cv'jet iz rose progovara:

"Berite me, nosite me,
ne dajte me nevjestama,
no me dajte đevojkama,
đevojke me ljepše nose:
danju nose za đerđefom,
noću meću u njedarca,
u njedarca, kraj srdašca,
đe momačka duša spava!"

59.
ĐUL FATIMA PO ĐUL-BAŠČI ŠETA

Đul Fatima po đul-bašči šeta,
i s mednom se rosom razgovara:

"Medna roso, gdje si zimovala?"

"U djevojke, pod bijelim vratom,
gdje se nižu biser i đerdani!"

60.
SARHOŠ ALJO DRUME ZATVARAŠE

Sarhoš Aljo drume zatvaraše,
pa od cura đumruk uzimaše.

Otud ide Bešlagića Fata.

"Nećeš proći, Bešlagića Fato,
nećeš proći dok te ne poljubim!"

61.
RAZBOLJE SE ZARKA NA MAJČINU KRILU

Razbolje se Zarka na majčinu krilu,
pitala je majka: "Šta je tebi, Zarka?"

"Ne pitaj me, majko, mene boli glava,
dovedi mi, majko, tri hećima mlada!"

Dovede joj majka tri hećima mlada.

Prvi hećim veli: "Nema Zarki l'jeka!"
Drugi hećim veli: "Neće preboljeti!"
Treći hećim veli: "Dajte Zarku meni!"

62.
MOĆEVČIĆU, MALI CARIGRADE

Moćevčiću, mali Carigrade,
dok bijaše, dobar li bijaše!
kroz tebe se proći ne mogaše,
od ćošaka i od mušebaka,
od momaka i od đevojaka:
od ljepote Ćirkovića Magde,
ja je gledah, a majka je ne da!
"Podaj, majko, otići ću sama,
ostaviću otvorena vrata,
i avlijska obadva kanata;
imam brata, zatvoriće vrata,
imam seju, utješiće majku!"

63.
SINOĆ MI DRAGI DOLAZI

Sinoć mi dragi dolazi,
na prozor ruku nasloni,
te meni mladoj govori:
"Ne idi često na prozor,
tvoje me oči str'jeljaju!
Ne idi često na vrata,
tvoje me lišce popeče:
s tebe ću junak poginuť,
i s tvoga lišca rumenog!"

64.
HASAN-AGA RAŠLJANINE

Hasan-aga Rašljanine,
skroj mi dibu, mila mi je,
i dimije džamfezlije,
i koporan, zima mi je,
i ječermu, dika mi je,
pivac-pafte, pozvekuše,
i halhale, namiguše,
i papuče, poškripuše!
Kad ti pojdem kolo igrať,
nek dimije pošuškuju,
pivac-pafte pozvekuju,
i halhale namiguju,
i papuče poškripuju!

65.
SJUTRA PETAK, JA SE DRAGOJ SPREMAM

Sjutra petak, ja se dragoj spremam,
podne uči, a ja konja sedlam,
ikindija, a ja na pohodu,
akšam geldi, a ja na po puta,
a jacija – ja pod pendžer dragoj!

66.
POŠETALA HANA PEHLIVANA

Pošetala Hana Pehlivana,
ispred dvora Firdus-kapetana;
za njom ide Kumrija robinja.
"Kumrijice, po Bogu sestrice,
je l' mi kratka peča i feredža?
Vide l' mi se džamfezli dimije,
vide l' mi se noge do šljanaka?
Gleda li me Firdus-kapetane,
gleda li me i begeniše l' me?"

67.
POŠETAO KAPIĆ AHMED-AGA

Pošetao Kapić Ahmed-aga,
niz sokake tražit djevojaka,
kad na vrata Rajkovića Fata;
isko lani, pa mu je ne dali,
sad bi dali, jedva dočekali,
ali neće Kapić Ahmed-aga,
već on iđe Ljubušaka Dženki.

68.
UKRADE SE OD ZLATA JABUKA

Ukrade se od zlata jabuka,
sa džamije Ćejvan-ćehajine.

Sve se jamči jedno za drugoga,
a sarhoši po dva za jednoga!

Za Aliju jamca ne bijaše,
za Aliju, imamova sina.

Za nj se jamči lijepa djevojka,
šećer Hana gradskoga dizdara!

69.
U GRADAČCU, GRADU BIJELOME

U Gradačcu, gradu bijelome,
hair čini Husein-kapetane,
hair čini, bijelu džamiju.
Nju mi gradi Salko Sarajlija,
alem meće, alem stati neće!
"Stan', aleme, stan', dragi kamene,
dobru sam te hajru namjenio:
da s' udaju cure Begzadića,
da se žene momci Fidahića!"

70.
TEŠANJ GRADU, MOJ VELIKI JADU

Tešanj gradu, moj veliki jadu,
di u tebi moj alkatmer raste!
Trgaću ga, ako mi ga dadu,
kupiću ga, ako ga prodadu!
Ako mi ga i tako ne dadu,
ja ću ići na najviše brdo,
pa ću brdo suzam' pokapati,
a sevdahom svijet opasati,
a uzdahom maglu naćerati,
a jadom ću Tešanj zapaliti:
neka gore svi redom dućani,
i mejhane, di se vino pije!

71.
POKRAJ SAVE BADEM DRVO RASTE

Pokraj Save badem drvo raste,
na drvetu od zlata ljuljačka.

Tu se ljulja i staro i mlado,
dođe reda na dragoga moga.

Zaljulja se i dva i tri puta,
prekide se od zlata ljuljačka.

Pade dragi u zelenu travu,
a fesić mu u duboku Savu!

72.
PEHLIVANI SAVU PRELETJEŠE

Pehlivani Savu preletješe:
u petak su Gradiškome došli,
u subotu tenefe penjali,
u nedjelju vas dan preigrali.

Igru igra pehlivan Hasane,
gledalo ga malo i veliko:
dvij' unuke Cerić-kapetana,
prelijepa Borića Begzada,
i Ajkuna kroz kitu ljubice,
i Fatima kroz zrno bisera!

73.
ŠIROKO SE POLJE ZELENILO

Široko se polje zelenilo,
a po njemu borići porasli.

Borići su Muharempašići,
i pred njima gondže Asim-beže.

Ja kakav je, vesela mu majka,
akrama mu u ljepoti nema!

74.
LJILJAN-GORO LJILJANOVA

Ljiljan-goro ljiljanova,
der podigni ljiljan-listak,
da ja prođem i provedem
divno kolo djevojaka,
djevojaka i momaka!
U tom kolu lipa Mejra,
u momcima lijep Mujo,
pa govori lijep Mujo:
"A Boga ti, lipa Mejro,
da te prosim, hoćeš za me?"
Govorila lipa Mejra:
"A Boga mi, lijep Mujo,
ne prosi me, neću za te!"

75.
MUJO KUJE KONJA PO MJESECU

Mujo kuje konja po mjesecu,
Mujo kuje, a majka ga kune:
"Sine Mujo, živ ti bio majci,
ne kuju se konji po mjesecu,
već po danu i jarkome suncu!"

"Ne kuni me, moja mila majko,
jer kad meni na um padne draga,
ja ne gledam sunca ni mjeseca,
niť moj doro mraka ni oblaka,
već me nosi dragoj pod pendžere!"

76.
KONJA KUJE ZLATO MUHAREME

Konja kuje zlato Muhareme,
konja kuje, po dragu se sprema.
Muhu vila iz gore doziva:
"Ne kuj konja, zlato Muhareme,
ne kuj konja, ne troši dukata,
draga ti se za drugog udala,
za drugoga, za jarana tvoga,
za najmlađeg Selimbegovića!"

77.
ZELEN' TRAVO, NE ZELENILA SE

Zelen' travo, ne zelenila se,
mila majko, ne veselila se!
Moj stobore, ti se polomio,
moj čardače, vatrom izgorio,

što si meni mladoj dodijao,
sve po tebi sama hodajući,
svilen jorgan nogom ćuškajući,
u dušeku sama spavajući!

78.
KARANFIL SE NA PUT SPREMA I PJEVA

Karanfil se na put sprema i pjeva,
karanfilka konja voda i plače.

"Karanfile, rosno cv'jeće iz bašče,
s kim ti mene ludu, mladu ostavljaš?"

"Ostavljam te s mojom majkom i tvojom!"

"Što će meni tvoja majka i moja,
kad mi nema mog dilbera kraj mene?"

79.
SANAK ME MORI, GLAVA ME BOLI

Sanak me mori, glava me boli,
tuđin me mami iz tuđe zemlje!

"Na šta te, kćeri, taj tuđin mami?"
Na žute dunje i na limune!

"Kakve su, kćeri, te žute dunje?"
Okolo žute, unutra ljute,

"Takav je, kćeri, tuđin svakoji!"

80.
DVA CVIJETA U BOSTANU RASLA

Dva cvijeta u bostanu rasla:
plavi zumbul i zelena kada.
plavi zumbul ode na doljane,
osta kada u bostanu sama.
Poručuje zumbul sa doljana:
"Dušo moja, u bostanu kado,
kako ti je u bostanu samoj?"

Odgovara iz bostana kada:
"Što je nebo – da je list hartije,
što je gora – da su kalemovi,
što je more – da je crn murećef,
pak da pišem tri godine dana,
ne bih mojih ispisala jada!"

81.
SNIJEG PADE, DRUMI ZAPADOŠE

Snijeg pade, drumi zapadoše,
dragi dragoj doći ne mogaše,
već on dragoj sitnu knjigu piše:
"Moja draga, moja željo živa,
poš'lji meni dušu u pamuku,
b'jelo lice u al-burundžuku,
b'jele ruke na tabak-ćagetu!"

Draga dragom knjigu otpisuje:
"Ah, moj dragi, moja željo živa!
Što će tebi duša u pamuku,
kada njome dihati ne možeš?
Što će tebi moje b'jelo lice,
kad ga, dragi, ljubiti ne možeš?
Što će tebi ruke na ćagetu,
kad te, dragi, grliti ne mogu?"

82.
MALKA FATA, AMA PLEMENITA

Malka Fata, ama plemenita,
pute gradi preko moje bašče,
vodu nosi sa bunara moga!
"Da te mogu ufatiti, Fato,
b'jelo bih ti lice obljubio,
crne bih ti oči poposao,
ruse bih ti kose pomrsio!"

On mislio niko ga ne čuje,
slušala ga malahna Fatima,
pa govori Agu, momku mladu:
"Možeš, Ago, ako ti je drago,
al' u tvome dvoru, a ne mome!
Kad me vjenčaš ljubi i obljubi,
ak' ne vjenčaš, samo me poljubi,
da nas mlade crna želja mine!"

83.
AH, MOJ DRAGI, JEDAN JORDAMDŽIJO

Ah, moj dragi, jedan jordamdžijo,
što jordamiš, što mi ne dolaziš?

Kakve su te zanijele vile,
svojim crnim okom opsihrile?

Da Bog da se ti mi objesio,
o zlo drvo, a na moje grlo!

Tamnica ti moja njedra bila,
crne oči od tamnice ključi!

84.
PODNE VIKA, A JA IZ TRAVNIKA

Podne vika, a ja iz Travnika,
ikindija, a ja Vlašić prođoh.

Akšam geldi, a ja u Saraj'vo,
na ćupriju Šeherćehajinu.

Do jacije dragoj pod pendžere,
kad mi draga jaciju klanjaše.

85.
DOĐI, DRAGI, DOĐ' DOVEČE...

Dođi, dragi, doď doveče,
    sama sam.

Ja ću biti u đul-bašči,
    ružice ću brať,
ružice će mirisati,
    po mirisu mi dođi!

Il' ću biti u hajatu,
    dukate nizať,
dukati će zveketati,
    po zveketu mi dođi!

Il' ću biti u mutvaku,
    baklavu kuhať,
oklagijom klepetati,
    po klepetu mi dođi!"

86.
DRAGA DRAGOM NA RUCI ZASPALA

Draga dragom na ruci zaspala,
dragi dragu alkatmerom budi:
"Ustaj, draga, draža od očiju,
noćas sam ti čudan san usnio:
đe moj fesić mutna voda nosi,
đe m' se biser u krilo prosuo,
načetvero moj sat salomio!"

Draga dragom tiho progovara:
"Lasno ti se sanku osjetiti:
što ti fesić mutna voda nosi,
to ćeš otić' na carevu vojsku;
što t' se biser u krilo sasuo,
to su suze i moje i tvoje;
što ti pršte sahat načetvero,
to će naša srca popucati,
rastajuć se jedno od drugoga!"

87.
NA OBHOĐI, PREMA BAKIJAMA

Na Obhođi, prema Bakijama,
moba žela age Fazlagića:
trista srpa, dvjesta vezilica,
i stotinu djece vodonoša.
I pred njima Ajka Fazlagića,
sama žanje, sama snoplje veže,
sama kosi, sama vodu nosi,
sama pjeva, sama otpijeva:
"Mošćanice, vodo plemenita,
usput ti je, selam ćeš mi dragom:
nek ne kosi trave oko Save,
pokosiće moje kose plave!
Nek ne pije bunar-vode hladne,
popiće mi moje oči vrane!"

88.
SAN ZASPALA DILBER FATMA U BAŠČI

San zaspala dilber Fatma u bašči,
na dragoga b'jeloj ruci s burmama,
budilo je mlado momče s pjesmama:
"Ustaj, Fato, sabah-zora, bijel dan!
Sad će proći sva gospoda sarajska,

i pred njima Zlatarević Mujaga,
u ruci mu od sedefa tambura,
sitno kuca, a jasno popijeva:
'Listaj goro, teci vodo, ja odoh,
ejdovale, zbogom draga, ja odoh!'"

89.
UMORIH SE RUŽE TRGAJUĆI

Umorih se ruže trgajući,
dan izgubih dragog čekajući.
Kad ja vidjeh da mi doći neće,
ja izađoh na sokak, na vrata,
ja na vrata, dragi mimo vrata;
ja se na njeg jabukama bacam,
a on na me ni kamenom neće!
Ah, moj dragi, moje milovanje,
ubilo te moje uzdisanje,
što te nije naučila majka,
laf lafiti i ašikovati!

90.
KOLO IGRA NASRED SARAJEVA

Kolo igra nasred Sarajeva,
u tom kolu dvije mile seje,
star'ja plače, a mlađa se smije:
star'ju prosi pola Sarajeva,
a za mlađu niko i ne znade,
osim jedan Babić Ahmed-beže.
Star'ja seja mlađoj govorila:
"Daj ti meni Babić Ahmed-bega,
na poklon ti pola Sarajeva!"
– Ne dam, bogme, moja mila sejo,
vr'jednije su oči Ahmed-bega,
nego tvoje pola Sarajeva!

91.
NA BEMBAŠI, NA BABIĆA BAŠČI

Na Bembaši, na Babića bašči,
tri djevojke bostan posadile,
naokolo pšenicu bjelicu,
u sredini dinje i karpuze.
Navadi se jangin momče mlado,
pokrade im zelena bostana.
Tri djevojke stražu postavile,
uhvatiše jangin momče mlado.
Prva veli: "Da ga osudimo!"
Druga veli: "Da ga objesimo!"
Treća veli: "Meni oko vrata!"

92.
KAD JA POĐOH NA BEMBAŠU, NA VODU

Kad ja pođoh na Bembašu, na vodu,
ja povedoh b'jelo janje sa sobom.

Sve djevojke na kapiji stajahu,
moja draga na demirli pendžeru.

Ja joj nazvah: "Selam alejk, djevojče!"
Ona meni: "Dođ' doveče, dilberče!"

Ja ne odoh mojoj dragoj doveče,
drugog dana – za drugog se udala!

93.
POŠETO JE GONDŽE MEHMED-BEŽE

Pošeto je gondže Mehmed-beže,
po Vratniku, bijeloj mahali.
Gledale ga vratničke djevojke,
gledale ga, pa mu govorile:
"Mila majko, lijep ti je Meho!
Da nam hoće ostat' u Vratniku,
dali bi mu po Vratnik mahale,
i najbolju vratničku djevojku!"
Govori im gondže Mehmed-beže:
"Ne bih vama osto u Vratniku,
da mi date i vas Vratnik listom,
i najbolje četiri djevojke:
Čobanija od zlata kutija,
i u njojzi moja jauklija!"

94.
NA VRATNIKU ČUDAN BOSTAN KAŽU

Na Vratniku čudan bostan kažu,
bostandžija lijepa Hajrija.
Do podne je bostan posadila,
od podne ga nogam' pogazila,
čekajući kad će dragi doći!

Podne dođe, dragoga joj nema,
ikindija, ona mu se nada,
akšam geldi, a dragi na vrata.
Govori mu lijepa Hajrija:
"Što te pitam, pravo da mi kažeš:
il' si bio u šumi pod jelom,
il' si bio u pjanoj mejhani,
il' si bio kod starog sevdaha?"
Kad me pitaš, pravo ću ti reći:
"Nisam bio u šumi pod jelom,
niť sam bio u pjanoj mejhani,
već sam bio kod starog sevdaha!"

95.
PODIGLI SE MLADI VRATNIČANI

Podigli se mladi Vratničani,
na Bjelave Odundžinoj Hati,
i pred njima Morić Mustafaga.
Ali Hate doma ne bijaše,
u mahali kolo okretaše.
Nju mi nađe Morić Mustafaga,
pa je njojzi tiho govorio:
"Srce, dušo, Odundžina Hato,
digni skute bejaz-anterije,
da ja prođem i čibuk pronesem!"
Njemu veli Odundžina Hata:
"Srce, dušo, Morić Mustafaga,
ti podigni samur-ćurku skute,
da ja prođem i kolo provedem!"

96.
ČUDNO GONDŽE KROZ BEZISTAN PROĐE

Čudno gondže kroz bezistan prođe,
to je gondže Hrasničina Ata,
za glavom joj zadjevena lala.

Kupuje je Mašić Husein-aga,
pa on daje hiljadu dukata;
nameće se Žiga Salih-aga,
i on daje paru carevicu.

Progovara Hrasničina Ata:
"Srce, dušo, Žiga Salih-aga,
u mog babe dosta ima blaga,
samo nema pare carevice!"

97.
ĆEMALUŠO, MALI CARIGRADU

Ćemalušo, mali Carigradu,
u tebi su cari i veziri!
Car vezira kroz biser doziva,
vezir mu se kroz zlato odziva:
"Moj veziru, što mi doći nećeš?"

"Padišahu, kako ću ti doći,
kad ne mogu kroz sokake proći,
od ćošaka i od mušebaka,
od momaka i od djevojaka:
od šargije Porčina Avdije,
a od šiše Hadžajlića Muše,
i od pera Hrgine Šerife,
od ljepote Fejzagine Šide!"

98.
KOLIKA JE DŽENETIĆA AVLIJA

Kolika je Dženetića avlija,
po njoj šeće gondže-lale Mulija,
na nogam' joj od sedefa nalune,
po njoj ima čiftijane panule.

Nju gledala tri jarana s Mejdana:
jedan jaran Bakarević Avdaga,
drugi jaran Dženetiću Ali-beg,
treći jaran sa Bembaše Šaćir-beg.

Govorio Bakarević Avdaga,
gledajući gondže-lale Muliju:
"Ko je tebi tako ime nadio,
handžar mu se u srdašce zadio!"

99.
MAJKA KARA ŠEĆER SALIH-AGU

Majka kara Šećer Salih-agu,
za večerom, za šećer-baklavom:
"Bog t' ubio, sine Salih-aga,
što imade, sve djevojci dade!"

"A šta sam joj, mila majko, dao,
šta sam imo, šta li sam joj dao?
Dv'je terlije, dvije anterije,
dvije dibe, četiri kadife,
dvoje mestve, a dvoje papuče,
dva fesića biserom kićena,
dva kićena, a dva nekićena,
dva halhala uoči Bajrama,
bajramluka mestve i papuče!"

100.
JA ZAGRIZOH ŠARENIKU JABUKU

Ja zagrizoh šareniku jabuku,
i poljubih Esmer đuzel djevojku:
ja kakva je šarenika jabuka,
još je slađa Esmer đuzel djevojka!

"Oj djevojko, slatka moja sladijo,
ko je tebi takvo ime nadio?
Il' si melek, il' dženetska hurija,
il' te majka kraj Dženneta rodila?"

"Nit' sam melek, nit' dženetska hurija,
nit' me majka kraj Dženneta rodila,
već me majka ispod srca nosila!"

101.
DJEVOJKA VIČE S VISOKA BRDA

Djevojka viče s visoka brda,
s visoka brda, iz tanka grla.

Ona doziva sultan Selima:
"Sultan Selime, car gospodine!

Može li biti riba bez vode,
riba bez vode, ptica bez gore?

I Banja Luka bez kadiluka,
i šeher Travnik bez vezirluka?

I Sarajevo bez gaziluka,
a ja djevojka bez ašikluka?!

Bilješke

1. Poljem se vija Hajdar delija

Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini (dalje u bilješkama: GZM), 21/1909, str. 594, pjesma br. 781. Kuba je pjesmu zabilježio u Stocu.

Pjesme koje je sakupio češki muzikolog, slikar i putopisac Ludvík Kuba (1863-1956), krećući se Bosnom i Hercegovinom tokom četiri, pretežno ljetna mjeseca 1893. godine objavljene su u *GZM* u godištima 1906-1910, pod naslovom *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*. Kritičko izdanje Kubine zbirke priredio je Cvjetko Rihtman sa saradnicima (dalje u bilješkama: Kuba-Rihtman) i objavio kao zasebnu knjigu pod istim naslovom pod kojim su pjesme objavljivane u *Glasniku* (*Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1984).

Riječju *perje* u ovoj pjesmi označen je ukras koji se stavljao na vojničku kapu, kalpak ili saruk s prednje strane, a bio je načinjen od zlata ili srebra u obliku spojenih pera, u nekim slučajevima nakićen dragim kamenjem.

2. Ne čudim se mraku ni oblaku

GZM, 20/1908, str. 261, pjesma br. 473. Kuba je pjesmu zabilježio u Stocu.

3. Ašikovah tri godine dana

Sarajke. Srpske narodne ženske pjesme iz zbirke Milana Bugarinovića (dalje u bilješkama: Bugarinović), Mostar, 1904, str. 57-58, pod naslovom *Dugo ašikovanje*.

4. Svi dilberi, moja mila majko

Rukopisna zbirka Ivana Zovke (dalje u bilješama: Zovko), sv. IV, pjesma br. 239.

5. Evo danas devet godin' dana

Rukopisna zbirka Antuna Hangija, str. 170-171.

6. Snijeg pade na behar, na voće

Pjevao Salih Kahrimanović, prateći se sazom, u Sarajevu, u ljeto 1907. godine. Snimak načinio Franz Hampe iz Berlina za potrebe "Gramophone Company".

Ljubazno zahvaljujem Risti Pekka Pennanenu na ustupljenom snimku.

7. Dvoje drago alkatmere bralo

Pjevao Hakija Karabegović iz Banje Luke. Zabilježio Vlado Milošević.

8. Majka Fatu kroz tri gore viče

Sakupio, odabrao i uredio Hamid Dizdar (dalje u bilješkama: Dizdar I), Sarajevo, 1944, pjesma br. 152, str. 118-119.

9. Ja kakva je Đulbegova kaduna

Zovko, sv. I, pjesma br. 103.

10. Štono nejma od Drine vedrine

GZM, 20/1908, str. 128, pjesma br. 432. Kuba je pjesmu zabilježio u Goraždu.

11. Srdo moja, ne srdi se na me

Dizdar I. pjesma br. 259, str. 176.

12. Uzeh đugum i maštrafu, pođoh na vodu

GZM, 18/1906, str. 362, pjesma br. 42. Kuba je pjesmu zabilježio u Blagaju kod Mostara.

13. Ah, moj dragi, sijah perčinlija

Pjesma je objavljena u zbirci: *Sa gornjeg čardaka. 120 pjesama iz zbirke Saliha Mešića* (dalje u bilješkama: Mešić), Tešanj, 1976, str. 19.

14. Na livadi, pod jasenom voda izvire

Muhamed Žero, *Sevdah Bošnjaka. 430 sevdalinki sa notnim zapisom*; (dalje u bilješkama Žero), Sarajevo, 1995, pjesma br. 213, str. 222.

Starija sarajevska varijanta ove sevdalinke s izrazitim lokalnim obilježjima glasi:

Na Vratniku, Pod orahom,
voda provrela.
Tu dolazi l'jepa Diša,
vodu zafaća.
Sočo joj se s Grada baca
zlatnim prstenom.
"Uzmi, Dišo, uzmi, dušo,
moja ćeš biti!"
– Neću, bogme, ne trebaš mi,
imam dragoga!

Pjesmu je – preuzevši je iz rukopisne zbirke Muhameda Hadžijahića, koja je u međuvremenu izgubljena – objavio Seid Mustafa Traljić u knjižici *Sarajevski grad Vratnik*, Sarajevo, 1937, str. 62. U bilješci uz pjesmu u rukopisnoj zbirci Hadžijahić navodi da iza opjevane Diše stoji Derviša Svrzo, udata Mašić, koju je htio za ženu Ahmed Sočo, ali ga je ona navodno odbila. Prema predaji, ovu sevdalinku spjevala je Pandžina Aiša, koja je krajem 19. stoljeća odselila sa roditeljima u Tursku.

S. M. Traljić bilježi u svojoj studiji i jednu stariju varijantu, a spominje i druge koje su mu poznate. U dugom usmenom životu ova pjesma prenošena je na različite ličnosti bilježeći ili pretpostavljajući neki oblik ljubavne veze među opjevanim.

15. Uzori, dragi, ravnine

GZM, 22/1910, str. 515, pjesma br. 840. Kuba je pjesmu zabilježio u Nevesinju.

16. Ja svu noć ležah, ne zaspah

Rukopisna zbirka Sukejne Žige iz Sarajeva (dalje u bilješkama: Žiga), pjesma br. 1. Etnografska zbirka u Arhivu SANU u Beogradu pod brojem 424.

17. Iz kamena voda tekla, bistra, studena

Žero, br. 94, str. 103.

18. Sadih almu nasred atmejdana

Dizdar I, pjesma br. 233, str. 163.

19. Ali-paša na Hercegovini

Dizdar I, pjesma br. 9, str. 40.

20. Djevojka sjedi kraj mora

Ljubavne narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine. Izbor i redakcija Hamid Dizdar (dalje u bilješkama: Dizdar II), Sarajevo, 1953, str. 103.

21. Sinoć meni dolazio dragi

Bugarinović, str. 35, pod naslovom *Uzaludan dolazak tebi*.

22. Visoko, kleto, gornje stoborje

Pjevao Hamdija Šahinpašić u Sarajevu 1975. godine. Zabilježio Munib Maglajlić.

"Gornje stoborje" o kojem pjeva ova sevdalinka predstavlja drvenu ogradu koja je ponekad podizana povrh zida koji je opasavao kuću, s ciljem da zaštiti ženska lica u kući od pogleda izvana

23. Ja izgubih zlatan prsten

Dizdar II, str. 38.

24. Gdino sinoć na konaku bismo

Pjesma je objavljena u antologiji *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka*. Izbor i predgovor dr. Miroslav Pantić, Beograd, 1964, str. 250.

Ovu sevdalinku zabilježio je Marc Bruère Desrivaux, francuski konzularni službenik u Travniku (1793-1797), oženjen Bosankom, kao pjesnik na slavenskom jeziku poznat pod pjesničkim imenom Marko Bruerović.

25. Tamna noći, tamna ti si kleta

Njegoslav Dvorović /Dragutin Hofbauer/, *Hrvatsko narodno blago. Zbirka hrvatskih narodnih pjesama i pripovjedaka iz Bosne i Hercegovine*, Senj, 1888, str. 43, pod naslovom *San*. Pjevao Ahmed Defterdarević iz Trebinja.

26. Čarna goro, puna ti si hlada

Dizdar I, pjesma br. 35, str. 54,.

27. Zora zori, p'jetli poju

Dizdar I, pjesma br. 331, str. 214.

28. Kad puhnuše sabahzorski vjetrovi

Pjevala Rasema Katana-Nezić u Banjoj Luci 1975. godine. Zabilježio Munib Maglajlić.

29. Raslo drvo bademovo, tanko visoko

Srpske narodne pjesme. Skupio ih i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić, knjiga prva u kojoj su različite ženske pjesme (dalje u bilješkama: Karadžić), str. 472, pjesma br. 622 pod naslovom *Najljepše uzglavlje*.

30. Drino vodo, živa žeđo moja

Ivan Zovko, *Hercegovke i Bosanke. Sto najradije pjevanih ženskih pjesama* (dalje u bilješkama: *Hercegovke i Bosanke*), str. 97.

31. Mujo đogu po mejdanu voda

Pjevao uz pratnju saza Selim Salihović iz Janje kod Bijeljine. Zabilježio Munib Maglajlić.

Više o Salihovićevom pjevačkom umijeću u ogledima *Pjevač i sazlija Selim Salihović – vjerodostojan baštinik usmenog pjesništva* i *Odnos kolektivnog i individualnog na primjeru pjevača Selima Salihovića* (u knjizi: M. Maglajlić, *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla, 1989).

32. Kaharli sam, večerala nisam

GZM, 18/1906, str. 363, pjesma br. 363. Kuba je pjesmu zabilježio u Doboju.

33. Vihor ružu niz polje nosaše

Rasim Filipović, *Dvije komedije*, Zagreb, 1951, str. 99.

34. Alajbeg, malo gledanje

Može li biti, što bit' ne može. Lirske narodne pjesme iz Sandžaka. Antologija. Odabrao i priredio Husein Bašić (dalje u bilješkama: Bašić), Tuzla 1991, pjesma br. 150, str. 71-72.

35. U baštici bunar-voda, ja je ne pijem

Bašić, pjesma br. 247, str. 112.

36. Pođoh na vodu, ne znam na koju

Pjevao Hamdija Šahinpašić iz Pljevalja. Zabilježio Munib Maglajlić.

37. Alkatmere, ime moje

Mešić, str. 30. Pjevala Badema Korajlić iz Tešnja 1909. godine.

38. I sinoć sam dolazio

GZM, 19/1907, str. 245, pjesma br. 195. Kuba je pjesmu zabilježio u Tešnju.

39. Dv'je planine vrh Travnika grada

Hamza Humo, *Sevdalinke, Reč i slika*, 2/1927, str. 37.

40. U Travniku, na Daltabaniku

Pjevao Avdo Buzar iz Sarajeva. Zabilježio Munib Maglajlić.

41. Pošetala lipa Hanka, zlatareva kći

GZM, 21/1909, str. 596, pjesma br. 791. Kuba je pjesmu zabilježio u Jezeru kod Jajca.

42. Sve jezero, sve zeleno

Karadžić, pjesma br. 372, str. 201, pod naslovom *Blagoslov i kletva*.

43. Muhamede, šećer-puce, šećer-šerbete

Zovko, sv. II, pjesma br. 107.

44. Oj, djevojko, džidžo moja

Pjevali Midhat i Enisa Ekić u Banjoj Luci 1974. godine. Zabilježio Munib Maglajlić.

45. Bajram ide, Bajramu se nadam

Dizdar I, str. 43, pjesma br. 15.

46. Pod Mostarom ta zelena livada

Hercegovke i Bosanke, pjesma br. 77, str. 88.

47. Sinje more, i dubine tvoje

Pjevala Rasema Katana-Nezić, u Banjoj Luci 1974. godine. Zabilježio Munib Maglajlić.

48. Kolika je šeher Banja Luka

Dizdar I, str. 104, pjesma br. 125.

U osmoj glavi romana *Na Drini ćuprija* Ive Andrića sadržana je priča o sudbini Avdagine Fate iz Veljeg Luga, gdje pisac upečatljivo dočarava atmosferu u kojoj su nastajale pjesme o izuzetnim stvorenjima koja su svojim različitim obdarenostima privlačila pažnju okoline:

"Avdaga ima pet odraslih i poženjenih sinova i jedinicu kćer, koja je poslednja i tek dorasla za udaju. Za tu njegovu kćer Fatu zna se da je neobično lepa, u svemu na oca. Pitanjem njene udaje bavi se kasaba i pomalo cela okolina. Oduvek je kod nas tako da po jedna devojka u svakom naraštaju uđe u priču i u pesmu svojom lepotom, vrednoćom i gospodstvom. Ona je onda za tih nekoliko godina cilj svih želja i nedostižni uzor; na njenom imenu se pale mašte, oko njega se rasipa oduševljenje muškaraca i plete zavist žena. To su ta izuzetna bića koja priroda izdvoji i uzdigne do opasnih visina.

Ova Avdagina kći bila je na oca ne samo likom i izgledom, nego i bistrinom i rečitošću. To su znali najbolje momci koji su na svadbama i sastancima pokušavali da je jevtinim laskanjima ili smelim šalama pridobiju ili zbune. Njena veština u govoru nije bila ništa manja od njene lepote. Zato se u pesmi o Avdaginoj Fati (o takvim izuzetnim stvorenjima pesme niknu odnekud same!) pevalo:

Mudra li si, lijepa li si,
lijepa Fato Avdagina!

Tako se pevalo i govorilo u kasabi i oko nje, ali je bilo vrlo malo onih koji su imali hrabrosti da zaprose devojku sa Veljeg Luga. A kad su i oni svi redom bili odbijeni, oko Fate se brzo stvorila praznina, onaj krug divljenja, mržnje i zavisti, nepriznavanih želja i zluradog iščekivanja koji redovno okružuje stvorenja sa izuzetnim darovima i izuzetnom sudbinom. Takve ličnosti o kojima se peva i govori odnese brzo ta njihova naročita sudbina, a iza njih umesto ostvarenih života ostane da živi pesma ili priča."

49. Ko se ono drumom šeće, ko li ono bi

Pjesmu je objavio Namik Kulenović u članku *Hanuma Pašakada priča o sevdahu. Kako je postala čuvena pesma "Ko se ono drumom šeće"*, *Vreme*, 19/1939, 6184, str. 28-29.

Ova sevdalinka pamti ljubavnu zgodu koja se – prema navodima N. K. – zaista zbila u banjalučkoj sredini. "Suljagina kći" iz pjesme bila je kćerka Suljage Bahtijarevića iz Gornjeg Šehera, najstarijeg banjalučkog naselja, a njen dragi iz pjesme je po istim navodima stvarna ličnost iz banjalučke sredine, Smail-beg Džinić, koji je opjevan u još nekim banjalučkim pjesmama.

50. Kolo igra u Kazanferiji

Vlado Milošević, *Bosanske narodne pjesme*, I (dalje u bilješkama: Milošević), str. 81, pjesma br. 92a.

U Banjoj Luci je do osme decenije 20. stoljeća bila živa usmena predaja o izuzetnoj ljepoti Hate Maglajlić, koja bijaše u djevojačkoj dobi oko 1900. godine, a živjela je u mahali Ilidža u banjalučkom Gornjem Šeheru. Kada je otišla u posjetu rodbini u mahalu Kazanferiju u Donjem Šeheru (iz kojeg se razvila današnja Banja Luka) i povela kolo na Atmejdanu kod džamije Kazanferije, djevojke su joj – prema lokalnoj usmenoj predaji – pripjevale ovu sevdalinku.

Podrobnije o nastanku ove pjesme vidi: V. Milošević, *Bosanske narodne pjesme*, IV, Banjaluka, 1964, str. 331; M. Maglajlić, *Odnos pjesme i zbilje u sevdalinci*, *Izraz*, 18/1974, 8, str. 251-253.

51. Mene dragi ostavio

Kaivala Hanumica Kazaz, rođena Hadžiomerspahić, u Banjoj Luci 1972. godine. Zabilježio Munib Maglajlić.

52. L'jepa ti je u Alage ljuba

Pjesma je objavljena u članku *Sevdalije bosanske. Slika iz književnosti*, koji je – prema pismima pjesnika Jovana Ilića – za časopis *Bosanska vila* (4/1889, 1, str. 7-8; 2, str. 20-22) priredio nepoznati saradnik potpisan inicijalima S. A. J.

53. Dva sokola poletila ispod Podgaja

Milošević, knj. IV, pjesma br. 413 (436), str. 415.

Podgaj je staro banjalučko naselje na desnoj obali Vrbasa, nizvodno od Gornjeg Šehera, u kojem su bili nastranjeni Karabegovići, među kojima je po pjevanju najpoznatiji bio Hakija Karabegović.

54. Sanak zaspala Ajka gospoja

Kuba-Rihtman, br. 589, str. 147.

55. Otkako je Banja Luka postala

Pjevao Namik Karabegović u Banjoj Luci 1974. godine. Zabilježio Munib Maglajlić.

Ova sevdalinka zabilježena je u nekoliko varijanata u razdoblju dugom čitavo jedno stoljeće. Lirski obrazac ove pjesme prenošen je s ličnosti na ličnost u dugom nizu godina prema poetičkim zakonitostima oblikovanja sevdalinki s

lokalnim obilježjima, u procesu u kojem je sjećanje na neke sudionike u ljubavnim zbivanjima počinjalo blijedjeti ili je bilo potisnuto novim zgodama koje su imale svoje vedre ili tužne junake. Tako su se u inačicama ove pjesničke teme protokom vremena izmjenjivala različita imena banjalučke udovice nesvakidašnje ljepote.

U iskvarenim, za estradne potrebe izmijenjenim varijantama ove pjesme u novije vrijeme nailazi se na stihove koji kazuju kako "Džafer-bega kadunu" prosi banjalučki kadija, a ona polazi za "sarajevskog deliju" ili bekriju, što predstavlja narušavanje pjesnikove poente koja je sastavni dio draži ove sevdalinke: naime, da bi se ostvario učinak izazvan neočekivanim izborom udovice izuzetne ljepote, glasovitom kadiji iz daleka treba biti suprotstavljen bekrija iz udovičine blizine.

Sadržajna jezgra ove banjalučke sevdalinke poslužila je Rasimu Filipoviću kao osnova za pisanje dramskog teksta pod naslovom *Otkako je Banjaluka postala. Ljubavna igra u dva dijela*, objavljenog u knjizi *Dvije komedije*, Zagreb, 1951.

56. Vihar ružu niz polje nosaše

GZM, 19/1907, pjesma br. 187, str. 244. Kuba je pjesmu zabilježio u Travniku.

57. Budila majka Mujagu

GZM, 19/1907, pjesma br. 180, str. 114. Kuba je pjesmu zabilježio u Nevesinju.

58. Sitan kamen do kamena

Bašić, pjesma br. 415, str. 187.

59. Đul Fatima po đul-bašči šeta

Dizdar, str. 119, pjesma br. 154.

60. Sarhoš Aljo drume zatvaraše

Pjesma je objavljena u članku Mehmeda Salihspahića *Tuzla u pjesmi* (dalje u bilješkama: Salihspahić), *Front slobode*, 9/1954, 360, str. 6.

61. Razbolje se Zarka na majčinu krilu

Pjevao Hamdija Šahinpašić, zabilježio Munib Maglajlić.

62. Moćevčiću, mali Carigrade

Hamdija Šahinpašić, *Po Taslidži pala magla*. Priredio, ilustrovao i predgovor napisao: Nijazija Koštović (dalje u bilješkama: Šahinpašić), Sarajevo, 2002, pjesma br. 101, str. 28-29.

Moćevac je mahala u Pljevljima.

63. Sinoć mi dragi dolazi

GZM, 19/1907, str. 105, pjesma br. 136. Kuba je pjesmu zabilježio u Čapljini.

64. Hasan-aga Rašljanine

Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja u Sarajevu (dalje u bilješkama: FAZM). Pjesmu je prema pjevanju Sadete Kasum iz Jajca zabilježila Ljuba Simić.

65. Sjutra petak, ja se dragoj spremam

Novi Behar, 16/1944-45, 8, str. 128.

66. Pošetala Hana Pehlivana

Dizdar I, str. 153, pjesma br. 217.

Apostrofiranje pripadnika kapetanske porodice Firdusa upućuje na Hlivno kao postojbinu ove široko rasprostranjene sevdalinke.

U studiji o sarajevskim Dženetićima H. Kreševljaković dotiče se porijekla i postojbine porodice Firdus: "... Odžak ove porodice u hlivanjskom Gornjem gradu stajaše u predjelu koji se i danas zove Rajčevina. Vrlo je vjerovatno da se tako zove po sredovječnim plemićima Rajčićima. Ovdje bi mogao biti raj preveden s firdeus, a tako se zove jedan od sedam dženeta, ako su bezi Firdusi uopće starinom naši ljudi. Prvi spomen o Firdusima i Dženetićima pada u drugu polovinu XVII stoljeća, i to: Firdusi, ili Firdusovići spominju se 1686, a Dženetići 1691. godine." (H. Kreševljaković, *Dženetići. Prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini*, str. 114-115.)

Prema ovoj sevdalinci napisao je Rasim Filipović dramu *Strasti neumoljive (Firdus kapetan)*, "romansa u 4 čina" (Štampano kao separat iz *Kulturnog radnika* broj 7-8 od 1957. godine), Zagreb, 1957.

67. Pošetao Kapić Ahmed-aga

Kuba-Rihtman, pjesma br. 1035, str. 218. Kuba je pjesmu zabilježio u Čapljini.

68. Ukrade se od zlata jabuka

Husein Ćišić, *Mostar u Herceg-Bosni (Postanak i razvitak grada Mostara, te prikaz raznih zgoda i nezgoda kroz koje je u toku razvitka prolazio)*, Mostar, 1991, str. 39.

Ćejvan-ćehajina džamija najstarija je mostarska džamija: sagrađena je 1552. godine, a nalazi se u neposrednoj blizini glasovite mostarske ćuprije, na lijevoj obali Neretve.

69. U Gradačcu, gradu bijelome

Pjesma je objavljena u brošuri Nusreta Kujrakovića, *Husein-kapetanova džamija i džemat Husejnija u Gradačcu*. Povodom obilježavanja 180. godišnjice izgradnje (1826––2006), Gradačac, 2006, str. 7.

70. Tešanj gradu, moj veliki jadu

Mešić, str. 21.
Pjevala A. Pobrić iz Tešnja, 1910. godine.

71. Pokraj Save badem drvo raste

Pjevao Hakija Karabegović iz Banje Luke. Snimak u ostavštini Vlade Miloševića.

72. Pehlivani Savu preletješe

Karadžić, pjesma br. 617, str. 467-468.

Ovu sevdalinku s lokalnim obilježjima zapisao je Vuk posredno, "iz druge ruke", budući da u Bosnu nije nikada dospio. U njegovoj zbirci objavljena je pod naslovom *Pelivani* (T), a za pjesme s ovom oznakom Vuk kaže da ih je bilježio od sarajevskih Ciganki, onako kako su ih one naučile pjevati od Bošnjakinja u Sarajevu: "...Koje su ženske pjesme naznačene sa (T) one sam slušao i prepisivao u Kragujevcu od neki (tursko-) ciganskih đevojaka iz Sarajeva, kao što i pjevaju Srpkinje turskog zakona u Sarajevu."

Zapisivanje ove pjesme pada u razdoblje kada Vuk još nije bio počeo bilježiti postojanje glasa h, dakle prije nego što se našao u Dubrovniku i uočio njegov dosljedan izgovor. Zato je pri unošenju pjesme u ovaj izbor riječima pelivan i Asan vraćen njihov prvobitan oblik: pehlivan i Hasan, kako su ove riječi sigurno izgovarane u sarajevskoj bošnjačkoj sredini i kako su ih vjerovatno izgovarale nepoznate Ciganke koje su Vuku pjevale ovu sevdalinku u Kragujevcu.

73. Široko se polje zelenilo

Zovko, sv. III, pjesma br. 111.

74. Ljiljan-goro ljiljanova

Karadžić, pjesma br. 507, str. 262, pod naslovom *Ne prosi me, neću za te!*

75. Mujo kuje konja po mjesecu

Pjevao Namik Karabegović u Banjoj Luci 1974. godine. Zabilježio Munib Maglajlić.

Govoreći o književnom Mostaru u posljednje dvije decenije 19. stoljeća i utvrdivši veliku omiljenost lirske narodne pjesme, Jovan Radulović u članku *Poslednji Vukovci u Hercegovini* (*Prosveta*, 12/1937, 10/12, str. 706), između ostalog primjećuje: "...Zanimljivo je napomenuti da su mostarski Muslimani tada bili mnogo bliže sevdalinci nego junačkoj pesmi; gotovo bi se moglo reći da su oni bili njeni glavni tvorci; porodični život među zidovima, ograničen na dom, avliju i odaju, pun čežnje za dalekim, nepoznatim vidicima, stvarao je pesme pune orientalske romantike i dertlijskog avanturizma." A zatim u bilješci dodaje: "Na pr. pesma Mujo kuje, koja se tada mnogo pevala i koja nam u nekoliko stihova dočarava viziju mesečave noći i draž ljubavne pustolovine, može da nam posluži kao obrazac jedne takve pesme..."

Prema ovoj sevdalinci Jakša Kušan sročio je sonet pod naslovom *Mujo kuje konja po mjesecu* (*Zemlja i oblaci*, Zagreb, 1952, str. 143).

76. Konja kuje zlato Muhareme

GZM, 20/1908, pjesma br. 436, str. 255. Kuba je pjesmu zabilježio u Banjoj Luci.

77. Zelen' travo, ne zelenila se

Zabilježio Hamza Humo. Pjesma je preuzeta iz piščeve rukopisne ostavštini u Muzeju Hercegovine u Mostaru.

78. Karanfil se na put sprema i pjeva

FAZM, XXXI, pjesma br. 2540. Zabilježio Cvjetko Rihtman po pjevanju Nurije Šahinpašića iz Pljevalja.

79. Sanak me mori, glava me boli

Pjevao Hamdija Šahinpašić, zabilježio Munib Maglajlić.

80. Dva cvijeta u bostanu rasla

Karadžić, pjesma br. 353, str. 285, pod naslovom *Ljubavni rastanak*.

81. Snijeg pade, drumi zapadoše

Miodrag A. Vasiljević, *Jugoslovenske narodne pesme iz Sandžaka. Po pevanju Hamdije Šahinpašića iz Pljevalja* (dalje u bilješkama: Vasiljević-Šahinpašić), Moskva, 1967, pjesma br. 224, str. 133.

82. Malka Fata, ama plemenita

Vuk Stef. Karadžić, *Srpske narodne pjesme iz Hercegovine (ženske)*, Beč 1866 (dalje u bilješkama Karadžić-Vrčević), pjesma br. 158, str. 197, pod naslovom *Aga momče i Fata đevojka*.

Građu za ovu zbirku sabrao je Vuk Vrčević za vrijeme svoga službovanja u Trebinju. U predgovoru zbirci on objašnjava kako je sakupljao pjesme:

"...U početku ja sam ove pjesme počeo kupiti u komšiluku od Srpskijeh žena i đevojaka, a najviše mi je kazala dobra starica Simana, udovica Filipa Pištelje, i njezine dvije đeverične obje Mare, pa pošto bi mi kazale ono što su znale, hodile bi kod Turskijeh žena i đevojaka, i kako bi koju čule, zapamtile bi i meni kazale, kad goď bi mi iole vremena preteklo i zvanični poslovi dopustili."

Pri unošenju pjesme u ovaj izbor imenica Ago shvaćena je kao hipokoristik od muslimanskog muškog imena Agan, jer kontekst pjesme upućuje na zaključak da je riječ o vlastitom imenu, a ne o turcizmu kojim je kod nas u ranijem razdoblju uobičajeno označavana pripadnost imućnijem gradskom društvenom staležu.

83. Ah, moj dragi, jedan jordamdžijo

Vlado Milošević, *Bosanske narodne pjesme*, IV, str. 308, pjesma br. 8. Pjevala Mina Bećarević iz Banje Luke.

84. Podne vika, a ja iz Travnika

Pjevao Zuhdija Hasanagić iz Rogatice. Snimak u ostavštini Vlade Miloševića.

Šeherćehajina ćuprija ili Šeherija premošćuje Miljacku kod sarajevske Vijećnice. Ovaj kameni most, čiji je jedan luk uz desnu obalu zatrpan prilikom uređenja korita Miljacke 1904. godine, sagrađen je osamdesetih godina 16. stoljeća.

85. Dođi, dragi, doď doveče, sama sam

Žiga, pjesma br. 65.

86. Draga dragom na ruci zaspala

Karadžić-Vrčević, pjesma br. 59, str. 110, pod naslovom *Draga dragome tumači san*.

87. Na Obhođi, prema Bakijama

Hamdija Kreševljaković, *Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu*, Sarajevo, 1939, str. 209.

Ova sarajevska sevdalinka poznata je u nekoliko sličnih varijanti u kojima se smjenjuju imena opjevane djevojke: Zlata, Fata, Ajka, Džehva, Safa.

U svojoj studiji o narodnim pjesmama – *Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama*, *Bilten instituta za proučavanje folklora Sarajevo*, 2/1953, str. 387-405; 3/1955, str. 105-124 – A. Bejtić je obrazložio usmenu predaju prema kojoj je ova pjesma zapamtila ljubavnu naklonost između Mustafe Nurudin ef. Šerifije i Ćamile Fazlagić, koji su živjeli u drugoj polovini 18. i početkom 19. stoljeća. S očevog imanja, koje je bilo na Obhođi, slala je Ćamila Fazlagić – Mošćanicom, Miljackom i Bosnom – poruku svome dragom, koji se ispred haranja kuge u Sarajevu bio sklonio na imanje u Posavini.

Prema sadržaju ove sevdalinke napisao je Rasim Filipović pozorišnu igru s pjevanjem pod naslovom *Mošćanice, vodo plemenita, "komad iz života u Bosni u tri čina s pjevanjem"*, objavljenu u knjizi *Dvije komedije*, Zagreb, 1951, str. 57-108.

Obhođa – padinsko naselje kod utoka Mošćanice u Miljacku, nekadašnje imanje Omer-age Fazlagića, muteselima sarajevskog.

Bakije – bregovit predio i istoimeno naselje u sjeveroistočnom dijelu Sarajeva, iznad Vratnika.

88. San zaspala dilber Fatma u bašči

Pjevao Hamdija Šahinpašić, zabilježio Munib Maglajlić.

Više o Šahinpašićevom pjevačkom umijeću u ogledu M. Maglajlić, *Pjevač i pripovjedač Hamdija Šahinpašić*, *Znakovi vremena*, 2002, vol. 5, br. 15, str. 294-319.

Mujaga Zlatarević, Sarajlija, bio je "desna ruka" Husein-kapetana, "Zmaja od Bosne", u vrijeme Pokreta za autonomiju Bosne na početku četvrte decenije 19. stoljeća, za vladavine sultana Mahmuda II. Pišući o Zlatarevićevoj privrženosti Gradaščeviću, Safvet-beg Bašagić je primijetio kako je Mujaga s Husein-begom u vrijeme uspona i moći dijelio slavu, a za vrijeme progona nevolju. Nakon poraza bošnjačke vojske kod Zlog Stupa u Sarajevskom polju (1832), prebjegao je Husein-kapetan s pratnjom na austrijsku teritoriju, gdje je bio zatočen. Odatle su – po sporazumu Beča s Portom – Husein-kapetan i njegova pratnja najprije prešli u Zemun, a zatim sprovedeni u Carigrad, gdje je Gradaščević, vjerovatno otrovan, umro, a Mujaga Zlatarević bio protjeran u Anadoliju. Izdržavši kaznu progonstva, Zlatarević se vratio u Sarajevo, gdje je umro 1863. godine.

89. Umorih se ruže trgajući

Narodna uzdanica, kalendar za godinu 1938 (1356-1357 po Hidžri), godina VI, Sarajevo, 1937, str. 198. Pjesmu je zabilježio Mahmud Traljić.

90. Kolo igra nasred Sarajeva

Pjevao Hamdija Šahinpašić u Sarajevu 1975. godine, zabilježio Munib Maglajlić.

Ova sevdalinka sačuvala je sjećanje na nekog od pripadnika sarajevske porodice Babića, prema kojoj je lokalitet Babića bašča iznad Bembaše dobio svoje ime.

91. Na Bembaši, na Babića bašči

Pjevali Igbal i Behka Ljuca iz Sarajeva.

92. Kad ja pođoh na Bembašu, na vodu

Pjevao Selim Salihović iz Janje kod Bijeljine, zabilježio Munib Maglajlić.

93. Pošeto je gondže Mehmed-beže

Rukopisna zbirka Fehima H. Baščaušević pod naslovom: *Kita cvijeća. Nabrao i ukitio: Fehim H. Baščaušević – Biserdžik. – Zbirka Muslimanskih ljubavnih pjesmica*, Sarajevo, 1916, pjesma br. 14. Zbirka se nalazila u posjedu porodice Voljevica u Sarajevu.

94. Na Vratniku čudan bostan kažu

Pjevali Igbal i Behka Ljuca iz Sarajeva.

95. Podigli se mladi Vratničani

Gajret, 4/1911, 19, str. 292-293. Zabilježio: Faik.

Ovom sevdalinkom opjevan je vjerovatno Mustafaga Morić, sin Ibrahim-age Morića, koji je – uz svoga starijeg brata Hadži Mehmeda – opjevan u osmeračkoj baladi kojom je zapamćena njihova pogibija na kraju krvavih događaja koji su potresali Sarajevo tokom čitave decenije sredinom 18. stoljeća (1747-1757). Kao i njegov otac, i Mustafaga Morić bio je janjičarski aga, a poznato je da je prvi u Sarajevu "razvio bajrak" kada se išlo u Dubički boj 1789. godine.

96. Čudno gondže kroz bezistan prođe

Žiga, pjesma br. 37.

Lirski obrazac ove pjesme: nadmetanje momaka oko djevojke i njen izbor sačuvan je u nekoliko varijanata, listom zabilježenih u sarajevskoj sredini. U inačici koju je zabilježio Alija Bejtić djevojka oko koje se isti momci sukobljavaju jeste Imširina Šida; u varijanti koju je zabilježio Gliša S. Avakumović (*Bosanska vila*, 21/1906, 22, str. 345) za naklonost Saburove Fate natječu se Žigić Alijaga i Mašić Suljaga; u drugoj Bejtićevoj varijanti za ruku Hrasničine Ate bore se Svrzo Meho i Sokolović Salko.

Alija Bejtić utvrdio je povijesni identitet većine junaka u pobrojanim sevdalinkama, tj. ustanovio je moguće "historijske pretke" opjevanih. Suparnici iz njegove prve varijante bili su savremenici, a momkovali su u trećoj deceniji 19. stoljeća: Mašić Husein-aga bio je trgovac stambolskom i mletačkom čohom, a imao je dućan u Gazi Husrev-begovom bezistanu; Žiga Salih-aga, također trgovac u istom bezistanu, bio je poznat i izvan sarajevske sredine; o Imširinoj Šidi, s kojom ih pjesma dovodi u vezu, nema podataka u arhivskim izvorima koje je Bejtić pregledao. Junaci opjevane ljubavne zgode u drugoj Bejtićevoj varijanti historijski su utvrđene ličnosti i bili su savremenici: Hrasničina Ata bila je kćerka Mehmedbega Hrasnice iz Čobanije mahale, udata za Mehmed ef. Svrzu, koji u pjesmi odnosi prvenstvo nad svojim rivalom Sokolović Salkom, sinom Sunullah ef. Sokolovića. Pjesmom zapamćena Hrasničina Ata, udata Svrzo, na potresan način je okončala život: poginula je u avliji muževljeve kuće, držeći u naručju sedmomjesečnog sinčića Selvera, pogođena zalutalim metkom za vrijeme uličnih borbi 19. 8. 1878. godine, kada su u Sarajevo ulazile austrougarske okupacione trupe.

U varijanti Sukejne Žige, koja je donesena u ovom izboru, došlo je do naizgled čudnog, ali u narodnoj pjesmi čestog povezivanja lica koja su živjela u različitim razdobljima: Hrasničina Ata pjesmom je dovedena u vezu s Mašić Husein-agom i Žigom Salih-agom, koji su momkovali čitavih pola stoljeća ranije! Jednom opjevane ličnosti u kasnijem usmenom prenošenju pjesama dovođene su u različite odnose, u kojima se gubila stvarna veza s prvobitnim okolnostima ili zbivanjima koja su bila povod nastanku neke pjesme. Junaci u ljubavnim zbivanjima bosanskohercegovačkih gradskih sredina, glasoviti momci i djevojke, ušavši jednom u pjesmu, započinjali su svoj novi život.

97. Ćemalušo, mali Carigradu

Hamdija Kreševljaković, *Morići*, *Novi Behar*, 12/1938-39, 1/4, str. 14. Pjesmu je kazivao 76-godišnji Vejsilaga Begić iz Sarajeva.

Neka od opjevanih lica u ovoj sevdalinci historijski su utvrđene ličnosti. Abdija Porča pripadao je porodici koja je u sarajevskoj sredini bila poznata po vrsnim pjevačima i sazlijama. Upečatljiv opis pjevača i sazlije Muharema Porče, uz baladu o pogibiji braće Morić, donosi Ivan J. Marunović u svojoj zbirci iz 1906. godine, a H. Kreševljaković navodi – također povodom pjesme o pogibiji sarajevskih janjičarskih prvaka – kako "od trećeg decenija prošlog do početka ovog stoljeća bijahu na glasu pjevači ove i mnogih drugih pjesama Porče i to Hasan i njegovi sinovi Mehmed i Abdija i Mehmedovi sinovi Abid i Muharem". Abdija Porča bio je po zanimanju kazandžija, a umro je 1877. godine. Glasoviti pjevač je, dakle, zahvaljujući vlastitom umijeću i sam ušao u pjesmu.

Alija Bejtić, u čijoj se varijanti pojavljuju još Dženetić Diša i Merhemić Selma, našao je u arhivskim izvorima potvrdu za još neka od opjevanih lica: Hrgina Šerifa spominje se u jednoj djelidbenoj ispravi, tada još dijete, iz godine 1813, a za Dženetić Dervišu – junakinju također jedne sarajevske balade, koja je bila na glasu zbog svoje ljepote – utvrđeno je da je bila udata za Avdagu Mostarca s Banjskog brijega, a umrla je oko 1900. godine.

Mahala Ćemaluša dio je gradske četvrti Sarajeva iz osmanskog razdoblja u kojoj su stanovale imućnije porodice. Zauzimala je znatno prostranstvo, a središte joj se

nalazilo na mjestu gdje se danas uzdiže Vakufski neboder, na početku ulice Ferhadija. Nešto prije 1554. podigao je Hodža Kemaludin na tom mjestu džamiju, pa je po džamiji, koja je nosila ime svoga utemeljitelja, čitava ova četvrt dobila svoje ime. Sjećanje na opjevanu mahalu čuva danas ulica Ćemaluša.

98. Kolika je Dženetića avlija

Ludvik Kuba, *Slovanstvo ve svych zpevech. Pisne bosenskohercegovske*, Praha, 1927, pjesma br. 52, str. 110-111.

Zazivanje pripadnika sarajevskih porodica Dženetića i Bakarevića, te spominjanje sarajevskih lokaliteta (Dženetića avlija, Bembaša) jasno upućuju na zaključak da je ova pjesma – koju je Kuba zabilježio u Maglaju – zapravo nastala u Sarajevu, ali je usmenim prenošenjem kasnije rasprostranjena izvan sarajevske sredine.

Kao što je pokazao Hamdija Kreševljaković u svojoj studiji o Dženetićima, u ovom rodu zaista je živjela djevojka sa imenom Mulija. Prema pretpostavci Alije Bejtića, Mulija Dženetić mogla je biti opjevana oko 1860. godine, budući da je rođena oko 1842. godine. Kuba je pjesmu zabilježio tridesetak godina nakon mogućeg nastanka pjesme, što ipak nije prevelik razmak za pamćenje junakinje kada se ima u vidu da su Dženetići bili poznata sarajevska porodica. Kako je Kuba u Višegradu zabilježio još jednu pjesmu s istim imenom junakinje, a Vlado Milošević, čak šest decenija kasnije, u Banjoj Luci naišao na varijantu sevdalinke koja također pamti Dženetića Muliju, može se zaključiti da je u ovom primjeru riječ o jednoj od onih sarajevskih ljepotica iz zlatnog razdoblja života sevdalinke o kojima su pjesme kolale širom Bosne i Hercegovine.

Da su sarajevski Dženetići bili omiljeni u pjesmi svjedoči također sevdalinka koju je pjevao Hamdija Šahinpašić iz Pljevalja, a u kojoj biva izrečena pohvala Dženetića Hajriji:

Kolika je Abuhajat jalija,
još je veća Dženetića avlija!
Tu se šeće Dženetića Hajrija,
u Hajrije vrlo tanka havlija,
u ruci joj od biljura maštrafa,
iz maštrafe tri cvijeta zaljeva:
bijel amber i alkatmer i ružu.

Podrobnije o Dženetićima i pjesmi o njima vidi: H. Kreševljaković, *Dženetići. Prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini*, (*Radovi Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine*, 2/1954, str. 11-163) te u citiranoj studiji Alije Bejtića (*Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama*).

Zapis napjeva sevdalinke o Dženetića Muliji poslužio je Ludvíku Kubi pri razmatranju odnosa slavenskog i istočnjačkog udjela u pjesmi Južnih Slavena. Notni zapis ove pjesme nalazi se na vidnom mjestu u studiji *Pisen Južnich Slovanu a muhamedanstvi* kada Kuba iznosi jednu od svojih temeljnih postavki o pitanju istočnjačkog, kao islamskog upliva na muzički folklor južnoslavenskih naroda:

"I mada melodijska građa tu još nije obrađena ni dovoljno istražena da bi se smjeli izvoditi konačni zaključci, ipak onaj ko poznaje muzičku umjetnost tamošnjeg svijeta može do izvjesne mjere naslutiti šta su od toga Turci ovamo donijeli. Na Balkanu se sačuvao niz netaknutih muzičkih formacija najrazličitijih i brojnih tipova, što je plod različitih stupnjeva muzičkog razvitka, i možemo pratiti ovaj niz, da kažemo skalu, od Jadrana do Crnog mora: svuda se ona gotovo u cjelini sačuvala. Sve to odiše arhaičnošću, strogošću starih skala, jednostavnošću tetrakorda, i to u takvoj zemlji kao što je Bosna i Hercegovina, gdje je evropsko muhamedanstvo procvalo u svom najsavršenijem vidu i ljepoti, i gdje je ujedno stvorilo oblike svoje čudesne osobenosti. Kad tu zatim čujemo pjesme koje svojom obilnom muzičkom ornamentikom podsjećaju na prebogate spirale i listove, teškim zlatom visoko izvezene na odjeći ovdašnjih begova, kad upoznamo duboku proživljenost njihova govora i drhtavi pjev mujezina – u odnosu na koje prosti staccato napjevi seljaka u zabačenim selima čine jedinstvenu fasadu sa seljačkom nošnjom, koja je na domaći način pravolinijski skrojena – teško da ćemo biti daleko od istine ako nekoliko pjesama, koje ću dolje navesti kao neznatan primjer iz ostaloga nepreglednog mnoštva, budemo smatrali plodovima koji su na slavenskom tlu nikli pod muhamedanskim utjecajem..."

U studiji *Laska v bosensko-hercegovskih pisnich* (Ljubav u bosansko-hercegovačkim pjesmama) Kuba se ponovno dotiče pjesme o Dženetića Muliji:

"Istina je da muhamedanski mladoženja ne smije vidjeti nevjestu dok je ne odvede, ali pjesme nam mnogo kazuju o ašikovanju, tj. o zagledanju i koketiranju mladih. To možemo vidjeti petkom kad se mladići, kroz rupice na kapijama i tarabama, trude da pogledom uhvate praznično odjevene, koje se šeću po dvorištu ili tamo igraju. U jednoj pjesmi pitaju roditelji tek dovedenu mladu ženu – što je tako nevesela, a ona im priznaje kako ne može zaboraviti svoga prvog ašika, svoju prvu ljubav. A mladić se znao u tim vremenima zaljubiti i u samo ime djevojčino, kako to u drugoj pjesmi priznaje Bakarević Avdaga, koji govori svojoj Muliji: 'Ko je tebi tako ime nadio, handžar mu se u srdašce zadio!'"

Studije iz kojih su preuzeti citirani odlomci nalaze se u Kubinoj knjizi *Cesty za slovanskou pisni 1885-1929* (Putovanja za slavenskom pjesmom 1885-1929), objavljenoj u Pragu 1953. godine, a s češkog ih je preveo Bogdan L. Dabić.

99. Majka kara Šećer Salih-agu

Alija Bejtić, *Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama*, *Bilten Instituta za proučavanje folklora u Sarajevu*, 2/1953, str. 393. Pjesmu je kazivala Dževahira Nuhbegović iz Sarajeva.

Historijski predak omiljelog ašiklije iz bošnjačke usmene lirike, Šećer Salih-age, živio je u Sarajevu u prvoj polovini 19. stoljeća, a stanovao je u mahali Nadmlini, u kući koja i danas u izmijenjenom obliku postoji. Pripadao je poznatoj janjičarskoj porodici Turnadžija. Povijesni identitet ovog lika utvrdio je A. Bejtić: u odlomku sidžila (sudskog zapisnika) sarajevskog suda o izdatim putnim listovima u godini 1832. – sačuvanog u arhivi Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu – izričito se navodi: "Izdana teskera /putni list/ za Visoko Šećer Salih-agi Turnadžiji uz jamčenje hamamdžije Hadži Mustafe 19. muharema 1248." Obrazlažući okolnosti pod kojima su nastajale pjesme o ovom omiljenom sarajevskom ašikliji, Bejtić u bilješci primjećuje: "O njegovu ređenju i kicošenju donekle govori i njegovo prijateljstvo s hamamdžijom hadži Mustafom, koji jamči za njega – bez sumnje kao dobra znanca i česta posjetnika hamama."

O Šećer Salih-aginoj omiljenosti kod djevojaka čiji je savremenik u vrijeme momkovanja bio – dovoljno rječito svjedoči već i njegov, s imenom srasli nadimak Šećer, o čemu je sačuvana i jedna ljupka djevojačka pjesmica, koju je zabilježio Ivan Zovko:

Šećer Salko, ne šećeri mi se,
jer ako se počmeš šećeriti,
i ja ću se počet' medeniti,
med će biti slađi od šećera!

100. Ja zagrizoh šareniku jabuku

Pjevao Namik Karabegović u Banjoj Luci 1974. godine, zabilježio Munib Maglajlić.

101. Djevojka viče s visoka brda

Pjesma je objavljena u knjizi *Meraklije.* Priredio Vehid Gunić, Zagreb – Tuzla, 1994, str. 46. Pjevala Hanka Paldum.

RJEČNIK
manje poznatih riječi

abuhajat – voda života, vrelo besmrtnosti; Abuhajat jalija – sarajevski lokalitet, zaravan na jednom brežuljku u blizini Kozije ćuprije
akram – parac, vršnjak
alajbeg – zapovjednik spahija u sandžaku; svaki je sandžak imao svoga alajbega
albaber – crveni karanfil, đurđica
al-burundžuk – tanka, svilena, prozirna tkanina crvene boje
alkatmer – vrsta karanfila
alma – jabuka
anterija – vrsta gornje haljine
ašik – ljubav, ljubavni zanos, čežnja; dragi
ašikluk – zabavljanje

bazrđan – trgovac
begenisati – 1. svidjeti se; 2. izabrati, odabrati; 3. odobriti, odobravati
bejaz-anterija – bijela anterija
belenzuci, belenzuke – narukvica
bostan – 1. vrt, bašča; 2. lubenice i dinje
bostandžija – vrtlar, zeleničar
bukagije – okov na nogama zatvorenika
burma – vitica, vjenčani prsten; jednostavni prsten od zlata ili druge kovine, bez ukrasnog kamena
burundžukli – izrađen od burundžuka (prozirne svilene tkanine)

čakšire – vrsta istočnjačke muške donje odjeće s dugim turom i uskim nogavicama koje se kopčaju sa strane
čiftijane – vrsta dimija
čoha – sukno bolje vrste, mekše i ljepše

ćerećeli – od ćerećeta, pamučnog platna koje je cijelom dužinom protkano pamučnim ili svilenim nitima druge boje
ćošak – 1. ugao, kut; 2. velika vidna soba (s mnogo prozora) na spratu, s isturenim dijelom

demirli – od željeza, željezom okovan
dert – jad, briga, muka, bol
diba – vrsta teške svilene tkanine, išaran vezenim cvjetovima i granama
dilber – 1. kao imenica: dragi, miljenik, ljepotan; 2. kao pridjev: lijep, krasan, zanosan
din – vjera, vjerozakon
dolama – vrsta starinske muške i ženske nošnje, slična kaputu
duvak – nevjestin veo, tanka koprena kojom se mlada pokriva u svatovima

džanfezli – vrsta svilene tkanine koja se presijava (obično u dvije boje)
džeferdar – vrsta puške koja je ukrašena sedefom i dragim kamenjem
džidža – igračka; imitacija pravog nakita

đerdan – ogrlica
đerđef – drveni stalak na kojem je razapeto platno ili svila na kojem se veze
đirit-safun – vrsta bijelog safuna koji se u Bosni trošio u osmanskom razdoblju
đogat, đogo – konj bijele boje, bijelac, bjelaš
đugum – bakreni sud za vodu sa širokim grlićem
đul – ruža, ružica
đul-bašča – ružičnjak
đulbe-šećer – slatko od latica ružicina cvijeta
đumruk – carina, trošarina
đuzel – 1. lijep, krasan; 2. ljepotica, draga

feredža – vrsta ženskog ogrtača od crne ili modre čohe
fermen – dio nošnje, muške i ženske; vrsta prsluka od čohe, kadife i slično, ukrašen gajtanima, sprijeda otvoren i ne skopčava se

gaziluk – ratno junaštvo
geldi – dođe, stiže
gondže – pupoljak, još nerascvjetana ruža
gužva bisera – izraz kojim se označava nekoliko nizova, struka bisera

haber – vijest, glas, obavijest
halhal – narukvica u obliku koluta
hamajlija – 1. zapis zavijen u platno ili u kožu, obično u obliku trokuta, koji se nosi uza se privezan na mišicu ruke, obješen o vratu ispod odijela ili prišiven na odjeću; 2. mala knjižica s ajetima iz Kur'ana ili dovama
handžar – dugi šiljasti nož, s oštricom na obje strane
hazbašča – bašča posebne vrste po ljepoti ili namjeni, izvanredna bašča, perivoj
hećim – liječnik

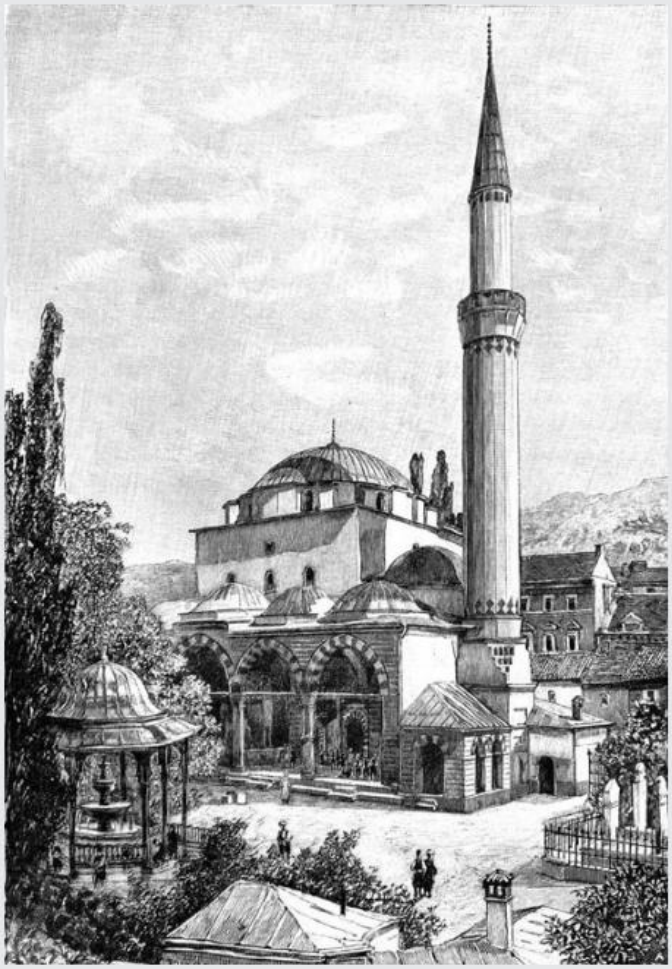

hora – pogodno vrijeme, zgoda2

iman – vjerovanje, vjera

jagluk – duguljasti rubac od finog beza, zlatom izvezen na jednom uglu
jauklija – draga, voljena djevojka, odabranica
jordam – ponositost, oholost, umišljenost
jordamdžija – onaj koji se ponosi, jordami
jordamiti – ponositi se, oholo se držati

kada – vrsta cvijeća, prema *zelenkada* – cvijet "ovčica", sunovrat
kadar – sposoban, mogućan, koji je u stanju nešto učiniti
kanat – krilo, prozorsko krilo
kadifa – svilena baršunasta tkanina
kadiluk – 1. kadijsko zvanje; 2. nadležno područje jednog kadije
kaduna – gospođa, ugledna žena, dobra domaćica
karpuza – lubenica
konak – 1. prenoćište, noćište; 2. jednodnevno putovanje, dan hoda; 3. bolja kuća, kuća nekog uglednog domaćina
koporan – kratki kaput od sukna, sprijeda otvoren i ravno krojen

laf – govor, razgovor, prazan govor, nadgovaranje
lafiti – govoriti, razgovarati; naprazno govoriti
lala – tulipan

maštrafa – čaša, naročito čaša sa ukrašenim staklom iz koje se pije šerbe
mavleta – prema *malveta* – vrsta vrtnog cvijeća
međer – dakle
mehćema – sudnica
mejdan – povelik prazan prostor u gradu, polje, trg
mejhana – krčma, gostiona
mestve – vrsta duboke obuće od mehke kože sa tankim džonom
moba – dobrovoljni rad u zajednici
mor – ljubičast
murećef – crnilo, vrsta crnog mastila, tinte
muselim – oblasni upravitelj
mušebak – gusta drvena rešetka na prozorima starih bosanskih kuća koja je imala svrhu da zaštiti ženska lica i općenito ukućane od pogleda izvana, ali i da posluži kao sjenilo protiv sunca
mutvak – kuhinja

nalune, nanule – vrsta drvene otvorene obuće

opsihiriti – opčarati, opčiniti, omađijati

padišah – car, vladar
para carevica – narodska oznaka za novac znatne vrijednosti
pašaluk – 1. oblast kao područna teritorija jednog paše; 2. zvanje paše
peča – koprena na licu, komad crnog tankog platna kojim muslimanke pokrivaju lice kod izlaska na ulicu u feredži ili zaru
pehlivan – igrač na užetu ili na žici
perčin – pramen ili čuperak kose navrh glave ili na zatioku kod muškaraca; dugi perčini nosili su se savijeni u turu
perčinlija – muškarac koji ima perčin
pjevac-pafte – vrsta kopči na ženskim pojasevima od srebra ili kojeg drugog metala, lijepo izrađene i ukrašene

sadefleli – ukrašeno sadefom (bolje: sedefom), tj. obrađenim listovima od unutrašnje strane biserne školjke
samur-ćurak – dugi muški kaput napravljen od samurovine, tj. od krzna kune zvane samur
sarhoš – bekrija, pijanica, lola
sedef – unutrašnja strana ljušture biserne školjke koja se sastoji od bijelih sjajnih slojeva

sijah – mrk, crn
sindžir, *sindžir-halke* – lanac
srčali – staklen
stobor, *stoborje* – drvena ograda, taraba podignuta povrh zidova kojim su bile ograđene stare bosanske kuće, s ciljem da se ženska čeljad zaštiti od pogleda izvana
surma – boja u prahu, crna ili srebrenasta

šargija – vrsta tambure, slična bugariji, samo nešto veća
šerbe, šerbet – 1. dobro zaslađena voda koja se pije radi osvježenja; obično se još stavlja kakav mirišljivi začin ili limun; kod Bošnjaka bi gost bio najprije počašćen šerbetom pa bi onda dolazila kahva i drugo čašćenje; ako je šerbe napravljeno od meda onda se zove *medeno šerbe* ili *medovina*; 2. slatki voćni sok koji se toči u čaše i kojim se gosti poslužuju; ovakvo šerbe naziva se još i *šurup*
šiša – boca, flaša, staklenka
šljanak – lokalizam, izraz za članak
šurup-šerbe – slatki voćni sok koji se toči u čaše i kojim se gosti poslužuju

tabak-ćage – tanki papirni list za savijanje duhana
tenef – konopac, uže
tepeluk – mala plitka ženska kapa, okićena niskama dukata ili bisera ili vezena srmom i zlatom; nosi se navrh glave; ponekad se tako naziva pločica na ženskim kapama koja je izvezena srmom ili zlatom
terli – vezen ili protkan zlatnom ili srebrenom žicom (koncem)
terđah – sto na kojem zanatlija radi (cipelarski, stolarski, mutapčijski itd.)
traboloz – svileni šareni pojas sa kitama na krajevima, koji je izrađivan u Siriji i u osmanskom razdoblju uvožen u Bosnu

vran – crn

zar – ženski zavitak kojim su se muslimanke pokrivale izlazeći na ulicu
zenđil – bogat

žerav – siv, sivi konj, sivac

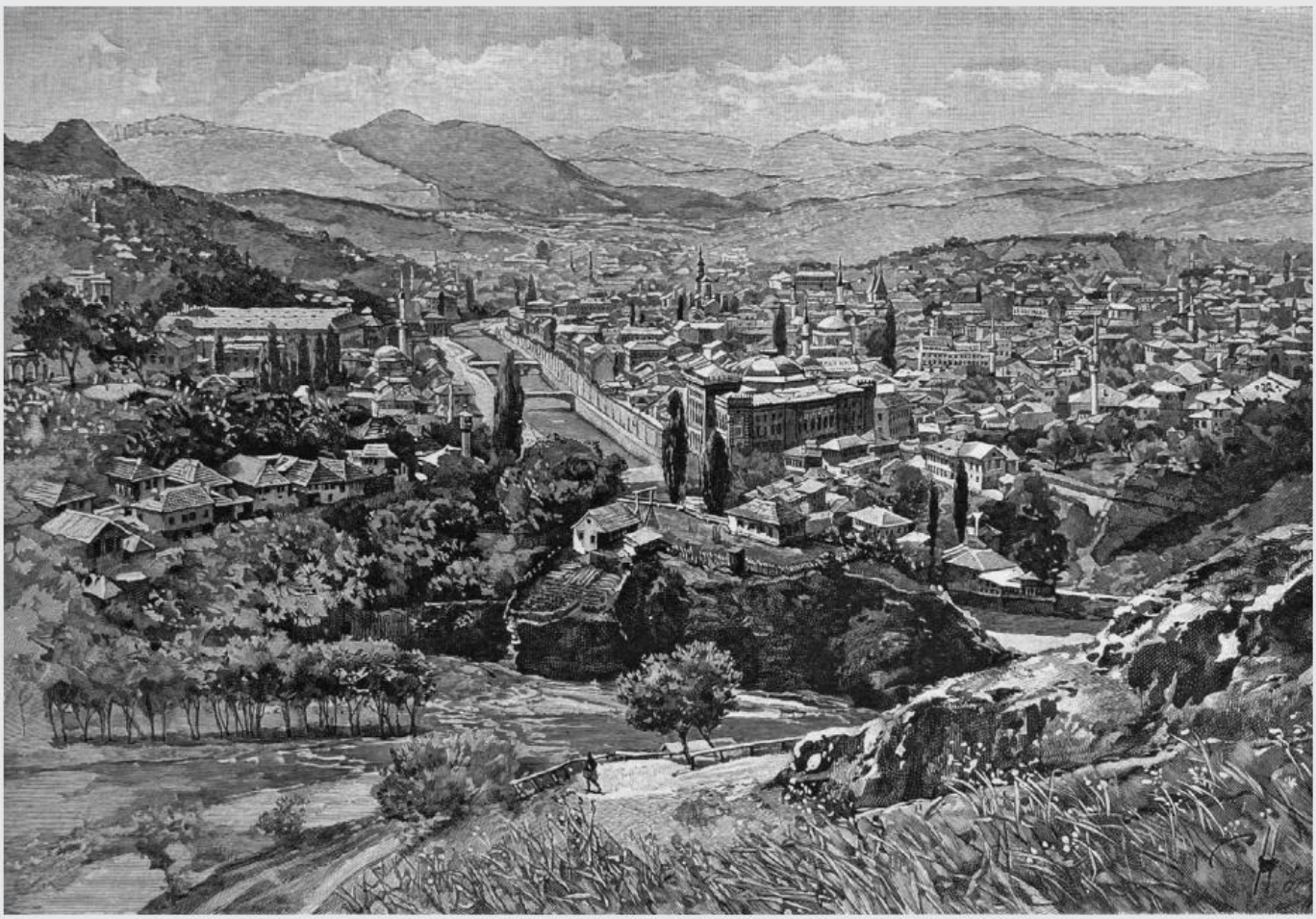

Vrijeme i prostor života sevdalinke

Munib Maglajlić

Okolnosti pod kojima je nastala ljubavna pjesma poznata pod nazivom *sevdalinka* ostvarile su se prodorom istočnjačke kulture s islamskim pečatom na jugoistok Balkana, prodorom čiju je trajnost omogućio onaj dio stanovništva srednjovjekovne Bosne koji je prihvatio islam u godinama i decenijama nakon propasti Bosanskog kraljevstva i pada Bosne pod osmansku vlast, te onaj dio gradskog stanovništva koje nije prihvatilo novu vjeru, ali koje je postepeno usvajalo novi kulturni supstrat koji se tiče načina života. Svekoliki život bosanskohercegovačkih gradskih sredina, nastalih nakon osmanskih osvajanja na Balkanu, omogućio je rađanje ove pjesme. Postavši važnom, a u nizu decenija i graničnom pokrajinom velikog Osmanskog carstva, Bosna je prihvatila raznolike oblike istočnjačke kulture življenja, što je posebno postalo vidljivo u načinu podizanja gradova, koji su – u skladu s istočnjačkim kultom vode i zelenila – počeli nicati na pitomijim i za život ugodnijim prostorima, sasvim različito od srednjovjekovnih utvrđenih naselja što su, u svrhu lakše odbrane, građena na nepristupačnim i teško osvojivim mjestima. Ljepota i živopisnost bosanskih i hercegovačkih gradova – o čemu su ostavili brojna svjedočanstva slikari, fotografi i putopisci koji su u osmanskom razdoblju i kasnije prošli ovim krajevima – obznanjeni su bili i samim imenima nekih od njih: današnje Sarajevo, srednjovjekovna Vrhbosna, rano je prozvano "bijelo" i "cvijetno", zasluživši konačno naziv Saraj-Bosna, tj. "dvorac Bosne", čija je ljepota poređena sa ljepotom dviju carskih prijestolnica, Edrena i Carigrada, a slikoviti Prusac ponio je ime Akhisar, tj. "bijeli, utvrđeni grad". Potaknut islamskim vjerskim propisima, u bosanskim gradovima je razvijan kult žive vode pa su obilno građeni vodovodi i česme, bunari i šadrvani, te podizani hamami. Bogatije kuće imale su ponekad vlastite vodovode, sa česmama u dvorištima i toplim banjicama uz pojedine odaje,

činеći životni prostor izuzetno pogodnim i privlačnim. Naglašenu ljubav za živu vodu pratila je naklonost za zelenilo općenito, za cvijeće osobito, što brojne sevdalinke upečatljivo posvjedočuju zastupljenošću cvijeća u bogatoj lepezi značenja.

Poseban položaj žene u društvu, proistekao iz naredbi sadržanih u islamskim vjerskim propisima, odrazio se u bošnjačkoj gradskoj sredini na kulturu stanovanja: imućnije kuće imale su odvojena muška i ženska krila ili čak zasebne zgrade, *selamluke* i *haremluke*, te muške i ženske avlije, ograđene visokim zidovima ili tarabama, s ciljem proširenja životnog prostora na kojem su se mogli slobodno kretati ženski članovi porodice, zaštićeni od nepoželjnih, muških pogleda izvana. Izdvojenost ženskih članova porodice bila je izrazitija u višim građanskim slojevima bošnjačkog društva. Odnosi u srednjim i nižim slojevima bošnjačkog gradskog stanovništva te na selu općenito, vodili su ustanovljavanju posebnog oblika ljubavnog susretanja, *ašikovanja*, postupnog ljubavnog upoznavanja, s pouzdano utvrđenim pravilima ljubavnih očitovanja, prema kojima se znalo mjesto, vrijeme i okolnosti pod kojima su se – uz budnu pažnju starijih ukućana – sastajali mladići i djevojke: najčešće petkom poslijepodne, ali i drugim danima i u drugo doba, na dvorišnoj kapiji ili kod *ašik-pendžera*, prozora zaštićenog gustim drvenim i ukrašenim rešetkastim okvirima, *mušepcima*, prozora ponekad ciljano isturenog na sokak. U danu određenom za ašikovanje, petkom nakon podnevnog, džuma-namaza, momci bi u skupinama ili pojedinačno šetali sokakom, a djevojke bi ih sačekivale na ašik-pendžeru ili bi se nakitile na avlijskoj kapiji. Uz vesele i duhovite "ašiklijske doskočice sa đul-pendžera", pjesma sevdalinka se javljala kao oblik sporazumijevanja u ovom načinu ljubavnog upoznavanja, kojom se sa unutrašnje strane mušebaka, odnosno baštenskog ili avlijskog zida ili drvene ograde (ženski glas) odgovaralo na izazov pjesmom s druge strane (muški glas).

Za muškarca su svi putevi bili slobodni i otvoreni: silazio bi u čaršiju, poslom ili u traženju razonode, bezbrižno uživao u miru kafane ili u živosti i šarenilu hana i mejhane. Odlazio bi u trgovinu po Bosni ili se zapućivao u prvo susjedstvo, Dubrovnik, ali se otiskivao i na udaljenije prostore i u poznata trgovačka središta, kao što su Stambol, Solun ili Venecija, te susretao putnike koji su iz udaljenih krajeva pristizali. Išao na vojnu i još mnogo dalje nego što su prostori na koje su ga vodili njegovi trgovački interesi – svuda gdje je trebalo ratovati za sultana – ili se otiskivao na daleki i neizvjesni put hadžijskog hodočašća u Meku i Medinu. Izuzetno pogodan je bio položaj muškarca iz vrha bošnjačke društvene piramide, čiji je život, između dvije vojne, bio u dobroj mjeri okrenut užitku, a glavni su mu sadržaji bili lov, teferiči i različiti porodični i prijateljski sastanci, najčešće popraćeni gozbama, čiji je jedan od glavnih začina bila sevdalinka, pjesma kojom se moglo dati oduška i ushićenju životnom, i čežnji ljubavnoj, i istočnjački intoniranoj žali za mladošću, odnosno boli zbog minule ili neuzvraćene ljubavi. Vjerovatno su se vrlo rano u takvim okolnostima javljali pjevači i pjevačice koji su sevdalinke pjevali za nagradu, o čemu u 19. stoljeću imamo česta svjedočanstva, a zaštitnici i domaćini glasovitih pjevača i pjevačica nalazili su se među pripadnicima poznatih bošnjačkih feudalnih porodica. Običaj držanja profesionalnih pjevača među imućnim pripadnicima bošnjačkih veleposjedničkih porodica – posebno kada je riječ o epskoj pjesmi – zadržao se iznenađujuće dugo, a u istom društvenom sloju sačuvan je i običaj lova sa sokolom, čije prizore nalazimo uklesane na stećcima. Lov sa posebno obučenim sokolom, koji je u Evropi odavno iščezao, zajedno sa propašću feudalnih društava, u Bosni se, u bošnjačkom veleposjedničkom sloju, zadržao sve do tridesetih godina 20. stoljeća. I kao što je ovaj društveni sloj baštinio neke oblike kulture življenja prenesene iz bosanskog srednjovjekovlja, tako se i sevdalinka nastavila na oblike stiha i lirske obrasce koji su postojali u usmenoj tradiciji stanovništva Bosne i prije nego što se islam odomaćio u ovim krajevima. U manjem broju pjesama ostali su tragovi starih paganskih vjerovanja, uz stihove u kojima se ostvario prodor tekovina islamske kulture u bosansku srednjovjekovnu usmenu tradiciju. U nekim sevdalinkama moguće je razaznati srednjovjekovni okvir zbivanja ili otkriti ostatke vjerovanja u mitološke sile. Stolačka pjesma *Poljem se vija Hajdar delija* sadrži tipično srednjovjekovne simbole konjanika, perjanice i utvrđenog grada, a čuvena sevdalinka *Dvije su se vode zavadile* čuva tragove vjerovanja u vodena božanstva.

Gradovi koji su bili važna trgovišta, sa ustaljenim sajmovima i vašarima u određeno doba godine, koji su u isto vrijeme predstavljali narodno-vjerske svetkovine, sa vrlo šarolikim sastavom učesnika, te hanovi na raskrsnicama puteva, gdje su se susretali putnici i došljaci iz bližih i udaljenijih krajeva, bili su mjesta na kojima se ostvarivala neobično živa razmjena različitih oblika usmene književnosti. Pjevalo se uz čašicu ili bez nje, u putu ili u hanu, nakon napornog putovanja ili uspješno obavljenog trgovačkog posla; pričalo se s ciljem da se skrati zimska noć ili prekrati vrijeme u dugu putu ili u snijegom zavijanom hanu, u nemogućnosti da se krene dalje zametenim drumovima ili pređu nabujale vode rijeka koje su odnosile ćuprije. Pjesme o ljepoti djevojaka i žena iz sarajevske, banjalučke, mostarske i drugih gradskih sredina, kolale su skraja nakraj Bosne u vrijeme kada nisu postojali ni željeznica, ni telegraf, ni telefon. Pjesnici sevdalinke su u brojnim primjerima opjevali ljepotu djevojke ili žene, ali ne nepoznate i tajanstvene gospe – o kojoj su pjevali provansalski trubaduri, brižljivo joj krijući ime – nego posve određene osobe, kojoj iz pjesme saznajemo ne samo ime, nego i gradsku četvrt u kojoj je stanovala.

Ograničena strogim, običajnim zakonima patrijarhalnog morala sa islamskim predznakom, žena je u bošnjačkom društvu bila u neravnopravnom položaju u odnosu na muškarca i bila je u potpunosti vezana za kuću i djecu.

Sa nastupom djevojaštva – u skladu sa islamskim propisima – pokrivena u kretanju izvan kuće, češće raznobojnim zarom (zavitkom od basme, štofa ili svile), rjeđe feredžom (ogrtačem od crne ili modre čohe) i naročito strogo skrivana do trenutka udaje – ženska lica su u imućnijim slojevima bošnjačkog gradskog stanovništva bila u životnoj svakodnevnici odvojena od odraslih muškaraca, osim onih sa kojima su bila u bliskom srodstvu ili supružanskim odnosima, pa se o ljepoti pjesmom zazivanih ponekad znalo samo prema predaji koja je svoj početak imala u svjedočenju neke druge djevojke ili žene. O ljepoti opjevane tek se slutilo, a nemogućnost da bude i viđena činila je skrivenu ljepotu još primamljivijim predmetom pjesnikove mašte. Ali su gizdavost opjevanih mogle biti dostupne pogledu nepoznatih pjesnika, koji su im izricali pohvalu, u slučaju ako je djevojka potjecala iz društvenog sloja u kojem nije provođeno strogo izdvajanje i skrivanje ženskih lica ili ako je opjevana ljepotica bila porijeklom iz hrišćanske ili kršćanske sredine, u kojima se ženskinje nije skrivalo i pokrivalo od muških pogleda, o čemu je Ivo Andrić književno posvjedočio na jezgrovit način u mladalačkoj prozi *Put Alije Đerzeleza*: "Ona se zvala Katinka i bila je kći Andrije Poljaša, nesrećna rad svoje ljepote o kojoj su pjevali dvije pjesme po svoj Bosni..."

Mnogo je lakše objasniti nastanak sevdalinki čiji su junaci momci koji su se muškom ljepotom ili držanjem izdvajali među svojim vršnjacima. Same skrivene od muških pogleda, djevojke su bile u prilici da osmotre muška lica na sokaku ili atmejdanu, osobito u vrijeme ašikovanja. Zbivanja oko ašikovanja: ljubavne povezanosti koje su bivale prekinute neočekivanim rastancima, udajama i ženidbama koje su izazivale iznenađenje okoline i doživljavale komentar u pjesmi, tj. bivale pjesmom zabilježene, često su u sevdalinci zapamćena zajedno sa imenima protagonista, ponekad hroničarski vjerno i podrobno. Zgode koje su se odigrale na sokacima i česmama, kapidžicima i ašik-pendžerima, ili iznenađujući zapleti i raspleti u ljubavnim zbivanjima, postajale su predmetom pjesama – koje su ujedno bile i dio usmene lokalne hronike – i često su doživljavale različite preinake tokom usmenog prenošenja.

I ne samo to. Sevdalinka je zapamtila živopisnost bosanskohercegovačkih gradova i kasaba i opjevala njihove znamenite dijelove. Pjesme porijeklom iz Sarajeva pronijele su Bosnom glas o ašikovanju, teferičima i kafanama na Bembaši, Babića bašči i Ilidži, o plemenitosti vode Mošćanice, o širini ravnog i zelenog Atmejdana, o privlačnom šarenilu Baščaršije, o dužini Varoši i strmini Bistrika, o ljepoti bašča na Bjelavama i Vratniku, o vidicima sa Trebevića, o sarajevskim česmama i ćuprijama, o živosti i bogatstvu Ćemaluše, o bekrijskom raju Latinluka, Morića hana i Tašlihana, o izobilju bezistana, o prostranstvu Dženetića avlije i bujnosti Bakarevića bašče... I tako redom. Sevdalinka je opjevala Banju Luku i njezine ravnine, banjalučke teferiče i plahoviti Vrbas, čije su vode imale snage da izvale i ponesu jablan sa obale, a mašta je pjesnikinje oblikovala sliku kujundžije, od kojeg djevojka traži da joj skuje dragoga iz snova. Mostar, njegovu smaragdnu Neretvu i Karađozbegovu džamiju sa griješnim mujezinima, koji zaboravljaju svoje dužnosti, opčinjeni ljepotom djevojačkom; prostranstvo mahale Cernice i širinu obeharalih đul-bašči, sa lijepom Šahin-Mevlom djevojkom. Tuzlu, njezinu zelenu meraju sa džerimdžijom Mujom, koji zaprečuje prolaz djevojkama, i kazandžiju Alju, koji kuca đugum, misleći na djevojačke ruke koje će sa Jale vodu u njemu nositi. Hlivno, sa dvorima Firdus-kapetana i gizdavom Hanom Pehlivana. Travnik, zapaljen okom djevojačkim, i lijepu seku Atlagića na livadi pokraj Lašve. Gradišku na Savi, sa pehlivanima koji u nju pristižu, čiju igru na užetu promatraju, zadržana daha, među ostalim, unuke Cerić-kapetana i "prelijepa" Borića Begzada. I dalje, sevdalinkom su opjevani: Maglaj, Doboj, Prijedor, Gradačac, Tešanj, Prusac, Jajce, Jezero...

Osim brojnih sevdalinki sa lokalnim obilježjima, koje pjevaju o glasovitim djevojkama i momcima, junacima ljubavnih zbivanja u slikovitim sredinama većih i manjih bosanskohercegovačkih gradova i kasaba, osnovom ove lirske vrste može se smatrati i manji broj ljubavnih pjesama koje odlikuje naglašena čulnost te izrazitija ljubavna usredsređenost, značenjski povezana sa turcizmom *sevdah* (ljubav, ljubavna čežnja, ljubavni zanos), prema kojem je ova pjesma zapravo i dobila svoje ime. Takav pogled na ovaj lirski oblik sadržan je u rečenici da sevdalinka nije tek obična pjesma o ljubavi, nego da je to pjesma o sevdahu, što je ustvari uočavanje razlikovne crte ove pjesme u južnoslavenskoj usmenoj lirici općenito, zasnovane na njezinoj izrazitijoj ljubavnoj osjećajnosti. Za razliku od sevdalinki sa lokalnim obilježjima, koje su spjevane u trećem licu, ovdje je riječ o lirskim monolozima, djevojačkim i momačkim, sa osjećanjem očajanja i žali usljed neostvarene ili neuzvraćene ljubavi, nevjerstva, osamljenosti i iščekivanja, ili su to, u vedrijoj varijanti, usklici poletnog osjećanja ljubavne radosti pred ljepotom drage ili dragog, odnosno slatki drhtaji iščekivanja zamamnog susreta sa ljubljenim bićem. Ove sevdalinke su na upečatljiv način izrazile ponor beznađa, ali i vilovito ljubavno ushićenje i krilatu mladalačku razdraganost do koje ostvarenje ljubavi u vidu uzvraćene naklonosti dovodi, pa neke od njih dostižu razinu izvanrednih pohvala ljubavi i mladosti općenito.

Sevdalinke koje su u svojoj osnovi lirski monolozi intimnije su prirode od sevdalinki sa lokalnim obilježjima. Momački lirski iskazi izvijani su pod pendžerom drage i noćnoj tišini i osami, ili na posebnim muškim skupovima uz čašicu, *akšamlucima*, koji su započinjali u sumrak na čardacima, u baščama, na obalama rijeka ili općenito na mjestima odakle se oku pružao ugodan vidik. U tom ugođaju nastajale su sevdalinke koje su zbog svog sadržajnog usmjerenja i opuštenijeg tona nazivane akšamlukčijskim ili bekrijskim pjesmama. Djevojački lirski iskazi nastajali su u samotničkoj izdvojenosti ili na djevojačkim sastancima uz đerđef, tkalački stan ili tokom nekog drugog rada u

kućnom i porodičnom okruženju. Na većim, otvorenijim i življim porodičnim skupovima, kao što su svadbe ili veselja povodom povratka sa hadža te sa nekog dugog trgovačkog putovanja ili sa vojne, sigurno su, uz općenito vedro intonirane sevdalinke, pjevane u znatnoj mjeri i one sa lokalnim obilježjima, jer su svojom veselom i dopadljivom tematikom te zazivanjem poznatih i omiljenih pojedinaca iz okruženja bile mnogo privlačnije od lirskih, molskih i samotničkih, ispovjednih, pretežno djevojačkih iskaza.

U dugom, višestoljetnom, usmenotradicijskom životu, u različitim slojevima gradskog stanovništva, tokom osmanskog i austrougarskog razdoblja u Bosni i u Novopazarskom sandžaku, oblikovana je i pjevana sevdalinka na djevojačkim i momačkim sastancima, u kolu, na mješovitim i šarolikim sijelima, na svadbama i drugim porodičnim skupovima; u avliji, na bašči, u kuli, na čardaku, u kućnim odajama; na teferiču, u putu, na ašiklucima i akšamlucima, u hanu, idući kroz mahalu, jašući na konju, u banji i hamamu, na meraji, u lovu, na gradskim tvrđavama, u zatočeništvu, na vojnim pohodima, pod tuđim nebom. Muškim ili ženskim glasom ili višeglasno, jednostavnim poravnim napjevom ili u složenoj melostrofi, bez muzičke pratnje ili uz okretanje tepsije (u ženskom pjevanju) te uz pratnju jednostavnijih ili složenijih vrsta tambure (u muškom pjevanju), od kojih se melodijskom razuđenošću i raznovrsnošću muzičkih odlika posebno izdvajao *saz*, vrsta žičanog instrumenta srednjoazijskog porijekla, kod kojeg je broj žica varirao, a penjao se nekad i do desetak. Vještina *kucanja* uz saz, što je za potrebe igre u kolu njegovano i neovisno od pratnje pjevanju sevdalinke, razvijala se kod darovitih pojedinaca do stupnja istinskog umijeća. Saz je s austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine (1878) postepeno potiskivan harmonikom, koja nije odgovarala niti udovoljavala dotadašnjem načinu pjevanja sevdalinke, utičući snagom svoga tona na izmjenu načina pjevanja. Zamjena saza instrumentom kojeg je donijelo novo doba vodila je opadanju vjerodostojnog pjevačkog umijeća, jer je preglasna pratnja harmonike dovodila pjevača ili pjevačicu u nezavidan položaj. Razuđena i kićena pratnja sevdalinke sazom, kojom se u izvođenju vrsnih sazlija postizavalo skladno preplitanje linije instrumentalne pratnje sa pjevajućim glasom, harmonikom nije nikad bila dostignuta, iz čega je proisteklo postepeno, ali nepovratno sužavanje mogućnosti tanahnog melodijskog sjenčenja u pjevanju sevdalinke. U to vrijeme uočljiva je i pojava ove pjesme u repertoaru kafanskih sastava, koja označava njezin izlazak iz vjerodostojnog tradicijskog lanca, što je donijelo i novu pratnju u vidu violine, a zatim i čitavog orkestra (tamburaškog ili mješovitog). S druge strane, sevdalinka je, kao vjerodostojna tradicijska tvorevina, nastavila – u temeljito izmijenjenim društvenim prilikama – svoj spontani život u sve tanjem toku. Usamljeni vrsni pjevači i sazlije baštinit će, ipak, i nakon svega, čak decenijama vrhunsko pjevačko umijeće i prenijeti ga, uz izvanredan sluh za vrijednost pjesme kao jezičke umjetnine, do nakraj 20. stoljeća, kako će to na uzbudljiv i neponovljiv način posvjedočiti pjevači Selim Salihović iz Janje kod Bijeljine, koji se pratio sazom, te Hamdija Šahinpašić iz Pljevalja, koji se pratio skromnom tamburicom, ne upamtivši saz kao pratnju sevdalinci u rodnom gradu.

Sevdalinka – jedan od najreprezentativnijih žanrova bošnjačke pa i južnoslavenske usmene književnosti i narodne umjetnosti općenito – mogla je nastati kada su oblici življenja zaokruženi pod islamskim uplivom bili potpunije prihvaćeni, kada su se uobličile gradske sredine sa novim rasporedom, u znaku novog načina života, kada su se na drugačiji način izgradile gradske četvrti, *mahale*, u kojima su kuće, prema mogućnostima domaćina, imale potrebne prostore i objekte: ograđenu avliju sa kapidžikom, bašču sa čardakom, ašik-pendžer i drugo – riječju: kada se život počeo u potpunosti odvijati u onom okruženju koje čini dobro poznatu pozornicu zbivanja u sevdalinci. Taj se proces nije mogao zaokružiti prije početka 16. stoljeća, a kako se u načinu života nije ništa bitno mijenjalo sve do Austrougarske okupacije (1878), može se smatrati da zlatno razdoblje života sevdalinke traje do tog datuma. Sevdalinka se kao pjesma ni tada ne gubi, ali otada biva bitno narušena životna podloga u kojoj ova pjesma nastaje i traje kao vjerodostojna tradicijska tvorevina. Naime, prodorom zapadnjačke kulture življenja – posredstvom nove, austrougarske vlasti – počinju iščezavati neki od oblika života koji su bili važni u procesu nastanka sevdalinke pa se narušavaju društveni okviri u kojima se ova pjesma mogla nesmetano dalje obnavljati. Slijedećim graničnim datumom može se smatrati godina završetka Prvog svjetskog rata (1918), koja je također označila početak korjenitih promjena i novih društvenih odnosa, nakon čega se još značajnije narušava životni okvir u kojem je na spontan način nastajala sevdalinka i u razdoblju koje je uslijedilo ova pjesma je nastavila živjeti sa smanjenom mogućnošću obnavljanja.

Sevdalinka – koja je u razdoblju nakon završetka Prvog svjetskog rata snažno odjeknula u pisanoj književnosti na bosanskohercegovačkom i širem prostoru, i u stihu, i u prozi, i u dramskim oblicima – stekla je popularnost i načinila je, kao zaokružena tradicijska tvorevina, posredstvom gramofonskih ploča i tek osnovanih radiostanica, velik pohod po ondašnjoj Jugoslaviji, a kod preuzimanja i korišćenja ove pjesme za diskografske, estradne pa i kafanske potrebe tekstovi su joj prekrajani i napjevi mijenjani, bez ikakve pažnje i obzira, i to je pojava koja traje do danas. Velika omiljenost sevdalinke korištena je u komercijalne svrhe u životu novokomponirane pjesme, koja se u proteklim decenijama zastrašujućom snagom raširila na južnoslavenskom prostoru, obilato prodrijevši u radio i televizijske programe, na štetu vjerodostojnih folklornih oblika. Nastojanje da se iz sačuvanih zapisa i snimaka obuhvatno i znalački obnovi i zaštiti sevdalinka zavređuje punu pažnju, jer je riječ o pjesmi koja – i kao muzička tvorevina, i kao jezička umjetnina – predstavlja vrhunsku stečevinu bošnjačke i bosanskohercegovačke kulturne baštine.

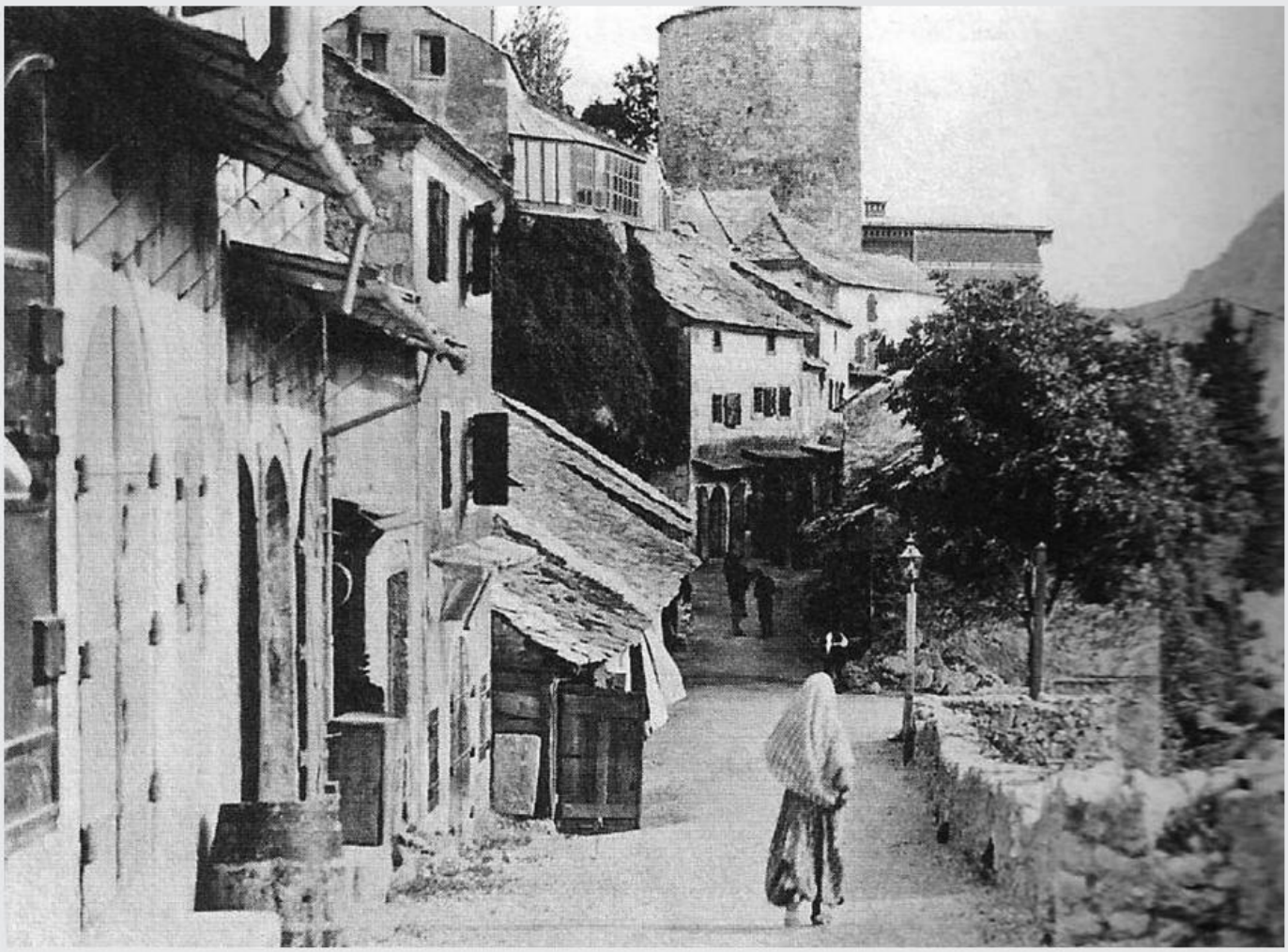

Pogovor "101 sevdalinci"

Muhsin Rizvić

Munib Maglajlić već duže vremena se bavi izučavanjem fenomena sevdalinke, iz čega je proistekao čitav niz studija, ogleda i članaka iz njegovog pera, zapaženih u našoj naučnoj i književnoj javnosti. Knjiga *101 sevdalinka* također je jedan od rezultata toga rada. Sastavljena je stručno, sa potrebnom naučnom aparaturom i informativnim pogovorom, po sasvim određenom planu i sa posebnom namjerom i ciljem: da prezentira izbor sevdalinki koji bi ukazao na stihovne oblike ove pjesme, na vrste njenih motiva i senzibiliteta, na tipove njene specifične strukture i vrste njenog poetskog kazivanja, zatim na njena duhovna i emocionalna izvorišta i ambijente u kojima je rođena. Kompozicija ove knjige izvršena je sa umjetničkom pretenzijom estetske razvojnosti i cjelovitosti: da se postigne ritam u više planova u okviru spomenutih karakteristika ove pjesme.

Tako nam se u redoslijedu sevdalinki ove knjige ove pjesme otkrivaju u raznovrsnosti suštinskih obilježja strukturne erotske situacije u njima: najprije dolazi do izražaja ravnopravna erotska situacija kako mladića tako i djevojke, sa čuvanjem emocionalnog integriteta svakog od njih. Zatim se pjesma subjektivizira i postaje izraz ljubavne slasti u odnosu prema draganu. S druge strane, ona postaje izraz divljenja djevojčinoj ljepoti. Da se konstituira na fundamentalnom osjećanju sevdalinke: osjećanju čežnje i neizvjesnosti u djevojčinom srcu, koje se pretače u erotiku flerta i šarmantne ljubavne prijetnje. Drugi put pjesma dobija obilježja simbolične želje za udajom. A onda je odjedanput zamijeni muški glas mladićeve želje za dragom. Nakon pjesme kojoj je predmet djevojčina ljepota i mladićevo divljenje sa potpunom personalizacijom aktera, dolazi pjesma koja izražava sevdah kao teški jad, pa pjesma koja pokazuje da se u osnovi sevdaha nalazi ljubav sa preprekama. Sevdalinka se u ovom izboru strukturira i kao ljubavni trougao, a onda se izmetne u glas djevojčine

kletve upućene suparnici. Ljubavna kletva upućena mladiću izraz je pristranosti i metaforične čežnje. Ponekad se, međutim, erotska psihologija djevojke zgusne u samosvijest i ponos u odnosu prema mladiću. Da u drugom slučaju klone pred pravim ašikom.

Djevojku u ovim sevdalinkama okružava tajanstvo privlačnosti i ljepote, a njen dijalog sa mladićem pretvara se u niz erotskih metafora, pri čemu se često otkriva i ideal ljepote kako muškarca, tako i žene. Nekad se sevdalinka koncentriše oko ljubavne ucjene mladićeve, ili se pokazuje kao ljubavno obigravanje sa ciljem osvajanja. U ovom izboru prepoznaju se jasno sevdalinke u kojima dolazi do izražaja glas djevojke, kao i one u kojima probija glas muškarca. Tako se u nekima osjeća određena ljubavna namjera i didaktika upućena oholosti, ponosu i umišljenosti djevojke, jer one ukazuju na njenu sudbinu da ostane neudata zbog svoje izbirljivosti. Mladićev glas veoma često je i žalostan zbog udaje djevojke za drugoga, i odjekuje isto i na strani muškarca i na strani žene u mladićevoj interpretaciji. Ponekad se pokazuje i kao snažno emocionalno kidanje u duši za dragom koja se udaje.

Alegorična erotska poruka djevojke u sevdalinci izriče se prefinjeno i sa izrazima čežnje. Ponekad, međutim, ona prelazi u senzualnost i erotsku slobodu, osobito ako je u pitanju zrela žena ili pušćenica. Nekad pjesmu ispunjava erotski paradoks bezizlaza, nekad je nabijena erotskim magnetizmom djevojke koji u metafori dostiže neslućene razmjere. Djevojčina privlačnost je tolika da tjera u grijeh pobožnjaka. Ali djevojka u sevdalinci nije samo pasivna, nego se pokazuje i kao aktivna strana, izražavajući neskrivenu želju za ljubavnim dodirom, ili iskazujući otkucaje vlastitog srca u ljubavnoj čežnji, izvijajući se iznad svega lokalnog. Sevdalinka je nekad sažetak ljubavnog romana, rekli bismo, baladeskne ljubavne drame. Tada često u sebi sadrži lokalno-personalno obilježje koje se izmjenjuje sa refleksima erotske psihologije. Tako lokalno-personalna, ona se izvrgava u erotsku kletvu muškarca upućenu ženi, ili se iskazuje sa svojim idealom muškarca-bekrije. Najčešće je međutim, depersonalizirana čežnja zbog erotske usamljenosti i erotskog čekanja. Čežnja koja odbija snove, i nosi sa sobom bol zbog nemogućnosti sastanka.

Ponekad je sevdalinka ljubavni obračun: muško preferiranje jedne djevojke drugoj; ili je izraz ljubavnog mamljenja: pjesmom i šargijom kao sredstvom. Nema teškoća za mladića – kada njemu na um padne draga. Djevojku okružava nadmetanje mladića, a ona se odlučuje po svome sopstvenom izboru. Ona je okružena vlastitom erotskom tajnom, ona se nadmeće u oholosti sa mladićem, a u pjesmi ponekad njena ljepota dobija demonska obilježja: postaje oštra i emocionalno ubojita, a njen pogled pali sve što mu se nađe na putu.

Već sam ovaj pregled motiva i oblika erotskog senzibiliteta sevdalinki u ovoj zbirci pokazuje da su izbor i kompozicija pjesama izvedeni sa znanjem i umješnošću. I u svome studijskom pristupu sevdalinci Maglajlić je otišao dalje u definiranju, književnom određivanju i identifikaciji ove pjesme: od uskog kruga pjesama sa izrazitim senzibilitetom strastvene ljubavne čežnje koja etimološki proizlazi iz pojma sevdah i semantički se koncentrira u njegovoj sferi – do šireg kruga sevdalinki sa personalizacijom i lokalizacijom u sebi. To je došlo do izražaja u njegovom pogovoru knjizi. Pored toga, on je u pogovoru iznio i neophodne informacije o sredini i vremenu postanka ove pjesme, o psihološkim, socijalnim i emocionalnim uvjetima njene geneze, o svim onim specifičnim čimbenicima koji su doprinijeli da se ova pjesma tako specifična stvaralački pojavi u krugu naše narodne lirske poezije. U napomenama uz svaku od ovih pjesama Maglajlić je, međutim, dao sav onaj konkretni popratni materijal koji se mogao pribaviti o njima: izvore, podatke o kazivačima, zapisivačima i pjevačima, informacije o junacima ovih pjesama, o lokalitetima koji se u njima spominju i koji svjedoče o njihovoj postojbini, zatim legende i predaje o zbivanjima u ovim pjesmama, te šira obavještenja iz kruga pjesme, eventualne podatke o njenom korišćenju kao osnove za prozna ili dramska djela, te svjedočanstva kulturnih historičara, književnika i publicista o životu pojedinih ovih pjesama u vremenu i prostoru, o njihovom humanom značaju u okviru naše kulture i literature.

BOŠNJACI: Enciklopedijski presjek

"Behar" ekskluzivno objavljuje dvije natuknice iz rukopisa prof. dr. Muniba Maglajlića koje čine sastavni dio prvog dijela Bošnjačke enciklopedije nazvane "Bošnjaci – Enciklopedijski presjek". Riječ je o jednom od kapitalnih projekata za bošnjački narod koji je Maglajlić godinama izrađivao s uglednim znanstvenicima i svojim kolegama, a koji nakon neznatnih dopuna čeka na objavljivanje

Ime

Bošnjaci su južnoslavenski narod čije su domovinske zemlje prije svega Bosna i Hercegovina, a zatim Srbija i Crna Gora, dok u zemljama iseljenja žive i u bližem, i daljem susjedstvu (Hrvatska, Slovenija, Makedonija), te u čitavom nizu zemalja u svijetu (posebno je u ranijem razdoblju u tom smislu bila značajna Turska, a u novije doba Njemačka). Nazivima Bošnjak i Bošnjaci – koji su se u narodnim govorima i u pismenom saobraćanju ustalili u osmanskom razdoblju – prethodili su tokom srednjeg vijeka nazivi Bošnjanin i Bošnjani. Etnici Bošnjanin i Bošnjak, nastali prema imenu zemlje (Bosna), izvedeni su iz osnove Bosna sufiksima -anin (-janin: Bošnjanin), te -ak (-jak: Bošnjak), s tim što se u oba primjera pojavljuje jotirana osnova, sa izmjenama (strujno zubnog) suglasnika s (ispred prednjonepčanog nj< n + j) u (strujni prednjonepčani) suglasnik š (tj. izvršeno je jednačenje po mjestu tvorbe). Oblik Bošnjanin prvi put se u pisanom obliku nalazi u carskoj tituli Manojla Komnena iz 1166. godine. Najraniji pisani trag za oblik Bošnjak susreće se s kraja XV st. u djelu *Molitva suprotiva Turkom*, gdje je M. Marulić pjevao: "Boj su bili š njima Hrvati, Bošnjaci / Grci ter Latini, Srblji ter Poljaci..." Uz prijevod Novoga zavjeta, koji su južnoslavenski protestanti glagoljicom tiskali u Urachu 1562. u predgovoru stoji: "Jasno li s tim našim tumačenjem svim slovenskim jezicima ljudem služiti hoteli, najprvo vam Hrvatom i Dalmatinom, potom takojše Bošnjakom, Bezjakom, Srbljanim i Bulgarom." Na prijelazu iz druge u treću deceniju XVII st. I. Gundulić spominje i skupno učešće bošnjačkih junaka u hožinskom boju: "Na konjijeh sve Bošnjaci / sjahu svijetlo odjeveni, / zatočnici hrli i jaci, / konjanici sve hrabreni." Narodno ime Bošnjak susreće se i u djelima različitih pisaca u osmanskom razdoblju, slavenskih i drugih, kao što su Bartol Kašić, Evlija Čelebi, Smiri Hasan-efendija, Jakov Pejačević, Andrija Kačić Miošić, Dositej Obradović, Vuk Karadžić i dr. Kroz sve vrijeme osmanske uprave naziv Bošnjak, prilagođen turskom jeziku, koristi se u službenim spisima, u različitim oblicima (Bosnaklar, Bosnak taifesi, Bosnaki takimi, Bosnaki karm, sve u značenju Bošnjaci, odnosno bošnjački narod).

Pri kraju osmanskog razdoblja, tražeći načina da poniše učinke narastajuće nacionalne propagande iz Beograda i Zagreba, koja je imala za cilj nacionalno buđenje pravoslavaca i katolika u Bosni, osmanska vlast pokušala je da na ideji bošnjaštva, kao međuvjerske kategorije, okupi i muslimane, i pravoslavce, i katolike. Zamisao da se kroz bošnjaštvo/bosanstvo riješi goruće nacionalno pitanje u Bosni još žustrije je prihvatila i razradila austrougarska vlast, posebno kroz djelovanje ministra B. Kallaya. Takvo nuđenje i nametanje imena Bošnjak – koje su odlučno odbijali nacionalno probuđeni bosanski pravoslavci i katolici – na jednoj strani, te stalno djelovanje na pridobijanju Bošnjaka na srpsku ili hrvatsku stranu, na drugoj, dovelo je dotle da je ovaj narod potražio utočište u vjerskom imenu musliman kao etničkom, napustivši svoje višestoljetno historijsko ime u kojem je bila jasno sadržana veza sa domovinom Bosnom. Čak se i u listu Bošnjak – pokrenutom s ciljem da promiče ideju bošnjaštva (bosanstva) i podržavanom na toj osnovi od Zemaljske vlade – odustaje u to vrijeme od narodnog imena Bošnjak, koje biva zamijenjeno vjerskim imenom (musliman). Ili, kako je to objasnio historičar Mustafa Imamović: "Narod je iz svakodnevne životne prakse i iskustva osjetio da se u novim prilikama u odnosu na pravoslavce

i katolike, tj. Srbe i Hrvate, sa kojim dijeli isti egzistencijalni prostor može u političkom i kulturnom pogledu ravnopravno odrediti jedino imenom Musliman." Od prijelomnog trenutka u kulturno-političkom i nacionalnom preporodu Bošnjaka na razmeđu stoljeća – koji se podudara s početkom borbe za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju Bošnjaka i pokretanjem prvoga bošnjačkog književnog časopisa Behar – novo se ime za bošnjački narod ustaljuje u svakidašnjoj upotrebi. "Od tada riječ Musliman i muslimanski dobijaju u Bosni i Hercegovini, a skoro istovremeno i u Sandžaku, znatno šire značenje od oznake pripadnika islama. Tako već od kraja XIX st. sve političke organizacije i stranke, kulturne i privredne ustanove, sportska društva, čitaonice i ostala pregnuća i poduzeća koja se osnivaju i nastaju među bosanskim muslimanima imaju u svom nazivu isključivo atribut muslimanski." (M. Imamović) U isto vrijeme odlučno su odbačeni oblici imena za bošnjački narod – u osnovi neprimjereni i uvredljivi – koje je bila počela koristiti austrougarska vlast i njezina publicistika: Muhamedovac i Muhamedanac, u kojima je sadržano pogrešno poimanje temeljnih zasada islama.

Poistovjećujući Bošnjake po vjerskoj i državnopravnoj osnovi sa Turcima, tokom osmanskog razdoblja i kasnije, među samim narodom i u usmenoj epici, u srpskoj i hrvatskoj literaturi, u pučkim govorima te u stranoj literaturi korišten je za bošnjački narod također neprimjeren naziv Turci. Za sve vrijeme narodno ime Bošnjak zadržalo se u bosanskim govorima i u usmenoj književnosti, među bošnjačkim stanovništvom Sandžaka i dijelova Crne Gore, te posebno među iseljenicima u Turskoj, koji su za sebe bez izuzetka tvrdili da su Bošnjaci te da govore bosanski.

Nepriznati kao narod u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, te kasnijoj Kraljevini Jugoslaviji, Bošnjaci su u razdoblju između dva svjetska rata nosili vjersko ime (musliman), kao "nacionalno-političko ime" u potpunosti afirmirano odlukama iza kojih je stajala Komunistička partija Jugoslavije tokom antifašističke borbe u Drugom svjetskom ratu (odluke AVNOJ-a, zemaljskih antifašističkih vijeća Bosne i Hercegovine, Sandžaka, Crna Gore i Boke Kotorske, te Velike antifašističke skupštine narodnog oslobođenja Srbije). Međutim, već prilikom prvoga poslijeratnog popisa stanovništva 1948. komunistička vlast se okrenula praksi nacionalnoga opredjeljivanja Bošnjaka, što je zapravo značilo vraćanje korištenju vjerskog imena, pisanog malim početnim slovom (musliman, Bošnjaci). Ova je praksa trajala do konca šezdesetih godina kada se bošnjačkom narodu, uz službeno "priznavanje nacionalnosti", vraća oblik vjerskog imena kao etničkog, pisanog velikim početnim slovom (Musliman, Bošnjaci). U međuvremenu bilo je pokušaja da se bošnjački narod označi dvočlanim nazivom Bošnjaci muslimani, da bi se postiglo razlikovanje u odnosu na ostale islamske narode diljem svijeta, za što su se posebno zalagali pojedini zaslužni kulturni i književni historičari (M. Hadžijahić, M. Rizvić). Konačno, krajem osamdesetih godina sve je jači bio glas onih koji su smatrali da je došao čas za povratak historijskog imena Bošnjak, što je napokon učinjeno na Drugom bošnjačkom saboru u Sarajevu, s jeseni 1993, a službeno ozvaničeno Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine u proljeće 1994. godine.

LIT.: O. N. Hadžić, Muslimani, a ne muhamedanci, Poslanik, a ne prorok i propheta, Behar, br. 11, Sarajevo 1900; M. Šipka, O pisanju imenice Musliman, Prosvjetni list, br. 254, Sarajevo 1965; M. Imamović, O uvođenju naziva Musliman, Odjek, br. 7, Sarajevo 1969; Dž. Juzbašić, Jezičko pitanje u austrougarskoj politici u BiH pred prvi svjetski rat, Sarajevo 1973; W. G. Lockwood, Bosnian Moslems, Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups, Cambridge (Mass.) 1980; A. Isaković, O "nacionaliziranju" Bošnjaka, Zagreb 1990; A. Purivatra – M. Imamović – R. Mahmutćehajić, Muslimani i bošnjaštvo, Sarajevo 1991; S. Halilović, Bosanski jezik, Sarajevo 1991; M. Rizvić, Bosna i Bošnjaci. Jezik i pismo, Sarajevo 1995; M. Imamović, Historija Bošnjaka, Sarajevo 1996.

Običaji

Slika narodnih običaja Bošnjaka najpotpunija je u onom sloju koji je povezan s osmanskim razdobljem u životu ovog naroda. Naime, nakon primanja islama, novi je pogled na svijet i temeljito promijenjeni način života izbrisao gotovo sve tragove narodnih običaja iz prethodnog, srednjovjekovnog razdoblja, koje je bilo u znaku vjerovanja i prakse pripadnika Crkve bosanske. S druge strane, nedovoljna antropološka i etnološka proučavanja života i običaja Bošnjaka, koja bi bila dijahrono usmjerena, ishodila su srazmjerno statičnim, etnografskim zahvatom u ovu tematiku. Tako je prikaz narodnih običaja Bošnjaka ostao uglavnom u znaku opisa pojava, ali ne i procjene njihova značenja, i s obzirom na njihov korijen, i s obzirom na posljedice koje su izazvale. Etnografski popisi narodnih običaja Bošnjaka, kojima je pečat dao islam u svojoj ukupnosti, nastali su u austrougarskom razdoblju kada je "zlatno doba" tradicionalnog, nenarušenog narodnog života već bilo na izmaku. U takvoj etnografskoj slici, koja je oblikovana primjereno važećoj školi mišljenja u ovoj disciplini s kraja XIX st., opisani su sa puno pojedinosti običaji vezani za porod, djetinje doba, zatim ašikovanje, prosidbu, svadbu, te za muževno doba, starost i smrt. Uz glavne običaje Bošnjaka, određene prije svega islamskim predanjem, postoje također ostaci nekih koji su manje ili više srodni običajima pravoslavnih i katolika na istom životnom prostoru, ali i onih koji se prenose izravno od bosanskih krstjana, bošnjačkih predaka. Zajedničkom, dinarskom sloju, pripadaju običaji vezani za srodstvo po mlijeku, te obredi koje obavlja mlada pred mladoženjinom kućom. Tu je zatim običaj "vukova" uz svadbu u srednjoj Bosni, te neke pojedinosti u posmrtnim običajima (prolivanje vode i gašenje vatre koja se zatekla u kući u času smrti, dijeljenje hrane i pića "za dušu" umrlog

nakon sahrane). U Drežnici su odraslim rahmetlijama iz uglednih porodica priređivali u džamijama tevhid "prid dušu", nakon čega se dijelilo šerbe a prisutni su se zabavljali kako je uobičajeno za pučke skupine (igranje kola, ašikovanje i sl.).

U običajima Bošnjaka vidljivi su također ostaci dinarskih običaja vezanih za vjerovanja o stoci i stočarstvu, te obredne povorke "vukova" i "zvončara" oko zimskog, te "lilara" oko ljetnog solsticija. Jurjevo i Aliđun pratili su ostaci određenih predislamskih običaja, uz obavezne teferiče. Općenito uzevši, postojale su u običajima uočljive razlike između gradskog i seoskog stanovništva. Među običajima vezanim za rano djetinjstvo pažnju istraživača privlačilo je "striženo kumstvo", zasnovano na vjerovanju da će bolesnu djetetu izbavljujuće biti ako mu kose podreže namjernik kada ga "zorom prije sunca" iznesu na put pred kuću. Bošnjaci su jako držali do ovog kumstva, koje je samo kod njih u Bosni bilo i međuvjersko. Običaj "salijevanja strave" djetetu koje je pretrpjelo neki duševni potres – zasnovan na tradicionalnim vjerovanjima i praćen izgovaranjem određenih termulaičnih iskaza – ne samo da je bio veoma rasprostranjen, nego se žilavo provukao sve do sadašnjosti. Svečani trenuci u islamskom odgoju i obrazovanju djece – polazak u mekteb i obavljanje hatme, te sunećenje (obrezivanje) – pratili su razrađeni, od kraja do kraja različiti običaji, u čemu je učestvovao znatan broj rođaka, prijatelja i komšija. Vrlo su raznovrsno bili razvijeni običaji vezani za ašikovanje, sastajanje i zabavljanje mlađih, pod određenim okolnostima i u određeno vrijeme, na kućnim kapijama ili na ašik-pendžerima, sa općeprihvaćenim pravilima ponašanja, što je često bilo popraćeno stihovima i rimovanim "ašiklijskim doskočicama", sa pripremljenim formulama za različite zgode.

Prošnju djevojke slijedile su utvrđene pojedinosti u ponašanju prosca, te ukućana tokom djevojčine prošnje, sa nosiocima određenih uloga u radnjama oko prosidbe: svatice, koja je u ime momkova roda išla u prošnju, ako momak nema živu majku, udatu sestru ili u rodu neku pogodnu ženu za taj posao; svatici je ponekad prethodila uhodica, ako momkova porodica nije znala dovoljno o djevojci i njezinim ukućanima, ali je bilo "uhođenja" i sa djevojačke strane. Niz običaja u vezi sa svadbom oblikovani su pod izravnim uplivom islamskog pogleda na svijet i načina života: uređenje svatova, gdje se ističu stari svat i žalgiđija ili čauši, te jenga (jengija) ili obikuša (na mladinoj strani). Posebno je u svadbenim običajima bio izražen obred kinanja ili krnanja, sa razrađenim i utvrđenim redoslijedom pojedinosti, praćen pjesmom u čemu je sa momačke strane bila istaknuta uloga kumovske ili kinavske jenge. U običajima vezanim za svođenje mladenaca u đerdek ili ložnicu ponovno je bila zapažena uloga djevojačke jenge ili obikuše. Običaj je bio da imućniji uz svadbu priređuju, uz davanje nagrada utrke na konjima (obdulje) ili pješačke, skakanje na mijeh ili penjanje uz tanak "jelić", namazan katranom. Ponegdje je čin vjenčanja pratio običaj sađenja ili kalemljenja određenog broja voćki, a također je bio rasprostranjen običaj sađenja i uzgajanja "ničijih voćnjaka" uz puteve i staze, za putnike-namjernike. Uz bajramske dobre dane vezali su se i neki narodni običaji: bajramsko "hodanje", muško i žensko, te "ispraćaj" oba bajrama. Uoči pojedinih, osobitih, "mubarek" dana, paljene su šarene svijeće, a tokom ramazana bubnjari i svirači budili su po mahalama svijet "na sehur", da bi se postači valjano pripremili da zaposte.

Temeljito izmijenjene okolnosti narodnoga života Bošnjaka od austrougarskog razdoblja naovamo, u znaku rastakanja vjerskoga osjećanja i tradicionalnih shvatanja i vjerovanja, praćeno velikim migracionim pokretima na relaciji selo-grad, dovelo je do gotovo potpunog gubljenja brojnih spomenutih običaja, od kojih su samo neki ostaci preživjeli do najnovijeg doba (uz spomenuto "salijevanje strave", tragovi običaja uz sunećenje i svadbu, kao što je "mladinsko šerbe" i sl.). Moderno istraživanje transformacije običaja u Bošnjaka u izmijenjenim životnim uvjetima tek predstoji.

Bošnjačka usmena lirika

Historijat bilježenja i proučavanja

Najranija dosada poznata vijest o bošnjačkoj usmenoj lirskoj pjesmi potiče iz XVI stoljeća, a vezana je za povijest o nesretnoj ljubavi između Bošnjaka Adila iz Klisa i Splićanke Marije iz ugledne gradske plemićke porodice Vornić. Mada nije sačuvana u izvornom obliku, nego posredstvom ljetopiščeva zapisa na talijanskom jeziku, ljubavna pjesma kojom se zaljubljeni mladić, obraćajući se dragoj, oglasio na splitskom pazaru s proljeća 1574. godine – na temelju ljetopiščeva zapisa i uz pomoć prepjeva hrvatskog pjesnika Luke Botića – sa dosta sigurnosti može se zaključiti da pripada usmenoj tradiciji čije su ljubavne lirske tvorevine od kraja XIX stoljeća naovamo označavane terminom *sevdalinka*. Ovo rano svjedočanstvo – sačuvano zahvaljujući sretnom sticaju okolnosti – višestruko je zanimljivo. Naime, ako se za trenutak ostavi postrani neobična draž događaja koji je ljetopisac, ondašnji splitski knez zabilježio i sve ono što je ovaj zapis sa sobom donio ili svojim privlačnim sadržajem izazvao – sasvim je izvjesno da u primjeru zaljubljenog Bošnjaka Adila, koji na splitskom pazaru pjeva svojoj dragoj, imamo pred sobom pjesnika na djelu, odnosno: u izuzetnoj smo prilici da sagledamo taj čudesni, neuhvatljivi i tajnoviti trenutak rađanja pjesme. Sve pojedinosti navode, naime, na zaključak da Bošnjak Adil nije samo prenosilac baštinjene građe nego je i sastavljač pjesme-alegorije, kojom se – opjevavši ljepotu svoje drage i ushićenost njome – oglasio kao vjerodostojan pjesnik u duhu usmenoknjiževne tradicije vlastitog okruženja, te davne 1574. godine. U svakom slučaju, u svjedočenju splitskog kneza nije, dakle, donesena samo vijest o pjevanju lirske pjesme i okolnostima pod kojima se to dogodilo, nego je – što se izuzetno rijetko dešava – riječ o jednom ranom svjedočanstvu koje možda osvjetljava sami čin nastanka ili, u najmanju ruku, njezino prvo javno saopćavanje.

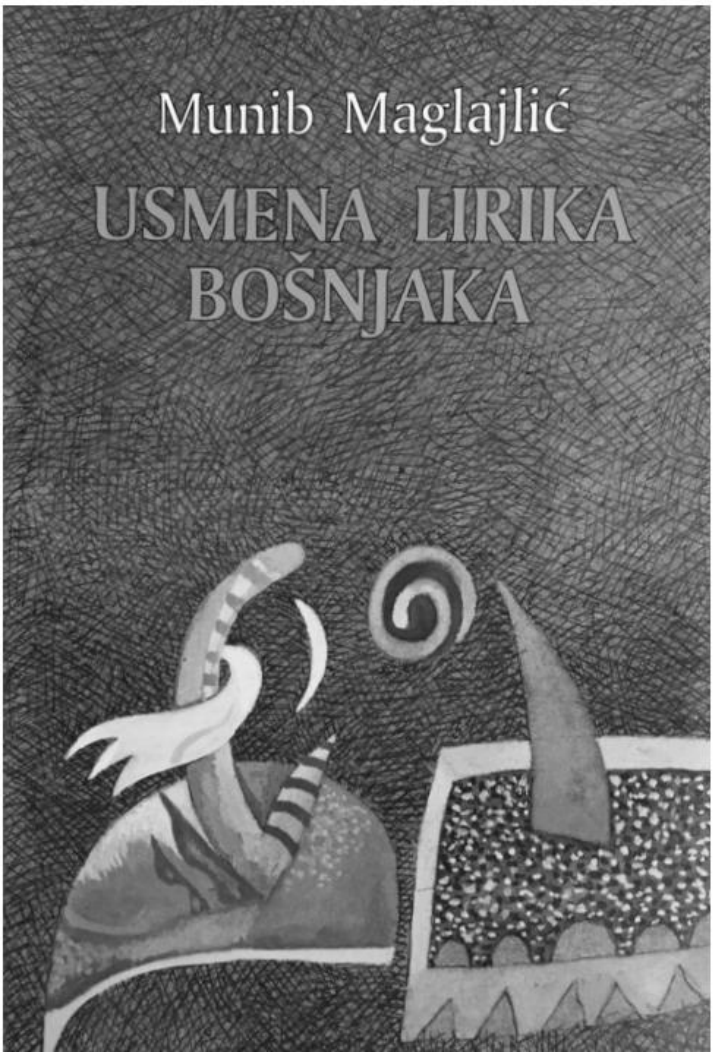

Ovaj višestruko značajni izvještaj splitskog kneza široj književnoj i kulturnoj javnosti na južnoslavenskom prostoru obznanio je sredinom XIX stoljeća hrvatski pjesnik Luka Botić u spjevu *Bijedna Mara*, u kojem je tema zabranjene ljubavi između muslimanskog mladića i kršćanske djevojke uobličena u šest deseteračkih pjevanja. Naime, u želji da čitaocu svoje "historičke pripovijesti iz narodnog života" približi vrijeme u kojem se odvijao ljubavni roman između Adila i Marije, Botić je preveo sa talijanskog nadahnuti zapis splitskog kneza i donio ga u dodatku spjeva *Bijedna Mara*.

Obavještavajući redovito mletačke vlasti o zbivanjima u tadašnjoj mletačkoj provinciji Dalmaciji, splitski knez je opisao ljubavnu zgodu između Adila i Marije zapravo sa zakašnjenjem, ukazujući prethodno na jedan mlađi slučaj zabranjene veze između muslimanskog mladića i kršćanske djevojke na mletačko-osmanskom graničnom pojasu. Naime, neku djevojku – koja se iz sela Vranjice zaputila u Split da proda vunu – presretne i povede sa sobom neki Bošnjak, ali ga zaustave otac i brat djevojčin, koji su ih susreli jer su išli na splitski pazar. Mladić se pravdao da je djevojka sasvim nalik na neku curu iz Klisa, koja je navodno sa zaručnikom pobjegla

u nepoznatom pravcu te da je mislio da je to ona i da ju je zato poveo. Oštro mu priprijetivši, otac i brat djevojčin puste ga da ode, a ona nakon njegova odlaska izjavi da ga je i ranije viđala, da joj je koješta govorio te da ju je pozivao da dođe k njemu. Međutim, onima koji su ispitivali ovaj slučaj – a među njima se nalazio i splitski knez – djevojka je iznijela i nove pojedinosti iz kojih se razabire da su se sporne zgode bitno drugačije odvijale nego što je to djevojka prikazala pred svojima, što se jasno može zaključiti iz onog dijela kneževa izvještaja u kojem je opisan susret muslimanskog mladića iz Klisa i kršćanske djevojke iz sela Vranjice, na temelju njene vlastite izjave: "...I da je jedamput došao k njihovoj kući u Vranjicu, da se tužio da je žedan i molio da zagrabi vode; ona mu pako donese vina; i kad je govorila bila je crvena i zaplitala se. Mi smo se činili da ne vidimo i da ne opažamo ništa, no smo bili zadovoljni što se nija ta neprilika dogodila kao obično na silu, no na drugi način, što će oštroumlje i iskustvo vašijeh gospodstava lasno pogoditi..." Ispitivači, međutim, ni ocu ni bratu djevojčinom nisu kazali ono šta su sa strane vidjeli – "jer ne bi borme trpili da im se tko iz kuće zagleda u jednog mladog Turčina, no bi je prije smakli i natjerali da ide u koludrice" – i ova ljubavna zgoda rasplela se bez tragičnog ishoda zahvaljujući razboritosti i pronicljivosti onih koji su djevojku ispitivali.

Ali, takvom tragičnom ishodu nije izmakla Marija Vornićeva i splitski knez se vraća opisu njezina slučaja sa obrazloženjem: prvo, da je događaj "prekrasan i zanimiv" i drugo, da svojim pretpostavljenim nije o njemu ništa spomenuo. Konačno, evo kako je taj dio izvještaja visokog mletačkog činovnika – za potrebe čitalaca njegove "historičke pripovijesti iz narodnog života u Dalmaciji u drugoj polovici XVI vijeka" – preveo Luka Botić:

Moram dakle vašijem preuzvišenostima kazati, da lane početkom ožujka, kad je s proljeća izgledalo, kano da se sav svijet veseli i ljubi, jedan mlad lijep Turčin, jedva od 18 godina, krasno i bogato obučen na njihov način, pošteno imućan, dolazio je na pazar. Jedamput dođe i donese voska i voda mirisavijeh i meda i dobra žerava bez biljega. Obično je sam dolazio i nije imao no dvije sluge. Turci su ga Adelom zvali, a naši lijepim Adelićem. Naše su žene rađe u njega kupovale; a on se uvijek pošteno i umjereno vladao. Njegovi su mu zavidjeli, a naši su ga jako obljubili. Kad jedan dan neima Adelića, Turci su se zaklinjali, da je išao s njima, pače da ih je i pretekao. A to se opazi više dana, i Turci rekoše: "Ašik je", da je, naime, zaljubljen. Sada vam moram kazati preuzvišena gospodo, da jedamput, kad je došao Adelić, dođu i Vornićevi na pazar, i s njima dvije prelijepe i prekrasne sestre Ivanica i Marija; obadvije jako dobro i ukusno obučene, zlatom i nakitima, jer je Vornićeva kuća dobro bogata. Braća Vornići pokazali su se nedavno kako valja, kao što znam, da je vašijem preuzvišenostima poznato iz drugijeh našijeh pisama. Tu se Adelić i Marija, koja je mlađa, i malo joj više od 14 godina bilo, spaze i od onda poginu jedno za drugim. Ali je djevojčica imala i svoje i sestru, i bojala se Boga i Djevice, što je Adelić bio Turčin.

Plakala je a nije ništa govorila, no se pripila uz sestru. Momče je obilazilo njihovu kuću; ali nije nikada govorilo. I to je bilo s česa je on smetnuo iz pameti pazar. No kad se opet jednoč ukažu Vornićevi na pazaru, eto ti i njega. Kad mu se sestre dese na blizu, zapjeva slavjanski staru jednu slavjansku pjesmu, koja je ovo značila:

Zagleda se Turčin u našu golubicu. Ja sam Turčin. Lice joj je bjelije od mojega voska a ljepše od ruža što sam ocijedio.

Zagleda se Turčin u našu golubicu. Ja sam Turčin. Ja sam čuo gdje govori; usta su joj slađa no moj med. Vaša je golubica ljepšeg stasa i uzrasta no moj konj."

Kad je pjevao, rekoše Turci smiješeći se: "Ašik je." A on to čuje i ode. A Marija je plakala, te je otac i braća upitaju, šta joj je? Ona nije mogla da kaže od plača i jadanja. Stoga druga sestra okupi moliti oca i braću, da se vrate kući, da ne prave čudo i da ne dižu viku, da će ona i Marija sve ispripovijedati. Odmah odoše; a kada začuju šta je, silom na djevojku navale, da ide u manastir, i da se ne uzda, da će više ikada izaći. Da im je okaljala kuću, koja je uvijek bila dična i poštena; da je to šta nečuveno i da se sakriti mora uklonivši se iz svijeta, tko je tomu povoda dao. Mnogo štovani svećenik i pripovijedalac gospodin Damjan Tupić, kućni pop, pregovarao je i savjetovao ocu i braći toliko, da su naposljetku odlučili, da djevojka ide u manastir i da tamo bude dvije godine, dok se ta sramota ne zaboravi. I ona ode, a i sestra s njome, jer ne mogu njih dvije da se rastanu. U tome se Marija razbolje; a kad to sazna Adelić, jedno veče baci strijelom pismo kroz šipke, gdje je govorio: "Ako ozdraviš i tvoji te budu htjeli meni dopustiti, hoću da se pokrstim i tvojega zakona da budem." To pismo, ne zna se, tko, odmah uze i preda Vornićima. A oni od jada i uvrede da pobjesne i zahtijevaše, da se Adel više ne pusti u grad. Međutijem je djevojčica venula i umre. Sahrane je u manastiru, a književnik i filosof Boktulija spjeva joj slavjanski:

"Razbolje se naša grlica, u koje je bilo prekrasno perje, od ljute rane; dođe lovac iz daleke zemlje i rani je: Bijedna Mara!

Otac i mati ne htjedoše je primiti i ne prigrliše je, niti su ranu olizali, i grlica umre: Bijedna Mara!"

Te su joj stihove izrezali na grobnici i dan danas ih svatko pjeva, da je žalost slušati. Ivanica nije izišla napolje, no je i dan danas u manastiru, i kaže se, da hoće da bude koludrica, dok je živa.[1]

[1] Izvještaji splitskog kneza o kojima je riječ objavljeni su u knjizi: Vincenzo Solitro, *Documenti storici sull' Istria e la Dalmazia*, Venezia 1844, Vol. I, str. 80.

Dodatak u kojem je Botić objavio prijevod nekih dijelova izvještaja splitskog kneza nosi naslov: *Izvori za "Bijednu Maru"* (Luka Botić, *Izabrana djela*, Zagreb 1949, str. 239-241).

O životu bošnjačke lirske pjesme, ali također i balade i romanse, nakon svjedočenja splitskog kneza iz osme decenije XVI stoljeća, prema onome što je dosada objelodanjeno, posvjedočit će tek zbornik s početka XVIII stoljeća poznat kao *Erlangenski rukopis* (prema njemačkom gradu Erlangenu, u čijoj univerzitetskoj biblioteci je sačuvan), u kojem se nalazi nekoliko desetina pjesama sa bosanskohercegovačkog područja, i to pretežno onih iz bošnjačke sredine. Kako se o ličnosti sastavljača ovog zbornika – nastalog na području nekadašnje Vojne krajine, nastaloj u odbrambenom smislu kao protivteža snagama u prostoru ranije poznatom kao Bihaćka krajina – ne zna ništa pouzdano, nije poznato ništa ni o putu koji su bošnjačke lirske pjesme prešle prije konačnog zapisivanja, rukom nepoznatog sakupljača, po svemu sudeći Nijemca, kako je to pretpostavio Gerhard Gesemann, najtemeljitiji proučavalac *Erlangenskog rukopisa*.[2]

Iz druge polovine XVIII stoljeća datira svjedočanstvo o životu bošnjačke usmene lirske pjesme koje se nalazi u ljetopisu Sarajlije Mula Mustafe Bašeskije, pisanom na turskom jeziku. U Bašeskijinoj obimnoj i raznovrsnoj bilježnici-hronici nalaze se zabilježeni ne samo tekstovi lirskih pjesama, nego je doneseno svjedočenje o društvenom okviru života jednog od tokova usmene lirike. Naime, bilježeći zbivanja u Sarajevu tokom hidžretske 1194. (1780/81), ljetopisac navodi da je jedna skupina mladih kadija – "njih sedamnaest na broju" – priređivala po zdogovoru dva puta sedmično "sohbet-halve", na kojima se, uz obilne sofre, sviralo uz *naj*, pjevale *turćije* i zametale razne šale. Po svemu sudeći, pjesme koje su pjevane uz sofre na sijelima ove, provodu naklonjene skupine mladih sarajevskih kadija, u nekoj su vezi sa turskim folklorom. Izrazom *turćija* (turska pjesma, turska melodija, ali i pjesma općenito) – koji je prevodilac Bašeskijina ljetopisa Mehmed Mujezinović preveo terminom *sevdalinka* – mogla je u ovom slučaju biti označena lirska pojava koja je porijeklom iz folklora na turskom jeziku. Osim obavijesti o životu usmene lirike, Bašeskijina hronika donosi i same pjesme, i to na bosanskom jeziku: uz jednu šaljivu i tri ljubavne, u njegovoj bilježnici nalazi se razvijena romansa *Zagleda se Ramo i Saliha,* koju odlikuje smjeliji erotski izraz, ispoljen u nadgovaranju momka i djevojke.[3]

O bošnjačkoj usmenoj lirici s kraja XVIII stoljeća posvjedočio je Francuz Marc Bruère Desrivaux (oko 1770––1823), koji je – kao sin francuskog konzula – rastao u Dubrovniku, zavolio jezik i običaje svojih slavenskih domaćina te postao i pjesnik na slavenskom jeziku, izabravši za sebe pjesničko ime Marko Bruerović. Obavljajući dužnost konzularnog službenika u Travniku (1793–1797) sakupljao je pjesme, među kojima su se u njegovoj rukopisnoj zbirci našle i neke poznate sevdalinke (*Divojka viče s visoka brda*, naprimjer).[4]

O stanju bošnjačke usmene lirike u XIX stoljeću na uvjerljiv način svjedoči građa koju je u svojim zbirkama objavio Vuk Stefanović Karadžić. Mada osobno nikad nije dospio u Bosnu – i pored više puta izražavane želje da tu bilježi folklornu građu, od koje je mnogo očekivao – Vuk je na različite načine došao do nekoliko desetina pjesama, koje vjerodostojno svjedoče o stanju bošnjačke usmene lirike u to vrijeme. Prve bošnjačke pjesme Vuk je objavio već 1814. godine u *Maloj prostonarodnoj slaveno-serbskoj pjesnarici.* U bilješci uz pjesmu br. 80 – kojoj je dao naslov *Barjaktar djevojka* – Vuk primjećuje: "Ova je pjesna Serbalja Muhamedanskoga zakona (Bošnjaka)." Uz baladu o plemenitoj Hasan-aginoj ljubi, koju naslovljava sa *Hasanaginica* – preuzetu iz Fortisove knjige o Dalmaciji, uz koju u zagradi stoji podnaslov: *Također Serbalja Muhamedanskoga zakona* – Vuk je u *Pjesnarici* donio još samo jednu pjesmu za koju je izvjesno da potječe iz bošnjačke sredine, onu pod brojem 100, kojoj je dao naslov *Na sramotu Begi, i Mus-agi.* Privlači pažnju Vukova bilješka u kojoj su objašnjene okolnosti nastanka ove pjesme: "Mus-aga bio je brat Mehmed-age Fočića, prvoga Dahije Beogradskoga, a Bega je Novljanin (Alil-aga) iz Bosne iz Novoga: pak su nji dvojica, i treći Kurtoglu, bili, posle smrti Hadži-Mustaj-Pašine, u Šapcu Dahije (neograničeni zapovjednici). A ovu su pjesnicu spjevale u Zvorniku Serbkinje Muhamedanskoga zakona, kad su Serblji, vozbuntovaši se protiv dahija, zavladali Šabcem; a Bega, Mus-aga i Kurtoglu utekli u Bosnu i došli u Zvornik 1804. ljeta."[5]

U prvoj knjizi *Srpskih narodnih pjesama*, "u kojoj su različne ženske pjesme", Vuk je također označio one koje potiču iz bošnjačke sredine. U često navođenoj bilješci uz pjesme označene sa (T*) Vuk primjećuje: "...Koje su ženske pjesme označene sa (T*), one sam slušao i prepisivao u Kragujevcu od neki (tursko-) ciganski đevojaka iz Sarajeva, kao što i pjevaju Srpkinje turskoga zakona u Sarajevu." Nažalost, osim ove kratke bilješke, Vuk nije ništa više kazao o ovom posredništvu sarajevskih Ciganki. Za upoznavanje bošnjačke lirike u Sarajevu i Bosni općenito u prvoj polovini XIX stoljeća bilo bi važno da se znade u kojim društvenim slojevima su ove Ciganke naučile zabilježene pjesme, u kojim prilikama su pjevane, uz kakvu pratnju, na kakvom društvenom okupljanju i slično.

Karadžićev savremenik Ivan Franjo Jukić je u svom sakupljačkom

[2] Gerhard Gesemann, *Eerlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pjesama*, Sr. Karlovci 1925.

[3] Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746–1804)*, Drugo dopunjeno izdanje, Prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo 1987.

[4] Vidi: *Narodne pesme u zapisima XV–XVIII veka*, Izbor i predgovor dr Miroslav Pantić, Beograd 1964.

[5] Vuk Stefanović Karadžić, *Mala prostonarodna slavenoserbska pjesnarica*, Beč 1814, str. 88.

poduhvatu – zajedno sa Marijanom Šunjićem i Grgom Martićem – zabilježio oko 1840. godine, uz epske i lirsko-epske i nekoliko bošnjačkih lirskih pjesama, a objavili su ih on ili njegovi saradnici-nastavljači u časopisu *Bosanski prijatelj* (1850, 1851, 1861). U prvom svesku časopisa Jukić, u kratkom uvodnom slovu prije pjesama, sažeto se osvrće na svoj sakupljački posao: "...Ja sam g. 1840. počeo ove sabirati što po meni što po prijateljim; to isto činili su domorodci M. Š. i Ljubomir Martić, i svoje sbirke obojica meni predali, da ih štampam, al to učiniti nedopustiše dosadašnje okolnosti, koje sad su već uklonjene, i nadam se, ako Bog da! na skoro izdati: zato molim sve znance, prijatelje i domorodce u Bosni, da me u ovome podpomognu te počmu sabirati i prepisivati iz ustah naroda njegove piesme ženske i junačke, meni ih poslati, da ih ol ovdie ol u sbirci s ostalim štampam, dok nisu propale, da služe, našemu narodu na diku!"[6]

Sredinom XIX stoljeća zanimanje za bošnjačko usmeno pjesništvo lirskog i baladnog karaktera pokazat će veliki poljski pjesnik Adam Mickiewicz, u okviru svojih predavanja o pjesništvu Južnih Slavena na pariškom Collège de France. Jedno od uporišta ovog osvrta bit će balada *Hasanaginica*, povodom koje Mickiewicz primjećuje: "...Ženska pjesma često ima ozbiljan i tragična ton; jedna od najljepših u ovoj vrsti je pjesma o smrti Hasan-agine žene, prva koja je bila objavljena i poznata u Evropi. Opat Fortis čuo je kako se pjeva i dao njezin prijevod. Prevedena je i na francuski jezik. Goethe, začuđen jezgrovitošću toga djelca, prevede ga na njemački i tako učini poznatom slavensku poeziju. Čudesna stvar! Goethe, koji je tražio smisao pjesme preko tri prijevoda, ne znajući slavenski jezik, ipak je dao prijevod najvjerniji od svih, uočivši uvijek izvanredno greške prevodilaca. To djelo je muslimanska pjesma. Slaveni koji ispovijedaju islam pjevaju također na slavenskom; oni nisu odbacili svoj jezik..." Povodom bošnjačkih lirskih pjesama (najizrazitija u tom smislu je sevdalinka u kojoj je Travnik zapaljen okom djevojačkim), Mickiewicz uočava kod muslimanskog pjesnika u Bosni sklonost ka stilskom sredstvu hiperbole, koju ovaj – zajedno sa vjerom – dijeli sa drugim narodima na Orijentu, a za koju veliki poljski pjesnik misli da se upravo posredstvom vjere nastanila u usmenom pjesništvu Bošnjaka i Albanaca.[7]

Pažnje vrijednu bošnjačku lirsku i lirsko-epsku usmenoknjiževnu građu sredinom XIX stoljeća zabilježio je i Vuk Vrčević, Karadžićev saradnik sa područja Hercegovine. O svom sakupljačkom poslu koji se odnosi na bošnjačku usmenu liriku, iz vremena kada je u Trebinju službovao kao austrijski vicekonzul, Vrčević kaže: "...U početku ja sam ove pjesme počeo kupiti u komšiluku od Srpskijeh žena i đevojaka, a najviše mi je kazala dobra starica Simana, udovica Filipa Pištelje, i njezine dvije đeverične obje Mare, pa pošto bi mi kazale sve ono što su znale, hodile bi kod Turskijeh žena i đevojaka i kako bi koju čule, zapamtile bi i meni kazale, kad god bi mi iole vremena preteklo i zvanični poslovi dopustili."[8]

Iz sredine XIX stoljeća potiču dva svjedočanstva o životu bošnjačke lirske pjesme, a nalaze se u putopisima Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Aleksandra Giljferdinga. U knjizi I. Kukuljevića Sakcinskog, koji je u Bosni boravio 1857. godine, nalazi se pojedinost u kojoj je možda sačuvano svjedočanstvo o pjevanju sevdalinke, na što upućuje putopiščeva odrednica pjesme njegova pratioca, koju on označava kao "tursko-bosansku". Na kraju svađe koja je – na putu po Krajini – izbila između zaptije i komordžije, domaćih ljudi, Bošnjaka iz Kukuljevićeve pratnje, jedan od njih izvio je pjesmu koja je – obiljem turcizama ili istočnjačkim napjevom – navela putopisca da je doživi kao "turskobosansku", pa je vrlo lahko moguće da je to bila neka sevdalinka.[9]

Iste godine kada je Kukuljević dolazio u Bosnu i Hercegovinu, u ovim krajevima je boravio ruski historičar i slavjanofilski ideolog Aleksandar F. Giljferding, koji je napisao i dvije godine po povratku iz Bosne i Hecegovine objavio u Petrogradu knjigu o svom putovanju, u kojoj se nalazi svjedočanstvo o izvođenju pjesme u konacima stolačkog mudira Hamza-bega Rizvanbegovića. Može se osnovano pretpostaviti da su ljubavne pjesme kojima je nepoznati pjevač, iz noći u noć, u vrijeme nakon večere, zabavljao Hamza-bega – bile upravo sevdalinke. Iz Hamza-begova odgovora Giljferdingu, u kojem saopćava da pjesme sluša svako veče te da mu je to stalna razonoda, može se zaključiti da je stari pjevač koji je, prateći se tamburicom, uveseljavao Hamza-bega Rizvanbegovića bio zapravo ili njegov dvorski pjevač, ili je posrijedi bio predstavnik gostujućih pjevača koji su u osmanskom i austrougarskom razdoblju, pa i poslije, išli od jedne do druge begovske nastambe, zabavljajući, uz nagradu, njihove domaćine, pogotovo u dane Ramazana, i to pretežno junačkom pjesmom. Giljferdingovo svjedočanstvo je utoliko važnije što ukazuje na moguće profesionalno ili poluprofesionalno izvođenje ljubavne pjesme, one koja je od kraja XIX stoljeća označena terminom *sevdalinka*. Ovaj opis pjevanja u Giljferdingovoj knjizi u svakom slučaju predstavlja prvorazredno svjedočanstvo za upoznavanje konteksta života jednog oblika ljubavne pjesme u jednom od slojeva bošnjačkog društva sredinom XIX stoljeća: "Dolaskom starog Muslimana s tamburom otpočeo je koncert. Stolački umjetnik udaraše neobično revnosno treščicom po četiri njene

[6] Navedeno prema: Ivan Franjo Jukić, *Sabrana djela*, Izbor i redakcija Boris Ćorić, knj. II, Sarajevo 1973, str. 57-58.

[7] Adam Mickiewicz, *Les Slaves.* Cours professe au Collège de France (1840–1841), Tome premier, Paris 1849, str. 322-326. Navedeno prema: *Hasanaginica 1774–1974*, Priredio Alija Isaković, Sarajevo 1975, str. 204-206.

[8] Vuk Stef. Karadžić, *Srpske narodne pjesme iz Hercegovine (ženske)*, Beč 1866, str. IV-V.

[9] Ivan Kukuljević Sakcinski, *Putovanje po Bosni*, Zagreb 1858, str. 56.

piskave metalne žice. To je proizvodilo jednolik i, istinu da kažem, za naš sluh neharmoničan zvuk. Ali je Hamza-beg slušao s uživanjem. Na momente bi se zanosio kakvom osjećajnom ljubavnom pjesmom, ponekad bi se i smijao uzvikujući: Aferim! Aferim! kada bi se u pjesmi kazivalo nešto smiješno. Zapitali smo Hamza-bega da li često sluša pjesme. 'Svaku veče – to mi je razonoda.' 'A da li igraju pred Vama?' 'Dešava se i to.' 'Kakve se pjesme pjevaju kod vas?' 'Najviše ljubavne.'..." Nažalost, Giljferding – zbog začuđujuće odbojnog i ironičnog odnosa prema ovom pjevanju – nije spasio od zaborava neke od pjesama koje je te noći čuo u konacima stolačkog prvaka Hamza-bega Rizvanbegovića.[10]

Na bošnjačku usmenu liriku odnosi se jedna pojedinost u poslanici iz 1864. godine, turskog namjesnika u Bosni, sarajevskog valije Ahmed Dževdet-paše, posljednjeg u nizu visokih turskih činovnika koji su iz Carigrada upućivani u Bosnu sa zadatkom da rade na uvođenju nove, stajaće vojske, takozvanog nizama. Pjesme na usnama sarajevskih djevojaka, koje u svojim pismima spominje Dževdet-paša, po svoj prilici su bile sevdalinke: "... Bosanci vole zelenu boju i poštuju je. Riječ 'zelena' silno je obljubljena kod Bosanaca, a to se i po tome vidi, što ovom riječju vrve pjesme, koje sarajevske djevojke pjevaju svojim draganima..."[11]

Među rijetkim pojedincima koji su u osmanskom razdoblju vladavine Bosnom bilježili pjesme nalazi se fra Antun Knežević, gorljivi nastavljač djela Ivana Franje Jukića. Narodne pjesme Knežević je bilježio i zasebno, i u okviru etnografskih i putopisnih priloga. Za bošnjačku usmenu liriku važno je njegovo bilježenje ljubavnih pjesama, ali i drugih koje je priložio opisujući svadbene običaje. Uz određen broj onih koje se u variranim oblicima susreću i u brojnim kasnijim zapisima, među primjerima koje je zabilježio Knežević nalazi se nekoliko pjesama neobične ljepote. Za upoznavanje društvenog okvira u kojem je pjesma u Bosni nastajala i živjela, vrijedno svjedočanstvo predstavlja Kneževićev nadahnuti i duhoviti zapis o "turskom ašikovanju", koji se nalazi u etnografskom prilogu *Ženitbeni običaji u Bosni*:

> *Tursko ašikovanje u danu trebalo bi očima viđati, jer se drugdje ni pojam toga imati nemože. Turci u kuću dievinu unići nesmiju, kao što ni ove k njima. – Dok dakle dieve u kakvoj kući zapjevaju, eto ti sa svih strana Turaka kao na so ovaca! Mnogi nose svoju šargiju, ili kakvu tamburicu, te pod kućom kuckaju, a svi čibuke u rukami. Običajno oni ćućnu pod prozorom, oči u dieve izbulje, glavu u vis dignu, izgube se i uprav zanesu; u tom zanešenju češće im se vatra u luli potrne, čibuk iz ruku na zemlju ili krilo izpadne, a oni za to i neznaju! – Kad dieve pjevati prestanu, i s prozora odu, tad se i ti zanešenjaci probude, oko sebe pogledaju, vrat ukrivljeni protaru, čibuk prihvate, ustanu, protegnu se, te rukami odmahnuvši na znak začuđenja, odstupe, hvaleći se pred drugim kako su ozidali!*[12]

Višestruko je zanimljivo i za upoznavanje života bošnjačke usmene lirike dragocjeno svjedočanstvo koje je priložio Safvet-beg Bašagić u svojoj knjizi o pjesničkom djelovanju Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Pišući o Arif-begu Rizvanbegoviću Stočeviću, koji je na turskom jeziku pjevao pod pjesničkim imenom Hikmet, Bašagić je u bilješci donio sjećanje svoga oca Ibrahim-bega na Hikmetovo ushićenje narodnom pjesmom svoga materinskog jezika, koje je bilo potaknuto izvođenjem sevdalinke. Bašagić je ovaj zapis priložio da bi pokazao Hikmetovu osjećajnu vezanost uz maternji jezik i rodnu grudu, koja je prisutna i u njegovoj poeziji na turskom jeziku, ali nam ovo sjećanje mnogostruko svjedoči kada nastojimo upoznati kontekst života sevdalinke u prošlim vremenima. Iz ove rane vijesti saznajemo ne samo o okolnostima pod kojima je ova pjesma izvođena, nego se također znade i jedna od pjesama kojima je nepoznata Sarajka zabavljala prisutne Bošnjake na večeri u gostoljubivom domu Fehim ef. Đumišića, te davne 1876. godine:

> *...Otac mi je pripovjedao, kad se prvi put sastao turski parlamenat, da je Fehim ef. Đumišić pozvao na večeru sve bos. i herc. zastupnike. Fehim ef. je čuo od nekoga da se tada nalazila u Carigradu jedna Sarajka koja je slovila kao dobra pjevačica. Ne žaleći ni novca ni truda da gostima priredi pravu bosansku večeru, doveo je pjevačicu u svoj konak da im nekolike otpjeva. Među gostima bio je i Hikmet sa svojom trpezom, jer bez akšamluka u njega nije bilo veselja. Tu je njegovu slabost svak poznavao i niko mu je nije uzimao za zlo. Rahmetli otac veli da je cijelo vrijeme, dok su guslar i pjevačica pjevali, promatrao Hikmeta i njegovo duševno raspoloženje. Sjedio je mirno, što je kod njega bilo rijetko, gledao je ozbiljno i slušao sve s nekim dubokim poštovanjem i dječinjim zanosom. Među ostalim zapjevala je Sarajka i onu sevdaliju, u kojoj dolaze slijedeći stihovi:*
>
> *Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti,*
> *Ali stani, ja ću započeti:*
> *Tamnica mu moja njedra bila,*
> *itd.*
>
> *Na to je Hikmet skočio na noge i u velikoj uzbuđenosti poviknuo: "Moj je narod najveći pjesnik!", pa onda počeo tumačiti prisutnima po arapskoj poetici ljepote te narodne. Svi su se u čudu snebivali: šta je sve Hikmet u toj pjesmi našao...*[13]

[10] Aleksandar Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*, S ruskog preveo, komentare i bilješke napisao Branko Ćulić, Sarajevo 1972, str. 50.

[11] Hamdija Kreševljaković, *Dževdet-pašina pisma o Bosni iz 1864. godine*, Novi Behar, 5/1931-32, 21/22, str. 291.

[12] *Bosanski prijatelj*, sv. IV, Zagreb 1870. Navedeno prema Ivan Franjo Jukić, *Sabrana djela*. Izbor i redakcija Boris Ćorić, knj. II, Sarajevo 1973, str. 57-58.

[13] Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1912, str. 162-163.

S obzirom na položaj žene u bošnjačkom društvu onoga doba, kao i činjenicu da je ona u konacima Fehim ef. Đumišića pjevanjem zabavljala muško sijelo uz čašicu, posve je izvjesno da je riječ o profesionalnoj ili barem poluprofesionalnoj pjevačici koja je pjevala uz nagradu, tako da ovo svjedočanstvo – uz navođeno Giljferdingovo iz sredine XIX stoljeća – upotpunjuje predstavu o životu sevdalinke i s obzirom na društveni okvir, i s obzirom na karakter njezinih baštinika, u ovom slučaju dvorskih ili gostujućih pjevača, odnosno pjevačica.

Lirske i lirsko-epske pjesme iz bošnjačke sredine sa područja Hercegovine – slično Karadžiću i Vrčeviću – bilježio je, na prijelazu iz sedme u osmu deceniju XIX stoljeća, Vinko Vice Palunko, tada župnik u Popovu, kasniji gimnazijski kateheta u Dubrovniku te naposljetku biskup. Palunkove kazivačice Jela Bukvić i Janja Vlahinić naučile su pjesme čuvajući djecu u bošnjačkim dobrostojećim kućama u Stocu i Ljubinju, o čemu sakupljač donosi dragocjene podatke u predgovoru svoje rukopisne zbirke:

> *...Jela Bukvić rodom je Burić te kao mala djevojčica išla bi na zimnicu u Stolac, da se prehrani, što joj kod kuće bijaše trudno, a imala je stariju sestru na službi u Ali paše Rizvanbegovića, te bi otišla k njoj da čuva djecu i tamo u seralju Ali paše naučila je od njegovih bula ove pjesme. Ova je starica i danas živa, nje je kuća najprva u Ramnovu, koje selo izgleda kao šeher, a i nema takog sela na daleku u svoj Ercegovini. Ova vesela starica kazivala bi mi dragovoljno pjesme, ona bi tkala u izbi pod kućom, a ja bih k njoj otišao, ona bi pjevala a ja bi pisao. Često bi mi govorila "A moj dumo, što će ti pjesme? Ta ti znaš knjige, a u knjizi ima svega!" – "A u pjesmi ima suha zlata" – ja bi joj na to – "zlata našega jezika i naših običaja." Na to bi joj bilo žao što ih još ne zna. "Znala sam, moj dumo, ali sam zaboravila." Još bi ružila djevojke što mi neće da kažu; one bi se stidile. Janja Vlahinić išla bi na zimnicu u Ljubinje da u turskim kućama čuva djecu; i ona tako nauči od bula ove pjesme...*[14]

Desetak godina nakon Vinka Palunka na stolačkom području bilježio je pjesme Vid Vuletić Vukasović. Vukasović se posebno zalagao za sakupljanje pjesama u bošnjačkoj gradskoj sredini, po njegovom mišljenju zapostavljenoj u dotadašnjem sabiranju, kao što navodi u tekstu *Šeherli-pjesmice u Bosni i Hercegovini*, objavljenom u dubrovačkom časopisu *Slovinac* 1883. godine: "...Da, u hambarima nam je svakoga žita, od bijele šenice do glotine, pa eto se lagano rešeta i u mlin šalje, al' najmanje je do sad priopćeno ljubavnijeh građanskijeh pjesama koje pjevaju muhamedanci po Bosni i Hercegovini, pa ih oponašaju i cigani, ako će i za pare! ...Zeman je da se ove pjesmice brže zbiraju, jer ginu dnevimice, a u njima piri zor-plamičak ljubavi, kao što i u istočnijem pjesmicama..."[15]

Vrijedna rukovijet bošnjačkih lirskih pjesama objavljena je 1882. godine u zbirci koju je načinio Nikola Tordinac, rodom iz Đakova, čiji historijat nastanka privlači pažnju. Naime, Tordinčevu ranom i dubokom doživljaju Bosne, koji se u kasnijim godinama obogaćivao, posredovale su porodične prilike. Kada je dječaku Nikoli bilo šest godina, njegovu ocu bili su ponuđeni veliki poslovi, najprije u Derventi, a zatim u Sarajevu. O Tordinčevom četverogodišnjem uzbudljivom dječačkom boravku u Bosni svjedoči M. Pavić, sugrađanin i drug iz djetinjstva: "Ovdje u Bosni probudila se u Nikoli, po krvi materinjoj i onako Bošnjaku, ljubav za sve, što Bosna u sebi grli. I priroda i život bosanski ugađali srcu njegovome. Verao se oko drevne tvrđe dervenćanske i muljao po Ukrini, a malimi se Sarajlijami rvao po latinluku i polju sarajevskom, dielio mejdane sa djecom begovskom i pašinskom. Mali delija iz kaurske zemlje, spreman na sve dječije vratolomije, u dva u tri puta malo da ne izgubi glavu! Krv bi mu ponješto umirili katolički učitelj Franjković i pjesnik 'Osvetnika' fra Martić, za onda župnik u Sarajevu. Boravak se sarajevski neizmjerno dojmio ćudi Tordinčeve i bio odlučan za svu njegovu budućnost, za sav smjer njegovog mišljenja i osjećanja."[16] Ova zanesenost Bosnom sa protokom godina bila je sve snažnija. Kao klerik đakovačkog sjemeništa koristio se svakom ukazanom zgodom da skokne "preko Save" i tokom tih svojih boravaka i zadržavanja u Bosni prikupio je građu za spomenutu zbirku pjesama i pripovijedaka. O tome bliže svjedoči Tordinčev sugrađanini biograf: "...Štogod mu je Bosna mogla dati, sve mu je po volji bilo. Puk bosanski bio je nad slavonskim, fratar nad popom, drvena kola rajina nad kočijom, posavski konjic nad englezkim. On je bio blažen kad bi ga Posavjem do Žepča ponielo paripče, kad bi sa brkom-franjevcem kidao ovnovinu, pijuć iz findžana kavu, pušeć duhan, kad bi ga Mejo ili Suljo povezao uza škripu kola kroz posavske kukuružnjake, te izpričav pred njim uspomene o Husein-kapetanu, o Kiki i Zeliću, na jedared omjerio bičem leđa svojemu gjoginu i doratu i muklo zapjevao: 'Beg Selimbeg na vojsku se sprema'; ili: 'Ej šta se ono Travnik zamaglio-o-o-o!' Piesma narodna ili Rusanova njega bi razplamtila, kraj Beethovena i Mozarta bi mirne duše zaspao."[17]

O nastanku svoje zbirke pjesama i pripovijedaka nešto podataka daje i sam Tordinac u kratkom predgovoru, objašnjavajući *štiocu* svoje pobude, izvore i nakane. Ispostavlja se da se Tordinac odlučio da u svoju zbirku ne uvrsti epske pjesme zbog prevelikog

[14] Palunkov predgovor (u njegovoj rukopisnoj zbirci) pod naslovom *Opaske o sbirci pjesama što sam ih skupio u Popovu u Ercegovini*, str. 2-3.

[15] Vid Vuletić-Vukasović, *Šeherli pjesmice u Bosni i Hercegovini*, Slovinac, 6/1883, 8, str. 123-125.

[16] M. Pavić, *O Nikoli Tordincu*, u knjizi: N. Tordinac, *Odabrane crtice i pripovijesti*, Zagreb 1890, str. VIII.

[17] Isto, str. XI.

prodora nove građe u primjerima koje je imao prilike slušati, o čemu govori na samom početku obraćanja svome čitaocu: "Ova knjiga sadržaje narodne pjesme i pripoviedke bosanske – građa je kako vidiš mješovita. Pa kad je već mješovita, spočitnut će koji, a što niesi umetnuo i koju junačku pjesmu? Evo zašto: junačke pjesme, koje sam ja čuo, tako su bile načičkane novijimi, ali nenarodnimi motivi, rieči i rječicami, da jih niesam mogao nikako upotriebiti; ta znaš brate i sam: da se ne jede svaka tica koja leti."[18]

Pod istim naslovom kao i Tordinčeva – *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* – objavljena je 1866. godine zbirka Kamila Blagajića, koji je također u svome izboru dao prednost lirskim i lirsko-epskim pjesmama. U *Predgovoru* zbirci objašnjava Blagajić razloge koji su ga naveli na njegov sakupljački rad: "Pregorko opažamo u našoj knjizi nehaj za plemeniti naš narod i krasna njegova tradicionalna predanja, te moramo odista zavidnim očima gledati braću Srbe, gdje ne umornim silama sabiru narodnje blago i pronose mu glas svietom. Upravo uzor radnici na tom svetom polju, veliki Srbi: Karadžić, Vrčević i dr. obodriše me svojim primjerom, te se i ja toga – a ma i dosta tegotnoga – posla latih. Moram kazati, da sam u ono kratko vremena, što sam sabirao, pribrao podosta blaga, sa svijeh strana krasne naše domovine. – U ovu knjigu sakupih, što sam mogao za svoga preko šestomjesečnoga boravka u Bosni pribrati, a bude li napretka i zgode, iznijeti ću i ostalo na vidjelo." Na istom mjestu Blagajić objašnjava izvore za svoju građu i razloge usljed kojih je dao spomenuti naslov zbirci: "Na koncu mi je pripomenuti, da sam veliku većinu pjesama, a upravo sve pripoviedke od muhamedovaca čuo, te će time za sjegurno i čitatelje u veće osvojiti. Pjevači i pripovjedači, od kojih sam popisao bijahu li muhamedovci i katolici, a nazivaju svoj jezik *hrvatski* i *bosanski*, pa tomu, te nikomu i ničemu drugomu za volju, okrstih ove pjesme 'hrvatskim'."[19]

Iz devete decenije XIX stoljeća potiču još tri zbirke u kojima se nalazi značajna građa bošnjačkih lirskih pjesama, bez obzira na srpsku nacionalnu nominaciju u njihovim naslovima. Prvu od njih, *Srpske narodne pjesme iz Bosne*, objavio je – "po kazivanju svoje žene" – Stevan N. Davidović, u Pančevu 1884. godine.[20] U istom gradu objavio je 1886. godine srpski učitelj Petar Mirković zbirku pod naslovom *Srpske narodne pjesme (gerzovske i đevojačke) iz Bosne*.[21] Treću zbirku, *Hrvatsko narodno blago*, koja sadrži i pripovijetke, objavio je u Senju 1888. godine Dragutin Hofbauer, potpisavši je pseudonimom Njegoslav Dvorović. Slično svome prethodniku na istom poslu, P. Mirkoviću, i Hofbauer odustaje od pisanja iscrpnijeg predgovora: "Nisam u namjeri, da napišem Bog zna kakav predgovor, a nije ni milo, nego hoću samo sa nekoliko rieči da spremim ovu zbirku u sviet. Neću da govorim o kojekakvim potežkoćama pri sakupljanju narodnog blaga, jer je to suvišno. Svaki znade kako je izbirati iz čitave hrpe, što je bolje i što ljepše."[22] Konačno, iste godine kada se pojavila Hofbauerova, izašla je u Sarajevu, bez popratnog slova sakupljačeva, zbirka pjesama koju je sačinio hrvatski učitelj Ivan Zovko, pod naslovom: *Hercegovke i Bosanke. Sto najradije pjevanih ženskih pjesama*.[23] Bio je to antologijski izbor iz Zovkine obimne rukopisne zbirke od hiljadu lirskih pjesama, balada i romansi, koje je ovaj sakupljač bilježio širom Bosne i Hercegovine. Zovko je pjesme zabilježio od većeg broja lica, čija imena navodi, zajedno sa podacima o mjestu njihova boravka.[24] U posljednjoj deceniji XIX stoljeća objavljena je u Pančevu zbirka srpskog učitelja Marka S. Popovića, koji je lirske i lirsko-epske pjesme sabirao u Stocu, Pljevljima i Foči, među kojima se nalaze i bošnjačke pjesme, bez obzira na nacionalnu nominaciju u naslovu i podnaslovu ovog sakupljačkog pregnuća.[25]

Krajem XIX stoljeća nastala je najopsežnija zbirka lirskih i lirsko-epskih pjesama na bosanskohercegovačkom prostoru, koju je načinio češki muzikolog Ludvík Kuba, sakupljajući na terenu građu tokom četiri ljetna mjeseca 1893. godine, pri kraju svoga višegodišnjeg putovanja u potrazi za slavenskom pjesmom. U putopisnoj prozi o boravku u ovim krajevima (*Štivo o Bosni i Hercegovini*), Kuba je na više mjesta – posebno u poglavlju *Iz uspomena i doživljaja sakupljača pjesama* – ostavio svjedočanstva o tradicijskom kontekstu bošnjačke usmene lirike. Jedno od upečatljivijih mjesta ove vrste je dio opisa bošnjačkog društva u Mostaru u vrijeme Ramazana, mjeseca posta, gdje Kuba govori o noćnoj zabavi u porodičnom krugu, čiji su sadržaj činile i bošnjačke lirske i lirsko-epske pjesme: "...Ramazan svi uzimaju veoma ozbiljno, i to obje njegove strane: dnevnu ili posnu i noćnu ili gozbenu. U porodicama muškarci pjevaju uz tamburicu ili uz gusle, djevojke pjevaju 'uz tepsiju', tj. uz pratnju velike metalne tacne koja zveči, a koja inače služi kao posuda za jelo ili kao stolna daska. U tim dugim noćima ispredaju se dugačke narativne pjesme, kao dame sa beskrajnim šlepovima. Slušaju se

[18] Nikola Tordinac, *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, Drugo popravljeno izdanje, Vukovar 1883, str. IV.

[19] Kamilo Blagajić, *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne*, Zagreb 1886, str. VI.

[20] Stevan N. Davidović, *Srpske narodne pjesme iz Bosne (ženske)*. Po kazivanju svoje žene pribilježio..., Pančevo 1884.

[21] Petar Mirković, *Srpske narodne pjesme (gerzovske i djevojačke) iz Bosne*, Pančevo 1886.

[22] Njegoslav Dvorović, *Hrvatsko narodno blago*. Zbirka hrvatskih narodnih pripoviedaka iz Bosne i Hercegovine, Svezak I, Senj 1888, str. 5.

[23] Ivan Zovko, *Hercegovke i Bosanske. Sto najradije pjevanih ženskih pjesama*, Sarajevo 1888.

[24] Rukopisna zbirka Ivana Zovke u četiri sveska (svaki pod naslovom *Dvjesta i pedeset hrvatskih narodnih ženskih pjesama*), koja se čuva u Etnološkom zavodu HAZU u Zagrebu.

[25] *Srpske narodne umotvorine*, Knjiga prva, Srpske sevdalinke. Iz kovčežića Mar. S. Popovića Rodoljuba, Pančevo 1892.

stihovi koji slikaju kako pobunjenika Ibrahim-bega 'svezana vode da ga objese' ili kako je 'izginula vojska pod Derventom', kako su 'poginula dva Albanovića', iza kojih su samo od jednog ostale dvije udovice: mlađa Hata i starija Fata, pa se one u sjećanjima nadmeću koja je od njih bila milija Hasan-begu..."[26]

U putopisnoj prozi hrvatskog putopisca Ferde Hefele – koji je, na putu u Carigrad, prošao kroz Bosnu 1894. godine – nalaze se vrijedna svjedočanstva o kontekstu života sevdalinke, koja upotpunjuju ranije iznesena – splitskog kneza iz XVI stoljeća, Giljferdingova i Bašagićeva. Naime, Hefele prvi donosi podatak o pjevanju ove pjesme na teferičima te o izvođenju, uz instrumentalnu pratnju, u kafanama. To su, kao i u ranijim primjerima, tek prve potvrde o pojavi sevdalinke u određenim prilikama, što ne znači da ih u bujnom, višestoljetnom životu ove pjesme nije moglo biti i ranije, a to posebno važi za pjevanje na teferičima, koje izvjesno datira od samog početka života sevdalinke kao usmenoknjiževne tvorevine. Boraveći u Sarajevu, Hefele je posjetio ljetnu bašču na Bembaši i tom zgodom slušao je pjevanje uz instrumentalnu pratnju petočlanog sastava, čiji bi se repertoar mogao označiti kao tursko-bosanski, jer je putopisac dugo čekao dok mu se pružila prilika da neku pjesmu i zabilježi, budući da su mu prethodne – usljed nepoznavanja turskog jezika – bile nerazumljive:

...Za malo eto ih petorica ide, koji gusle, koji bajs, a jedan na drveni obod napeo valjda janjeću kožu, pa se u živ čas stvorila glazba uz pjesmu, i bez nje. Što su ti ugodnici muhamedanski pjevali, nas dvojica dakako nijesmo razumjeli, ali mora da je bilo na tursku glatko slađano, dok su mladi begovi toliko povlađivali onu dosta hrapavo pjevanu pjesmu. Ja sam željno čekao, da čujem bar jednu pjesmu, koju bi razumio, i dočekao sam te zabilježio:

Kad ja pođem na Bentbašu,
I povedem lipo janje za sobom
Sve od jada i žalosti:
Ne bi li ju vidio?!
Ona bila u đulbašči pod ružom;
Iz maštrafe cvijet zalijeva:
Mavi sumbul i alkadmer,
pa ružicu rumenu.[27]

Posjetivši Vrelo Bosne, Hefele je zatekao na teferiču jedno mješovito bošnjačko društvo, a poznatu sevdalinku – čije je pjevanje dolaskom svoga društva prekinuo – također je zabilježio:

...Pri izvoru Bosne bilo je za našega dolaska jedno muhamedansko društvo na teferiču, pa čim opaziše nas, stale se bule dizati i u duvke kukuljiti, nedokrajčivši svoje pjesme:

Večerajte, mene ne čekajte,
Ja sam dertli, večerati ne ću;
Ja sam sita, bijela kruha ne ću;
Ja sam gasna, hladne vode ne ću![28]

Sa samog kraja XIX stoljeća potječe sjećanje na sevdalinku, također iz pera jednog stranca, koje na sličan način upotpunjuje predstavu o tradicijskom životu ove usmene tvorevine u prošlim vremenima. Heinrich Renner, koji je u ove krajeve došao kao novinar sa austrougarskim trupama u vrijeme Okupacije, a kasnije se duže zadržao u Bosni, dotakao se sevdalinke prikazujući običaj ašikovanja. Opisujući bosanski način ljubavnih očitovanja, Renner primjećuje: "...Uz ašikluk čuju se slatke ljubavne pjesme, koje ne zaostaju za najljepšim zvucima zapadnjačkim. Narod u Bosni, makar da je vjerom rascjepkan, u ljubavnim pjesmama nije razdijeljen, jer ženske i ljubavne pjeme iste su u muhamedovaca i u kršćana..."[29]

U godinama nakon boravka Ludvíka Kube u Mostaru, nastale su na području Hercegovine dvije značajne zbirke pjesama, i to isključivo lirskih i lirsko-epskih. Pjesnik i politički poslenik Osman Đikić zabilježio je, pretežno u Mostaru i Stocu, 60 pjesama.[30] I dok je Đikićeva zbirka ostala u rukopisu, zbirka drugog hercegovačkog sakupljača s početka XX stoljeća, Mehmeda Dželaluddina Kurta, objavljena je u Mostaru 1902. godine, u vlastitoj nakladi sabirača. Svih 88 pjesama Kurt je zabilježio od majke Nazife, rođene Selimhodžić.[31]

S početka XX stoljeća, nakon Kurtove, s obzirom na građu koju donose, zavređuju pažnju još dvije objavljene zbirke.

Prva predstavlja izbor iz rukopisne ostavštine sarajevskog tipografa Milana Bugarinovića, kojem su drugovi, nakon njegove rane smrti, objavili zbirku pod naslovom: *Sarajke. Srpske narodne ženske pjesme.* Priređivač zbirke Sava Ždralović daje u predgovoru podatke o izvorima za pjesme koje je Bugarinović sakupio, iz čega se razabire da je najveći broj primjera zabilježen u bošnjačkoj sredini: "...Dosta tih pjesama zabilježio je pok. Milan od svoje matere i predao ih uredništvu 'Bos. Vile' ali nije dopustio, da se pod njegovim imenom štampaju, jer mu se činilo, da je još premlad za javnosti. Urednik 'Bos. Vile' N. T. Kašiković, videći ovako bogatu riznicu narodnoga blaga, kao da je znao, da ovaj izvor

[26] Ludvík Kuba, *Čtěni o Bosne a Hercegovine.* Cesty a studie z roku 1893–1896, Praha 1937, str. 212-213. Navedeno prema prijevodu Bogdana L. Dabića.

Pjesme koje je Kuba sakupio u Bosni i Hercegovini objavljene su u knjizi: L. Kuba, *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*. Drugo izdanje pripremio, dopunio neobjavljenim pjesmama i dodao indekse Cvjetko Rihtman uz saradnju Ljube Simić, Miroslave Fulanović-Šošić i Dunje Rihtman-Šotrić, Sarajevo 1984.

[27] Ferdo Hefele, *Put na istok do Carigrada*, Zagreb 1895, str. 71.

[28] Isto, str. 74.

[29] Heinrich Renner, *Durch Bosnien und die Herzegovina kreuz und quer*, Berlin 1897, str. 87. Navedeno prema prijevodu Ise Velikanovića, *Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko*, Mitrovica 1900, str. 87-88.

[30] Rukopisna zbirka Osmana Đikića pod naslovom *Hercegovački biser.* Srpske muslimanske narodne ženske pjesme iz Hercegovine, čuva se u Etnografskoj zbirci Arhiva SANU u Beogradu.

[31] Vidi: *Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)*. Svezak prvi. Sabrao i uredio: Mehmed-Dželaluddin Kurt (Hafiz Mostari), Mostar 1902.

može presušiti, pohitao je, pa sam od Ane pribilježio mnogo pjesama, junačkih i ženskih. I odista je dobro uradio, jer Ana sada, poslije smrti Milanove, ne može više da kazuje pjesme, a mnogo ih je poboravila. No pok. Milan nije ostao samo kod pjesama svoje matere, nego se manuo po kahvama i dućanima muslimanskim, pa bilježio, što mu je do ruke došlo. Sudeći po njegovim bilješkama, može se zaključiti, da je 'Sarajki' najviše zabilježio od nekoga 'staroga Ahmedage Kiseljakovića', za koga jedna bilješka tvrdi, da je umr'o. Smrću rahmetli Ahmedage jamačno je Milanu presahnuo dobar izvor, jer one pjesme, koje je, sudeći po dobro očuvanom rukopisu, kasnije bilježio, veoma se malo odnose na Sarajevo."[32]

Drugu zbirku s početka XX stoljeća objavio je u Zadru Ivan J. Marunović, koji se među sabiračima usmenog pjesništva onoga doba izdvaja po tome što je uz pjesme navodio imena pjevača ili kazivača i što je uz neke primjere donosio bilješke koje osvjetljavaju tradicijski okvir ostvarivanja objavljene usmenoknjiževne tvorevine. Uz baladu o pogibiji janjičarskih prvaka Morića Marunović je opisao sazliju na djelu, što je primjenjivo i na liriku kada se ovaj instrument pojavljuje kao pratnja pjevanju: "...Saz je tambura su 10–12 žica, koja je jako obljubljena kod Bošnjaka. Vrlo je ugodno slušati kad vještak uz nju kuca, a interesantno gledati kako na njoj nesmotrenom hitrinom prebire žice terzijanom ili perom u desnoj ruci, dok prsti lijeve ruke lete sad tamo, sad amo, na gornjem dijelu tambure, koje donji dio u krilu tamburgijje leži."[33]

U austrougarskom razdoblju obimna lirska usmenoknjiževna građa objavljena je na stranicama ondašnjih časopisa, posebno *Bosanske vile*, *Behara* i *Bisera*. Časopis *Bosanska vila* (1886–1914) u dugom nizu godišta objavljivao je pjesme i pripovijetke koje su bilježili i uredništvu lista slali brojni saradnici-sakupljači iz raznih dijelova Bosne i Hercegovine. List *Behar*, u toku desetogodišnjeg izlaženja na početku XX stoljeća, te časopis *Biser*, u tri godišta u razdoblju oko Prvog svjetskog rata, također su donijeli obimnu usmenoknjiževnu građu, u kojoj lirika zauzima značajno mjesto.

U razdoblju između dva svjetska rata, u kojem općenito opada zanimanje za usmenu književnost, nema značajnijih zbirki usmene lirike koje bi po važnosti odgovarale onima koje su objavljene ili nastale u austrougarskom razdoblju. Zaslužuje pažnju sakupljački rad Halida Kreševljakovića, iza kojeg je ostala rukopisna zbirka, najvećim dijelom objavljena na stranicama ondašnjih periodičnih glasila, te rukopisna zbirka Fehima Hadžibaščauševića.[34] Među rijetke časopise koji su u razdoblju između dva svjetska rata nastavili sa praksom objavljivanja usmenih tvorevina spada *Novi Behar* (1927–1945), u čijoj se rubrici *Narodne umotvorine* nalazi velik broj bošnjačkih lirskih pjesama.

U razdoblju nakon završetka Drugog svjetskog rata organizirano bilježenje različitih oblika usmene književnosti provođeno je u kratkotrajnom radu Instituta za proučavanje folklora u Sarajevu te u dugom nizu godina djelovanja Etnološkog odjeljenja Zemaljskog muzeja u Sarajevu, čiji su saradnici prikupili obimnu građu, sada pohranjenu u Folklornom arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Među nekoliko hiljada zapisa koji sačinjavaju ovaj fond čuva se i značajan broj bošnjačkih lirskih pjesama. Među pojedincima koji su u ovom razdoblju bilježili lirske pjesme ističu se imena Alije Bejtića, Alije Nametka i Vlade Miloševića. Alija Bejtić bilježio je pjesme na području Sarajeva, dijelom od muhadžira (izbjeglica) iz istočne Bosne. Nametkova zbirka lirike zanimljiva je i zbog činjenice da su pjesme dijelom bilježene i od bošnjačkih iseljenika u Turskoj. Miloševićeva opsežna zbirka nastala je kao plod višegodišnjeg etnomuzikološkog terenskog istraživanja na području Bosanske krajine. Nekoliko stotina pjesama – zajedno sa notnim zapisima njihovih napjeva – objavljeno je u četiri knjige pod zajedničkim naslovom *Bosanske narodne pjesme*.[35]

Tematsko-motivski raspon i poetička obilježja

Bošnjačka usmena lirika, kao i lirika općenito, prati život čovjeka, njegova osjećanja i životna događanja lirski zgusnuto, "od bešike do motike", kako je to u naslovu svoje zbirke jezgrovito obuhvatio njezin zaslužni sakupljač Alija Nametak. U pjesničkoj radionici brojnih naraštaja kovali su se, kalili i brusili stihovi kojima su oblikovane bezbrojne pjesme, od kojih je iz magle proteklih stoljeća do nas stigao tek mali dio. Bošnjačka usmena lirika, u svojim različitim sadržajnim usmjerenjima, sačuvala je raznovrsne oblike stiha u začudno širokom rasponu, u čak dvanaest samosvojnih metričkih predložaka: šesterac: *Sn'jela koka jaje*, sedmerac – *Šta se tamo bijeli?*; simetrični osmerac – *Sve jezero, sve zeleno*; nesimetrični osmerac – *Ja svu noć ležah, ne zaspah*; epski deseterac – *Snijeg pade, drumi zapadoše;* lirski deseterac – *Poljem se vija Hajdar delija*; jedanaesterac – *Karanfil se na put sprema i pjeva*; dvanaesterac: *Razbolje se Zarka na majčinom krilu*; trinaesterac – *Pošetala lipa Hanka, zlatareva kći*; četrnaesterac – *Šeto sam se gore-dolje niz zeleno polje*; petnaesterac – *Povila se vita loza, vita loza*

[32] Vidi: *Sarajke. Srpske narodne ženske pjesme iz zbirke Milana Bugarinovića*, Mostar 1904.

[33] *Narodne pjesme po Herceg-Bosni sabrao i uredio: Ivan J. Marunović*, Zadar 1906, str. 15.

[34] Kreševljakovićeva i Hadžibaščauševićeva zbirka čuvaju se u porodicama njihovih nasljednika u Sarajevu.

[35] Zbirci Alije Bejtića, koju su čuvali njegovi nasljednici, gubi se trag u dešavanjima nakon Agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. godine.
Nametkova zbirka objavljena je u Sarajevu (i u ponovljenim izdanjima) pod naslovom: *Od bešike do motike.* Narodne lirske i pripovijedne pjesme bosansko-hercegovačkih muslimana.
Sva četiri sveska Miloševićeve obimne zbirke objavljena su u Banjoj Luci u desetgodišnjem razdoblju od 1954. do 1964. godine.

vinova; šesnaesterac – *Zaplakala Šećer Đula, Osman-paše vjerna ljuba.*

Na samom početku čovjekova života, uz bešiku, pjevane su uspavanke, koje čine raznovrsnu skupinu bošnjačkih lirskih pjesama. Izražavale su materinsku želju za uklanjanjem uroka i posvemašnjim zaštićivanjem čeda. Priželjkuje se zaklanjanje od uroka izravnim prizivanjem vode da ih odnese ili se skreće pažnja na "varakli bešu": voda treba da odnese uroke, a donese san. Ponekad se ide dalje i projiciraju se želje, često u šaljivom tonu, koje se tiču ženidbe ili udaje čeda. Motiv ukrašene bešike, čime se nastoje sa djeteta otkloniti uroci, raznovrsno je variran: kujundžije ukrašavaju kolijevku pozlatom, zlatnom jabukom, dragim kamenom, sjajnim ili "vedrim" ogledalom. Srodne uspavankama su pjesme pjevane maloj djeci u cilju uveseljavanja i zabave. Zbog slabog bilježenja i proučavanja mogu se smatrati prilično zanemarenim lirskim oblicima. Zapravo su ove pjesme dio igre odraslih sa posve malom djecom i za njihovo potpunije razumijevanje neophodan je opis koji objašnjava tok igre i mjesto pjesme u njoj. Konačno, sama djeca su u igri pjevala pjesmice, koje uz brojalice, pitalice, zagonetke i slične oblike čine usmenoknjiževnu dionicu dječijeg folklora. Jedna takva dječija pjesmica koja je pjevana uz igru čuva najstarije sjećanje na davna stoljeća života u Bosni: *Kulina bana vojska je*.

U bošnjačkom običajnom pjesništvu obimnu i raznovrsnu građu nude svadbene pjesme. Pripreme svatova za odlazak po djevojku obično su bile označene upečatljivom slikom razigranih svatovskih konja, koji se "dobru putu nadaju". Stihovi su pratili svaki važniji trenutak svadbenog obreda. Jedna od najrasprostranjenijih svadbenih pjesama svakako je ona koja bilježi uzbudljivi trenutak odvajanja isprošene iz roditeljskog doma, tj. kada svatovi sa nevjestom treba da krenu, a drugarice je pokušavaju zaustaviti pozivima, pojačavajući ih oslanjanjem na majku, ali je zov dragoga, koji je vodi u novi dom, ipak jači. Sam čin odvajanja nevjeste i polaska svatova pjesma je također posvjedočila potresenim stihovima koji su zapamtili plač majke na rastanku, ali i savjet mladoj da gordo i samopouzdano izađe pred one koji je iščekuju: "...Neka te vide svatovi, / za što su blago trošili, / za što su konje morili." Pjesme sa temom iskušavanja nevjeste, sa nizom pitanja o tuzi za roditeljskim domom koji se napušta, javljaju se i u trenutku neposredno pred ulazak u mladoženjinu kuću. Isti niz pitanja u kojima se ističe žal za majkom, babom, bratom i sestrom ponavljaju sada – umjesto nevjestinih drugarica – neimenovani glasovi iz svatovskog mnoštva. Nasuprot sjetnom raspoloženju pri ispraćaju nevjeste u novi dom nalaze se pjesme u kojima do punog izražaja dolazi radost najbližih u mladoženjinoj kući, u rasprostranjenoj pjesmi koja se razvija u lirskom paralelizmu upita i odgovora: razigrano "treptanje trepetljike pune bisera" iz mladoženjina dvora mjereno je ushićenjem njegovih najbližih, majke i oca, koji se prinovi u domu u liku nove nevjeste s razlogom najviše raduju. Narastanje ispoljavanja radosti u završnom stepenu je označeno ushitom sestre i brata. Priželjkivanje svekolikog dobra u novoj zajednici, koja se vjenčanjem zasniva, iskazana je razvijenom metaforom o "zlatnoj žici od vedra neba". U svadbenom piru važna ličnost je djever, uz kojeg se nevjesta u pojedinim dionicama svatovskog obreda nalazila. Poslovična privrženost i uzajamna pažnja djevera i nevjeste zapamćena je svadbenim pjesmama u kojima se djeveru unaprijed daje do znanja da će biti i zaslužan i kriv, i hvaljen i kuđen, zavisno od toga kako se bude odnosio prema nevjesti, što će se opet na njenom licu zorno vidjeti. S druge strane, svjesna djeverove važnosti, nevjesta će i sama tražiti od svojih pratilja da pripaze na kite cvijeća, koje će prvo predati djeveru, pa svekru, a tek na kraju dragom.

Šaljive pjesme spadaju – slično kao i pjesme za djecu i same dječije pjesme – među one lirske vrste koje su slabije bilježene i općenito manje proučene. Jedna od najrasprostranjenijih – koja se nalazi već u spomenutom *Erlangenskom rukopisu*, ali je prenošena do naših dana – jeste pjesma *Star se Ćurčić pomladio.* Prastara tema o starcu-mladoženji, koji izaziva smijeh usljed komičnog nesrazmjera između htijenja i stvarnih mogućnosti, zadržala se stoljećima u usmenoj tradiciji na bosanskohercegovačkom prostoru jer ju je životna zbilja uvijek nanovo oživljavala. Začudnom igrom slučaja, u međuratnom razdoblju, u sarajevskoj sredini, u kojoj je ovo prezime još uvijek živo, novi, stvarni junaci komične zgode privukli su pažnju usmenih lokalnih pjesnika, koji su onda posegnuli za prastarim okvirom. Znatnu rasprostranjenost među bošnjačkim usmenim pjesnicima sklonim šaljivim stihovima imala je pjesma u kojoj smijeh izvire iz komičnih zbivanja koje izaziva nespretni momak u silnoj želji da se što prije nađe u blizini željenog djevojčeta. Mada komične zaplete izaziva nezgrapno momče, pjesmom se zapravo iz djevojačke perspektive ismijavaju momačka pohlepa i nestrpljenje općenito. Djevojka dovitljivo pokriva momkove nespretnosti i nastoji smiriti probuđene roditelje, ali onda nastaje komična zbrka, izazvana lančano povezanim dešavanjima, koja se ne završavaju u kući, nego prelaze u mahalu i prenose se na cijelo selo, a u okrilju ove komične gungule momak i djevojka ostvaruju žuđeni bijeg.

Vedrim humorom odlikuju se neke šaljive pjesme u kojima smijeh izvire iz karikaturalnog predstavljanja supruga, koji bi, prema općenito usvojenim predstavama, u svemu morao prednjačiti. Određen broj šaljivih pjesama zasnovan je na komičnom neslaganju supružnika, kojima u proznim vrstama odgovara rasprostranjena prepirka oko strižene ili košene livade. Pjesmom uobličeno supružansko neslaganje često je vedro i duhovito viđenje ove suprotstavljenosti. Neke šaljive pjesme uobličene su kao "događanje nemogućeg". Tako će u jednom od tematskih uobličenja ove vrste starca na magarcu pogoditi puška "iz vode studene"; padnuvši mrtav, dedo će "živ kući doći" i zatećи temelje u zidanju, majku u bešici, oca kako mu se "uz koljeno prima", a u ćumezu mrtvu kokoš koja nosi

jaja i mrtva horoza koji kukuriječe. Zbivanje u nekim šaljivim pjesmama je postupkom personifikacije preneseno u životinjski svijet. Čudo događanja među životinjama koje nalikuje ljudskom društvu ne pokazuje se tako velikim kako se u prvi mah može činiti, jer se kićenje životinja zasniva na nekim njihovim temeljnim osobinama pa se prvobitna začuđenost pjesnikovim objašnjenjem dovodi do podnošljive, a time i skladnije mjere.

U bošnjačkoj usmenoj lirici najbrojnije su ljubavne pjesme, koje su općenito poznate kao sevdalinke (prema turcizmu *sevdah* – ljubav, ljubavna čežnja, ljubavni zanos). Svekoliki život bosanskohercegovačkih gradskih sredina, nastalih nakon propasti Bosanskog kraljevstva i pada Bosne pod osmansku vlast, u jednom od svojih tokova vodio je nastanku ove ljubavne pjesme. Postavši važnom, isturenom pokrajinom Osmanskog carstva, Bosna je – posredstvom dijela stanovništva koje je primilo islam – baštinila raznolike oblike nove kulture življenja, što je postalo osobito vidljivo u načinu podizanja gradova, koji su – u skladu sa istočnjačkim kultom vode i zelenila – počeli nicati na pitomim i za život ugodnijim prostorima, za razliku od srednjovjekovnih utvrđenih gradova i njihovih podgrađa što su, u svrhu lakše odbrane, zidani na nepristupačnim i teško osvojivim mjestima. Ljepota i živopisnost bosanskih i hercegovačkih gradova – o čemu su ostavili svjedočanstva putopisci koji su u osmanskom razdoblju prošli ovim krajevima – obznanjeni su i samim imenima nekih od njih: današnje Sarajevo, srednjovjekovna Vrhbosna, rano je prozvano "bijelo" i "cvijetno", zasluživši naziv Saraj-Bosna, tj. "dvorac Bosne", a ljepota mu je uspoređivana sa ljepotom Edrena i Carigrada; živopisni Prusac dobio je ime Akhisar, tj. "bijeli, utvrđeni grad" i sl. Potaknut islamskim vjerskim propisima, u gradovima Bosne razvijen je kult žive vode pa su obilno građeni vodovodi i česme, bunari i šadrvani te podizana javna kupatila (hamami). Imućniji domaćini imali su zasebne vodovode, sa banjicama u kućama, sa česmama u avlijama kroz koje su tekle vode, čineći tu životnu sredinu izuzetno ugodnom za boravak. Naglašenu ljubav za živu vodu pratila je naklonost za zelenilo općenito, za cvijeće osobito, što neke sevdalinke posvjedočuju simbolikom cvijeća u bogatoj lepezi značenja.

Djelatna primjena islamskih propisa u odnosu na položaj žene u društvu odrazila se u bošnjačkoj gradskoj sredini i na kulturu stanovanja: imućnije kuće imale su odvojena muška i ženska krila ili čak zasebne zgrade, selamluke i haremluke te muške i ženske avlije, koje su se produžavale u bašče i baščedžike, ograđene visokim zidovima ili tarabama, s ciljem da se ženskim licima osigura neprikosnoveno okrilje zaštićenog kućnog prostora. Opušteniji pristup ovom pitanju, provođen u većem dijelu bošnjačkog gradskog stanovništva, vodio je ustanovljavanju posebnog oblika ljubavnog susretanja, ašikovanja, postupnog momačko-djevojačkog upoznavanja, sa pouzdano utvrđenim pravilima ljubavnih očitovanja, prema kojima su se prilično određeno znali mjesto, vrijeme i okolnosti pod kojima su se, blaže ili strožije nadzirani, smjeli sastajati mladići i djevojke: najčešće petkom poslijepodne, ili općenito na avlijskoj kapiji danju ili na ašik-pendžeru, također danju, a ponekad i noću. Jedan od oblika sporazumijevanja u ovom načinu ljubavnog upoznavanja bila je pjesma, sevdalinka, kojom se sa unutrašnje strane mušebaka, odnosno baštenskog ili avlijskog zida i taraba (ženski glas) odgovaralo na izazov pjesmom ili stihovanim doskočicama s druge strane (muški glas).

Sevdalinka je na upečatljiv način izrazila osjećanje ljubavne radosti, snovite čežnje ili treperavog iščekivanja susreta s voljenim bićem, ali i ponor beznađa i ljubavnog očajanja te osjećanje bezizlaza, usljed neostvarene ili neuzvraćene ljubavi, vjerolomstva ili iznevjerenog očekivanja. Posebnu odliku sevdalinke čine lokalna obilježja: u brojnim primjerima ova pjesma zapamtila je sasvim određene pojedince, djevojke i mladiće koji su ljepotom, držanjem ili učešćem u zgodama oko ašikovanja privlačili pažnju usmenih lokalnih pjesnika. Ušavši jednom u pjesmu, započinjali bi svoj "novi život" u novoj zbilji jezičke umjetnine, u zamršenom toku koji je najčešće teško pratiti: junaci opjevanih zbivanja o kojima bi pamćenje blijedjelo potiskivani su novim zgodama koje su imale svoje vedre ili tužne sudionike. Zbivanja oko ašikovanja: objelodanjene naklonosti koje su bivale prekinute neočekivanim razlozima, udajama i ženidbama koje su izazvale iznenađenje okoline i doživljavale neki komentar pjesmom, tj. bivale pjesmom zabilježene, često su u sevdalinci bila zapamćena zajedno sa imenima protagonista, ponekad hroničarski vjerno i podrobno. Zgode koje su se odigravale na sokacima i česmama, kapidžicima i ašik-pendžerima ili začuđujući zapleti i raspleti u ljubavnim zbivanjima nalazili su svoje pjesnike, čije su "stihovane hronike" doživljavale različite preinake tokom usmenog prenošenja.

Uokvirujući ljubavna dešavanja, sevdalinka je zapamtila živopisnost ne samo bosanskohercegovačkih gradova i kasaba, nego i šireg prostora na kojem već stoljećima žive Bošnjaci kao svoji na svome (Sandžak, Crna Gora) i opjevala je njihove znamenite dijelove. Pjesme porijeklom iz Sarajeva pronijele su Bosnom glas o ašikovanju, teferičima i kafanama na Bembaši, Babića bašči i Ilidži, o izuzetnosti vode Mošćanice, o širini ravnog i zelenog Atmejdana, o privlačnom šarenilu Baščaršije, o dužini Varoši i strmini Bistrika, o ljepoti bašča na Bjelavama i Vratniku, o vidicima sa Trebevića, o sarajevskim česmama i ćuprijama, o živosti i bogatstvu Ćemaluše, o bekrijskom raju Latinluka, Morića hana i Tašlihana, o izobilju bezistana, o prostranstvu Dženetića avlije i bujnosti Bakarevića bašče... Sevdalinka je opjevala Banju Luku i njezine ravnine, ašikluke i teferiče u ovom gradu brojnih vrela i plahovitog Vrbasa, koji je imao snage da izvali i ponese jablan sa obale, a mašta je pjesnikova iznjedrila sliku kujundžije, od kojeg djevojka traži da joj skuje dragog iz snova; Mostar sa

smaragdnom Neretvom i Karađozbegovom džamijom, čije mujezine opčinjava i u kušnju dovodi ljepota mostarskih djevojaka; prostranstvo mahale Cernice i širinu obeharalih đul-bašči; Tuzlu, njenu zelenu meraju sa džerimdžijom Mujom i đugumdžiju Alju, koji "kucajući" ukrašava đugum, misleći na onu koja će se Jale vodu u njemu nositi; Hlivno, sa dvorima Firdus-kapetana i gizdavom Hanom Pehlivana; Travnik, zapaljen okom djevojačkim i livadu pokraj Lašve ukrašenu lijepom sekom Atlagića; Gradišku na Savi, sa njezinim pehlivanima, čiju igru na užetu, među ostalim, zadržana daha prate unuke Cerić-kapetana i "prelijepa" Borića Begzada; Gradačac sa bijelom Husejnijom-džamijom Zmaja od Bosne, na kojoj se alem meće za dobro momaka i djevojaka. I dalje, sevdalinkom su opjevani Maglaj, Doboj, Prijedor, Stolac, Tešanj, Prusac, Jajce, Jezero... U drugom, višestoljetnom životu, u različitim slojevima gradskog stanovništva, nastajala je i pjevana sevdalinka na djevojačkim i momačkim sastancima, u kolu, na sijelima, na svadbama i drugim porodičnim skupovima; u avliji, na bašči, u kuli, na čardaku, u kućnim odajama; na teferiču, u putu, na akšamlucima, u hanu, idući kroz mahalu, jašući na konju, na pazaru, u banji i hamamu, na meraji, u lovu, na gradskim tvrđavama, u zatočeništvu, na vojnim pohodima, u progonstvu, u iseljeništvu, pod tuđim nebom...

Pojedinačno ili skupno, sevdalinka je najčešće pjevana bez pratnje, ali – zavisno od prilika – uz pratnju različitih instrumenata. U krugu žena i djevojaka ponekad je pjevana uz okretanje tepsije, a među muškarcima pjevanje je praćeno tamburom, gdje je na cijeni posebno bio *saz*, vrsta tambure koju odlikuju melodijska razuđenost i široki raspon mogućih zahvata. Vještina "kucanja" uz saz, što je njegovano i neovisno od pratnje pjevanju, razvijala se kod darovitih pojedinaca do stupnja umjetnosti. Posljednji vjerodostojni baštinik tog umijeća, pjevač i sazlija Selim Salihović iz Janje kod Bijeljine umro je osamdesetih godina XX stoljeća. Saz je sa austrougarskom okupacijom postepeno potiskivan i zamjenjivan harmonikom, koja nije bila primjerena načinu pjevanja sevdalinke. Harmonika je snagom svoga tona utjecala na izmjenu načina pjevanja sevdalinke. Zamjena saza instrumentom koji je donijelo novo doba vodila je opadanju pjevačkog umijeća jer je preglasna pratnja harmonike dovodila pjevača ili pjevačicu u podređen položaj. Pratnja sevdalinke sazom, kojom se u izvođenju vrsnih sazlija postizavalo skladno preplitanje instrumentalnog tona sa pjevaćim glasom, nije harmonikom nikad bila dostignuta.

Od prvih pjesnika sevdalinke do onih savremenih, posljednjih vjerodostojnih baštinika ove pjesme, poput pjevača Hamdije Šahinpašića iz Pljevalja – na prostoru Bosne u širem smislu decenijama traje pjesnička radionica bezbrojnih, uglavnom neznanih učesnika, čiji je vrhunski i neponovljivi proizvod sadržan u raznolikom nizu sačuvanih oblika stiha, variranih, u nejednakoj učestalosti, u čitavom prepletu napjeva, među kojima – kada je o sevdalinci riječ – prevladava tzv. poravni napjev, pa je to neke etnomuzikologe navelo da sevdalinku imenuju i kao "ravnu pjesmu". Neposredni baštinik usmenog lirskog pjesništva u okviru ugledne pljevaljske porodice, i to sa ženskog na muški glas, od majke na sina, Šahinpašić je u svom pjevačkom repertoaru na začudan način spasio od zaborava primjere čak za svih dvanaest u bošnjačkoj usmenoj lirici dosada poznatih metričkih varijanti, i to u sandžačkoj verziji napjevâ, u kojima su sačuvane brojne drevne odlike, koje su se u Bosni – znatnije izloženoj utjecajima novih strujanja – u međuvremenu izgubile.

U dugom tradicijskom lancu oblikovanja i prenošenja usmene lirske pjesme u najširem shvaćenom prostoru Bosne, od presudnog značaja bila je uloga porodice – kao najvjerodostojnijeg okruženja u kojem je umijeće pjevanja brižljivo njegovano – u kojoj su se opet izmjenjivali najdarovitiji pojedinci, čija bi vodeća uloga za pojedina razdoblja bila isticana i ovjeravana i u samoj porodici, i u široj društvenoj zajednici, u kojoj je porodica bila smještena. Kako je to u životu pjesme funkcioniralo sve do jučer, u nepreglednoj pjesničkoj radionici, u zamršenom toku usmenog prenošenja koje nalikuje nepredvidivom toku podzemnih voda, također je vidljivo u primjeru snažne pjevačke ličnosti Hamdije Šahinpašića. Čuvar tradicije pjevanja u ovoj pljevaljskoj porodici bila je majka Šerifa, koja je – osim za pjesmu – imala izrazit dar i za različite ručne radove. Majka Šerifa nije mogla u najužoj porodici prenijeti svoje veliko znanje i umijeće kada je riječ o pjesmama na žensko dijete jer je u životu sačuvala i podizala samo mušku djecu: pet sinova, od kojih je Hamdija bio najmlađi. Usljed teškog oštećenja vida, Hamdija je u ranom djetinjstvu, ali dovoljno odrastao da bi mogao pamtiti pjesme, mjesecima morao nositi zavoj na očima. Tako je bio upućen da se stalno nalazi u majčinom društvu, a kako su joj – i zbog ručnog rada, i zbog pjesme – gotovo svakodnevno dolazile žene u posjetu, a i ona išla u komšiluk, dječak Hamdija je bio često u prilici da sluša pjesme i to mu se snažno urezivalo u sjećanje. Tako je Hamdija od sve braće zapamtio najveći broj pjesama i umio ih je najljepše pjevati. Porodični čuvar tradicije, majka Šerifa, nalazila je za potrebu da u nizu navrata nedvojbeno označi svoga nasljednika riječima: "Ti, Hamdija, najljepše pjevaš!"

Širenju Šahinpašićeva pjevačkog repertoara značajno je doprinijela okolnost da je on, pohađajući medresu, proveo pet godina u Skoplju, gdje je uz nove pjesme na bosanskom (od brojne bošnjačke zajednice koja je živjela u tom gradu), naučio poneku i na turskom, pa i albanskom jeziku. Konačno, za uobličavanje profila ovog pjevača od trajne, dugogodišnje i višedecenijske važnosti bila je činjenica da je on iz djetinjstva izašao sa trajnim oštećenjem vida, te je bio odsudno upućen na slušanje i pamćenje, što je bitno utjecalo na zaokruživanje njegove pjevačke ličnosti. U razmatranju pjevačke pojave Hamdije Šahinpašića ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu

da je njegova porodica u prethodnom naraštaju bila jedna od onih koje su se nakon austrougarske okupacije (1878) iselile iz Bosne, našavši utočište u Novopazarskom sandžaku, koji je do završetka Balkanskih ratova (1912) ostao pod osmanskom vlašću. Tako je porodica Šahinpašić, sklona pjesmi, značajno proširila svoj pjevački repertoar u novoj sredini, u Taslidži, odnosno Pljevljima. Uza sve izneseno, Hamdija Šahinpašić će svoj pjevački repertoar konačno zaokružiti došavši u Sarajevo kao četrdesetogodišnjak, u vrijeme svoje pune pjevačke snage.

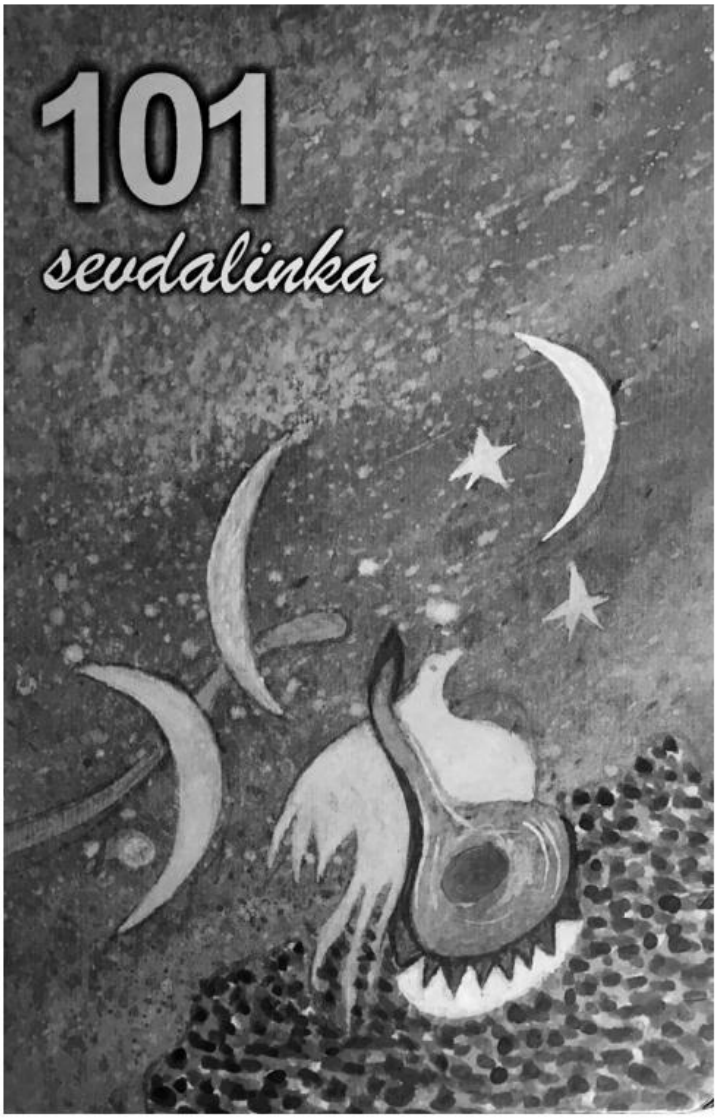

Brojne bosanskohercegovačke i sandžačke gradske sredine, veće i manje, u kojima je u proteklim stoljećima iznjedrena, razvijana i pjevana sevdalinka i lirska pjesma općenito, čuvaju sjećanje na porodice poznate po pjesmi te na njihove najizraslije pojedince, koji su izašli na glas po umijeću pjevanja. Govoreći o porodici iz koje potječe pjevač Abdija Porča, Hamdija Kreševljaković – povodom balade o pogibiji braće Morić – navodi kako "od trećeg decenija prošlog do početka ovog stoljeća bijahu na glasu pjevači ove i mnogih drugih pjesama Porče i to Hasan i njegovi sinovi Mehmed i Abdija i Mehmedovi sinovi Abid i Muharem". Kao što su pokazala etnomuzikološka bavljenja Cvjetka Rihtmana i njegovih saradnika, u sarajevskoj sredini je na glasu po umijeću pjevanja sevdalinki bila također porodica Varešanović, čiji je najizrasliji pojedinac u nizu godina prije i poslije Drugog svjetskog rata bio Muhamed Varešanović, zvani Varešan. Pomalo legendarne crte poprima predstava o Aliji Bibiću, slijepom pjevaču sevdalinki, vlasniku kafane na Brajkovcu, na padinama Trebevića, od kojeg je kao dječak učio pjesme Igbal Ljuca, poznati i omiljeni sazlija i pjevač sevdalinki, koji je u nizu godina pjevao i u bosanskohercegovačkoj javnosti bio prisutan u živopisnom duetu sa suprugom Behkom, također vrsnom pjevačicom sevdalinki. Tu liniju vjerodostojnog sevdalijskog pjevanja u sarajevskoj sredini danas čuva možda još jedino pjevač i harmonikaš, starina Avdo Buzar, a istoj vrsti baštinika i čuvara pjevačkog umijeća na području Bosanske krajine pripadao je mlađi, ali nedavno preminuli Bajro Redžić iz Banje Luke. S obzirom na umijeće pjevanja sevdalinke, u Banjoj Luci su bile odranije na glasu porodice Karabegović, Ekić, Katana, a neki istaknuti pojedinci iz njihovih redova privukli su pažnju etnomuzikologa Vlade Miloševića, koji je od njih bilježio pjesme, a o njihovim pjevačkim profilima ostavio je zgusnute i upečatljive zapise. Na tragu vrsnim banjalučkim pjevačima bio je zapravo, uoči izbijanja Drugog svjetskog rata, već i Gerhard Gesemann, koji u svom ogledu *O bosanskim sevdalinkama* svjedoči da je tadašnji čuveni profesionalni pjevač Nikola Stojković sevdalijski dio svoga repertoara značajno proširio i izbrusio, učeći pjesme od braće Karabegović, prilikom boravka u Banjo Luci. Kakvu je orfejsku snagu mogla u bosanskohercegovačkoj sredini značiti i zračiti vrhunska pjevačka umjetnost vezana za sevdalinku, upečatljivo pokazuje sjećanje već spominjanog sazlije i pjevača Selima Salihovića, koji pamti često ponavljani prizor u bijeljinskoj okolini iz tridesetih godina XX stoljeća: ratari na njivama prekidali bi posao kada bi, vraćajući se kući sa rada u polju, naišao i zapjevao sevdalinku neki Đezić, a zatim bi ga slijedili iza zaprežnih kola na kojima bi ovaj poznati i omiljeni pjevač sjedio, okrenut prema onima koji bi ga pratili. I dok su nam sa samog kraja života sevdalinke, kao vjerodostojne tradicijske usmene tvorevine, poznata ne samo imena najizvrsnijih pjevača i pjevačica, njihovi repertoari (u kojima se nalazilo na desetine pa i stotine pjesama), te različite odlike njihovog izvođenja ove tradicijske tvorevine – dotle bezbrojni pjesnici i pjesnikinje koji su uobličili ove pjesme čudesne ljepote ostaju odsudno i nepovratno odijeljeni od nas zavjesom zaborava, izuzimajući tragičnog zaljubljenika Adila iz Klisa, u davnim, ranim godinama ovog zamamnog pjevanja.

Historijat bilježenja i zanimanja za bošnjačku baladu

Balada u evropskim književnostima – bez obzira na sve razlike od jedne do druge nacionalne tradicije – predstavlja pjesmu koja kazuje kratko zbivanje, koje naglo započinje u času kada je ono odlučno krenulo bilo propasti, bilo razrješenju. Usredsređujući se na jedan ključni prizor, balada ostavlja začetak sukoba, kao i ugođaj da se podrazumijevaju i naslute ili ih samo ovlaš naznačava. Karakterizacija je svedena na najmanju mjeru, likovi se otkrivaju kroz radnju i izjave, otvoreni moralistički komentar u vezi s ponašanjem junaka potisnut je, a motivacija je rijetko izrijekom data. Opis, bez obzira na to kakve je naravi, u baladi je kratak i uobičajen, prijelazi između pojedinih prizora su nagli, vremenski pomaci tek ovlaš naznačeni; ključni događaji i osjećanja saopćavaju se u bolnim, žustrim dijalozima. Baladični način prikazivanja teži postizavanju odsječnog, dramskog dojma, s namjernom škrtošću i iznenadnošću.[1]

Termin *balada* čuva sjećanje na vezu ove pjesme s plesom (prema tal. *balare* – plesati) uz koji je u zapadnoevropskim književnostima pjevana. U južnoslavenskim književnostima, u kojima je znatnije nego u zapadnoj Evropi balada ukorijenjena u usmenoj književnosti, ova je pjesma – kao vjerodostojno tradicijska tvorevina – pjevana nerijetka u kolu. Bošnjačkoj baladi svojstven je poravni napjev, u kojem se prepliću istočnjački islamski uticaji sa zatečenom starobosanskom osnovom. Oblikovana je najčešće desetercem, uglavnom epskim, rijetko lirskim, te simetričnim i nesimetričnim osmercem i trinaestercem, u rasponu od petnaestak do preko dvije stotine stihova. Pjevana je u kolu ili mimo njega, ali i pojedinačno, muškim i ženskim glasom (ponekad uz okretanje tepsije), te uz pratnju saza, a u novije doba harmonike i violine.

Najstariji zapisi bošnjačke balade nalaze se – koliko je do sada poznato – u tzv. *Erlangenskom rukopisu,* zbirci pjesama koje su bilježene oko 1720. godine. Kako se o ličnosti autora ovog zbornika ne zna ništa pouzdano, kao ni o okolnostima pod kojima su pjesme bilježene – ne zna se ništa ni o putu koji su bošnjačke balade prešle do konačnog zapisivanja u rukopisu koji je pronađen u Univerzitetskoj biblioteci njemačkog grada Erlangena.[2] Ko su bili nepoznati pjesnici, gdje i pod kojim okolnostima su pjevali ili kazivali balade, ostat će vjerovatno zauvijek nepoznato.

U rukoveti muslimanskih pjesama *Erlangenskog rukopisa* nalazi se pet balada. Teme, odnosno sižei ovih pjesama susrest će se u kasnijim zapisima u bezbroj varijacija: nesretni zaljubljenici koji smrću zapečaćuju svoju ljubav, majka-krvnica koja žrtvuje sina, ali ovaj ubija ljubavnika, odani momak koji i u grobu žali "jedinu u majke", snaha koja tankoćutno sprečava grešnu nakanu djeverovu, mladić koji stradava od uroka djevojačkog. S dosta sigurnosti može se tvrditi da su pobrojane balade uobličili bošnjački pjesnici, a potrebno ih je razlikovati od onih pjesama *Erlangenskog rukopisa* u kojima samo imena junaka ili tematika upućuju na muslimansku sredinu.[3]

Pod okolnostima koje su do danas ostale nerazjašnjene našao se u knjizi *Viaggio in Dalmazia* zapis danas svakako najglasovitije bošnjačke balade, koju je Alberto Fortis nazvao XALOSTNA PJESANZA PLEMENITE ASANAGHINIZE.[4]

[1] Vidi: *The New Encyclopaedia Britannica in 30 Volumes,* Macropaedia, Volume 2, London 1973, 641-645.

[2] Vidi: Gerhard Gezeman [Gerhard Gesemann], *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama,* Sr. Karlovci 1925.

O bošnjačkim baladama *Erlangenskog rukopisa* pisala je Hatidža Krnjević u studiji: *Muslimanske pesme Erlangenskoga rukopisa,* poseban otisak iz Zbornika istorije književnosti, knj. 7, SANU, Odjeljenje literature i jezika, Beograd 1969, 209-268.

[3] Takva je, naprimjer, pjesma br. 162 u *Erlangenskom rukopisu,* koju donosi H. Krnjević u knjizi *Usmene balade Bosne i Hercegovine,* Sarajevo 1973. (poglavlje *Mati krvnica i mati žrtva,* str. 174-176). Radi se, naime, o pjesmi u kojoj mnoge pojedinosti upućuju na zaključak da je riječ o baladi koja bi se, u Gesemannovoj terminologiji, prije mogla smatrati "antiturskom" pjesmom nego muslimanskom baladom, u smislu pripadnosti muslimanskoj usmenoj tradiciji.

[4] Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Volume Primo, Venezia 1774, str. 98-105.

U cijelosti je prijevod Fortisove knjige na naš jezik objavljen tek u novije doba. Vidi: Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji.* Priredio Josip Bratulić. S talijanskog preveo Mate Maras. Prilog s latinskog preveo Darko Novaković, Zagreb 1984.

Kakav je put prešla ova balada do časa objavljivanja u knjizi talijanskog opata i prirodoslovca, ostaje tek da se nagađa. Ko je njezin pjesnik ili pjesnikinja, ko i gdje ju je zabilježio – do danas niko nije uspio odgonetnuti. Fortis nije, međutim, zaslužan samo za njezino objavljivanje i eventualno bilježenje – on je ujedno i prvi tumač i kritičar njezina teksta u nadahnutom zapisu pod naslovom *Argomento* (Sadržaj), i popratnim bilješkama kojima je želio ondašnjem talijanskom čitaocu pomoći u razumijevanju "morlačke" pjesme. Fortis je, također, i prvi prevodilac bošnjačke balade općenito, jer je uporedo s izvornikom, pisanim čudnim prilagođavanjem ondašnjeg talijanskog pravopisa našem jeziku, donio i vlastiti prijepjev balade na talijanski, s kojim su započeli bezbrojni prijepjevi i prijevodi *Hasanaginice* na brojne svjetske jezike.

U svojim *Bilješkama* o Fortisovom *Putu po Dalmaciji,* samo dvije godine nakon pojave ove knjige, Ivan Lovrić osvrnuo se na *Hasanaginicu,* strogo ocijenivši da ona ne ide u red "najsretnijih ni najboljih morlačkih pjesama".[5] Lovrić je podvrgao kritičkoj analizi tekst balade, nalazeći da su nezgrapnosti u pojedinim stihovima trag nevještih posrednika-prepisivača, a ne pjesnika, i po tome je on preteča brojnih kasnijih rasprava vođenih oko jezika balade i pogotovu oko pojedinih njezinih spornih stihova.

Ali s pojavom Fortisova putopisa o Dalmaciji i njezinoj Zagori nije započelo zanimanje samo za ovu izuzetnu pjesmu, niti južnoslavensko pjesništvo općenito, nego je također započelo interesiranje za bošnjačku baladu kao takvu, jer je Adam Mickiewicz, govoreći o *Hasanaginici*, nju izričito označio kao djelo muslimanskog pjesnika. Izlažući o narodnoj poeziji Južnih Slavena godine 1841. na pariskom College de France, Mickiewicz je, naime, o *Hasanaginici* kazao: "...Ženska pjesma često ima ozbiljan i tragičan ton; jedna od najljepših u ovoj vrsti je pjesma o smrti Hasan-agine

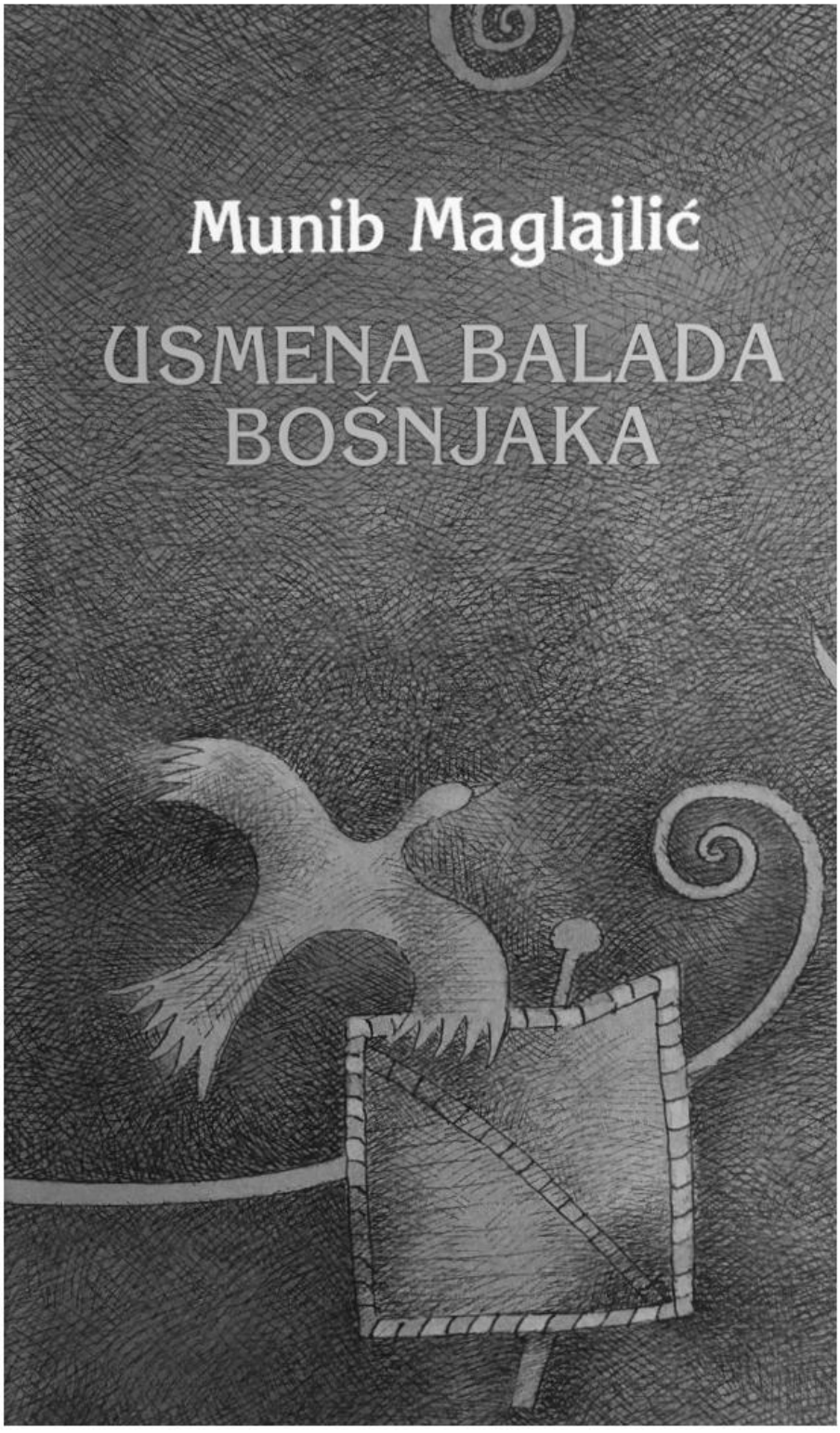

žene, prva koja je bila objavljena i poznata u Evropi. Opat Fortis čuo je kako se pjeva i dao njezin prijevod. Prevedena je i na francuski jezik. Goethe, začuđen jezgrovitošću toga djela, prevede ga na njemački i tako učini poznatom slavensku poeziju. Čudesna stvar! Goethe, koji je tražio smisao pjesme preko tri prijevoda, ne znajući slavenski

[5] Citirano prema prijevodu sa talijanskog Mihovila Kombola: Ivan Lovrić, *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice,* Zagreb 1948, str. 105.

jezik, ipak je dao prijevod najvjerniji od svih, uočivši uvijek izvanredno greške prevodilaca. To djelo je muslimanska pjesma. Slaveni koji ispovijedaju islam pjevaju također na slavenskom; oni nisu odbacili svoj jezik..."[6] (Mickiewiczevu ocjenu da je *Hasanaginica* djelo bošnjačkog pjesnika dijelila je kasnije i velika većina autora koji su u razdoblju duljem od dva stoljeća pisali o ovoj pjesmi. Iskazano je, također, i mišljenje – koje u novije doba zastupa Maja Bošković-Stulli – da je ova balada prvobitno spjevana u muslimanskoj sredini, a da se zatim "prenosila i postepeno pjesnički transformirala u usmenoj tradiciji istoga kraja među dalmatinskim Hrvatima, od kojih je i zapisana".)[7] Ističući potpuni sklad *Hasanaginice* kao balade, Mickiewicz je ukazao i na neke poetičke odlike muslimanske poezije, prije svega na sklonost muslimanskog pjesnika ka pretjerivanju, koja je u prirodi istočnjačkog duha ("dans la nature de l'esprit oriental").

Najranije bilježenje bošnjačkih balada u XIX stoljeću vezano je za sakupljačku djelatnost Vuka Karadžića. Karadžić, koji u Bosnu nikada nije dospio, zapisivao je bošnjačke pjesme posredno, iz druge ruke, a najveći broj od nepoznatih Ciganki u Kragujevcu, koje su mu, navodno, pjevale onako kako su čule od sarajevskih muslimanki: "...Koje su ženske pjesme naznačene sa (T*) one sam slušao i prepisivao u Kragujevcu od nekih (tursko-) ciganski đevojaka iz Sarajeva kao što i pjevaju Srpkinje turskog zakona u Sarajevu."[8] Tako su se pod oznakom (T*) u Karadžićevim zbirkama našle balade s temom nesretnih dragih, umiruće djevojke koja misli na dragog, nevjernog momka umorenog kletvom djevojačkom, te djevojke koja se ubija pred mogućnošću da bude pokrštena (šehidska žrtva), na koju se osvrtao i A. Mickiewicz na spomenutim predavanjima na Collège de France.

Kao i u primjeru pjesama *Erlangenskog rukopisa,* u Karadžićevim zbirkama treba razlikovati muslimanske balade od onih pjesama kod kojih imena likova, tematika i ambijentalna obilježja upućuju na muslimansku sredinu, iz koje su pjesme, odnosno pjesničke teme, vjerovatno potekle, ali su im prenosioci utisnuli ponešto od vlastitog doživljaja života i svijeta, odnosno sredine iz koje su sami ponikli.[9]

Karadžićev saradnik s područja Hercegovine, Vuk Vrčević, zabilježio je nekoliko bošnjačkih balada za vrijeme svoga službovanja u Trebinju. Slično kao i Karadžić, Vrčević je muslimanske pjesme bilježio posredno, koristeći za taj posao svoje pjevačice pravoslavne vjere, koje su ipak bile u mogućnosti da zalaze među muslimansko ženskinje, što je njemu kao muškarcu, uz to pripadniku druge vjere, bilo neostvarljivo: "...U početku ja sam ove pjesme počeo kupiti u komšiluku od Srpskijeh žena i đevojaka, a najviše mi je kazala dobra starica Simana, udovica Filipa Pištelja, i njezine dvije đeverične obje Mare, pa pošto bi mi kazale sve ono što su znale, hodile bi kod Turskijeh žena i đevojaka, i kako bi koju čule, zapamtile bi i meni kazale kad god bi mi iole vremena preteklo i zvanični poslovi dopustili."[10] Među bošnjačkim pjesmama koje je Vrčević zabilježio nalaze se balade s temom zlosretne nevjeste, nesretnih dragih, te zlehude majke-udovice, koja tragično povjeruje novom mužu da će prihvatiti i njezino nejako dijete.

Sakupljački rad Bogoljuba Petranovića, koji pada u sredinu XIX stoljeća, za bošnjačku baladu jeste osobito značajan zbog zapisa osmeračke pjesme o pogibiji braće Morić. To je – koliko se do sada znade – najstariji zapis ove široko rasprostranjene balade. U Petranovićevoj zbirci nalazi se također i jedna razvijena varijanta balade o smrznutoj nevjesti.[11]

Muslimanske pjesme s područja Hercegovine, na posredan način – slično Karadžiću i Vrčeviću – bilježio je, na prijelazu iz sedme u osmu deceniju proteklog stoljeća, župnik u Popovu Polju Vinko Vice Palunka, kasnije gimnazijski kateheta u Dubrovniku te najzad biskup. Palunkove kazivačice Jela Bukvić i Janja Vlahinić naučile su ove pjesme čuvajući djecu u muslimanskoj sredini, u Stocu i Ljubinju, o čemu sakupljač daje dragocjene podatke u predgovoru svoje rukopisne zbirke: "...Jela Bukvić rodom je Burić te kao mala djevojčica išla bi na zimnicu u Stolac, da se prehrani, što joj kod kuće bijaše trudno, a imala je stariju sestru na službi u Ali paše Rizvanbegovića, te bi otišla k njoj da čuva djecu i tamo u seralju Ali paše naučila je od njegovih bula ove pjesme. Ova je starica i danas živa, nje je kuća najprva u Ramnovu, koje selo izgleda kao šeher, a i nema takog sela na daleku u svoj Ercegovini. Ova vesela starica kazivala bi mi dragovoljno pjesme, ona bi tkala u izbi pod kućom, a ja bi k njoj otišao, ona bi pjevala a ja bi pisao. Često bi mi govorila: 'A moj dumo, što će ti pjesme? Ta ti znaš knjige, a u knjizi ima svega!' – 'A u pjesmi ima suha zlata' – ja bi joj na to – 'zlata našega jezika i naših običaja'. Na to bi joj bilo žao što ih još ne zna. 'Znala sam, moj dumo, ali sam zaboravila.' Još bi ružila djevojke što mi neće da kažu; one bi se stidile. Janja Vlahinić išla bi na zimnicu u Ljubinje da u turskim kućama čuva djecu; i ona tako nauči od

[6] Adam Mickiewicz, *Les Slaves.* Cours professé au Collège de France (1840-1841), Tome premier, Paris 1849, str. 322-326. Citirano prema: *Hasanaginica* 1774-1974, Priredio Alija Isaković, Sarajevo 1975, str. 204-206.

[7] Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost* u ediciji Povijest hrvatske književnosti knjiga 1, Zagreb 1978, str. 256.

[8] Vuk Stef. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, I, Beograd 1953, str. XXIX.

[9] Takve su, naprimjer, tri varijante znamenite balade o nesretnim zaljubljenicima (*Omer i Merima*), koje je zabilježio Karadžić.

[10] Vuk Stef. Karadžić, *Srpske narodne pjesme iz Hercegovine (ženske),* Beč 1866, str. IV-V.

[11] Bogoljub Petranović, *Srpske narodne pjesme iz Bosne (ženske),* knjiga prva, Sarajevo 1867, br. 354, str. 319-321.

bula ove pjesme...”[12] Među pjesmama Jele Bukvić i Janje Vlahinić, u dijelu repertoara koji je naučen u vrijeme njihova boravka u stolačkoj Begovini, odnosno u Ljubinju, nalazi se desetak balada: o djevojci zle sreće, o smrću rastavljenim dragim, o nesretnim supružnicima te o sukobima u porodici. Posebno privlači pažnju pjesma *Trešnja u Ljubinju*, kojom je zapamćen neki od zemljotresa koji se dogodio u ovim krajevima. Balada na pjesnički upečatljiv način pjeva o stradanju kćeri Durmiš-paše, čija je kula – uz kule Bakibegovića i “age Srdarage” u Ljubinju – oborena u potresu od kojeg je, prema pjesmi, također stradao i Dubrovnik.[13]

Desetak godina nakon Vinka Palunka na stolačkom području, u muslimanskoj sredini, bilježio je pjesme Vid Vuletić-Vukasović. Vukasović se posebno zalagao za sakupljanje pjesama u muslimanskoj gradskoj sredini, po njegovu mišljenju zapostavljenoj u dotadašnjem sabiranju, kao što navodi u tekstu *Šeherli-pjesmice u Bosni i Hercegovini,* objavljenom u dubrovačkom *Slovincu* 1883. godine: “Da, u hambarima nam je svakoga žita, od bijele šenice do glotine, pa eto se lagano rešeta i u mlin šalje, al’ najmanje je do sad priopćeno ljubavnijeh građanskijeh pjesama koje pjevaju muhamedanci po Bosni i Hercegovini, pa ih oponašaju i cigani, ako će i za pare!... Zeman je, da se ove pjesmice brže zbiraju, jer ginu dnevimice, a u njima piri zorplamičak ljubavi, kao što i u istočnijem pjesmicama...”[14] Među pjesmama zabilježenim 1879. godine u Stocu izdvaja se antologijska balada o porodičnom stradanju od haranja kuge, viđenom kroz udes ojađenog oca, kojoj je Vukasović dao naslov *Pomor serdareve porodice*.[15]

U zbirci narodnih pjesama i pripovijedaka Nikole Tordinra, objavljenoj u Vukovaru 1883. godine, nalazi se bošnjačka balada o zlosretnoj nevjesti koju odbojno dočekuju u mladoženjinu domu (“smrznuta nevjesta”) te ulomak balade o Morićima.[16] Iz popratnog slova sakupljačeva ne može se, međutim, jasno razbrati da li je balade o kojima je riječ sam zabilježio u Žepču ili ih je preuzeo, kao i neke druge pjesme, iz rukopisne zbirke Frana Miloševića, koji je pjesme sabirao u Kreševu.

U *Predgovoru* zbirci pjesama i pripovijedaka iz Bosne, koja je objavljena u Zagrebu 1886. godine, Kamilo Blagajić izričito navodi kako je “veliku većinu pjesama, a upravo sve pripoviedke od muhamedovaca čuo.”[17] Zahvaljujući podacima iz *Sadržaja* – “od koga sam što čuo i gdje je što” – saznaje se prvi put ime pjevača ili kazivača bošnjačke balade. To je Veli-beg Hasanpašić iz Travnika, od kojeg je Blagajić – za vrijeme svoga šestomjesečnog sakupljačkog bavljenja u Bosni – čuo i zapisao četiri balade: o pogibiji braće Morić, o majki zlotvorki koja žrtvuje sina za brata te o nesretnim dragim koje je bolest, odnosno smrt razdvojila.

Bilježeći pjesme zajedno sa njihovim napjevima, za vrijeme svoga četveromjesečnog boravka u Bosni i Hercegovini, godine 1893. Ludvík Kuba je zapisao i nekoliko bošnjačkih balada, a među njima se ističu pjesme o na smrt osuđenom Ibrahim-begu te o pogibiji Hifzi-bega Đumišića i braće Morić. Kubini zapisi su ujedno i prvi melografski zapisi bošnjačke balade.[18] U svom putopisu o boravku u Bosni i Hercegovini Kuba je također ostavio svjedočanstvo o prilikama u kojima se bošnjačka balada ostvarivala kao dio usmene tradicije. Opisujući mostarsku muslimansku sredinu u vrijeme ramazana, mjeseca posta, Kuba govori o noćnoj zabavi u porodičnom krugu, gdje su uz ostale pjesme izvođene i balade: “Ramazan svi uzimaju veoma ozbiljno, i to obje njegove strane: dnevnu ili posnu i noćnu ili gozbenu. U porodicama muškarci pjevaju uz tamburicu ili uz gusle, djevojke pjevaju ‘uz tepsiju’, tj. uz pratnju velike metalne tacne koja zveči, a koja inače služi kao posuda za jelo ili kao stolna daska. U tim dugim noćima ispredaju se dugačke pripovjedne pjesme, kao dame s beskrajnim šlepovima. Slušaju se stihovi koji slikaju kako pobunjenika Ibrahim-bega ‘svezana vode da ga objese’ ili kako je ‘izginula vojska pod Derventom’, kako su ‘poginula dva Albanovića’, iza kojih su samo od jednog ostale dvije udovice: mlađa Hata i starija Fata, pa se one u sjećanjima nadmeću koja je od njih bila milija Hasan-begu...”[19]

Iz vremena Kubina bavljenja u Bosni i Hercegovini potječe zbirka učitelja Ivana Zovke, u kojoj se nalazi dvadesetak bošnjačkih balada. To je znatna rukovijet, pogotovu kada se ima u vidu činjenica da je zbirka zasnovana uglavnom na lirskim pjesmama koje je Zovko – kao i Kuba – bilježio širom Bosne i Hercegovine od većeg broja lica, čija imena, s podacima odakle potječu, skupno navodi. Među bošnjačkim

[12] Palunkov predgovor zbirci pod naslovom *Opaske o zbirci pjesama što sam ih skupio 1. u Popovu u Ercegovini,* str. 2-3.

Palunkova rukopisna zbirka pod naslovom: *220 pjesama junačkih i* ženskih *iz Hercegovine (Popovo polje) i* Šipana *kod Dubrovnika,* čuva se u Etnološkom zavodu HAZU u Zagrebu.

[13] Više o bošnjačkim baladama u Palunkovoj zbirci vidi: M. Maglajlić, *Muslimanske balade u rukopisnoj zbirci Vinka Vice Palunka,* Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov, 2, Ljubljana 1983, 601-606.

[14] Vid Vuletić-Vukasović, Šeherli-pjesmice u Bosni *i Hercegovini,* “Slovinac”, 6/1883, 8, 123-125.

[15] Vukasović je pjesmu objavio uz članak Šeherli pjesme u Bosni *i Hercegovini*, “Bosanska vila”, 1/1886, 5, str. 79.

[16] Nikola Tordinac, *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne,* Drugo popravljena izdanje, Vukovar 1883, str. 18-19 i 44.

[17] Kamilo Blagajić, *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne,* Zagreb 1886, str. VII.

[18] Pjesme koje je zabilježio u Bosni i Hercegovini Kuba je objavio, zajedno s notnim zapisima njihovih napjeva, u “Glasniku” Zemaljskog muzeja u godištima 1906-1910. pod naslovom *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.*

[19] Ludvik Kuba, *Čtení o Bosně a Hercegovině.* Cesty a studie z roku 1893-1896, Praha 1937, str. 212-213. Citirano prema prijevodu Bogdana L. Dabića.

baladama koje je Zovko zabilježio nalazi se nekoliko antologijskih , a korpus balada s lokalnim obilježjima posebno obogaćuje pjesma o Vilića Lejliji, koja sama sebi presuđuje kada shvati da je njezin bogati rod neće dati za "fakirka" Alu Meunića, u kojeg se zagledala.[20]

U godinama nakon Kubina boravka u Mostaru nastale su na području Hercegovine dvije značajne zbirke pjesama, koje sadrže znatan broj bošnjačkih balada. Pjesnik i politički poslenik Osman Đikić zabilježio je, pretežno u Mostaru i Stocu, šezdeset pjesama, među kojima je većina balada, od kojih je zbog lokalnih obilježja osobito zanimljiva stolačka pjesma koja je zapamtila hajdučki prepad na Mehmed-agu Šehića.[21] I dok je Đikićeva zbirka ostala u rukopisu, zbirka drugog mostarskog sakupljača s početka stoljeća, Mehmeda Dželaluddina Kurta, štampana je u Mostaru 1902. godine, u vlastitoj nakladi sabirača. Među 88 pjesama, koje je Kurt zabilježio od svoje majke Nazife, rođene Selimhodžić, nalazi se dvadesetak balada, od kojih su neke vrlo skladno i postupno uobličene.[22]

Koncem proteklog stoljeća nastale su na području Bosne još tri zbirke pjesama koje baštine značajnu građu bošnjačke balade, a sve tri su ostale u rukopisu i samo su dijelom objavljene. Prvu od njih načinio je u Sarajevu Safvet-beg Bašagić. Njegova zbirka pod naslovom *Na rodno cvijeće ukitio S. R. Bašagić* sadrži 68 pjesama, od kojih se desetak mogu svrstati u balade.[23] Na području Sarajeva nastala je i zbirka *Muh. Ženske pjesme* Muhameda Fejzi-bega Kulinovića,[24] o čijem izrazitom smislu za etnografski rad svjedoči tekst *Muhamedanska ženidba u Bosni,* objavljen 1899. godine.[25] Među desetak vrlo vrijednih i razvijenih bošnjačkih balada posebno se ističe pjesma o pogibiji Morića, vrlo razuđena inačica antologijske vrijednosti, koja u mnogim pojedinostima baštini prastaru građu, a s obzirom na stupanj pjesničkog uobličenja stoji u samom vrhu zabilježenih pjesama o pogibiji sarajevskih janjičarskih prvaka. Treća od ovih zbirki, čiji je sastavljač Antun Hangi, pisac zapažene knjige o životu i običajima Bošnjaka, sadrži 76 pjesama, od kojih se tridesetak mogu smatrati baladama. Hangijeva zbirka *Narodne pjesme iz Bosne* nastala je u Banjoj Luci, gdje se njezin sastavljač našao kao učitelj, došavši iz Hrvatske da službuje u Bosni.[26] Hangi je pjesme bilježio od neimenovanih djevojaka ili žena, posredstvom svojih banjalučkih znanaca, što je vidljivo iz predgovora prvom izdanju njegove knjige o životu i običajima Bošnjaka: "...Osim njih mnogo su mi na ruku išli moji bivši učenici u trgovačkoj školi u Banjaluci, Muhamed Hodžić i Selim Alić, koji su tako sretni, da imaju rodice, koje znadu vrlo lijepih haremskih pjesama, koje sam samo po njima sakupiti mogao i koje ću, ako Bog da, što skorije u svijet izdati."[27]

U zbirkama koje su s početka stoljeća načinili Sava Miladinović u Sarajevu te Jovan P. Mutić u Kalinoviku nalazi se izvjestan broj bošnjačkih balada. Miladinović je pjesme za svoju zbirku bilježio isključivo u muslimanskoj sredini, što je istaknuto i u podnaslovu zbirke – *Ženske muhamedanske pjesme*[28] – o čemu sabirač i izravno govori u popratnom pismu kada je zbirku slao Srpskoj Kraljevskoj Akademiji 1900. godine: "Šaljem ovo 32 pjesme narodne ženske muhamedanske Akademiji. No budući je posao oko sakupljanja Muhamedanskih pjesama vrlo težak, jer se kod njih ženskinje krije, to se nadam da će mi Srpska Kraljevska Akademija spremiti pristojnu nagradu."[29]

Zbirka Jovana P. Mutića znatno je obimnija, ali sadrži – kao i Miladinovićeva – svega desetak bošnjačkih balada, od kojih se ističu tri s lokalnim obilježjima: o pogibiji braće Morić i Hifzi-bega Đumišića te posebno o pogibiji Omer-bega Čengića, zato što je zabilježena neposredno nakon događaja o kojem pjeva i zanimljiva je za praćenje toka nastanka pjesama o lokalnim zgodama.[30]

Ivan J. Marunović, koji je u Zadru 1906. godine objavio zbirku pjesama iz Bosne i Hercegovine – značajnu radi jedne od najcjelovitijih inačica balade o Morićima – izdvaja se od drugih sabirača svoga vremena po tome što je uz pjesme navodio imena pjevača ili kazivača i donosio bilješke koje su pjesmu objašnjavale.[31] Tako je uz baladu o pogibiji braće Morić priopćio ne samo ime i zanimanje pjevača nego je, također, potanko opisao i način izvođenja pjesme koju je sarajevski obućar Muharem Porča pjevao prateći se vrstom tambure zvanom *saz*. Marunović donosi jezgrovit i upečatljiv opis saza i sazlije: "Saz je tambura su 10--12 žica, koja je jako obljubljena kod

[20] Rukopisna zbirka Ivana Zovke u četiri sveska (pod zajedničkim naslovom *Dvjesta i pedeset hrvatskih narodnih ženskih pjesama*), čuva se u Etnološkom zavodu HAZU u Zagrebu.

[21] Rukopisna zbirka Osmana A. Đikića pod naslovom: *Hercegovački biser.* Srpske muslimanske narodne ženske pjesme iz Hercegovine, pohranjena je u Etnografskoj zbirci Arhiva SANU u Beogradu.

[22] Mehmed-Dželaluddin Kurt, *Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)*, Mostar 1902.

[23] Rukopisna zbirka Safvet-bega Bašagića, čuva se u Etnološkom zavodu HAZU u Zagrebu.

[24] Rukopisna zbirka Muhameda Fejzi-bega Kulinovića, čuva se u Etnološkom zavodu HAZU u Zagrebu.

[25] Vidi: Muhamed Fejzi-beg Kulinović, *Muhamedanska ženidba u Bosni*, "Zbornik za narodni život i običaje" JAZU, 1899, sv. III, 140-149; sv. IV str. 127-131.

[26] Rukopisna zbirka Antuna Hangija, čuva se u Etnološkom zavodu HAZU u Zagrebu.

[27] Antun Hangi, Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1906, str. 6.

[28] Rukopisna zbirka Save Miladinovića pod naslovom *Srpske narodne umotvorine* čuva se u Etnografskoj zbirci Arhiva SANU u Beogradu.

[29] Vidi popratno sakupljačevo pismo koje se nalazi uz zbirku.

[30] Rukopisna zbirka Jovana P. Mutića iz Kalinovika u dvije sveske pod naslovom *Narodne ženske pjesme iz Hercegovine* pohranjena je u Etnografskoj zbirci Arhiva SANU u Beogradu.

[31] Ivan J. Marunović, *Narodne pjesme*, Zadar 1906.

Bošnjaka. Vrlo je ugodno slušati kad vještak uz nju kuca, a interesantno je gledati kako na njoj nesmotrenom hitrinom prebire žice terzijanom ili perom u desnoj ruci, dok prsti lijeve ruke lete sad tamo, sad amo, po gornjem dijelu tambure, koje donji dio u krilu tamburdžije leži."[32] Njegov opis izvođenja zabilježene inačice balade o pogibiji sarajevskih janjičarskih prvaka dragocjen je za upotpunjavanje predstave o načinu ostvarivanja balade kao dijela usmene tradicije u muslimanskoj sredini s početka ovog stoljeća.

Znatnu građu bošnjačkih balada sadrži časopis *Bosanska vila* (1886––1914), koji je u većem broju godišta, često iz broja u broj, objavljivao pjesme ili pripovijetke koje su bilježili i slali redakciji časopisa saradnici-sakupljači iz raznih dijelova Bosne i Hercegovine. Među sakupljačima koji su zabilježili i na stranicama *Bosanske vile* objavili šezdesetak bošnjačkih balada, ističu se imena N. B. Popadića, Mustafe Mujagića, St. R. Delića, Ali Rize Dautovića, Omer-bega Sulejmanpašića i Fehima Hadži Baščauševića.

Zamašnu građu bošnjačkih balada sadrži također časopis *Behar,* koji je počeo izlaziti na prijelomu stoljeća (1900) i u toku desetgodišnjeg izlaženja u njemu je objavljena obimna građa iz područja usmene književnosti. Na stranicama ovog periodičnog glasila otisnuti su brojni primjeri antologijskih balada, također i s lokalnim obilježjima sarajevske, banjalučke, mostarske i drugih sredina. Među saradnicima-sakupljačima našla su se imena mnogih mladih ljudi koji će se kasnije potvrditi bilo kao pisci, bilo kao kulturni i politički djelatnici.[33]

U toku izlaženja za vrijeme austrougarske vladavine časopis *Gajret* također je ustupao stranice saradnicima koji su sakupljali usmene tvorevine. Među tridesetak bošnjačkih balada, koje su se našle otisnute u rubrici "narodne umotvorine", stekao se izvjestan broj pjesama koje su preuzete iz časopisa *Behar.* Ipak, nekoliko antologijskih balada nalazi se u dijelu korpusa koji je prvi put štampan na stranicama *Gajreta,* i to sa temom majke-zlotvorke, čovjeka oženjenog vilom, nesretne udaje za hajduka, umirućeg junaka u gori, spriječenog rodoskvrnuća, zlosretne nevjeste i momka pogođenog djevojačkom kletvom.

Od časopisa koji su izlazili u austrougarskom razdoblju, s obzirom na građu bošnjačke balade, pažnju zavređuje još i mostarski *Biser.* U tri godišta objavljena je desetak balada, od kojih je čak polovica antologijske vrijednosti, s temom nesretnih dragih, tragično puštene ljube, ojađenog oca koji umire za svojom morijom pomorenom djecom, zavidne maćehe koja izaziva zlu krv, te tankoćutnog i preduzimljivog djevera koji spašava snahu "nerotkinju".

Među brojnim sakupljačima koji su u austrougarskom razdoblju bilježili pjesme, objavljujući ih u ondašnjim časopisima, posebno se ističu Halid Kreševljaković i Fehim Hadži Baščaušević. Iza obojice su ostale rukopisne zbirke u kojima se nalazi znatan broj balada.[34]

Sakupljački rad koji je rezultirao značajnom građom za bošnjačku baladu nastavljen je i u razdoblju između dva svjetska rata. Znatan broj bošnjačkih intelektualaca onoga vremena započinjao je svoj javni rad bilježenjem i objavljivanjem narodnih pjesama, o čemu – uz brojne objavljene pjesme – svjedoči i nekoliko rukopisnih zbirki koje su sačuvane.[35] Najveći dio ove građe objavljen je u časopisu *Novi behar* i *Gajret* te u različitim kalendarima.

U poslijeratnom razdoblju započinje sustavnije bilježenje usmenih tvorevina na području Bosne i Hercegovine, a ovaj posao najprije su obavljali saradnici bivšeg Instituta za proučavanje folklora, a zatim istraživači u Etnološkom odjeljenju Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Rezultat njihovog višegodišnjeg terenskog istraživanja jeste zamašna građa pohranjena u Folklornom arhivu Zemaljskog muzeja. Među nekoliko hiljada zapisa, koji čine ovaj fond, nalazi se znatan broj bošnjačkih balada.

Među pojedincima koji *su* u poslijeratnom razdoblju bilježili bošnjačke pjesme ističu se imena Alije Bejtića i Vlade Miloševića. U rukopisnoj zbirci Alije Bejtića nalazi se dvadesetak bošnjačkih balada koje su zapisane mahom u Sarajevu.[36] Vlado Milošević je tokom višegodišnjeg terenskog rada na području Bosanske krajine sakupio veći broj različitih pjesama, zajedno sa njihovim napjevima, a najveći dio ove građe objavljen je u četiri knjige pod zajedničkim naslovom *Bosanske narodne pjesme*.[37] Među Miloševićevim zapisima nalazi se izvjestan broj bošnjačkih balada.

Literatura o bošnjačkoj baladi započinje već davne 1774. godine, Fortisovim tumačenjem sadržaja *Hasanaginice* za talijanskog čitaoca *(Argomento*), uz prijevod koji je donio u poglavlju o običajima Morlaka njegove knjige o Dalmaciji. Od tada pa do danas literatura o ovoj pjesmi – od kratkih zapisa do zasebnih knjiga – narasla je na više hiljada stranica, pri čemu valja primijetiti da su o ovoj baladi nerijetko pisali najistaknutiji književnici i učenjaci svoga doba širom

[32] Isto, str. 15.

[33] To su sljedeći saradnici "Behara": Ibrahim Dautović, Mehmed Spaho, Hasan Rebac, Halid Šaran, Hamdija Mulić (pseudonim Ata Nerćes), Hasan Alibašić, Fehim Hadžibaščaušević, Mustafa Kurtagić, I. Slinić, S. S. Kotorlija, Mustafa Mehmedbašić, Salih Joldić, Alija Aliefendić, Smail Divanefendić, Halid Kreševljaković, Mehmed Čamdžić i Fejzullah Čavkić.

[34] Obje zbirke nalaze se u privatnom vlasništvu. Kreševljakovićeva zbirka nalazi se kod Muhameda Kreševljakovića u Sarajevu, a Hadžibaščauševićeva kod porodice Voljevica u Sarajevu, kod sakupljačeve kćerke.

[35] Takve su, naprimjer, zbirke M. Kamarića, H. Dobardžića, S. Selmanovića – pohranjene u rukopisnoj ostavštini Hamida Dizdara u Narodnoj biblioteci u Tešnju.

[36] Rukopisna zbirka Alije Bejtića nalazi se kod njegove kćerke Radže Bejtić-Kulenović.

[37] Vidi: Vlado Milošević: *Bosanske narodne pjesme*, I-IV Banja Luka 1954-1964.

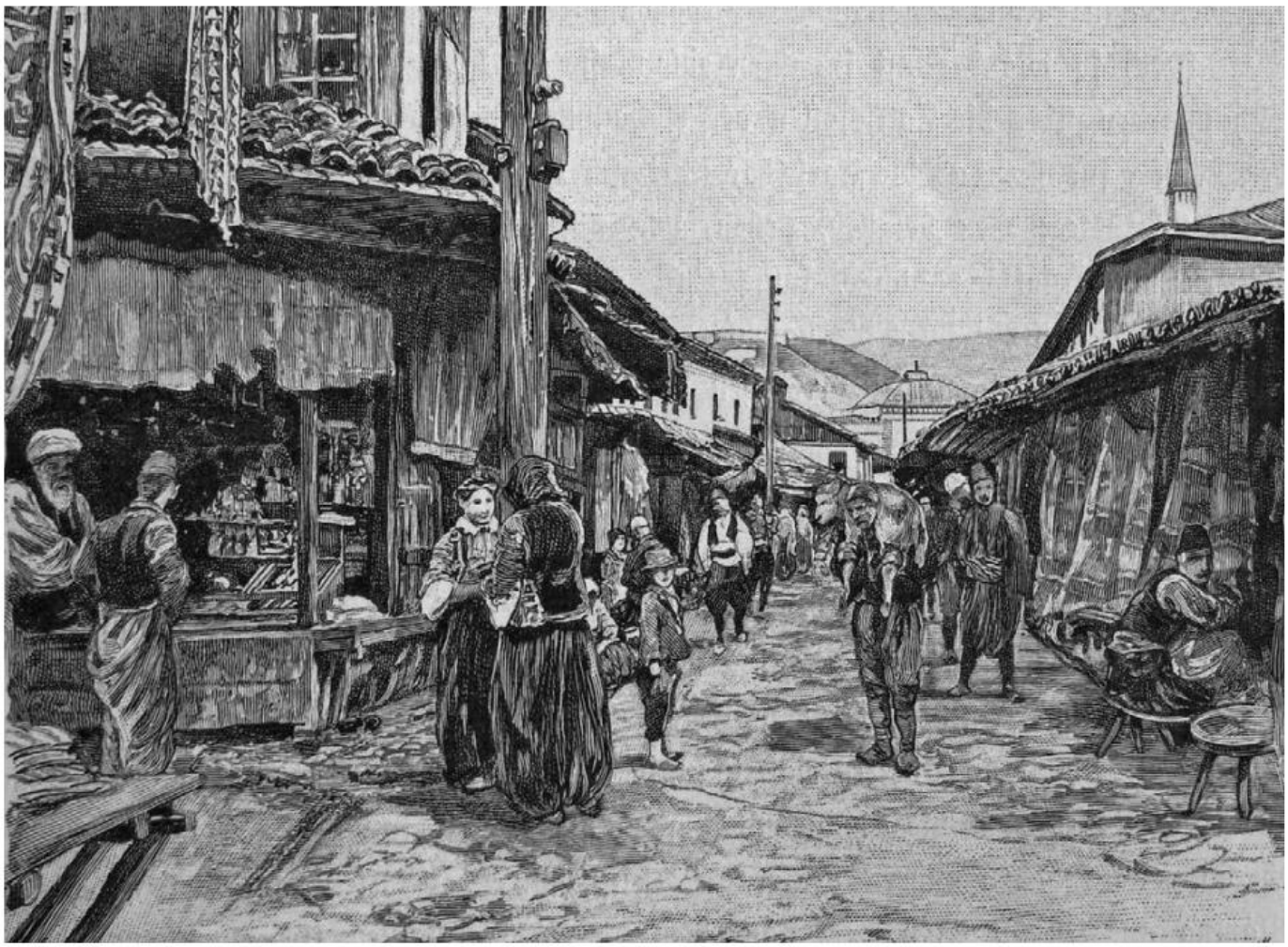

Evrope.[38] Osim o pojedinim pjesmama, o bošnjačkoj baladi kao *pjesničkoj vrsti* napisane su i objavljene opsežne rasprave, pa i zasebne knjige, kao što su *Muslimanske narodne balade iz Bosne i Hercegovine*[39] i *Muslimanska usmena balada*.[40] Također, osim o *Hasanaginici*, objavljene su opsežne rasprave i zasebne knjige i o drugim pojedinačnim pjesmama, odnosno tematskim jedinicama, kao što je slučaj s baladom o Morićima, o kojoj je napisano nekoliko stotina stranica iz pera istaknutih slavista: Vita Morpurga, Hatidže Krnjević, Wolfganga Eschkera, te Đenane Buturović, koja je ovoj temi posvetila čitavu knjigu.[41]

U literaturi o bošnjačkoj baladi javljalo se i ranije, a u najnovije doba ponovno je iskrslo – pitanje termina. U skladu s ustaljenom praksom od početka ovog stoljeća, Bošnjaci su svoju književnost, pa i pojedine književne vrste u njezinu okviru, kao što je balada, označavali *muslimanskim*. No, bez obzira na ovako označavanje bošnjačke balade, koje je posljedica historijskih uvjeta u kojima je bošnjački narod krajem proteklog stoljeća, napustivši svoje historijsko ime pred navalom nacionalističke propagande, potražio utočište u vjerskom imenu (musliman) kao etničkom – ono na južnoslavenskom prostoru nije zapravo izazvalo zabunu. Naime, nema Bošnjaka koji s obzirom na vjersku pripadnost nisu muslimani pa zato nema ni *muslimanske* balade na bosanskom jeziku koja istovremeno nije i *bošnjačka*. Drugim riječima, od pripadnika srodnog slavenskog jezika bošnjačka balada se odvaja svojom muslimanskom obojenošću, a od pripadnika iste vjere, a druge narodnosti, odvaja se jasnom branom jezičnog uobličenja (bosanski prema albanskom i turskom jeziku).

[38] Najpotpunija bibliografija radova o *Hasanaginici* nalazi se u zborniku koji je priredio Alija Isaković: *Hasanaginica 1774--1974*, Sarajevo 1975.

[39] Vidi rukopis disertacije pod spomenutim naslovom, koju je odbranila Hatidža Krnjević, pohranjene u Univerzitetskoj biblioteci "Svetozar Marković" u Beogradu. Neznatno prerađena, disertacija je objavljena kao uvodna studija u knjizi: *Usmene balade Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1973.

[40] Vidi: M. Maglajlić, *Muslimanska usmena balada,* Sarajevo 1985.

[41] Vidi: Vito Morpurgo, *Braća Ibro i Pašo Morić u narodnom doživljaju bosanske balade,* Radio Sarajevo – Treći program, 5/1976, 14, 459-479 (s talijanskog: dr. Muhamed Nezirović); H. Krnjević, *Braća Morići – istorija i poezija*, u knjizi: *Poezija Sarajeva*, priredio Husein Tahmiščić, Sarajevo 1968, 249-263; Wolfgang Eschker, *Einige Anmerkungen zu der bosnischen Ballade "Braća Morići"*, Die Welt der Slaven, 18/1973, 91-100; Đenana Buturović, *Morići. Od stvarnosti do usmene predaje*, Sarajevo 1983.

Mustaj-beg Lički – od krajišničkog junaka do epskog zapovjednika

U toku oblikovanja epskog lika Mustaj-bega Ličkog, oko čijeg prvenstva u četovanjima opisanim u krajišničkoj epici nema nedoumice, pjesnicima-pjevačima na krajini među istaknutijim junacima u XVII stoljeću bila su pred očima dvojica četovođa čiji su vojnički podvizi i ratnička slava bili izvanredni: Mustafaga Hurakalović, "kapetan udvinski i lički" i "bihaćki kapetan" Mustaj-beg Hasumović (Kasumović) – i oni su epskim pjesnicima-pjevačima na krajini dali na raspolaganje ne samo oblik imena nego i uzbudljive dionice svojih ratničkih poduhvata ili stradalničkih trpljenja, reklo bi se kao poručenih za epsku pjesmu. Krajišnički epski zapovjednik Mustaj-beg Lički u pjesmi je najčešće povezan sa Udbinom, iz koje polazi na vojne pohode ili iz koje kreću njegovi izaslanici: slavni bajraktari iz okruženja ili odvažni dobrovoljci, junaci-lutalice, koji se javljaju na obnarodovani poziv da izvrše teški zadatak, za koji biva obećana nagrada. U svim pohodima Beg jaše na svome konju Golubu, njegovu izvanrednu pratnju čini sedam bajraktara, od kojih se poimenično izdvajaju trojica: Vrsić-bajraktar, Đulić-bajraktar i Desni bajraktar. Od Mustaj-begovih najbližih, koji čine njegovo porodično okruženje – uz ljubu Mustaj-begovicu – pojavljuju se njegov sin Bećir (Bećo), njegova kći Begemina (Begija), njegov brat Mehmed-beg i njegov daidža, stari Kumalić, a od posluge, njegov sluga Husein (Huso-kahvedžija). Mustaj-begovo društvo u krajišničkim pothvatima čine braća Hrnjice, Mujo i Halil, te Tale Ličanin ili Budalina Tale, bez čijeg učešća ne prolazi ni jedan značajniji događaj ni na krajini, ni na pohodima. Mustaj-beg Lički neprikosnoveni je krajišnički prvak u mlađem sloju bošnjačke epike u kojem su odjeknula zbivanja koja su se odigrala u razdoblju nakon što se bosansko krajište u XVI i XVII stoljeću pomjerilo prema sjeverozapadu.

Krajišnička zbilja pjesnika

Oblik imena vrhovnog zapovjednika krajišničkog epskog četovanja, Mustaj-bega Ličkog, priziva vrijeme kada su područje Like i Udbine kao krajišničkog uporišta bili u osmanskim rukama i nastanjeni bošnjačkim stanovništvom. Mogući historijski predak epskog Mustaj-bega Ličkog potjecao je – prema predaji koju bilježi Kosta Hörmann – iz porodice Lipovača, koja će se, nakon pomjeranja bošnjačkog stanovništva koje su izazvali osmanski porazi u Bečkom ratu, naseliti u blizini Bihaća:

> *Kako se pripovijeda među Bošnjacima Lički Mustajbeg rodio se u Lici otprilike u početku XVII vijeka. Kad mu je bilo blizu 20 godina, predao mu je Fazli-paša, bivši tada u Kninu, privremenu upravu u Lici, podijelivši mu čast alajbega. /.../ Mustaj-bega Ličkog porijekla, naime Lipovača, i sada ima više kuća kod Bišća u džematu Ripču. Pradjedovi ovih Lipovača naseliše se onamo iz Like, kad je Lika pod Austriju pala.*[1]

Međutim, zahvaljujući sačuvanim pisanim svjedočanstvima, u historijskoj zbilji ličkog i zapadnobosanskog krajišta u XVII stoljeću – podrobnije od sažete Hörmannove predaje o Lipovači o kojem kao o pretku epskog Mustaj-bega pripovijedaju Bošnjaci – nalazimo podatke o dva upečatljiva živa uzora krajišničkim pjesnicima-pjevačima za neupitnog prvaka krajišničkog epskog četovanja, Mustaj-bega Ličkog.. Uobičajeno je da se u literaturi o bošnjačkoj epici ili o krajišničkim pismima Mustaj-beg Lički dovodi u vezu sa historijskim Mustafagom Hurakalovićem, "kapetanom udvinskim i ličkim", čije je pismo uskočkom harambaši Petru Smiljaniću – napisano i otposlano nešto prije 1648. – često navođeno kao potvrda viteškog epskog uvažavanja junaštva na krajini kao poprištu različitih ratničkih dešavanja ili kao zgusnuti presjek raspoloženja i osjećanja iskazanih u prepisci između vojnih zapovjednika na dvjema stranama granice među carstvima:

> *Od nas gospodina Mustafage, kapetana udvinskoga i ličkoga, harambaši Petru Smiljaniću poklon i vele drago i lubeznivo*

[1] Vidi: Kosta Hörman, *Crtice iz života Ličkog Mustaj-bega, porijeklom od porodice Lipovače*, dodatak *K pjesnama XXI do XXX*, navedeno prema izdanju: *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*. Sabrao Kosta Hörmann 1888-1889, I-II, Priredila i predgovor napisala Đenana Buturović, "Preporod", Sarajevo 1996. str. 781-782. (Dalje u bilješkama: Hörmann.)

pozdravlene kako bratu i priatelu našemu. Čudimo se V. m. da nam nigdir list nedoćo od Vas budući s našim ocem priatel. Toliko li mlite da mi nismo ništa posli oca vri/d/ni. Molim V. m., ako ne bude koe uprave ča smo Vam bili pisali da opravite pri gospodinu ćeneralu. Molimo V. m., ako ča vidite da ne bude mira, dajt/e/ nam na glas po priatelsku skrovito, molimo V. m. I pozdravlaše Vas naša mati i molaše Vas za jednou tursku robinicu, a ča bude pravo, hoćemo Vam uslati. Molimo V. m. pozdra/vi/te nam od naše strane sina Vašega harambašu Iliju. Čuli smo da je junak na toj krajini. Bog znade da nam je drago, jere je naš. I eto mu uslasmo jedno pero sokolovo, zač je za nj: hoće ga nositi prid junaci. I molimo ga za jednu signu karabinu, ča znate da tribuje. Vira moja, hoćemo mu je pošteno ispraviti. I Bog vas veseli. I molimo Vas harambaše Ilije da nam ušalete jednu bocu rakije, ča ćemo se napiti. I da ste veseli! Amin.[2]

U svojoj studiji o kapetanijama u Bosni i Hercegovini osvrt na ovog krajišničkog zapovjednika Kreševljaković započinje nakon navođenja čitavog pisma, ustanovljavajući da je ovaj kapetan "udvinski i lički" zapravo "identičan s pjesmom proslavljenim Mustaj-begom Ličkim", da se po djedu Mustaj-begu "zvao" Mustajbegović, a da mu je prezime ("porodično ime") bilo Hurakalović, da je bio (vjerovatno mlađi) brat Mehmed-bega ili Muhamed-bega, ličkog sandžakbega iz 1648. godine, da je bio zet ličkog alajbega Jusuf-bega Filipovića, a da je sam postao lički sandžakbeg 1653. godine te da je bio savremenik bihaćkog kapetana Mustaj-bega Hasumovića (Kasumovića). U sažetom osvrtu na krajišničko kretanje Mustaj-bega Hurakalovića – naslanjajući se na R. Lopašića i L. Jelića – Kreševljaković kaže: "...I kao kapetan i kao sandžakbeg često je vojevao sa svojim Udbinjanima i Ličanima. Bio je u boju pod Kninom 1648. godine. Kod Križanića Turnja 1656. razbio je vojsku Mustaj-begovu Juraj Frankapan Tržački. U kreševu je Mustaj-beg bio ranjen i zarobljen, i nakon kratkog vremena je umro kao zarobljenik."[3] Na istom mjestu Kreševljaković donosi još jedan navod iz Lopašićeva djela, držeći da se upravo na Mustafagu "udvinskoga i ličkoga", po njegovom mišljenju Hurakalovića, potpisnika navođenog krajišničkog pisma, odnose sljedeći redovi:

Dok je Mustaj-beg u Lici živio, nije bez njega bilo većeg boja, niti zamašnijega četovanja, a bogme niti svatovanja. Zlo je prošao, tko se bez njega ili njegova znanja s kršćani i najmanje pokresao i u boj upustio. Često puta dolazi on u pomoć, kao da je s neba pao. Njegova se riječ čula i poštovala kao riječ Korana. Sve mu se pokoravalo, ali on je, što je bilo vriedno, nagradjivao, a kaznio zlo, bivši uzor pravedna i hrabra tirana.[4]

U donošenju životopisa bihaćkog kapetana Mustaj-bega Hasumovića (Kasumovića) Kreševljaković također crpi podatke iz knjige *Bihać i bihaćka krajina* R. Lopašića, za kojeg primjećuje da "identificira ovog Mustajbega s njegovim imenjakom koji je bio lički sandžakbeg i sjedio na Udbini, po čemu je prozvan Lika ili Lički Mustaj-beg naših narodnih pjesama". U jezgrovitom prikazu dijela krajišničkog vojevanja bihaćkog kapetana Mustaj-bega Hasumovića (Kasumovića) Kreševljaković kaže: "Na 5. rujna 1656. bio je naš kapetan Mustaj-beg poražen kod Križanić Tornja i tom prilikom pao je u sužanjstvo. Zarobio ga je knez Juraj Frankapan i predao hrvatskom generalu grofu Herbardu Auerspergu, od koga je kasnije otkupljen za veliku sumu dukata."

Pišući o sandžakbegu Mustaj-begu u knjizi o bihaćkoj krajini, Lopašić je – po Kreševljakovićevom mišljenju – prepleo životne krivulje (Mustafage) Hurakalovića, "kapetana udvinskoga i ličkoga", o čijem historijskom identitetu svjedoči navođeno krajišničko pismo harambaši Petru Smiljaniću – i (Mustaj-bega) Hasumovića (Kasumovića), bihaćkog kapetana kojeg je u boju kod Križanić-Turnja 5. 9. 1656. zarobio knez Juraj Frankapan Tržački, a iz sužanjstva izbavio četiri godine kasnije turski putopisac u ulozi carskog povjerenika, Evlija Čelebi. O dešavanjima vezanim za bihaćku krajinu, o surovoj krajišničkoj zbilji, u kojoj su se na obje strane nemirne i pomjerljive granice u tim decenijama XVII stoljeća jednako "krvavi žvakali zalogaji", kako je to na kraju epske pjesme svojim slušaocima upečatljivo saopćio nepoznati pjesnik-pjevač, Lopašić zgusnuto piše u svojoj knjizi:

Idrisa sandžaka zamienio je g. 1642. čuveni i pjesmom toli opjevani Mustaj-beg. Narodno predanje vazda ga spominje kao bega ličkoga, koji je sa svojimi ličkimi i krajiškimi junaci bio za mnogo godina strah i trepet kraljevskoj i duždevoj (mletačkoj) hrvatskoj zemlji. Ne ima sumnje, da je bio Mustaj-beg, kako pjesma kaže, po porijetlu Ličanin od roda Lipovače, i da je imao ženu Marulu, kćer Alaj-bega Ličkoga. Po svoj prilici imao je Mustaj-beg svoje obiteljske dvorove na Udbini, ali on nije bio sandžakom ličkim, koji je redovito u Kninu ili u Vrani stolovao, već je mnogo godina zapoviedao krajini Bihaćkoj. Kao lički sandžak spominje se u doba, dok je Mustaj-beg upravljao Bihaćkom krajinom, ponajprije g. 1638. i g. 1647. Alaj beg, tast Mustaj-begov, a kasnije g. 1652. Saragpar-beg. Obiteljsko je ime Mustaj-begu bilo Hasumović, kako to izvješćuje

[2] Navedeno prema knjizi: *Krajišnička pisma*. Odabrao i priredio Muhamed Nezirović, "Preporod", Sarajevo 2004, str. 245-246.

[3] Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini* (dalje u bilješkama: *Kapetanije*), Sarajevo 1954, str. 102-103.

[4] Isto, str. 122.

general Vuk Frankopan, izvrstan poznavalac Bosne i Hrvatske. Mustaj-bega Hasumovića, kao što i ostale savremene poglavite krajiške Turke lično je Frankopan poznavao, sastajući se kadšto s njimi i imavši i g. 1642. dogovore sa sandžaci od Like i od Bišća.

Čim je Mustaj-beg primio vlast sandžaka u Bišću, nastao je na Krajini još bučniji zveket bojnoga oružja. Spremali se Turci, da osvoje poglavitu hrvatsku tvrdju Karlovac, pa bilo to makar jurišem. Radi toga već je bio doveo Kliski sandžak iz gornjih i primorskih strana g. 1637. 8.000 vojske pod Bihać, ali čuvši Turci, kako se Vuk Frankopan spremio na doček, okane se jalova posla. G. 1639. napadoše krajiški Turci grad Tounj i utvrdjenu staru crkvu u Oštarijah. Osobito su pak g. 1641. bili goropadni krajišnici Bihaćki. Toga ljeta šest puta izpadnuše na pljačkanje u kršćansku Hrvatsku, porobivši i popalivši sav priedjel medju Mriežnicom, Dobrom i Kupom. Mjeseca srpnja g. 1642. navali Mustaj-beg glavom sa 120 Bihaćkih konjanika opet na Oštarije. Na sreću stajao je na blizu Ogulinski podkapetan Martin Mogorić, čuvajuć težake, što su žito želi; trideset Turaka posieče a još ih više pohvata. U isti čas bijahu Bišćani izpanuli i u Modruše, ali i tamo budu suzbijeni, te je uhvaćen kalauz (uhoda) Vršić, kojega na kolac natakoše. Siromah Mogorić, od prastarog hrvatskog koljena ličkih Mogorića, pogibe g. 1643. u boju kod Perjasice. Na 17. siečnja g. 1645. prodre velika turska vojska do Karlovca, porobi i popali selo Smoljake na Dobri, zarobiv tamošnje žitelje. Turska je vojska prošla mimo Karlovca, a bila je tako jaka, da je Karlovčani niesu smjeli napasti. U svih ovih zgoda zapoviedao je ponajviše glavom Mustaj-beg.

Ali i Mustaj-begu došao je crni petak. Na 5. rujna g. 1656. porazi njegovu vojsku kod Križanić turnja knez Juraj Frankopan, mladji brat Gašparov, i uhvati Mustaj-bega živa sa više drugih begova i aga. Bega je dobio tadanji hrvatski general grof Herbard Auresperg, od kojega se izkupi za više tisuća zlatnih dukata. Taj odkup morala je raja pod silu platiti. Mustajbega je napokon zatekla nemila sudbina. Sraziv se na 3. siečnja god. 1676. s četom Turanjskoga kapetana, glasovitoga viteza Krištofa Delišimunovića, bude mu četa razbijena, a Mustaj-beg zabasa nesretno među kršćanske vojnike, pa mu Otočanin Mikulica Orišković odrubi glavu.

/.../ Konje i oružje Mustaj-begovo pokloniše vojnici tadanjemu Karlovačkomu generalu grofu Josipu Herbersteinu. Narodna pjesma zove Oriškovića Jovanom Uzavcem, koji je dobio za svoje junačtvo od kralja (cesara) sedam kesa, te sagradio na Uzavju kule. Mustaj-beg, veli pjesma, poginuo je na planini Komandi.[5]

Kreševljaković je, dakle, čini se utemeljeno ukazao na činjenicu da je Lopašić, pripisao bihaćkom sandžakbegu Mustaj-begu – činjenice iz života dviju različitih ličnosti, savremenika za koje ne saznajemo ko je bio stariji: kapetana "udvinskoga i ličkoga" Mustafage (Hurakalovića) i bihaćkog kapetana Mustaj-bega (Hasumovića ili Kasumovića) ili kako on doslovno kaže da "identificira ovog Mustaj-bega s njegovim imenjakom koji je bio lički sandžakbeg i sjedio na Udbini, po čemu je prozvan Lika ili Lički Mustaj-beg naših narodnih pjesama". Da Kreševljaković ovdje uistinu misli na dvojicu krajišničkih prvaka uvjerava nas njegova rečenica koja slijedi u nastavku i glasi: "Obojica su savremenici." Miješanje dvije različite ravni – ravni historijske zbilje i ravni "nove zbilje" izmaštane pjesničke tvorevine – koje je došlo do izražaja na kraju rečenice koja se odnosi na ličkog sandžakbega koji je "sjedio na Udbini" ("po čemu je prozvan Lika ili Lički Mustaj-beg naših narodnih pjesama"), pojačava se u Kreševljakovićevim rečenicama koje slijede: "Lički Mustaj-beg zvao se po djedu Mustaj-begu Mustajbegović..."[6] Drugim riječima, ukazujući razložno na činjenicu da je Lopašić poistovjetio dvojicu krajišničkih kapetana iz susjednih kapetanija koji su bili imenjaci i savremenici, načinio je novu nedosljednost, tj. pomiješao je – pišući o kapetanu "udvinskom i ličkom" – historijskog Mustafagu (Hurakalovića) i epskog Mustaj-bega Ličkog. Kada se tome doda još da iz Kreševljakovićevih jezgrovitih opaski proističe zaključak da je i kapetanu "udvinskom i ličkom" – oko koga su svi nakon Kreševljakovića saglasni da se prezivao Hurakalović – i bihaćkom kapetanu – za kojeg su nakon Lopašića svi saglasni da se prezivao Hasumović (ili Kasumović) – osvanuo "crni petak" (Lopašićev izraz) u isti dan, na istom mjestu i u boju sa istim protivnikom, tj. 5. 9. 1656. godine, u Križanić-Turnju, u borbi s četama Juraja Frankopana Tržačkog, koji ih je obojicu zarobio, s tim što je prvi (kapetan "udvinski i lički") u sužanjstvu i umro, a drugog (bihaćkog kapetana) će nakon četverogodišnjeg tamnovanja iz sužanjstva izbaviti Evlija Čelebi – nije začuđujuće da su ove zapletene okolnosti i nedosljednosti u literaturi koje se ogledaju u miješanje svijeta zbilje i svijeta pjesme dovele do toga da je kasnije "proizveden" i sasvim novi, "historijski" Mustaj-beg, pa se u natuknici o oba izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* uz prezime Čaušević nalaze sljedeće rečenice:

/Čaušević/ Mustaj-beg, kapetan udbinski (1641-53), sandžakbeg lički (1653-56), opjevan u narodnim pjesmama kao Mustajbeg Lički. Na položaj kapetana udbinskog došao negdje poslije 1641 i na njemu ostao sve do 1653, kada je imenovan sandžakbegom Ličkog sandžaka. Kao kapetan i sandžakbeg

[5] Radoslav Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina. Mjestopisne i poviestne crtice*, Zagreb 1890, str. 102-105.

[6] H. Kreševljaković, *Kapetanije*, str. 102.

stolovao je na Udbini i često vojevao po Krajini. Učestvujući 1656 u boju kod Križanić Turnja bio je ranjen i zarobljen od Jurja Frankopana Tržačkog. Poslije kratkog vremena umro u ropstvu.[7]

Obrađivač ove natuknice ostavio bi nas pred nedoumicom u nagađanju kako je moguće da je riječ o nekoj novoj historijskoj identifikaciji kapetana "udvinskog i ličkog", živog, krajišničkog uzora za epskog Mustaj-bega Ličkog, da se u literaturi izričito ne upućuje na Kreševljakovićevu knjigu o kapetanijama, i to na stranice na kojima se govori o obojici kapetana, i o onom "udvinskom i ličkom", i o onom bihaćkom! Ipak, ova leksikografska zavrzlama, koja je proistekla iz nepažljivog čitanja odgovarajućih dijelova iz knjiga Lopašića i Kreševljakovića, čija su razmatranja već imala neke zbrkane i zamućene dionice, izbjegnuta je u *Općoj enciklopediji* istog izdavača (koji je objavio osam knjiga prvog i šest knjiga drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*), gdje se u natuknici – ovog puta o epskom Mustaj-begu Ličkom – mogu pročitati sljedeće rečenice: "Mustajbeg Lički, pravim imenom Mustajbeg Hasumović ili Kasumović, tur. vojskovođa rodom iz Like; u. 1676. Poginuo u okršaju s četom turanjskog kapetana Delišimunovića. M. je junak muslimanskih nar. pjesama."[8] Vidljivo je, dakle, da se epski Mustaj-beg Lički dovodi ovdje u vezu samo s jednim krajišničkim prvakom Mustaj-begom Hasumovićem, iako je u literaturi bila češća pojava da ga se povezuje – na tragu često navođenog pisma uskočkom harambaši Petru Smiljaniću – s Mustafagom Hurakalovićem. Drugim riječima kazano, u dva leksikografska priručnika od istog izdavača nalazimo različite poglede na historijskog pretka epskog Mustaj-bega Ličkog: u starijem, gdje je nosilac natuknice Mustaj-beg Čaušević, prepoznajemo životnu krivulju Mustafage Hurakalovića, čije je prezime obrađivač ovog pojma iz nepoznatih razloga prepoznao kao Čaušević; u mlađem, gdje je nosilac natuknice epski junak, donesen je sažeti životopis Mustaj-bega Hasumovića.

Postoje, dakle, u krajišničkoj zbilji XVII stoljeća dvojica historijski utvrđenih krajišničkih prvaka koji su bili živi uzori epskim hroničarima iz onog isturenog dijela bosanskog krajišta koje je decenijama bilo poprište brojnih okršaja vezanih za taj dio granice između osmanskog i austrijskog carstva. Mustafaga Hurakalović i Mustaj-beg Hasumović (ili Kasumović) dvojica su najpoznatijih živućih junaka iz tog razdoblja, čiji su vojnički podvizi i ratnička slava morali privući pažnju usmenih pjesnika-pjevača u toku oblikovanja epskog lika Mustajbega Ličkog, oko čijeg prvenstva u četovanjima opisanim u krajišničkoj epici nema nedoumice. Međutim, za neprikosnovenu epsku slavu Mustaj-bega Ličkog od posebnog su značaja nesumnjivo bile izvanredne pojedinosti u vezi s oslobađanjem iz sužanjstva bihaćkog kapetana (Mustaj-bega Hasumovića) u zimu 1660. godine. Oko tog otkupljivanja iz ropstva posebno se bio zauzeo slavni turski putopisac Evlija Čelebi, ostavivši o tome dragocjeno pisano svjedočanstvo u dionici putopisnih zapisa o svom kretanju u ovom dijelu Balkana. Ostalo je dosada nerazjašnjeno, a za upoznavanje ne bi bilo nezanimljivo znati kako je bihaćki kapetan – kojem Čelebi, kao što primjećuje Kreševljaković, "za čudo" ne bilježi ime – konačno dospio u tamnicu bana Nikole Zrinskog, nakon pogubnog poraza bosanskih krajišnika kod Križanić Turnja, dana 6. septembra 1656. godine, jer Lopašić navodi da je ovog dragocjenog sužnja "dobio tadanji hrvatski general grof Herbard Auersperg". Međutim, važno je da su poznate brojne pojedinosti iz toka složenog izbavljenja iz sužanjstva, koje je uspješno doveo do kraja E. Čelebi, koje su bez ikakve dvojbe izvanredno dobrodošle onim svjedocima ovih dešavanja koji su mogli biti posrednici da nešto od onoga šta se događalo u složenom postupku oko ovog izbavljenja iz sužanjstva dođe do ondašnjih epskih hroničara, tj. onih pojedinaca koji su ove događaje na krajini opisivali pjesmom.

Ahmed Melek-paša, tadašnji bosanski beglerbeg, povjerio je provođenje otkupa bihaćkog kapetana iskusnom i umješnom Evliji Čelebiju, koji se u svrhu uspješnog izvođenja ovog posla zaputio u Đakovo i smjestio se u konake osmanskog namjesnika Ibrahim-paše Memibegovića. Odatle je zatražio da mu se iz Bihaća pošalju velika dobra koja su činila otkup za vrijednog sužnja u ličnosti bihaćkog kapetana, a što danas zvuči sasvim epski: "dvanaest sremskih kola blaga", te kao pratnju – koja treba osigurati ovaj basnoslovno vrijedni karavan – "stotinu dobro naoružanih po izbor junaka između hrabrih ratnika bihaćkog kapetana".[9] U traženom smjeru zaputila se iz Bihaća povorka s dvanaest zaprežnih kola carskog blaga za otkup te, također epski zaokruženih četrdeset kola jela i pića, koje su, uz osiguranje vojnika odabranih iz redova saboraca bihaćkog kapetana, predvodili kapetanov zastupnik i krupski kapetan, Ibrahim-beg Badnjević. Na graničnom području varaždinskog generalata i dijela Slavonije pod osmanskom vlašću, udaljenom oko tri sahata hoda od Voćina, susreli su se sa E. Čelebijem, kojem je – po domaćinskoj službenoj dužnosti – pravio društvo spomenuti Ibrahim-paša Memibegović. Našavši se na označenom mjestu, objedinjeno raznoliko društvo – koje su činili povorka kola s blagom za otkup, osiguravajuća vojnička pratnja i dostojanstvenici u osmanskoj službi, uključujući službenog carskog

[7] *Enciklopedija Jugoslavije*, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb 1956, sv. 2. str. 546. Natuknice o Mustaj-begu Čauševiću napisao je orijentalist Hazim Šabanović.

[8] *Opća enciklopedija* Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb 1979, sv. 5, str. 634-635.

[9] Evlija Čelebi, *Putopis*. Odlomci o jugoslovenskim zemljama. Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, "Veselin Masleša", Sarajevo 1967, str. 244.

putopisca Čelebija u posebnoj posredničkoj ulozi – vratilo se na noćenje u Viroviticu, a sutradan se zaputilo u "vilajet Zrinski". Tokom kretanja ove šarolike povorke Čelebi je ukazivao ljudima iz svoje pratnje na neophodnost pažljivog ponašanja, s obzirom na veliku važnost putovanja vezanog za otkup bihaćkog kapetana: "Mi smo ovamo došli s tolikim blagom da izbavimo onog hrabrog junaka."[10]

Nakon što su posrednici u poslu otkupa bihaćkog kapetana prispjeli na odredište, u palaču Zrinskog u Čakovecu, započela je složena procedura otkupa. Zatim je službeni tumač iz Čelebijeve pratnje pročitao Zrinskom carsko pismo, a ovaj je upitao za otkupe prema prethodno priposlanom popisu. Na Čelebijev znak ljudi iz pratnje otišli su po sadržaj skupocjene robe iz dvanaest srijemskih kola i, uz provjeru traženih količina, izložili je pred Zrinskog. Ban je zatim upitao za četrdeset konja, koji su također traženi u popisu blaga koje je činilo otkup za bihaćkog kapetana. Čelebi je na to odgovorio da je umjesto traženih konja donio pet ćurkova od samurovine. Iskusni Čelebi pribojavao se mogućnosti da se Zrinski predomisli te da odbije provesti razmjenu dobara i sužnja, ali je na njegovu radost ban dao znak svojim ljudima da dovedu bihaćkog kapetana.

Odmah poslije toga dovedoše kapetana u dvoranu. On je s mukom došao, jer nije mogao da tegli dvanaest oka gvožđa na nogama. Ja siromah, odmah skočih te se izgrlih i izljubih s kapetanom. I kapetanova pratnja poljubi svoga kapetana, pa se povuče natrag. Ja siromah na to rekoh:

– Moj bane, neka mu skinu okove s nogu.

Ban na to odgovori:

– Ako se zakune majkom Marijom da neće više našu zemlju paliti, robiti i pustošiti, onda ga neću više ovako držati u ropstvu. Inače ću ga ubiti i isjeći na komade.

Ja siromah na to rekoh:

– Takvo je stanje na krajini. I vi udarate na njihovu zemlju pa i oni na vaše gradove. Tako je običaj na svijetu.[11]

Nakon ovog razgovora Čelebija i bana Nikole Zrinskog, kapetan je bio oslobođen okova. Na Čelebijevo zauzimanje ban Zrinski je čak poklonio kapetanu odijelo, ćurak od samurovine, konja pod sedlom koje je bilo ukrašeno srmom, a kao uspomenu – i teška gvožđa u kojima je bio okovan.

Time je razmjena bila završena i kapetan je otišao sa svojom pratnjom, a Čelebi je ostao kod Zrinskog. Međutim, razgovor koji je u nastavku vođen između Čelebija i Zrinskog i dalje se ticao bihaćkog kapetana. Banove riječi o njegovom bivšem sužnju kazuju o ratničkoj slavi ovog krajišnika, o ugledu koji je uživao – kako među svojima, tako i na protivničkoj strani – te o ulasku ovog junaka na velika vrata i u usmenu predaju, i u epsku pjesmu. Već Čelebijevo prenošenje banovih riječi koje se odnose na bihaćkog kapetana značajno trpi od epskog pretjerivanja:

– Da ga Bog blagoslovi, kapetan je hrabar čovjek i junak. U našem herceštvu napajali su mu zdravice i spominjali ga u sedam pjesama. Boga mi, svojom je krivicom pao u naše ruke. Ali dok je on zarobljen palo je 8.030 naših ljudi. Od njih je poginulo četrdeset Turaka, a sedamdeset zarobljeno. Dok su njega zarobili, on je svojom rukom na konju posjekao pet mojih vrijednih kapetana, a sam se svojim teškim tijelom strovalio s konja i pao. Kada je do njega stiglo tri hiljade mojih vojnika, on je kao tatar potukao još nekoliko hiljada mojih ljudi. Najzad su ga svezali, pa sam ga, eto, toliko godina držao u ropstvu. Hvala Bogu, sada se izbavio iz naših ruku i otišao /ali će/ da na Drugom svijetu odgovara za ljude koje je pobio.[12]

Kao predstavnik bosanskog paše, Čelebi se pobrinuo i za svečani ispraćaj bihaćkog kapetana. Na Čelebijev nagovor, Zrinski šalje za kapetanom svoje hitro izaslanstvo, s poklonom za svoga bivšeg sužnja u vidu čelenke od sokolova krila i s najljepšim željama za sretno putovanje u domovinu. Čelebi također opisuje zanimljivi susret bihaćkog kapetana i Ahmeda Melek-paše, kojem je slavni turski putopisac bio svjedokom u Banjaluci. Čelebi se u pašinim konacima našao podstaknut nastojanjem da izrazi svoje uvažavanje carskom namjesniku u Bosni, a od njega je trebao primiti i zapovijed za povratak u Istanbul.

Za oblikovanje epskog lika Mustajbega Ličkog pažnje vrijedne su također dionice Čelebijeva putopisa koje slijede, a u kojima je bihaćki kapetan i dalje u središtu pažnje i koji je prema ovom svjedočenju bio "uviđavan i mudar čovjek koji će s carem besjediti", a to potvrđuju i riječi pašina obraćanja bivšem utamničeniku: "Kapetane, mi smo te na zapovijed njegovog veličanstva oslobodili za osamdeset hiljada groša. Tebe zovu na Portu radi savjetovanja o državnim i narodnim poslovima..."[13]

U Stambol su Čelebi i bihaćki kapetan prispjeli odvojeno, jer je potonjem – s obzirom na četverogodišnje tamnovanje u zindanima bana Nikole Zrinskog – trebalo mnogo više vremena za putovanje do carske prijestolnice. Prije nego što je bihaćki kapetan stigao u Carigrad, Čelebi je posjetio velikog vezira Mehmed-pašu Ćuprilića, a nakon kapetanova dolaska obojicu je primio sultan. Za uobličavanje predstave o jednom od živućih junaka koji su epskim pjevačima-pjesnicima predstavljali upečatljive uzore u građenju epskog lika Mustaj-bega Ličkog, važno je uočiti visoki stepen ratničke slave ovog krajišnika, za čije je oslobađanje iz ropstva pokazivao zanimanje veliki vezir Mehmed-paša Ćuprilić. Čelebi ipak nije zadržao

[10] Isto, str. 246.
[11] Isto, str. 247.
[12] Isto, str. 251.
[13] Isto, str. 251-252.

svoju pažnju na opisu kapetanova boravka u Carigradu do te mjere da bi donio iscrpniji osvrt na razgovor koji je na Porti vođen, ali je prenesen sadržaj završne izjave pridošlice, iz koje se vidi da je oslobođeni krajišnički zapovjednik – iza kojeg, kako je primijećeno, vjerovatno stoji historijski Mustaj-beg Hasumović – predlagao padišahu vojni pohod na Erdelj, što samo po sebi uvjerljivo svjedoči o ugledu koji su bošnjački krajišnički prvaci uživali kod svoga vrhovnog zapovjednika, kod samoga sultana. Prema Čelebijevim navodima, sultan je u skladu s epskim idealom darivanja istaknutog junaka poklonio oslobođenom krajišničkom zapovjedniku tri stotine dukata i svečanu odoru.

U osvjetljavanju načina na koji su bezbrojni usmeni pjesnici uobličavali svoje omiljene junake, sknadajući pjesme o njihovim junačkim podvizima ili stradalničkim trpljenjima, značajan doprinos dala je Đenana Buturović, poredeći Čelebijev prikaz događaja u vezi s oslobađanjem iz ropstva dragocjenog sužnja u liku bihaćkog kapetana s pjesničkim viđenjem u jednoj pjesmi iz *Erlangenskog rukopisa*, a što je na jezgrovit način obuhvaćeno u završnom odlomku rasprave pod naslovom *Sultansko-vezirska pjesma kao bosanskomuslimanski fenomen u evoluciji balkanske epike*:

> *Sličnosti između bihaćkog kapetana iz pjesme Erlangenskog rukopisa i bihaćkog kapetana koga pominje Evlija Čelebi, na koje smo ukazali, pokazuje koliki može biti doprinos određene historijske ličnosti u formiranju jednog slojevitog epskog lika. Pomenuta pojava, kontaminacija više stvarnih ličnosti u epskoj realizaciji istaknutog lika, ide u red temeljnih procesa usmenog stvaralaštva. Svi pokušaji praćenja ove pojave doprinose sagledavanju bitnih zakonitosti u razvoju narodne epike.*[14]

U završnom osvrtu na mogući tok oblikovanja epskog profila Mustaj-bega Ličkog treba još jednom podvući da su od nesagledivog značaja bile životne krivulje dvojice historijski utvrđenih krajišničkih zapovjednika iz sredine XVII stoljeća – Mustafage Hurakalovića i Mustaj-bega Hasumovića (Kasumovića) – koji su epskim pjesnicima-pjevačima na krajini dali na raspolaganje ne samo oblik imena nego i uzbudljive dionice svojih ratničkih poduhvata ili stradalničkih trpljenja, reklo bi se kao poručenih za epsku pjesmu.

Zbilja krajišničke pjesme

Krajišnički epski zapovjednik Mustaj-beg Lički u pjesmi je najčešće povezan s Udbinom, iz koje polazi na vojne pohode ili iz koje kreću njegovi izaslanici: slavni bajraktari iz okruženja ili odvažni dobrovoljci, junaci-lutalice koji se javljaju na obnarodovani poziv da se izvrši teški zadatak, za koji biva obećana nagrada. U svim pohodima Beg jaše na svome konju Golubu, njegovu izvanrednu pratnju čini sedam bajraktara, od kojih se poimenično izdvajaju trojica: Vrsić-bajraktar, Đulić-bajraktar i Desni bajraktar. Od Mustaj-begovih najbližih, koji čine njegovo porodično okruženje – uz ljubu Mustajbegovicu – pojavljuju se sin Bećir (Bećo), kći Begemina (Begija), brat Mehmedbeg, daidža, stari Kumalić, a od posluge, sluga Husein (Huso-kahvedžija). Upečatljivu sliku vojničko-ratničkog rasporeda Mustaj-begove posade iz stolujuće Udbine – na krajišničkom pohodu, postrojene naspram vojske Otočkoga bana, kod vode Gaščice – čuva pjesma *Đulić bajraktar Mustaj-begov u Senju*:

> *A Mustaj-beg ustavi Goluba,*
> *on ustavi udbinjske ajane,*
> *a ajani ustaviše vojsku,*
> *pa stadoše jedan kod drugoga,*
> *bajraktari jedan uz drugoga,*
> *a sve braća jedan kraj drugoga.*
> *Najpre stade sedam Memičića,*
> *do njih stade sedam Kozličića,*
> *do njih stade sedam Kurtagića,*
> *do njih stade sedam Vraničića,*
> *do njih stade osam Kumalića.*[15]

Iz raznih krajeva Bosne, ali i šire, Mustaj-begu se na ratničkim pohodima pridružuju istaknuti prvaci, junaci na glasu iz Bihaća, Kladuše, Novog, Hlivna, Duvna, Glamoča, ali i iz Knina, Gračaca, Gospića... Osim najbližih iz prve postave: Muje, Halila i Tale, tj. Muje Hrnjice, Mujina brata Halila ili Gojenog Halila te Tale Ličanina ili Budaline Tale – tu su, u različitim prilikama: Tanković Osman, Orlanović Mujo, Kopčić Ahmed, Kumalić Alaga, Kumalić Nuhan, Velagić Selim, Ćejvanović Meho, Bunićanin Mujo, Jelečković Mujo, Kopčić Ahmed, Bosnić Mehmed-aga, Grdanović Mujo (Grdan Mustafaga), Vrhovac Alaga, Pločanin Alaga, Zenković Alaga, Cifra Hasan-aga, Ajanović Ahmo, Ranković Ibro, Nalanović Huso, Vlahinić Alija... pa čak i historijski utvrđeni, bez ikakve promjene u obliku imena, Hasan-paša Tiro.

Vrhovno zapovjedništvo Mustaj-bega Ličkog u krajišničkoj epskoj zbilji potvrđuju i stihovi u kojima ovaj junak iskazuje brigu za vlašku raju, o čemu u historijskoj krajišničkoj svakodnevnici svjedoče krajišnička pisma, u kojima se feudalni gospodari često zauzimaju za svoje podložnike kada se ovi nađu u nevolji. U tom smislu se za ljudstvo koje predvodi Stipan Maljković zauzima

[14] Đenana Buturović, *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Institut za književnost / "Svjetlost", Sarajevo 1992, str. 392.

Na Čelebijevo svjedočenje o bihaćkom kapetanu, a u vezi s postupkom oblikovanja lika Mustaj-bega Ličkog, Đ. Buturović se na jezgrovit način osvrnula i u prilogu *Tragom proučavanja muslimanske epike Matije Murka*, u istoj knjizi (u poglavlju II – *Pravci proučavanja bosanskomuslimanske epike*, str. 145): "...Ova Čelebijina zapamćenja nikako ne govore o beznačajnoj osobi, nego o važnoj i zanimljivoj ličnosti, koja je nesumnjivo dala značajan biljeg epskom liku Mustaj-bega Ličkog. Postupak identifikacije povijesnih ličnosti u epskim likovima je veoma složen i delikatan i valja ga obavljati studiozno, savjesno istražujući predanje, pjesmu, dokument i povijest."

[15] Hörmann, II, str. 494.

Mustaj-beg Lički u pjesmi Marjanovićevog pjevača Mehmeda Kolaka Kolakovića pod naslovom *Lički Mustaj-beg brani Udbinu*:

Begu opet suze udariše,
a povika dvi paše careve:
"Čujete li, dvi paše careve,
ko zametnu kavgu u planini?
Ovo je naša raja ispod kraja,
i prid njima Maljković Stipane.
Dočeko je bana u planini,
on je s njime kavge zametnuo.
Leže naša raja u planini,
poginut će Maljković Stipane,
od' mi krilo od široke Like!"[16]

Omiljena tema pjesama u kojima je Mustaj-beg Lički glavni junak ili pjesama čiji naslov upućuje na zaključak da bi on trebao biti glavni nosilac radnje – jeste izbavljenje iz sužanjstva. Najčešće je sužanj kojeg treba izbaviti iz ropstva upravo Mustaj-beg Lički. Samo u jednoj pjesmi iz Hörmannove zbirke – *Mustaj-beg Lički izbavlja svog brata*, uz koju stoji podatak da je iz Sarajeva – u sužanjstvu se nalazi Mustaj-begov brat Mehmed-beg, za kojim Lički šalje kod šibenskog bana zaredom svojih svih sedam bajraktara, koji listom zaglave u istoj tamnici, a sviju ih oslobađa odvažni junak-lutalica Velagić Selim.[17] Od tri Hörmannove pjesme sa zasužnjenim Mustaj-begom Ličkim epski najrazvijenija je ona koja je objavljena pod naslovom *Lički Mustaj-beg i Orlanović Mujo*, čiji je obim 1.650 stihova.[18] Pjesma – koja je zahvalan primjer za razmatranje načina na koji ovaj Hörmannov "pjevač priča" oblikuje epsku radnju – započinje prigovaranjem majke Kopčiću Ahmedu iz "bijelog Duvna" zato što ni nakon sedam godina nije oslobodio zasužnjenog, koji bi to sigurno učinio u obrnutim prilikama. Sin odgovara pravdanjem da to nije ni bilo lahko učiniti jer su Ličkog Nijemci "preprodali": "mimo trides't i četiri grada, / i četr'est i dvije palanke, / do Aršana grada bijeloga". U ovoj dionici pjesme sadržan je odjek dešavanja vezanih za otkupe iz sužanjstva na krajini, poput onog koji za bihaćkog kapetana, tj. Mustaj-bega Hasumovića, obavlja putopisac Evlija Čelebi:

Car za bega u Stambolu znade,
i on ga je htio izbaviti,
za njeg' davo tri bijela grada,
a Dubicu i s njom Kostajnicu,
i Semendru na tihu Dunavu,
al' ban na to ni da gleda neće,
već mu išće Bosnu kalovitu.

Nezavidan položaj Ličkog navodi na pregnuće Begiju, Kopčićevu seku, koja traži i dobija od brata "miraz babovinu" (hiljadu dukata i roba Dilavera), a zatim polazi u potragu za junakom koji će za spomenuto blago – i nju kao nevjestu pride – krenuti u oslobađanje Ličkog iz sužanjstva. (Za rječnik *Hasanaginice* važni su stihovi 126-128: "Putujući, konake čineći, / *oblazeći* kule i junake, / siđe Bega do Budima b'jela.") Saznaju za Orlanović Muju, čija je kula u "Đuli plemenitoj" (izvanredan opis Mujine kule, stihovi 206-219), koji je tako naočit junak da Bega za trenutak pokazuje slabost u premišljanju da žrtvuje sužnja. U susretu Dilavera s Mujom junak se zanima za ljepotu "Bege plemenite" (čiji se slikovit opis donosi), koja mu se nakon ljubavnog nadgovaranja otkrije, a on se pomami i ugrize je pod grlo i šalje je bratu u Duvno, uz obećanje da će ju uzeti kad završi posao u vezi s oslobađanjem Ličkog iz sužanjstva. Mustaj-begova Bega daruje Muju vezenim jaglukom, a on se preoblači u duhovničko odijelo i kreće ka Aršanu bijelom (stihovi koji objašnjavaju nejasnoću za savremenog čitaoca u varijanti balade o Morićima iz Petranovićeve zbirke: "Dobar đogo *na kolače* skače, / što god sretne, sve đogo preskače..." – stihovi 455-456) – i odsjeda u Novome hanu. Opazi ga banova Ana plemenita kada junak igra konja i kaže to ocu. Ban se zainteresira te ode pogledati Muju i oni se susretnu. Mujo se predstavlja banu kao duhovnik koji je protjeran iz zemlje Talije, nakon što je otkupio Orlanovićeva đogu za hiljadu dukata; nudi se da služi u bana, što ovaj prihvata, pogotovu kad sazna o njegovoj učenosti ("Mnogo knjiga jesam proučio, / sedam znadem zboriti jezika."). Anica preuzima Muju, ali prepoznaje da on nije nikakav duhovnik, nego presvučeni "turčin iz Krajine", koji je došao oslobađati Ličkog. Mujo se brani, ali bez uspjeha. Anica – kojoj su "omiljeli turci" – traži da joj se obznani, jer će ga u protivnom "povidjeti babu". Nemajući kud, Mujo se otkriva Anici, a ona mu objašnjava po čemu ga je poznala: po "jahi" različitoj od njihovih kapetana, po nespominjanju "latinskih svetaca", po tome što je pio manje vina od njihovih duhovnika te zato što je spontano posezao za jelom "golom rukom". Kad sazna da je riječ o Orlanoviću, Anica poleti junaku, ali on je odbija primiti u željeni zagrljaj dok ne vidi šta je zasužnjenim Ličkim; ispostavlja se da mu je Anica triput silazila u zindan i snosila "piva i jediva", a on da joj falio Muju i da ju je obećao njemu pokloniti ("Jer da nema ljepšeg Krajišnika, / a u boju boljega junaka, / a od tebe, Orlanović Mujo!"). Anica smišlja kako da dođe do ključa od zindana (iz bešike malog Nikolice), odlazi s Mujom u tamnicu i susreću se tamo sa Ličkim, kojem se Mujo obraća kao prvaku Krajine, ali i kao sebi bliskom: "Lički beže, sve Krajine glavo, / zar ne možeš da poznadeš pobra, / svoga pobra Orlanović-Muja?" Ugovaraju uvjete bijega iz tamnice, pri čemu "pitoma Anica" rado pristaje da bude u društvu s Mustaj-begovom Begom, kojoj se Mujo već obećao, a jamac je bio Lički. Kad izađu iz zindana, Anica ga opet mami, ali Mujo i dalje odoljeva, želeći najprije vidjeti kako će se izvući iz Latinluka. Anica ukrade bracu Nikolu, a Mujo ode i odsiječe banu glavu i ponese je krišom sa sobom. Zatim bježi

[16] *Junačke pjesme (muhamedovske)*. Uredio dr Luka Marjanović, knjiga četvrta, Zagreb 1899, str. 216-217. Navedeno prema knjizi Đ. Buturović *Bosanskomuslimanska usmena epika*.

[17] Hörmann, I, str. 490-525.

[18] Isto, str. 369-417.

"poljem zelenijem", a banica otkriva užas u ložnici i pokreće potjeru za bjeguncima (upečatljiva slika pokretanja snaga u "zemlji kaurskoj", stihovi 1162-1174). U bijegu pred potjerom Mujo ulazi u "goru Višnjicu", u kojoj je Brehulj harambaša, koji mu priječi prolazak i poziva ga na biljegu. Mujo odvažno staje na biljegu ("prsa dade pram din-dušmaninu"), ali pijani Brehulj prebacuje Muju, koji iskoristi svoju priliku i smrtno pogodi "gorskog harambašu" (izvanredan opis gorskog dvoboja). Sretno prolaze sasređenu "vlašku vatru" ("Na njega se oganj prolomio...") i stižu na Danište pod Orlove st'jene, "na sumeđi carskoj i ćesarskoj, / u kojoj je Cifra Hasan-aga / sa svojijeh hiljadu pandura, / što čuvaju među i planinu". Mujo se susreće sa Cifrom Hasan-agom i traži od njega podršku u suzbijanju potjere koja ga slijedi, a ovaj prihvata zadatak i otpošilje haber budimskom veziru da mu je potrebna pomoć; vezir prima haber i šalje vojsku u pomoć. Na putu ka Budimu Orlan susreće turske prvake koji kreću ka Daništu: dva Kurtagića, dva Velagića, dva Kumalića, dva imama koji salijevaju ploske te jednog ihtijara ("To bijaše Kumaliću stari, / baš daidža Ličkog Mustaj-bega."), koji izriče lijepu pohvalu junaštvu Orlanovom (stihovi 1449-1456). U sukobu krajišnika s kaurima pogube ih čitavu hiljadu, a pet stotina zarobe. U turaka je puno manje žrtava: "Od turaka malo poginulo: / sedam aga, osam bajraktara, / i pet stotin' mladijeh nefera, među njima stari Kumaliću." Muji stiže knjiga od "banice punice", u kojoj mu daje u amanet kćer i traži za blago svoga sinčića natrag; Mujo zauzvrat potražuje Ličkog, a banica se sa sužnjem pogađa, koji zahtijeva tri tovara blaga, osim svoje slobode ("tri tovara žutijeh dukata, / jedan meni, a dva zetu tvome..."). Razmjena bude provedena u dobrom raspoloženju, uz pažljivo saobraćanje i darivanje, a Mujo sprema svatove po Mustaj-begovu Begiju u Duvno. Poturči Anicu, koja postaje Meleć-hana, vjenča i nju i Begiju, koje su se kao inoče dobro slagale i slazile te je Mujo s njima "porod izrodio" ("dvije cure i četiri sina"), a pjesma završava poznatim pjevačevim stihovima o krajini kao "krvavoj haljini".

Preostale dvije pjesme iz Hörmannove zbirke u kojima se pjeva o zasužnjenju Mustaj-bega Ličkog značajno su kraće: prva dvostruko, a druga četverostruko. U prvoj, iz Nevesinja – kojoj je Hörmann dao naslov *Ropstvo Mustaj-bega i Vrsić bajraktar*[19] – Mustaj-bega će osloboditi jedan od njegovih bajraktara, Vrsić bajraktar, a u drugoj, iz Cazina – koju je Hörmann objavio pod naslovom *Mustaj-beg Lički u ropstvu kod zadarskog bana*[20] – isti podvig će izvesti neznanac, "momak-jabandžija", junak-lutalica imenom Čelebić Hasan, "od Gračaca, grada bijeloga". U prvoj, dužoj pjesmi, Beg će dopasti sužanjstva u tamnici janočkoga bana, nakon što je poslao svoga Vrsić bajraktara da bude džebelija, tj. junak zamjenik na mejdanu za bega Atlagića iz Hlivna; u drugoj, kraćoj pjesmi – kako je to vidljivo već iz Hörmannova naslova – Beg je sužanj zadarskoga bana. Kraćoj pjesmi primjerena je skromnije razvijena epska radnja: služeći se na uobičajen način prerušavanjem, Čelebić Hasan saznaje da je Lički u zadarskoj tamnici, a od posestrime, krčmarice Pave, prima vijest da će Bega – kojeg je obilazila i čije junaštvo hvali – sutradan pogubiti. Kako to biva u krajišničkim pjesmama često, i ovdje su oni koji su odgovorni za sigurnost vrhovnog zapovjednika krajišničkog četovanja, tj. oni Begu bliski, već odavno u pokretu, nalaze se prerušeni u blizini zadarskoga bana i samo čekaju trenutak kada će biti zapodjenuta kavga, kako bi krenuli u oslobađanje Ličkog, što se i dogodi kada Čelebić Hasan potegne svoju gadaru, tj. sablju. U kraćoj pjesmi upečatljivošću slike izdvaja se upravo ovaj prizor, koji svojom pojavom začinjava Tale:

Kad čadoru blizu prikučio,
on ugleda bana zadarskoga,
kod njeg sjedi šibenički bane,
kod ovoga ledenički Janko.
Još on veće čudo ugledao,
kad vidio obje age carske,
oba bili sa Udbine ravne,
jedno bio Kozlić Huremaga,
a uz njega stari Ćejvan-aga,
na njima je popovsko od'jelo,
dva ih đaka dvore nejednaka,
jedno bio Tale Ličanine
i pobro mu mali Radovane.
Kod njih sjedi Lički Mustaj-beže,
drži jelov kolac preko krila.

Dužu pjesmu odlikuje razvijena epska radnja u kojoj je opisano razuđeno kretanje krajišnika. Neizbježni motiv prerušavanja i ovdje je prisutan pa uhodeći u "madžarskim haljinama" po "zemlji ćesarskoj" Vrsić saznaje gdje se Lički nalazi, a kada Beg poželi proslijediti knjigu svome bajraktaru o uvjetima otkupa koji za njegovo oslobođenje traže (konja Goluba, kćer Begu sa "ruhom svekolikim" u vidu trideset seisana, tj. svatovskih konja natovarenih, "a sve ruhom i srebrenim sudom"), janočki ban izričito zahtijeva da pismo bude upućeno vojnom starješini koji će po činu biti ravan Begu – (historijski utvrđenom) Hasan-paši Tiri. Krajišnički pjesnik-pjevač na uzoran način bira društvo Mustaj-begu Ličkom, čiji su historijski preci i sami obavljali poslove od vezirskog značaja: u ovoj pjesmi su to hlivanjski Atlagići, za koje historijski izvori svjedoče da su obavljali poslove carskih namjesnika u graničnoj pokrajini Bosni. Otkupi koje janočki ban traži za utamničenog Ličkog sasvim podsjećaju na one koje je Zrinski tražio, a Evlija Čelebi uručio za utamničenog bihaćkog kapetana ili one koje su za oslobađanje zarobljenog Jusuf-alajbega Filipovića tražili Morlaci iz šibenskog zaleđa u tom istom uzburkanom XVII stoljeću. Posve u skladu s iznesenim, u potresnim zbivanjima vezanim za opsjedanje i pad tvrđave Klis u mletačke ruke (1648), jedan od Atlagića obavlja dužnost zamjenika carskog

[19] Isto, str. 435-458.

[20] Isto, str. 459-473.

namjesnika, a u dramatičnom kolopletu događaja nudi se mletačkim vlastima da kao novi jamac u postupku primopredaje tvrđave zamijeni odbjeglog Jusuf-alajbega Filipovića iz utvrđenog Filipovića odžaka u Glamočkom polju.[21]

Visoki viteški moral zajednička je crta likova u obje pjesme i nije odlika samo Mustaj-begovih bajraktara: takvo ponašanje svojstveno je i onima koji se nalaze u njihovoj blizini pa će Vrsićeva majka (u dužoj pjesmi) pokazati spremnost da podnese i najveću žrtvu, što je vidljivo iz obraćanja sinu riječima da mu je bolje "muški poginutu" na ratničkom pohodu, nego se "ženski vratiti" na kućno ognjište pa da age uz piće, a djevojke uz "sitan vezak" razgovaraju o njemu kao o kukavici. Kod ispraćanja sina na drugu vojnu u pjesmi, Vrsićeva majka ide i korak dalje i uručuje mu "mrtvačke haljine" i "tahte javorove" za ukop, dajući mu na nedvojben i upečatljiv način do znanja da od njega očekuje jedino neustrašivi nastup u borbi koja predstoji.

Osvježenje u ovoj razvijenoj epskoj tvorevini predstavlja pojava Tale Ličanina, koji se u toku bitke pokazuje u tri navrata, svaki put u nešto drugačijoj ulozi: u prvom primjeru podstiče krajišnike na borbu, podsjećajući ih na rajske ljepotice, koje ih na Onom svijetu očekuju ako poginu kao junaci; u drugom na duhovit način odgovara Muji Hrnjici, koji ga uspaničen traži, misleći da je ovaj poginuo; u trećem primjeru Tale se pojavljuje u groteskoj ulozi, okrutno se odnosi prema janočkom banu i pogubi ga na kraju, narušavajući na taj način prevladavajući viteški ton pjesme.

Razradu krajišničkog pokreta primjerenog po svojim razmjerama zapovjedničkom ugledu Mustaj-bega Ličkog sadrži pjesma iz Hörmannove zbirke pod naslovom *Mustaj-beg Lički pod Udbinom*.[22] O prijetećem pokretu neprijateljske vojske, koja je pritisnula Kunar-planinu i ugrozila Udbinu, Ličkog obavještavaju pismom koje mu negdje "na Krajinu" donosi Halil Hrnjica po naređenju starijeg brata Muje. Radnje koje nakon Mustaj-begova naređenja slijede u svrhu okupljanja vojske upečatljive su s obzirom na vjerodostojan epski prikaz onoga što se na terenu, u krajišničkoj zbilji, dešavalo u decenijama u kojima su djelovali historijski preci epskog prvaka krajišničkog četovanja: pokreti u sadejstvu i uz uvid u zbivanja na širem prostoru, pri čemu je komunikacija na relaciji sultan, vezir na Bosni, sandžakbezi koji su zapovijedali vojničkim jedinicama, različitim s obzirom na brojnost i snagu – funkcionirala iznenađujuće brzo i djelotvorno. Priskakanje u pomoć brzim pokretima jedinica, taktički udari, važna uloga dobrovoljaca, pri čemu su se ponekad udruživali iskusni s onima koji su bili na samim počecima, ali željni priznanja i odgovarajuće nagrade – dakle, dio onoga što se na terenu odvijalo u brojnim dramatičnim varijacijama, našlo je u ovoj epskoj tvorevini odgovarajući pjesnički iskaz, nerijetko zavidne pjesničke zgusnutosti, kao što je naprimjer slika bojnog kreševa, tj. krajišničkog nastupa u borbi za nezamjenjivu Udbinu s dobro pripremljenim neprijateljem:

Dok je veće puška udarila,
a ordije dvije smiješane;
stoji cika gvožđa studenoga,
stoji piska posječenih glava,
stoji jeka mladih ranjenika.
Oni viče: "Podigni me, druže,
mogao bih rane preboljeti,
dobri će me konji pogaziti!"
Oni viče: "Pomoć' ti ne mogu,
jer je tamna pritisnula tama,
a od brza praha i olova,
i od pare konjske i junačke!"
Dženjak biva, dženjak zadobiva,
dženjak bio za osam sahata,
sve od goreg, pa sve na gorega,
a sve gine junak od junaka.

Jedna od rijetkih pjesama u kojima je Mustaj-beg Lički prikazan neposredno na bojnom polju jeste ona iz Nevesinja koja je u Hörmannovoj zbirci objavljena pod naslovom *Mustaj-beg ranjen*.[23] Sasvim primjereno zloslutnom predskazanju "strašnog sanka", koji uz pomoć ćitab-tabirname protumači hodža koji se bavi tumačenjem snova, Begu u borbi ginu oba sina, koji – iako mladi i neiskusni – nisu bili pošteđeni od borbe i čije dobrovoljno javljanje za okršaj otac s pohvalom očekuje: "Hej aferim, mladi sokolovi, / tako su vam i stari radili!"

Inače, već ovlašan uvid u građu sačuvane bošnjačke epike na jednoj te podroban uvid u deset pjesama iz Hörmannove zbirke, na drugoj strani, pokazuju da je u primjeru Mustaj-bega Ličkog riječ o liku vrhovnog epskog zapovjednika iza kojeg je završeno djelo: njegov neprikosnoveni krajišnički ugled nije upitan, on je prvak oko kojeg se okupljaju četovođe od značaja na krajini, u njegovoj londži se vode razgovori i pripremaju pohodi, u njegovu kulu na Udbinu vraćaju se nakon završenih bojeva, ali odatle će krenuti i svatovi po nevjestu za njegove odvažne bajraktare i tu će se vratiti da provedu pir koji će svojim sjajem odgovarati zaslugama sedmorice Begovih vojničkih pouzdanika, nad kojima vrhovni krajišnički zapovjednik bdije i u kreševu bojeva, i u predahu između odsudnih bitaka u radosnim životnim događanjima. Među prvacima bošnjačke epike, s obzirom na učestalost javljanja i značaj u opjevanim epskim poduhvatima, Mustaj-beg Lički zauzima važno mjesto, odmah uz Đerzelez Aliju, svjedočeći svojom pojavom važnu ulogu koju su Bošnjaci u dugom nizu desetljeća imali u širenju i čuvanju granica Osmanskog carstva. Mustaj-beg Lički najizrasliji je krajišnički prvak u mlađem sloju bošnjačke epike – u odnosu na pjesme u kojima je Đerzelez glavni lik – u kojem su odjeknula zbivanja koja su se odigrala u razdoblju nakon što se u XVI i XVII stoljeću bosansko krajište pomjerilo prema sjeverozapadu.

[21] Više o Jusuf-alajbegu Filipoviću vidi u prilogu: M. Maglajlić, *Glamočki Filipovići u narodnoj pjesmi*, *Znak Bosne*, 1/1995, 2, 22-23; 3, 22-23.

[22] Hörmann, I, str. 545-558.

[23] Isto, str. 559-565.

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak – djelo i vrijeme

I.

Sakupljač usmenih tvorevina, prevodilac s orijentalnih književnosti, publicist, kulturni i politički poslenik u austrougarskom razdoblju – Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak bio je za života s razlogom poznat i priznat u bosanskohercegovačkoj sredini, pa i šire, a nakon smrti dugo i neopravdano zaboravljen i zapostavljen, ako se izuzme studija Vladimira Ćorovića, objavljena nepunu deceniju nakon Ljubušakove smrti.[1] Ćorovićeva studija, ili "književna slika" kako ju je on nazvao, bila je, međutim, prethodnicom onim pristupima Ljubušakovom djelu koji su rezultirali ocjenama u kojima je ono potcjenjivano ili krivo tumačeno. Ćorović, a za njim i ostali koji su slijedili ovu liniju, zaključno s Todorom Kruševcem u novije doba[2] bili su u toj mjeri pritisnuti predstavom o Ljubušakovoj odanosti austrougarskim vlastima da nisu uspjeli na valjan način razlučiti djelo, sa svim onim što ono nosi ili neizvjesno znači kasnijim naraštajima, od života, o kojem se svakako na sigurniji način dade suditi. Ćorović, a uskoro za njim i Kočić,[3] porekli su Ljubušakovu djelu svaki književni karakter i značaj i ukupnu djelatnost sveli su na "bošnjakluk" i ponizno služenje režimu, a vrijeme im nije dalo za pravo. Od Ćorovićeve studije do svestranijeg pogleda na Ljubušakovo djelo proći će tako šest decenija, sve do pojave knjige Muhsina Rizvića *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u doba austrougarske vladavine*.[4]

Ustanovljavajući na samom početku studije kako je Ljubušak "malo poznat našoj široj publici", Ćorović obrazlaže ovaj zaborav slijedećim riječima, u kojima je sažeto iznesen njegov pogled na ukupnu Ljubušakovu pojavu: "Zaborav taj potpuno je razumljiv. Književni rad Kapetanovićev sastojao se, uglavnom, u radu drugoga reda: u prikupljanju narodnih umotvorina, u prevođenju s istočnih jezika i u izdavanju tuđih stvari. Ono, što je dao osim toga, stoji ispod toga; to su jedino slabi književni pokušaji i političke brošure. Prema tome njegov književni značaj i nije u književnosti."

Inače, Ljubušaku savremena kritika je sa zamjernom pažnjom popratila pojavu njegovih knjiga, prije svega zbirke *Narodno blago*, koja je primljena sa dobrodošlicom, kao jedna od prvih knjiga koje su Bošnjaci štampali latiničkim pismom, a o njoj su napisali ozbiljne osvrte i vrlo ugledni književni i kulturni poslenici onoga vremena, kao što su Janko Ibler, Franjo Kuhač, Vid Vuletić Vukasović i drugi.[5] Ljubušakova je ukupna djelatnost bila pažljivo praćena, i u Bosni i Hercegovini i izvan nje, usljed činjenice da je on u svoje vrijeme bio istaknuti kulturni i politički poslenik, a u javnosti se vrlo često pojavljivao kao višegodišnji gradonačelnik Sarajeva (i u osmanskom, i u austrougarskom razdoblju), počasni Vladin savjetnik i član

[1] Vladimir Ćorović, *Mehmed beg Kapetanović. Književna slika*, Sarajevo, 1911.

[2] Vidi odjeljak o listu Bošnjak u knjizi Todora Kruševca, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo, 1978, str. 236-261.

[3] Petar Kočić, *Bošnjakluk*, *Otadžbina*, 1/1911, br. 1.

[4] Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u doba austrougarske vladavine*, I-II, Sarajevo, 1973.

[5] Vidi: Janko Ibler, *Narodno blago*, Sakupio i izdao Mehmed-beg Kapetanović, *Narodne novine*, 53/1887, 163, 4-5, od 20. srpnja; Franjo Š. Kuhač, *Narodno blago*, *Vienac*, 19/1887, 33, 524-527; 34, 540-543; Vid Vuletić Vukasović, *Narodno blago. Sakupio i izdao Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak*, *Bosanska vila*, 3/1888, 113-14.

nekoliko različitih odbora i nekoliko izaslanstava koja su u raznim povodima išla caru Franji Josipu u Beč.[6]

II.

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak rodio se 19. decembra 1839. godine u Vitini kraj Ljubuškog, na plemićkom dobru svojih starenika, ljubuških muteselima i kapetana. Otac mu je bio Ali-beg Kapetanović, kajmekam ljubuškog kotara, a majka od znamenite i u pjesmi opjevane porodice Atlagića iz "biloga Hlivna". Iz porodičnog rodoslova koji je prema dokumentima i predaji izradio sam Ljubušak, u kojem se daje pregled muških potomaka ove porodice do blizu četiri stoljeća unatrag, vidi se da je Ljubušakov djed Sulejman-kapetan bio potomak u sedmom koljenu rodočelnika porodice Abdulah-age.[7] Mehmed-beg se rodio kao najstariji sin Ali-bega Kapetanovića, ljubuškog kajmekama (kotarskog načelnika). Oba Ljubušakova brata obavljala su kajmekamsku dužnost: stariji, Ibrahim-beg, bio je kajmekam u Stocu, a mlađi, Osman-beg obavljao je istu dužnost u Županjcu (današnje Duvno / Tomislavgrad).

Mekteb i ruždiju pohađao je Ljubušak tokom sedam godina u Mostaru, stekavši osnove iz orijentalnih jezika, a zatim je nastavio učenje u ljubuškoj medresi, gdje je pred uglednim učenjakom Mehmed ef. Krehićem usavršavao znanje iz turskog, arapskog i perzijskog jezika. U dvadeset i trećoj godini (1862) bio je imenovan besplatnim članom idare medžlisa (kotarskog vijeća) u Ljubuškom. U to vrijeme išao je sa vojskom pod komandom Huseinpaše Čerkesa na Grahovo, a zatim se, pod zapovjedništvom Derviš-paše Lovčalije, našao na crnogorskoj granici, gdje je učestvovao u borbama pet do šest mjeseci. Nakon povratka sa ove vojne, bio je odlikovan medaljom za "zasluge i lijepo vladanje". Ljubušak je zatim postao članom komisije za utvrđivanje granica koja se ustrojila u Mostaru kod sultanova povjerenika, mufetiša Dževdet-paše, a za zasluge na ovom poslu bio je od sultana odlikovan ordenom medžidije, nišanom trećeg razreda.

Godine 1864. bude Ljubušak izabran za kapudži-bašu (zvanje u visini čina majora), a slijedeće, 1865. godine, bude imenovan za kajmekama u Stocu, gdje se oženio iz kapetanske porodice Rizvanbegovića. Godine 1867. bio je premješten u ljubuški kotar, gdje mu se 1868. godine rodi sin Riza-beg, na njihovom porodičnom dobru u Vitini.

U želji da vidi svijeta, Ljubušak je 1869. godine načinio predah u službovanju i preduzeo dva veća putovanja, jedno na Zapad, a drugo na Istok. Zaputi se najprije preko Trsta u Veneciju, Padovu, Veronu pa preko Tirola, Insbruka i Salcburga u Beč; iz Beča u Budimpeštu, a odatle opet "zdravo svojoj kući". Do nekoliko mjeseci iza toga krenu Ljubušak preko Krfa u Aleksandriju, a odatle u Kairo; tu ostane nekoliko dana te okrenu preko Izmira u Carigrad; odatle pođe Crnim morem preko Varne i Ruščuka u Bukurešt i vrati se Dunavom i Savom preko Broda u Sarajevo i dalje u Hercegovinu.

Godine 1871. našao se Ljubušak po drugi put na kajmekamskoj dužnosti u Stocu, gdje je ostao dvije i po godine. Nakon toga bio je, tokom 1874. godine, kratko vrijeme kajmekam u Foči (svega sedam nedjelja), a zatim je – nezadovoljan mjestom i sredinom – isposlovao da bude imenovan kajmekamom u Trebinju, gdje je ostao do 1876. godine. Ljubušak je tako navršio desetak godina službovanja, obavljajući kajmekamsku dužnost sve u hercegovačkom okružju.

Boravak u Trebinju bio je za Ljubušaka važan jer se tu sprijateljio sa Vukom Vrčevićem, ondašnjim austrijskim vicekonzulom u ovom gradu, sakupljačem usmenih tvorevina i značajnim saradnikom Vuka Karadžića za područje Hercegovine. Prijateljevanje sa Vrčevićem bilo je korisno za Ljubušakov rad na *Narodnom blagu*, koji je u to vrijeme bio u toku.

Za vrijeme službovanja u Trebinju našao se Ljubušak u jednom osjetljivom izaslanstvu. Naime, da bi se umirila raja koja je u Gabeli i Metkoviću pokazivala naklonost prema ustanku, koji je započeo 1875. godine i bio u to vrijeme u punom jeku, poslani su u ove krajeve Ljubušak, mostarski biskup i još nekoliko uglednih ljudi, a među njima i Hamza-beg Rizvanbegović iz Stoca. Oni su privremeno umirili raju.[8]

Godine 1876. u jeku bune u Hercegovini, dade Ljubušak ostavku na kajmekamsku dužnost i preseli se u Sarajevo. Pošto je u međuvremenu pustio prvu ženu, u Sarajevu se ponovno oženi, iz porodice Babića i postade zetom glasovitog Mustaj-paše Babića.

U aprilu 1876. godine bio je Ljubušak izabran za člana velike komisije koja je – na čelu sa carskim povjerenikom Hajdar efendijom – imala zadatak da izvrši reforme na temelju note ministra inozemnih poslova Austro-Ugarske, grofa Andrassya, a u vezi sa stanjem u ovoj pokrajini Osmanskog carstva. Kada se ova komisija, neobavljena posla, raspala u maju 1877. godine, imenovan je Ljubušak za gradonačelnika Sarajeva i na ovoj dužnosti ostao je do marta 1878. godine. Ljubušak je u međuvremenu biran za poslanika u medžlisi mebusan (carevinsko vijeće) u Carigrad, poznatije kao Midhat-pašin parlament, koji se sastao u novembru 1877. godine. Tom prilikom ostao je Ljubušak u Carigradu četiri mjeseca.

U burnim zbivanjima u vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine od

[6] Najpotpuniji podaci o Ljubušakovom životu nalaze se u slijedećim tekstovima: Vladimir Ćorović, *Mehmed-beg Kapetanović. Književna slika*, Sarajevo, 1911; Edhem Mulabdić, *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak*, *Bajraktar*, kalendar, Sarajevo 1893, 105-107; Isti, *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak*, *Školski vjesnik*, 9/1902. 593-599; Hamdija Kapidžić, *Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak*, *Gajret*, kalendar za godinu 1938 (1356-1357 po Hidžri), Sarajevo, 1937, 237-239.

[7] Porodični rodoslov koji je izradio Ljubušak dobrohotno mi je stavio na raspolaganje inžinjer Munir Gavrankapetanović iz Sarajeva, Ljubušakov praunuk po ženskoj liniji.

[8] Vilajetski arhiv, koji je bio pohranjen u Orijentalnom institutu u Sarajevu, broj dokumenta 322/5 (depeša Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka).

strane Austro-Ugarske, Ljubušak nije uzeo učešće u otporu okupacionoj vojsci jer je pripadao onoj struji među Bošnjacima koja je smatrala da je uzaludno suprotstavljanje jednoj takvoj sili kakva je u to vrijeme bila Austro-Ugarska. Čim je stanje u Sarajevu postalo kritično, Ljubušak se povuče u Hercegovinu, a odatle u Makarsku kod svojih prijatelja braće Vuković, gdje ostade mjesec i po. Po zauzeću Hercegovine od strane austrougarskih trupa, dođe Ljubušak u Vrhgorac baronu Jovanoviću, koji ga preporuči generalu Filipoviću u Sarajevo.

Nakon Okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske, išao je Ljubušak, u drugoj polovini 1878. godine, u Beč i Peštu, kao član prve bosanskohercegovačke poklonstvene deputacije, a u decembru iste godine imenovan je za člana sarajevskog gradskog vijeća. Zbog svoga odanog držanja bio je u aprilu 1879. godine od Cara odlikovan ordenom željezne krune trećeg razreda. Te iste godine našao se u izaslanstvu koje je išlo u Beč da Caru i Carici čestita srebreni pir i tom zgodom upoznao se sa biskupom Josipom Jurajem Strossmayerom, sa kojim će održavati prijateljske veze do kraja života.[9] (U dva maha, 1889. i 1896. godine, susreo se Ljubušak sa Strossmayerom prilikom njegovih posjeta Sarajevu, a bio je i biskupov gost u Đakovu, također u dva navrata.) U augustu 1879. godine postao je Ljubušak počasni Vladin savjetnik.

U januaru 1883. godine imenovan je Ljubušak članom komisije za provođenje zakona i naredaba, u martu je postao član vakufskog povjerenstva, a u maju 1884. godine određen je za člana komisije za izdavanje tapija na šumska zemljišta. Te godine poklonio je srpsko-pravoslavnoj opštini svoja zemljišta u Pritoci kod Bihaća i u Majkić-Japri kod Sanskog Mosta, za gradnju crkava, odnosno svećeničkih stanova u tim mjestima.

Godine 1884. bio je donesen statut za grad Sarajevo i obavljeni su prvi izbori za gradsko vijeće, a Ljubušak je bio izabran i imenovan za gradskog vijećnika. Ovaj izbor ponovljen je i pri kasnijim izborima za gradsko zastupstvo.

Godine 1890. postao je Ljubušak članom medžlisi mearifa (sarajevskog školskog odbora), a krajem 1892. godine bio je zbog svojih zasluga odlikovan komturnim nišanom reda Franje Josipa I. U decembru iste godine bio je u izaslanstvu koje je išlo u Beč kod Cara da izrazi zahvalnost "što je u Sarajevu ustrojena šerijatska sudačka škola" i tom prilikom zahvalio se i na dodijeljenom odlikovanju.

Na izborima za gradsko zastupstvo od 13. marta 1893. godine bio je Ljubušak – nakon smrti Mustajbega Fadilpašića – imenovan za gradonačelnika Sarajeva. Maja 1894. godine otkri Ljubušak spomenik koji je podigao svojim zemljacima, seljacima iz okolice Vitine, koji su poginuli boreći se uz njegova djeda, Sulejman-kapetana, kada ga je, godine 1832., sa njegova posjeda protjerao zloglasni Anadolac Osman-beg zvani Manov.[10] Sulejman-kapetan se pred nadmoćnijom Osman-begovom vojskom bio sklonio u selo Goricu u Bekiji, u okolini Imotskog. Odatle se, potpomognut svojim kmetovima, 3. maja 1832. godine, podigne i krene put Vitine u želji da borbom povrati zaposjednuto porodično imanje i sukobi se na Utvici, nadomak Vitine, sa nadmoćnijom i spremnijom Osman-begovom vojskom. Tom prilikom bude Sulejman-kapetan odbijen, a u borbama pogibe dvanaest njegovih kmetova. Osman-beg se sa vojskom sutradan povuče prema Mostaru, zapali na odlasku kapetanovu kulu i konake, opljačka magaze i hambarove i uništi sve što mu je do ruku došlo. U znak zahvalnosti i sjećanja na žrtvu svojih "vjernih i hrabrih" zemljaka, podiže im Ljubušak spomenik i ureza natpis s njihovim imenima, kao i stihove što ih je za ovu priliku spjevao njegov sin Riza-beg: "Mili Bože, Ti se smiluj, / Ti pomozi svome robu, / Ko junački krv prolije, / Nek miruje u svom grobu." Godine 1895. bude Ljubušak odlikovan zvijezdom komturnog nišana Franje Josipa.

Jula 1898. godine Ljubušaka je dohvatila kap, pogodivši desnu stranu tijela. U toku istog mjeseca otišao je po preporuci liječnika na Ivan-planinu radi oporavka, odakle se vratio u svoj ljetnikovac na Grbavici krajem augusta.

U aprilu 1899. godine Ljubušak se zbog bolesti i zvanično povukao sa položaja gradonačelnika Sarajeva. U julu iste godine Bošnjak je objavio vijest da je Ljubušak – prema pisanju carigradskih listova – odlikovan od Sultana ordenom osmanije trećeg razreda.

Dana 28. jula 1902. godine – kako su zabilježile ondašnje novine – "izmegju ahšama i jacije umro je u svome ljetnikovcu na Grbavici blizu Sarajeva naslovni vladin savjetnik, bivši gradski načelnik grada Sarajeva i poznati književnik Mehmed beg Kapetanović Ljubušak u 63 godini svoga života".[11] Ispraćen od velikog mnoštva svijeta i u prisustvu brojnih uglednika iz redova gradske uprave i Zemaljske vlade, Ljubušak bi ukopan u groblju na Ravnim Bakijama, gdje su mu kasnije podignuti precizno klesani nišani od bijelog mramora sa sarkofagom, na kojima se nalaze tri natpisa: na turskom, na perzijskom i na bosanskom jeziku. Natpis na turskom jeziku, u lijepom talik-pismu, na jednoj široj strani nišana sa fesom, spjevao je Sejfudin Kemura, čije je pjesničko ime bilo Fehmi, a u prijevodu Mehmeda Mujezinovića glasi:

O, Bože, Koji praštaš!
Ovaj svijet je nestalan jer se svakog časa mijenja,

[9] Vidi: Hamdija Kreševljaković, *Strossmayerovo pismo Mehmed-begu Kapetanoviću*, *Nastavni vjesnik*, 35/1926-27, 81-83.

[10] Vidi tekst: *Za staru zaslugu novi spomenik podignut od muhamedanaca kršćanima*, bez potpisa objavljen u listu *Bošnjak*, 4/1894, 24, 2.

[11] Vidi: *Mehmed beg Kapetanović-Ljubušak*, *Behar*, 3/1902-03, 7, 112. Autor ovog nepotpisanog nekrologa po svemu sudeći je Edhem Mulabdić, tadašnji odgovorni urednik časopisa *Behar*.

zato pametan čovjek za njim ne žudi.

Kada dođe čas suđeni, čovjeku više ništa ne pomaže,

jer se od položaja i časti Ovoga svijeta mora rastati.

Kapetanović Muhamed-beg, poznat pod pjesničkim imenom Muhibi,

umro je i otišao u blizinu Božiju.

Uskoro nakon što se razbolio stiže mu poziv: "Vrati se!"

Začudo se broj njegovih godina podudara sa Božijim imenom.

Bijaše poduzetan u poslovima vjere,

pametan, pjesnik, historičar i čovjek dobrih osobina.

Bio je vilajetski mušavir i gradski načelnik,

a i po svojim precima je stekao u Hercegovini veliku omiljenost.

Imenjak (vjerovjesnik Muhamed) nek se zauzme za njega na dan ponovnog oživljenja,

a grob njegov neka vječni Bog učini rajskim vrtom.

Fehmija, sa odbacivanjem "ba", izrekoh mu smrtni hronogram:

Emir Muhamed je ove godine napustio prolazni svijet.

Godina 1320. / 1902. / [12]

Preostala dva natpisa neuporedivo su kraći, a uklesani su na uzdužnim stranama sarkofaga. Zapis na perzijskom, na desnoj strani sarkofaga, čiji pjesnik nije poznat, u prijevodu M. Mujezinovića glasi:

O uzvišeni (Bože), kada bi moj grijeh bio koliko planina Kaf,

ništa ne mari, jer je to naspram Tvoje milosti neznatna stvar.

Posebno je upečatljiv kratak zapis na bosanskom jeziku, na lijevoj uzdužnoj strani sarkofaga, uklesan arebicom, koji je sročio sam Ljubušak, vjerovatno po uzoru na slične stihove koje je njegov sin spjevao za spomenik njihovim poginulim kmetovima, podignut nadomak Vitine:

Mili Bože, Ti pomozi Mehmedbegu, svome robu,

koji Strašnog suda čeka u ovome hladnom grobu.

Ali ovo nisu jedini stihovi nastali povodom Ljubušakove smrti. Hronogram smrti na turskom jeziku uobličio je i poznati bošnjački hroničar, Muhamed Enveri Kadić,[13] a pjesmu – "sažalnicu za rahmetli Mehmedbega Kapetanovića" – u obliku soneta spjevao je Ivan Trnski.[14]

III.

Ljubušak se u javnosti oglasio u proljeće 1879. godine, osvrćući se na govor dalmatinskog delegata dr. Mihe Klaića,[15] na sjednici austrijske delegacije, na kojoj je raspravljano o vanrednom kreditu za 1879. godinu, koji se odnosio na troškove okupacije Bosne i Hercegovine. Klaić se u svom govoru okomio na upravu u okupiranoj zemlji, nalazeći da ona "zlo stoji" te da je gora nego pod "vladom turskom". Pri tome je naznačio da misli na upravu "u užem smislu riječi", a osobito na "pravnu upravu", jer je u nekim granama javne uprave učinjen napredak, ali je to "posve malo" jer "priekim potrebam onoga pučanstva, osobito kršćanskoga, malo je zadovoljeno". Najvažnije pitanje – "ono radi kojega kršćansko pučanstvo najviše je trpilo i oružja se latjalo, da se otrese zlih posljedica istoga" – agrarno pitanje nije promaknuto sa mrtve tačke. Čak je zajednički ministar finansija – prema Klaiću – izjavio da su "agrarni odnošaji u Bosni i Hercegovini nalični onim među gospodarim i kmetovim (coloni) u Dalmaciji", i da neće "tuđe trebati razterećenja ni ništa slična". Klaić odriče svaku osnovanost poredbe između Dalmacije i Bosne i Hercegovine u pogledu agrarnih odnosa. U Dalmaciji su gotovo svi seljaci slobodni, a odnosi sa onima koji zemlju obrađuju kao koloni uređeni su prema starim statutima bivših dalmatinskih municipia, zasnovanim na temelju rimskog prava. U Bosni i Hercegovini, međutim, feudalni odnosi su se pogoršali jer su begovi i age – prema tvrdnji Klaićevoj – "okrenuli u raju male slobodne posjednike, ukoliko su ostali kršćani". ("Dapače u kašnje doba, kad je koji kršćanin na općem zemljištu malo ledine pritrapio i ogradu sebi napravio, došao je dotični beg i tražio od njega trećinu, sve kao i od ostaloga urađenoga zemljišta.") Prema Klaiću, svi kršćani u Bosni, sa malom iznimkom, "goli su proletarci, bez ognjišta i zemljišta, bez ikakva prava", dok u Dalmaciji seljačkog proletarijata niti ima, niti se za njega znade. Kao pokazatelj držanja austrougarske vlade u ovim pitanjima Klaić navodi pisanje najvažnijeg peštanskog lista, gdje se kaže da u Bosni "svaka razborita vladavina mora se nasloniti na konservativnu imućnu klasu, to jest na muhamedance". Klaić podsjeća čitaoce da su se Bošnjaci pružili oružani otpor okupaciji Bosne i Hercegovine; vojska je skršila njihov otpor i oni su se povukli, "i velika je iluzija samo pomisliti, da su čuvstva u njihovih srcih prema nami promjenila". Kao dokaz svojim navodima u pogledu "agrarnih odnošaja" Klaić navodi peticiju koju su katolici iz Hercegovine uputili ministru Andrassyu, u kojoj se žale na teško stanje i mole za pomoć. Klaić drži da u tačnost navoda iz peticije – koju je upravo tada objavio zadarski *Narodni list* – ne treba sumnjati i ona samo potvrđuje ono što je on već rekao o stanju u agrarnim odnosima. ("U peticiji o kakvom političkom pitanju nema govora; dapače sve su tužbe gospodarske naravi, te su po prilici one koje proizticu od stanja raje, kakvo sam ga gore nacrtao, i koje

[12] Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini*, knjiga I – Sarajevo, Sarajevo, 1974, str. 527.

[13] *Zbornik historijske i književne građe Muhameda Enveri Kadića*, str. 372.

[14] Ivan Trnski, *Uspomeni dičnog Mehmedbega Kapetanovića, utemeljitelja društva hrvatskih književnika*, *Obzor*, 43/1902, 177, /4/, od 2. kolovoza.

[15] Riječ je o hrvatskom političaru dr. Mihi Klaiću (1829-1896), koji je u Narodnoj stranci, uz Mihovila Pavlinovića, bio vođa liberalnog dijela narodnog pokreta u Dalmaciji. Pod njegovim vodstvom povedena je uspješna borba za uvođenje hrvatskog jezika kao službenog u općine, a kao nastavnog u osnovne i srednje škole u Dalmaciji.

je jednako katolicim sa iztočnjacim, t. j. u obće svim kršćanom.") Klaić upozorava vladu da se ne zavarava: pravog pomirenja sa Bošnjacima ne može biti jer oni neće nikada zaboraviti da im je "vjekovna prevlast" oteta iz ruku. Osloniti se u politici na Bošnjake značilo bi podupirati njihovu težnju za prevlašću ili kako Klaić kaže "uzdržati njihove povlastice i gnjetenje raje", što nikako ne može biti zadaća onih koji pred poviješću moraju pravdati okupaciju Bosne i Hercegovine. Uprava u ovoj zemlji mora "odvažno i odlučno" prići razrješenju agrarnih odnosa, treba od raje stvoriti srednju posjedničku klasu, "na koju moći ćemo se pouzdano nasloniti, jer ona na odkupljenju bit će nam hrana, i njezini interesi skopčati će se s našim državnim interesom". Peticija, prema Klaiću, svjedoči da raste nezadovoljstvo i u onom dijelu pučanstva koji je okupaciju primio sa dobrodošlicom. Klaić upozorava Vladu da je "iztočno zemljište vazda bilo pozorište iznenađenja i nepredviđenog", te da "oganj može opet iznenada buknuti". Ne zadovolje li se narodi u Bosni i Hercegovini – poručuje Klaić Vladi – "lasno bi se okupacija mogla izvrnuti u pogibelj, a možda i u neizbježivu katastrofu". Klaić završava govor preporukom "skupnoj vladi" da se ozbiljno prihvati rješavanja agrarnog pitanja, "da čim prije odnosne obećane predloge podnese komu treba, kako bi se što skorije zemlje po nami okupirane uredile, i onamošnji narod zadovoljio i umirio".[16]

Na Klaićev govor, objavljen u zagrebačkom *Obzoru* 14. marta 1879. godine, odgovorio je Ljubušak tekstom pod naslovom *Streitschrift eines bosnischen Begs* (Mišljenje jednog bosanskog bega) u bečkom listu *Die Presse*.[17] Ljubušak prigovara Klaiću da nije dobro obaviješten o Bosni te da njegove informacije potječu iz "nekih posebno i jednostrano spletenih peticijah i od nekih buntovnikah". Austro-Ugarska je prilično dobro uredila Bosnu i Hercegovinu i ne može biti dvojbe o koristi njene uprave: nema više krvi, klanja, paljenja sela i varoši i općenito – "nalazi se megdju nama novaca i bogatstva neg je ikad bilo". Agrarno pitanje nije kritično kako Klaić tvrdi: vlasnici zemlje imaju na nju svoje pravo i ono im se ne može oteti. Povod ustancima nisu bile neuređene agrarne prilike, nego desetine i ovčarine i druge zloupotrebe ondašnje osmanske uprave, protiv čega su ustajali i sami Bošnjaci. Agrarni odnosi isti su kao u Dalmaciji, Hrvatskoj, Ugarskoj, samo su drugačiji nazivi za vlasnike zemlje i one koji je obrađuju. S druge strane, u Bosni ima kmetova koji su bogatiji od aga, a materijalni položaj seljaka je općenito bolji nego u Dalmaciji, obrnuto od onog što tvrdi Klaić. Bošnjaci su – drži Ljubušak – stari konzervativni element i vlada se na njih može osloniti u svako doba. Klaićevo nepovjerenje u Bošnjake – zbog njihova držanja prilikom Okupacije – neosnovano je: sve što je bilo između Vlade i njih treba i može da se zaboravi.

U istom listu, nekoliko brojeva kasnije, Ljubušak je objavio osvrt na pisanje nekih turskih listova o prilikama u Bosni i Hercegovini pod naslovom *Ein bosnischer Beg wider Stambul* (Jedan bosanski beg protiv Stambola).[18] On se tu obara na iznesene tvrdnje o zlom stanju u Bosni i o progonu i zlostavljanju Bošnjaka. Sve što se u turskim listovima na ovaj način piše potječe od nekoliko prebjeglica koji su i u Bosni bili poznati kao zli agitatori. Bošnjacima je dobro i oni su zadovoljni, a umnogom im je bolje nego što je bilo za vrijeme osmanske vladavine. Ljubušak završava ovaj članak riječima u kojima je sažeto obuhvaćen stav i u njegovom ukupnom kasnijem djelovanju: "Mi nećemo više nipošto trpiti, da se megju nas kao prije bacaju iskre i potpaljuje vatra. Nas su dosta vodili za nos i onda nas napuštali, mi moramo gledati, da ne vjerujemo ni u što, što nije i da samo ono radimo, što se nama i svim drugim učini kao pravo i čestito."[19]

Kao odgovor na Ljubušakov osvrt povodom Klaića u bečkom listu *Die Presse*, pojavio se u *Obzoru* od 5. aprila 1879. godine redakcijski tekst *Beg Kapetanović i dr. Klaić*.[20] Na samom početku članka ističe se da se među "vlastelom bosanskom" Ljubušak ističe "otvorenim svojim bićem, poznavanjem užih bosanskih i širih austrijskih odnošaja, znanjem povjesti svoga zavičaja", što ga obavezuje da svaki svoj iskaz valjano odmjeri jer "njegova rieč može biti kamen u sgradi bosanske budućnosti". Razvoj Bosne u novim prilikama može biti zajamčen samo onda "ako se različiti po vjeri i stališću njezini slojevi bratimski sporazumiju o reformah", a u ovom se sporazumijevanju uvažena riječ Mehmed-bega Kapetanovića morala najprije čuti, što se i dogodilo u odgovoru na izlaganje dalmatinskog delegata dra Klaića. Ne sumnjajući nimalo u Ljubušakove "najljepše rodoljubive namjere", slavljeni dalmatinski rodoljub Klaić će s nelagodom dočekati njegove prigovore, "odbijajuć neku trpkost i gorčinu njihovu na snažnu originalnost begova karaktera, koji se još nije uvio ni savio po uglađeniju formu evropsku". Moglo se znati da se o ovako složenim pitanjima neće moći glatko postići saglasnost, ali kada čestiti Mehmed-beg pravično prosudi bit će mu žao što je "u svom srcu pomislio i javno bacio na dra Klaića krivnju, da mu je želja i namjera, neka se bosanskoj vlasti oduzme dobro i imetak". Dr. Klaiću to ne može biti želja jer on dobro znade značaj "jakih rodoljubivih posjednika" u životu jedne zemlje i on

[16] Citirano prema tekstu: *Uprava Bosne pred delegacijom. Govor delegata dra. Klaića*, *Obzor*, 9/1879, 61, /1/, od 14. ožujka.

[17] Ljubušakov odgovor objavljen je u broju 115, a navodi na bosanskom jeziku preuzeti su iz spominjane Ćorovićeve studije o Ljubušaku. Ćorović je – kako sam navodi – zajedno sa ostalim dokumentima koji su u međuvremenu izgubljeni, imao u rukama Ljubušakov koncept za ovaj članak, koji je preveden na njemački.

[18] Tekst je objavljen u broju 153, a na isti način je citiran prema Ćorovićevoj studiji.

[19] V. Ćorović, *Mehmed beg Kapetanović. Književna slika*, Sarajevo, 1911, str. 7.

[20] Vidi *Obzor*, 9/1879, 95, 1, od 25. travnja.

bi samo bio rad da se što veći broj stanovnika "pravednim načinom dokopa posjeda". Shvati li problem ovako, Mehmed-beg neće nepravično prekorijevati dra Klaića da želi vlasteli oteti njezino dobro ako on nastoji da se vlastela "u pravednom odkupu sporazumije i složi s kmetom na sreću i složan život obojice". U ovom trenutku nije više važno šta je raja bila u prošlosti u Bosni. Očito da ni u drugim dijelovima Evrope raja nije u istom razdoblju bila pošteđena ropskog položaja – "jer i Evropa u svoje vrieme imala je raju tako nesretnu, da su sve evropske zemlje doživile grozne seljačke pobune i usijanom krunom krunile svoje Gubce i Dosze" – ali je i za vlastelu bolje ako živi u zemlji u kojoj su svi stanovnici "slobodni, posjedujući ljudi". Što se uprave u Bosni tiče, koju Mehmed-beg u zaštitu uzima, ona je sigurno "prava blagodat" u odnosu na anarhiju koja je zavladala u vremenu nakon ustanka i sigurno je da će ona za kratko vrijeme postići rezultate "dostojne izobražene države". Ali je dr. Klaić istinu govorio kada je tvrdio da njemački beamteri i doktrinari ne mogu "primitivne zemlje", kao što je Bosna – "kojoj ni prošlosti, ni ćudi, niti običaja nepoznaju" – valjano ustrojiti i njemu upravljati. Nije jasno zašto je Mehmed-beg i u ovome pobijao dra Klaića, "koji, međutim, u tom smo uvjereni, želi čestitomu begu pružiti prijateljsku, rodoljubivu ruku, i s njim rado raspravljati o najljepšoj sudbini Bosne".

Osnovano se može pretpostaviti da je Ljubušak bio uključen u kompleks oko agrarnih pitanja dotaknutih govorom dalmatinskog delegata dra Klaića i preko predstavke posjednika ljubuškog kotara od 12. marta 1879. godine.[21] To je, naime, bio njihov odgovor na predstavku hercegovačkih katolika, upućenu ministru Andrassyu u Beč, koju je sedam dana ranije objavio zadarski *Narodni list*, a na nju se u svome govoru pozvao i dalmatinski delegat dr. Miho Klaić. Prije objavljivanja govora dra Klaića, zagrebački *Obzor* – koji je inače pažljivo pratio zbivanja u Bosni – prenio je u cijelosti predstavku hercegovačkih katolika iz *Narodnog lista*,[22] a zatim je donio i predstavku ljubuških posjednika. Kako je Ljubušak u to vrijeme, u bečkom listu *Die Presse*, objavio i odgovor dru Klaiću koji se tiče istih pitanja, malo je vjerovatno da je ova predstavka ljubuških posjednika mogla proći bez njegova zamašnog udjela u njenom oblikovanju. Čak se sa dosta sigurnosti može tvrditi da je Ljubušak pisac ili saradnik u pisanju ovog teksta, u kojem se osporavaju tvrdnje iznesene u predstavci hercegovačkih katolika.

Godine 1883. izašla je iz štampe knjižica *Risalei ahlak ili Pouka o lijepom i ružnom ponašanju*, koja se općenito pripisuje Ljubušaku, s tim što u literaturi postoji mišljenje da je ovo poučno djelce nastalo u saradnji Ljubušaka sa Ibrahim-begom Repovcem, tadašnjim profesorom orijentalnih jezika na sarajevskoj Realki.[23] Ljubušakova kasnija djelatnost, u kojoj je ispoljio izrazitu sklonost za poučavanje mladeži, dala je osnove da se u ovom slučaju s razlogom pretpostavi njegovo autorstvo. Uz to, strani uzor ove brošure – "po turskom" – kao i činjenica da se u tekstu uz pojedine odjeljke kojima se svjetuju mladi nalaze brojne poslovice na bosanskom jeziku, još su više učvrstili uvjerenje da je Ljubušak pisac ove brošure. Poređenje poslovica kojima su poentirani odjeljci *Pouke o lijepom i ružnom ponašanju* sa poslovicama iz *Narodnog blaga* također upućuje na zaključak da je Ljubušak u najmanju ruku koautor ovoga djela. Od sedamdesetak poslovica kojima je začinjen *Risalei ahlak* više od polovine (41) nalazi se u *Narodnom blagu*, od toga znatniji dio (27) u posve neizmijenjenom obliku, dok se preostale najčešće neznatno razlikuju. Nema nikakve dvojbe o tome da je Ljubušak – koji je u to vrijeme življe radio na pripremanju opsežne zbirke *Narodno blago* – sam unio spomenuti broj poslovica, bilo iz rukopisa, bilo po sjećanju, u toku rada na pisanju djela *Risalei ahlak*. Manje je vjerovatna druga varijanta, tj. da je Ljubušak preuzeo poslovice iz *Risalei ahlaka* i unio u zbirku *Narodno blago*, jer bi on tada – u skladu sa više puta ponovljenom devizom da "od viška glava ne boli" – prenio sve raspoložive poslovice, a ne samo njihov znatniji dio. Moguće je da je dio poslovica koje se ne nalaze u *Narodnom blagu*, a sadržane su u *Pouci o lijepom i ružnom ponašanju*, kazivao neko ko je eventualno učestvovao sa Ljubušakom u pisanju ovog djela ili ih je Ljubušak upisivao po vlastitom pamćenju, u trenutku pisanja, a nisu se konačno našle u građi za zbirku koja će se pojaviti četiri godine kasnije.

U svakom slučaju, Ljubušakovo autorstvo u knjižici *Risalei ahlak* – kada se sve skupa uzme u obzir – dosta je izvjesno. Činjenica da se Ljubušak nigdje kasnije ne poziva na *Pouku o lijepom i ružnom ponašanju* kao na svoje djelo može se objasniti okolnošću da na naslovnom listu stoji podatak kako je djelo priredio "muhamedanski školski odbor okružja sarajevskoga", što je moglo biti učinjeno u sporazumu sa autorom koji je ostao u anonimnosti i koji ni kasnije, dosljedno sporazumu, nije otkrivao svoje autorstvo ili udio u njemu. S druge strane, upravo iza formulacije "priredio i poslovicama narodnim i arapskim okitio" ukazuje se sažeto ukupno Ljubušakovo kasnije djelovanje, što – uz ostalo – navodi na zaključak o sigurnosti njegova autorstva u ovom djelu. (Riječ autorstvo u ovom slučaju, kao i inače u staroj književnosti, treba shvatiti

[21] Predstavka posjednika ljubuškog kotara, objavljena je pod naslovom *Agrarni odnošaji u Bosni-Hercegovini*, *Obzor*, 9/1879, od 2. travnja.

[22] Vidi: *Prestavka Hercegovaca u agrarnom poslu*, *Obzor*, 9/1879, od 12. ožujka.

[23] *Risalei ahlak. Pouka o lijepom i ružnom ponašanju*. Po turskom za muhamedansku mladež u Bosni i Hercegovini priredio je poslovicama narodnim i arapskim okitio muhamedanski školski odbor okružja sarajevskoga a odobrio Reis-el-ulema za Bosnu i Hercegovinu. U Sarajevu 1300. (1883).

u blažem značenju nego što ga ona danas ima, jer je očito da je riječ o preradi na temelju stranog uzora, "po turskom", što je opet tipično za staru književnost.)

Risalei ahlak ili *Pouka o lijepom i ružnom ponašanju* podijeljen je u trideset i četiri odjeljka, u kojima se, u duhu islamskog odgoja, govorom jezgrovitim i razumljivim, kazuje mladima o pobožnosti, znanju, štovanju, laži, spletkarenju ("habernošenje", "stokućenje"), dvoličnosti, kleveti, nanošenju štete, oholosti, zavidnosti, skitnji, lukavosti, raskalašenosti, psovci i ružnom govoru, krađi, "slabosti na riječi", ponižavanju drugoga, pizmi i tajnoj mržnji, vjernosti, održavanju riječi, odavanju počasti, štednji, drugovanju, hitnji i inadu, čistoći, darežljivosti, tvrdičluku, prijateljskoj pažnji, pristojnosti i učtivosti, "ljubavi bližnjega", poštenju i čestitosti, te o "njegovanju prijateljstva". Poučavanje mladih u navedenim odjeljcima, koje je imalo za cilj da ih uputi u ćudoredan život u islamskom duhu, začinjeno je poslovicama u kojima se isti sadržaji sažeto podvlače i naglašavaju. A upravo je ovo nastojanje oko moralno-poučnog djelovanja na mlade karakteristično za Ljubušakovo kasnije djelovanje – prerada i objavljivanje poučnog spjeva Avdija Jusuf-bega Čengića, naprimjer – što još više učvršćuje uvjerenje o Ljubušakovom autorstvu kada je riječ o djelu *Risalei ahlak*.

Početkom 1883. godine započeo je Ljubušak posao na sakupljanju građe za zbirku koja je trebala nositi naslov *Prirodno blago*. U predgovoru zbirci *Narodno blago* Ljubušak se osvrće na ovo svoje pregnuće koje je i tada još bilo u toku: "Ako Bog da zdravlja, trudiću se i odsela pri svakoj zgodi i prilici, da sakupim što veće te pučke mudrosti. Ja sam počeo ima dvije-tri godine istraživat i sabirati po svoj Bosni i Hercegovini, nalazeća se svakolika imena sela, mahala, brda, voda, planina, vrela, riba, ptica, – pojedina imena voća i raznovrsnog drveća; jer sve to smatram veoma skupocjeno i važno za naše jezikoslovce. Od toga već imadem jednu poveću zbirku, koju mislim takogjer na skoro objelodaniti."[24] Dovršenje ovog posla prekinula je sakupljačeva bolest. Tako je od svega ostala zanimljiva i vrijedna građa, koja vjerovatno nije u cijelosti sačuvana. Iz nje se vidi da je Ljubušak u dva maha – 1883. i 1895. godine – organizirao pravu sakupljačku akciju, tj. upućivao je jednoobrazne upitnike gradonačelnicima po cijeloj Bosni i Hercegovini, tražeći odgovore prema slijedećim naznakama: Imena tekućih voda, Imena poznatijih vrela, Imena znamenitijih planina, Imena raznovrsnih riba, Imena u gradu postojećih mahala, Imena voća, Imena znamenitijih polja, Imena raznih ptica, Imena brda.[25] Ovom akcijom – za koju je model vjerovatno našao u ondašnjoj praksi austrougarskih vlasti – Ljubušak nam se predstavlja kao preteča i začetnik dijalektoloških ispitivanja na području Bosne i Hercegovine.

Mada Ljubušak ovu građu nije, naravno, mogao bilježiti na način koji bi zadovoljio zahtjeve današnjih dijalektoloških istraživanja, njena vrijednost je znatna, pogotovo ako se ima u vidu dokumentarni i šire, kulturni značaj koji ova sačuvana leksička građa može imati za nekoliko različitih disciplina koje obuhvata.

Godine 1886. objavio je Ljubušak brošuru pod naslovom *Što misle muhamedanci u Bosni*.[26] Naime, u zagrebačkom *Obzoru* u januaru te godine prepričana je u šest nastavaka – sa mjestimičnim prijevodima – brošura na njemačkom jeziku pod naslovom *Bosniens Gegenwart und nachste Zukunft* (Sadašnjost i najbliža budućnost Bosne), objavljena u Lajpcigu.[27] Izražavajući neslaganje sa stavovima iznesenim u ovoj brošuri, Ljubušak je odmah nakon njenog predstavljanja u *Obzoru* napisao odgovor naslovljen na urednika lista (Veleštovanom uredniku *Obzora* u Zagrebu), koji je potpisan sa Bosanski muhamedanac.[28] Uredništvo je odmah – uz napomenu da postupa prema latinskoj poslovici: "Audiatur et altera pars" (Saslušajmo i drugu stranu) te da rado uvrštava pismo "ugledna bosanskog muhamedanca" – objavio Ljubušakov odgovor. Sudeći prema formulaciji u napomeni, uredništvo je znalo ko stoji iza potpisa Bosanski muhamedanac.

Brošura *Što misle muhamedanci u Bosni* zapravo je proširen Ljubušakov odgovor na lajpcišku brošuru, prema spomenutim izvodima objavljenim u *Obzoru*. Naime, ni iz čega se ne vidi da je Ljubušak – koji je inače znao njemački – koristio brošuru na njemačkom jeziku. On se – što je vidljivo po brojnim korištenim citatima – poslužio preradom objavljenom u *Obzoru*, koja ga je i potakla da napiše svoj odgovor za isti list, te da ga kasnije proširenog i zasebno objavi.

Kao moto brošuri Ljubušak je stavio Mažuranićeve stihove: "Proklet bio tko cić vire / Na svojega reži brata, / Jer nesreća sva izvire, / Samo iz toga kalna blata!", želeći na taj način dati intonaciju čitavom tekstu, u kojem na samom početku prigovara piscu lajpciške brošure da su ga u njegovom pisanju vodili "ili nerazum ili fanatizam, a moglo bi biti da je i oboje".

Ljubušak se najprije obara na tvrdnju pisca lajpciške brošure po kojoj su Bošnjaci "zakleti neprijatelji"

[24] *Narodno blago*. Sakupio i izdao Mehmed beg Kapetanović Ljubušak, Sarajevo, 1887, str. 8.

[25] Građa za neostvarenu zbirku koja je trebala nositi naslov *Prirodno blago* čuvala se u Rukopisnom odjeljenju Narodne i univerzitetske biblioteke u Sarajevu, a objavio ju je – sa sažetim osvrtom na prepisku – Dragomir Vujičić (*Onomastička građa Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka*, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knjiga III, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1982, 261-305). Štampano i kao poseban otisak.

[26] Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, *Što misle muhamedanci u Bosni*. Odgovor brošuri u Lipskoj pod naslovom: *Sadašnjost i najbliža budućnost Bosne*, Sarajevo, 1886.

[27] Vidi: *Obzor*, 16/1886, od 16. siječnja, /1-2/; od 18. siječnja, /1-2/; od 19. siječnja, (1-2/; od 20. siječnja, /1-2/; od 22. siječnja, /1-2/; od 23. siječnja, /2-3/.

[28] Vidi: *Obzor*, 16/1886, 34, /1-2, od 12. veljače.

Austrije te da se nadaju da će se Bosna opet vratiti pod osmansku upravu. Ljubušak drži kako činjenica da se Bošnjaci, nakon okupacije Bosne i Hercegovine, nalaze pod vlašću jednog kršćanskog vladara nikako ne utječe na njihovu lojalnost, jer i Kur'an nalaže vjernicima odanost vladaru, a da ne određuje njegovu pripadnost.[29] Ljubušak ovu tvrdnju potkrepljuje s nekoliko primjera junačkog držanja vojnika islamske vjere u vojskama čiji vladari nisu bili muslimani. Što se tiče tvrdnje o tome da se Bošnjaci nadaju povratku Bosne pod osmansku vlast, Ljubušak izjavljuje kako je poznata stvar da u posljednja dva stoljeća Turska nije uspjela povratiti ništa od teritorije koju je izgubila, pa bi bilo naivno nadati se da će drugačije biti u slučaju Bosne.[30]

Ljubušak opovrgava tvrdnju da se – kao posljedica "turskog gospodstva" u Bosni – "pučanstvo dijeli po vjeri", odnosno da je "vjera stupila na mjesto narodnosti". Ljubušak se suprotstavlja ovoj ocjeni mišljenjem da "Bošnjak koje vjere bio da bio, on je opet osto pri svojoj narodnosti." Izneseno mišljenje Ljubušak potkrepljuje primjerom držanja "bosanskih muhamedanaca" prema osmanskim vlastima u pojedinim povijesnim situacijama. Po njegovim riječima "bosanski muhamedanac" veliki je vjernik, "ali se nije nikad svoje narodnosti odrekao, već ju je vazda dobro čuvao kano svetu stvar". Bošnjačko čuvanje narodnosti potvrđuju po Ljubušaku također i primjeri držanja Mehmed-paše Sokolovića, borbe Husein-kapetana Gradaščevića ili otpora bošnjačkih feudalaca pohodu Omer-paše Latasa.[31]

Ljubušak se obara i na mišljenje pisca lajpciške brošure da bi se "bosansko-hercegovačka budućnost samo imala na katoličkom elementu temeljiti, i da bi se vlada samo na taj jedini elemenat mogla osloniti". Nasuprot tome, Ljubušak ističe značaj "muhamedanskog elementa" u Bosni, čiji su posjednici sačuvali starinu "o dobru i zlu svojih pradjedova, čuvajući njihove krijeposti, običaje, jezik, – pravo rečeno sve ono, što je vjekovito i neumrla duša naroda". Ipak, Ljubušak ne traži poseban status za muslimansko stanovništvo – kako to čini pisac lajpciške brošure kada je u pitanju katoličko stanovništvo Bosne – nego se zalaže prije svega za ravnopravnost: "Mi ne tražimo nikakvo prvenstvo, a velimo: i katoličkom i grčko-istočnome elementu, čast i poštenje; na koga vlada hoće neka se oslanja, to je njezina stvar, za koje ne vidimo potrebito preporučivat joj se kao pisac brošure, samo kad bi se učinila ikakova iznimka, onda ne bi odgovaralo onoj rimskoj rečenici koja se nalazi – ako se nevaram – u carskoj, turski rečeno "tugra" (arma) t.j. 'virbus unitis'! Mi opeta velimo od sloge boljeg temelja nema, a od ravnopravnosti boljeg naslona."[32]

Ljubušak nalazi također da nije tačna ni tvrdnja da Vlada ne zna kakav bi smjer zauzela u vođenju zemlje ka blagostanju jer misao vodilja Habsburškog dvora glasi: "Justitia regnorum fundamentum!" (Pravičnost je temelj vladanju). Ljubušak zaključuje: "Dakle od toga boljeg temelja i pravca ne treba tražiti, što je već vlada davno i javno pred oči stavila, a neka pisac bolje staze i pravce izmišlja, ako ga tko bude slušati htjeo."[33]

Ljubušak se suprotstavlja i mišljenju pisca lajpciške brošure da je nemoguće provesti ravnopravnost muslimanskog i kršćanskog elementa, te da se vlada vara kada se nada da će se Bošnjaci ikad pomiriti sa "novim stanjem i redom". Ljubušak i ovdje ponavlja da muslimanski element i ne traži ništa drugo nego ravnopravnost, koja je "prva stvar" i u Kur'anu.[34] S druge strane, muslimanski element nije nikad bio tako "surov ni divlji", kako tvrdi pisac lajpciške brošure. Dovoljno je obazrijeti se na ulogu muslimana u Španiji za Evropu onoga doba ili na vjersku toleranciju u Bosni tokom osmanskog razdoblja. S druge strane, Ljubušak odlučno odbacuje tvrdnju da bošnjački element nije dovoljno pobožan i potkrepljuje to brojnim primjerima. Na isti način Ljubušak odbacuje mišljenje da Bošnjaci "nisu sposobni ni za kakav rad, te o tuđem trudu kao bezi i age živu", suprotstavljajući mu niz činjenica koji svjedoče o suprotnom. U istom smislu netačna je i tvrdnja pisca lajpciške brošure da je sva trgovina prešla iz muslimanskih ruku "u kršćanske a osobito one austrijskih židova", kao i procjena da imućniji Bošnjaci, "koji uviđaju superioritet novih načela, hoće da se sele u Malu Aziju, ma prodali svoje zemlje po što po to". Ljubušak se posebno obara na mišljenje pisca lajpciške brošure da ne bi trebalo sprečavati iseljavanje Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine.[35]

Što se tiče mišljenja kako se ne bi smjelo dopustiti da age traže "svoju trećinu od kmetova u gotovom novcu kao i vlada desetinu", Ljubušak odgovara da toga "nema danas u Bosni", a ako se i susreće u pojedinačnim primjerima, to je stvar sporazuma age i kmeta, a ne prisile. Desetina je, međutim, "sasma druga stvar". Ljubušak konačno odbacuje kao neosnovano i mišljenje da uprava želi zemlju pomađariti, držeći da mjere koje provodi ministar Kallay vode dobrobiti i blagostanju zemlje.[36] Završavajući tvrdnjom kako je "na brzu ruku" iznio na vidjelo svoje mišljenje, s ciljem da "skinemo sa sebe i odbijemo onu bijedu, koju je htjeo tobožnji novi reformator sa svojom brošurom na nas baciti"[37] – Ljubušak piscu lajpciške brošure upućuje Mažuranićeve stihove sa kojima je i započeo svoju brošuru.

Ovo Ljubušakovo publicističko djelce značajno je zbog činjenice da je u njemu sadržan – u odgovorima nepoznatom piscu lajpciške brošure

[29] Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, *Što misle muhamedanci u Bosni*, Sarajevo, 1886, str. 4.
[30] Isto, str. 5.
[31] Isto, str. 7.
[32] Isto, str. 9.
[33] Isto, str. 10.
[34] Isto.
[35] Isto, str. 11.
[36] Isto, str. 16-17.
[37] Isto, str. 23-24.

– Ljubušakov politički stav koji je došao do izražaja kroz čitavo njegovo djelovanje. Elementi ovog stava jesu: povjerenje u novu, austrougarsku vlast i njene dobre namjere u pogledu Bosne i Hercegovine; uvjerenje da od povratka osmanske vlasti nema ništa te da Bošnjaci trebaju činiti sve da se prilagode novim prilikama (prihvatanjem novog stanja, školovanjem na novi način, kretanjem i napredovanjem), a ne da se iseljavaju u Tursku; mišljenje da se agrarni odnosi mogu i trebaju rješavati, ali na pravedan način. Kao vrhovno načelo, koje sve vrijeme valja imati na umu i koje se provlači kroz cijelu brošuru, Ljubušak ističe ravnopravnost, od koje – kako on kaže – "nema boljeg naslona".

Godine 1887. objavio je Ljubušak zbirku *Narodno blago*, kojom je skrenuo na sebe pažnju šire književne i kulturne javnosti onoga doba.[38] Građu za ovu raznovrsnu zbirku, prije svega poslovica, a zatim i pričica, predaja i pjesama, Ljubušak je počeo sabirati još u djetinjstvu, rano uvidjevši "veliku i jezgrovitu misao" u izrekama i poslovicama "našeg slavnog naroda", kako sam u proslovu zbirci kaže.[39] Ljubušak je, kako navodi, rado pamtio – a kako savremenici svjedoče – i mnogo koristio poslovice u svakidašnjem govoru, a zarana ih je počeo zapisivati, namjeravajući da ih jednoga dana objelodani. Ovaj podatak iz predgovora važan je za objašnjenje nastanka zbirke, jer se u literaturi, od Ćorovića naovamo, precjenjivao Vrčevićev značaj za razvijanje književnih interesovanja kod Ljubušaka, a posredno i za nastanak zbirke *Narodno blago*. Pri tome se obično navodilo jedno zanimljivo Vrčevićevo pismo Ljubušaku iz Trebinja, iz 1881. godine, koje je dragocjeno za objašnjavanje njihovog prisnog druženja i prilika u kojima je Ljubušak živio tih godina, a još više za upoznavanje dobrohotne ličnosti Vuka Vrčevića, njegovog stvarnog mjesta u Ljubušakovom životu i mogućih zasluga za Ljubušakovo djelo:

Od mene rametli konsulbega mojemu eskidostu gospodičiću i odžakoviću Muhamed begu Kapetanoviću selam i pozdrav a po tome: Visokopoštovani Gospodine, moj nezaboravljeni prijatelju!

Velika ti fala što me se sjeti sa svojim brackim pismom i sa slikom mojega rogjaka Husein kapetana! Sa tvojim pismom opomenu me na sve ono što smo u Trebinju radili i u nevolji jedan drugoga razabirali. Ko bi zaboravio rametli Avdage dućan, sjednice krajem vode, odivu iz Sutorine, kad si joj ti učinio ućum bez da si pogledao na šeriat ni na carski kanun, čitanje Gundulića i Gorski Vijenac i lijepi paći din? Zaista, da živim još ovoliko tebe i tvoju iskrenu ljubav ne bih zaboravio. Krk berićat versum! Što ti odavno nijesam pisao znaš što mi je na glavi bilo u vrijeme ustanka i pri okupaciji. Zahvaljujem Bogu i mome jeziku te iznijeh glavu i pošten obraz iz Trebinja, a ne platih kao jadni mostarski muftia i Murat efendija sa družinom.

Od kad se rastadosmo šta li se nije promijenilo? Ksmet ili zeman gradi po kotaru kule, "zeman gradi zeman razgragjuje". Milo mi je da si mi zdrav i raspoložen, a da si se rodio čovjek nad ljudima znao sam da ćeš sretan i kao otličan i megju hurije odlećeti. Tebi se muka bilo roditi, a za sreću imati u glavi žrcalo, a u ruci kormilo. Radujem ti se da te i naša Vlada otlikovala i poznala kao što te ja odavna poznavam i uvažam.

Od kad sam u tekautu, živim ti kao bubreg u loju i nabavio tri četiri oke mesa. Otresao sam se politike i diplomacije, gjecu svu najbolje ponamještao, te se držim moje babe, crkve, kašike i rujnog vina. Sve mi je od ramena na više zdravo, ali od ramena na niže u batal. Sva sam zla i muke junački pobjedio a sad se sa najvećim zlom borim, to jest sa starosti. Prošao sam 70 godina, no ipak želja je zaostala i milo mi je pogledat štogod mlado zato naša poslovica veli "staru vuku treba mlado jagnje", a ti si me naučio turski: "eski kurt genč kazi istijur".

Mene su se dakle vragovi prošli pa i ja njih, a tebe? Goniš li još onu tvoju? Znam da se tvoje anume ne bojiš, ali se spomeni moje pitalice u Srbadiji, kad su pitali vuka: "bojiš li se paščadi? – ne ja, ali mi nije milo čuti kad zamnom laju".

Za danas ovoliko a drugi put više, ako ti želiš da ti pišem piši i ti mene. Oćemo li se ikad više zagrliti? Zaista ako ti k meni ne dogješ ja k tebi nemogu. Ti možeš a konj ti može. Kuća ti je moja, kao i srce, otvorena, psi povezani a vjera do Mitrovadne.

Zbogom moj beže i viteže! Pridrži me u tvojoj dragocjenoj ljubavi i vjeruj mi da jesam do motike sa štovanjem

Trebinje, 18./30. aprila 1881.

Tvoj iskreni Stari Vuk.[40]

Ovo pismo upečatljivo kazuje prije svega o jednom dubokom i srdačnom prijateljstvu, a tek mjestimično o uticajima, za koje se može zaključiti da su bili uzajamni. Vrčević je – mada se ni to izrijekom ne kaže – vjerovatno bogatio Ljubušakovu lektiru iz domaćeg štiva (zajedničko čitanje Gundulića i Njegoša), a posredstvom Ljubušakova znanja orijentalnih jezika, Vrčević se upoznavao sa turskim jezikom, što nesumnjivo predstavlja oblik duhovnog širenja obzora. Samo pismo, dakle, ni na jednom mjestu ne svjedoči ni o kakvom, a kamoli presudnom, Vrčevićevom uplivu na Ljubušaka kada je riječ o usmenoj književnosti, kao što to proizvoljno zaključuje Vladimir Ćorović.[41] Druga je stvar što se

[38] *Narodno blago*. Sakupio i izdao Mehmed beg Kapetanović Ljubušak po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima. Sadržaj: Narodne poslovice. – Rečenice. – Mudre izreke. – Prispodobnice. – Narodne popijevke. – Priče. – Nekoje pjesme. – Abdija. – Duvanjski arzuhal. – Imena pomagača pri sakupljanju. Dodatak: prevod nekih arabskih, persijskih i turskih poslovica i mudrih izreka. U Sarajevu. Na Kurban-Bajram 1304. Troškom vlastnika. Štampa zemaljske štamparije, Sarajevo, 1887.

[39] Isto, str. 5.

[40] Citirano prema Ćorovićevoj studiji *Mehmed beg Kapetanović*, Sarajevo, 1911, str. 8-9.

određeno Vrčevićevo djelovanje na Ljubušaka u tom smjeru, mimo samog pisma, može s razlogom pretpostaviti. Vrčević je – kao stariji i već iskusan sakupljač – mogao Ljubušaka navoditi na sabiranje "narodnog blaga", ili ga je mogao podržati u slučaju da je zamijetio Ljubušakovo bilježenje poslovica i drugog. Međutim, samo pismo ne sadrži nikakve dokaze za ovu pretpostavku, ali iz njega nedvojbeno jasno proističe slijedeći zaključak: Vrčevićev utjecaj sigurno nije bio od onako presudnog značenja kako to tvrdi Ćorović, jer bi se u protivnom ovaj Ljubušakov prijatelj iz njihovih trebinjskih dana morao posve određeno zanimati za sakupljačko bavljenje o kojem je riječ, što iz pisma nije vidljivo.

Po prilici dvije godine nakon ovog Vrčevićevog pisma, Ljubušak je posao na građi za *Narodno blago* proširio obraćanjem na "mnoge prijatelje i čestite rodoljube po svoj Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima naše domovine", tražeći pomoć u sabiranju. U predgovoru zbirci on ističe posebne zasluge Mehmed ef. Šarića iz Stoca, Skender-bega Kulenovića iz Petrovca i fra Martina Ljubića iz Mostara.[42] Potpun spisak pomagača daje Ljubušak na kraju knjige. Pri tome redoslijed u nabrajanju saradnika odgovara i njihovim zaslugama za bogaćenje zbirke: "Kako me je koji bolje i većma potpomogao, tako sam mu i čestito ime ovdje prije upisao".[43] Samo dva pomagača nisu iz Bosne i Hercegovine: Josip Dragomanović, "kotarski predstojnik rodom iz Slavonije" i Franjo Despot, "pisar iz Hrvatske". Ime prvog pomagača nalazi se na dvanaestom, a ime drugog na posljednjem mjestu u spisku od pedeset i dva saradnika. Ako se ima u vidu da redoslijed odgovara zaslugama pomagača, izlazi da je zbirka gotovo u potpunosti bosanskohercegovačka. Zbirka je u punom smislu riječi bosanskohercegovačka i s obzirom na pokrajinsku zastupljenost pomagača jer ih ima iz svih krajeva Bosne i Hercegovine. Uočljiva je znatna prevaga onih iz bošnjačke sredine: četrdeset od ukupno pedeset saradnika iz Bosne i Hercegovine. Naravno, glavninu zbirke činila je građa koju je Ljubušak, u toku dugog niza godina, sam prikupio: "Eto tako i na taj način dugotrajno i neumorno nastojeći i mal' ne svaki dan po nešto sakupljajući, sabrao sam ciglo četiri hiljade i osam stotina struka samoniklog a mirisnog cvijeća, t. j. narodnih poslovica – mudrih izreka – rečenica – prispodobnica – narodnih popjevaka itd."[44]

Slijedeće, 1888. godine, objavio je Ljubušak zbirku *Narodno blago* ćirilicom.[45] U odnosu na latiničko, ovo izdanje uvećano je za "lijepu hrpu poslovica i drugih narodnih umotvorina... koje mi moji mili prijatelji dostaviše poslije lanjskog izdanja".[46] Riječ je o novih 274 poslovica i 26 dvostihovnih deseteračkih popijevki, koje su donesene u odjeljku na kraju knjige pod naslovom: Novi dodatak drugom izdanju *Narodnog blaga*. Tako je, prema Ljubušakovoj evidenciji, broj poslovica, prispodobnica i popijevki u drugom izdanju narastao na oko pet hiljada.

Nakon pojave Ljubušakove zbirke, u kritici se kao osnovno ukazalo pitanje odnosa prema zbirci poslovica Vuka Karadžića, kao najopsežnijoj dotada. Najtemeljitije se ovim pitanjem pozabavio Vladimir Ćorović u spomenutoj studiji o Ljubušaku. Ćorović je prigovorio Ljubušaku što nije provjerio koje su od prikupljenih poslovica već poznate i objavljene te ih odvojio od onih koje su nepoznate ili zanimljive kao varijante, smatrajući da bi zbirka bila "za polovicu manja" da je Ljubušak ostvario uvid barem u Karadžićevu zbirku.[47] Ćorović je zatim načinio opsežno poređenje, označivši 855 poslovica kod Ljubušaka koje se po njegovom mišljenju već nalaze u Karadžićevoj zbirci. Međutim, na mnogo mjesta u ovoj analizi Ćorović je došao u protivrječnost. Naime, on je tu naveo mnogobrojne Ljubušakove poslovice koje bi se mogle podvesti pod njegovu vlastitu formulaciju "zanimljive kao varijante". Primjera ima napretek. U Karadžića: "Ako je dimnjak nakrivo, upravo dim izlazi." U Ljubušaka: "Ako i krivo vatra gori, pravo dim na badžu izlazi." U Karadžića: "Ako stijena kotluši, jao kotluši, ako kotluša stijeni, jao kotluši." U Ljubušaka: "Ako kamen loncu, jao loncu, ako lonac kamenu i tako jao loncu." U Karadžića: "Ako u selu, Turci, ako u polju, vuci." U Ljubušaka: "Ako u brdo vuci, ako u polje Turci". U Karadžića: "Bog sreću dijeli, a vlahinja sirutku". U Ljubušaka: "Bog sreću dijeli a aščija čorbu." U Karadžića: "Bolje je da selo propadne nego u selu običaj." U Ljubušaka: "Bolje je da nestane sela nego adeta." U Karadžića: "Bolje se navrh njive dogovarati nego se na uvratinama karati." U Ljubušaka: "Bolje je i mršav sulh (nagoda) nego pretila dava (parnica)." U Karadžića: "Brže sedlo nego konj." U Ljubušaka: "Brži su mu samari, nego konji." U Karadžića: "Ciganski pogoditi a gospodski plaćati." U Ljubušaka: "Ciganski pogodi a gospodski plati." U Karadžića: "Da je samo masla i brašna, a pozajmili bismo tepsiju, pa bismo pitu skuhali." U Ljubušaka: "Da imamo masla, kako nemamo brašna, pa bismo posudili u selu tepsiju te bismo načinili pitu." I tako redom, u brojnim primjerima. Poslovice iz Ljubušakove zbirke u navedenim i u brojnim primjerima koji nisu citirani predstavljaju zapravo samosvojne jezične tvorevine, a uvjetno se mogu označavati varijantama u odnosu na određenu temu koja im je zajednička sa poslovicama iz Karadžićeve zbirke.[48] Dakle, kada je riječ o ovakvim primjerima, Ćorovićev prigovor ne bi

[41] Isto, str. 8.

[42] Predgovor zbirci *Narodno blago*, str. 6.

[43] Isto, str. 429.

[44] Isto, str. 6.

[45] *Narodno blago*. Sakupio i izdao Mehmed beg Kapetanović Ljubušak po Bosni, Hercegovini i susjednim krajevima. Sadržaj: Narodne poslovice. – Rečenice. – Mudre izreke. – Prispodobnice. – Narodne popijevke. – Priče. – Nekoje pjesme. – Abdija. – Duvanjski arzuhal. – Imena pomagača pri sakupljanju. Dodatak: prevod nekih arabskih, persijskih i turskih poslovica i mudrih izreka. U Sarajevu. Na Kurban-Bajram 1304. Troškom vlastnika. štampa zemaljske štamparije. 1887.

[46] Isto, str. 5.

[47] V. Ćorović, nav. djelo, str. 14.

mogao opstati jer ovakve poslovice jesu u najmanju ruku "zanimljive kao varijante", da ostanemo na formulaciji koju je sam predložio.

Bez obzira na sve prigovore koji se tiču rasporeda građe, ponavljanja vlastitih poslovica ili nepotrebnih unošenja izreka iz književnih djela (Njegoša, Mažuranića, Preradovića, Šenoe i drugih) – značaj Ljubušakove zbirke je izuzetan jer je donijela obimnu građu poslovica sa područja Bosne i Hercegovine, bilježeći ih često u kontekstu njihova nastanka. Predaje i pričice vezane za nastanak pojedinih poslovica posebno su dragocjen dio ove građe jer ih je bilježio vrstan poznavalac narodne frazeologije i narodnih običaja sredine u kojoj su ove poslovice nastajale kao jedan od tokova ukupne usmene tradicije. Na području Bosne i Hercegovine Ljubušak u svom jedinstvenom pothvatu nije imao ni prethodnika, ni nasljednika.

Osim poslovica te predaja i pričica za njih vezanih, Ljubušak je u zbirci *Narodno blago* donio i četiri pjesme, te veći broj stihovanih odlomaka koji imaju karakter "mudrih izreka", a on ih nazvao "narodne popjevke", s podnaslovom: Kao neke poslovice u stihovima.

Prvu od ovih pjesama – Sužanj paša i sinja kukavica – Ljubušak je objavio nakon poslovica u Prvom dodatku, sa jednom uvodnom rečenicom u funkciji nadnaslova, koja je imala za cilj objasniti razloge uvrštavanje pjesme: "Jedna mala kao istorična pjesnica". Ljubušak je imao jedan privatan razlog za objavljivanje ove pjesme: njome je zapamćen njegov predak (čukundjed), Mehmed-paša "od Novoga", koji je nakon opsjedanja Bosanskog Novog od strane generala Laudona i njegove herojske odbrane, bio zatočen u Požunu, a u sužanjstvu je i umro 1764. godine. Pjesma – razgovor zatočenog paše sa kukavicom – sačuvala je sjećanje na još dva Ljubušakova pretka, djeda Sulejman-kapetana i njegova bratića

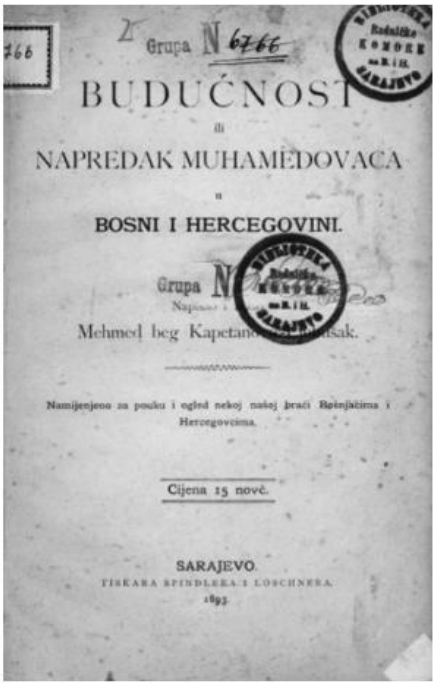
Grupa N 6766

BUDUĆNOST

ili

NAPREDAK MUHAMEDOVACA

u

BOSNI I HERCEGOVINI.

Grupa N

Mehmed beg Kapetan[illegible]sak.

Namijenjeno za pouku i ogled nekoj našoj braći Bošnjačima i Hercegovcima.

Cijena 15 novč.

SARAJEVO.
TISKARA SPINDLERA I LOSCHNERA.
1893.

Mustaj-bega Teskeredžiju. U iscrpnoj bilješci uz pjesmu Ljubušak donosi podatke o okolnostima pod kojima je Mehmed-paša, braneći Novi, pao u sužanjstvo, kao i o drugim ličnostima koje se u pjesmi spominju. Na kraju, Ljubušak navodi da će izraditi potpuno porodično rodoslovlje, što je koju godinu kasnije zaista i učinio.

Slijedeće dvije pjesme – Nesuđena ljubav Kopčić Alajbega i Grozna ljubav Čelebije Muje – znatno su duže (obje prelaze 200 stihova), pjevaju o nesretnoj ljubavi i mogu se svrstati među balade. Ljubušak ih je donio s ciljem da opovrgne tvrdnju – "kako neke potrkušice govore" – da Bošnjaci nisu nikad imali "pjesničkog pojma u Bosni". Braneći se od ovakvih jednostranih ocjena, Ljubušak je otišao u drugu krajnost pa je u uvodnoj bilješci – Nekoliko riječi o narodnim pjesnama – tvrdio da su sve bosansko-hercegovačke "junačke pjesne", pa i ljubavne, potekle gotovo isključivo od Bošnjaka: "Kao što sam još u početku ove zbirke kazao, mislim da su mal ne sve bosansko-hercegovačke junačke pjesne samo od muhamedanskog elementa, potekle, što i njihov cijeli sadržaj to lijepo i jasno svjedoči, n. pr. ženidbe, svadbe, mejdani, bitke, način vojevanja i sve drugo što se god u junačkim pjesnama po Bosni i Hercegovini pjeva. Da što je to nego baš sve našega elementa sama ćudoredna pravila, i istorični iskaz našega staroga običaja i ponašanja. Također mislim i o ljubavi među nami nalazeće se mnogobrojne i veoma zanimlive pjesne, da su i one većinom našega porijekla i prave umotvorine braće Muhamedovaca, kao što i jesu neko osobito kazalo i vječni tumač naših ljubavnih slučajeva i odnošaja, gdje se je što i kada dogodilo."[49]

Konačno, kao četvrtu, Ljubušak je donio narodnu pjesmu Čiji prsten onog i djevojka! ostvarenu u formi razgovora-nadmetanja momaka za djevojku pred kadijom. Pronicljivi kadija po daru presuđuje čija je djevojka uistinu – onog koji je daruje prstenom – i u tome je poenta pjesme.

U zbirci *Narodno blago* našlo se i nekoliko priloga koji ne pripadaju usmenoj književnosti u užem smislu riječi, jer im se znaju autori, ali su ipak, pogotovu neki od njih, prenošeni i usmenim putem: pjesma *Abdija*, poslanica *Duvanjski arzuhal* te *Poziv Jusuf bega Filipovića na nauk*. Uvrštavajući ih u svoju zbirku, Ljubušak se rukovodio njihovom znatnom omiljenošću u najširoj publici.

Moralno-poučnu pjesmu *Abdija*, od 43 rimovana sedmeračka katrena, napisao je 1866. godine neki Jusuf-beg Čengić, zvani Pašić iz Foče, u obliku savjeta koje je davao svome bratiću Abdiji, želeći ga uputiti u život čestitosti i vrline u islamskom duhu. Prijemčiva za najširu publiku, Čengićeva pjesma je bila rasprostranjena i to gotovo na način usmene tvorevine, jer se, na osnovi predložaka koji su kolali u najširim bošnjačkim društvenim slojevima, učila napamet pa dijelom i prenosila usmenim putem. Ljubušak ju je i sam donio u zbirci sa "malom preinakom" u odnosu na Čengićev

[48] Ovu liniju bitne varijantne pa i samosvojne jezičke uobličenosti poslovica iz Ljubušakove zbirke u odnosu na tematski srodne iz Karadžićeve zbirke moguće je u brojnim primjerima, zorno pratiti kroz čitavu knjigu *Narodno blago*. Kao osnova za ovu poredbu poslužila je Ćorovićeva analiza, tj. njegovo ukazivanje na brojeve poslovica u Ljubušakovoj zbirci koje su po njegovom mišljenju suvišne kao podudarne sa Karadžićevim.

[49] *Narodno blago*, str. 333.

tekst, što se saznaje iz popratnog slova njegove kasnije prerade *Abdije*.

Poslanica *Duvanjski arzuhal* spada među najomiljenija djela alhamijado pjesništva, tj. onog toka bošnjačke književnosti koji u osmanskom razdoblju, pa i kasnije, nastajao na maternjem, bosanskom jeziku u vidu vjerskih, moralno-poučnih, buntovnosatiričnih i ljubavnih pjesama, te nešto proze u kojoj su pretresana neka temeljna vjerska pitanja. Utvrđeno je da je pisac Duvanjskog arzuhala bio neki Mehmed-aga Pruščanin, koji je sa zadatkom učešća u čuvanju granice bio upućen u Duvno kao zapovjednik čete od šezdeset vojnika, nešto prije 1728. godine, pa se nastanak ovog djela može datirati negdje iza ovog datuma. Arzuhal je pisan u obliku poslanice (arzuhal – molba, predstavka, memorandum), u kojoj se njezin potpisnik obraća vlastima zbog nepodnošljivog položaja u kojem se sa svojim ljudima našao u Županjcu (Duvnu). *Arzuhal* je – kao i *Abdija* – pisan u rimovanim sedmeračkim katrenima (rima: a, a, a, b), a u verziji koju donosi Ljubušak iznosi 57 kitica. Zbog znatne omiljenosti ove poslanice – "te se o njoj megju našim narodom mnogo nešto priča i govori"[50] – uvrstio ju je Ljubušak u svoju zbirku, vjerovatno u vlastitoj redakciji predloška koji je imao na raspolaganju, mada to izričito ne kaže.

Slijedeći moralno-poučnu liniju u prilozima svoje zbirke, Ljubušak je objavio i *Poziv Jusuf bega Filipovića na nauk*, koji je – kao i prethodna dva priloga – spjevan u sedmeračkim rimovanim katrenima, a obuhvata jedanaest kitica. Ljubušaku bliske ideje o potrebi školovanja djece, prosvjećivanja i zadržavanja na svojoj rodnoj grudi iznesene su u vidu obraćanja Bošnjacima i općenito Bosancima, nekom prigodom u Sarajevu 15. maja 1880. godine.[51]

Nastavljajući djelatnost na sakupljanju i objavljivanju usmenih tvorevina, nakon objavljivanja zbirke *Narodno blago*, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak je priredio za štampanje, a 1888. godine i objavio narodnu pjesmu o znamenitom Banjalučkom boju iz 1737. godine, u kojem je bošnjačka vojska, djelujući mimo naredbe sultana i na svoju ruku, do nogu porazila austrijsku vojsku, koja se sa znatno brojnijim ljudstvom i nadmoćnijom ratnom tehnikom bila ulogorila kod Banje Luke, s ciljem da nastavi uspješan prodor dolinom Vrbasa još dublje u Bosnu.[52] Ova značajna vojna pobjeda snažno je odjeknula kod savremenika ovog događaja i sjećanje na nju ostalo je trajno kod bošnjačkog stanovništva Bosne, koje je utemeljeno vjerovalo da je njome izbjegnuto potpadanje pod vlast jednog kršćanskog vladara. Objavljujući *Boj pod Banjomlukom* godine 1737., Ljubušak je zapravo obilježio stopedesetgodišnjicu ove važne bitke u povijesti Bosne.[53]

Kao što to navodi i uz podnaslov *Narodna pjesna*, Ljubušak je pjesmu sam zabilježio i "popunio... crpeći podatke iz turske povijesti (Banjaluka tarihi 1154)". Postoji osnovana pretpostavka da je Ljubušak posjedovao vlastitu zbirku epskih pjesama – koje je bilježio zajedno sa sinom Riza-begom – odakle je, kako je to uočila Đenana Buturović, Kosta Hörmann, uz dozvolu sakupljača, prepisao po svemu sudeći neke pjesme za svoju glasovitu zbirku *Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*.[54] Kao vrstan poznavalac bošnjačke epske pjesme, Ljubušak je Hörmannu bio dragocjen saradnik i savjetnik u pripremi zbirke za štampanje, kao što svjedoči Edhem Mulabdić u nekrologu Ljubušaku: "I u onom je povjerenstvu sudjelovao nezaboravni naš Mehmed-beg, koje je pod vodstvom dvorskog savjetnika Hörmanna imalo da uredi po ovome sabrane muslimanske narodne pjesme. Uz svaku znatniju pjesmu umio je on dodavati štokake komentare i priče, od kojih su neke i naštampane u ona dva sveska tih pjesama; dosta puta bi on nejasno i nerazumljivo po sakupljačima zabilježene stihove lijepo razjasnio i utvrdio, kako ih je guslar u istinu skitio. Uopće dragocjena bijaše njegova pomoć pri svim te ruke radovima."[55]

Inače, o Ljubušakovoj sklonosti za epsku, junačku pjesmu kazuje podatak da je on bio – kako to navodi Matija Murko – jedan od onih sarajevskih prvaka u čijim su konacima, tokom ramazana i u drugo vrijeme, po desetak dana gostovali pjevači, "koji su im pjevali do 12 sati, a i čitavu noć sve do zore".[56]

Ljubušak je, dakle, pristupio poslu oko objavljivanja pjesme o Banjalučkom boju sa višestrukim ciljem; želio je – podsjećajući zemljake na godišnjicu jednog odsudnog boja iz povijesti Bosne – prizvati sjećanje i na druge slavne događaje i njihove junake, jednom "veoma zanimivom" pjesmom, kakvom Ljubušak s pravom smatra pjesmu o Boju pod Banjom Lukom. On je bio svjestan prebogate građe koju baštine pjevači širom Bosne i Hercegovine, ali i potrebe da se ona što prije i u što znatnijem obimu zabilježi, jer bi se u protivnom ovo blago – "koje od vajkada prelazi samo iz usta u usta" – "moglo lasno prekretom vremena sve izgubiti", kako se to ističe u kratkom predgovoru pod naslovom Nekoliko riječi. U ovom sažetom proslovu Ljubušak se obraća zapravo isključivo bošnjačkom čitaocu i govori jedino o bošnjačkoj epici, te o događajima i junacima o kojima ona pjeva, što se zorno vidi iz samog početka ovog teksta, u cijelosti nadahnutog "nekadašnjom starom slavom":

[50] Isto, str. 417.

[51] Isto, str. 427-428.

[52] *Boj pod Banjomlukom godine 1737.* Narodna pjesna. Zabilježio i popunio Beg Kapetanović Ljubušak crpeći podatke iz turske povijesti (Banjaluka tarihi 1154), Tiskara Spindler i Loschner, Sarajevo, 1888.

[53] Više o Banjalučkom boju vidi: Hamdija Kreševljaković, *Bitka pod Banjom Lukom* 1737., *Narodna uzdanica*, kalendar 5/1937, str. 91-113. Štampano i kao separat.

[54] Đenana Buturović, *Studija o Hörmannovoj zbirci muslimanskih narodnih pjesama*, Sarajevo, 1976, str. 25-26.

[55] Edhem Mulabdić, *Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak*, *Školski vjesnik*, 9/1902, 593-599.

[56] Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike. Putovanja u godinama 1930-1932.* I knjiga. Preveli sa češkog Jelka Arneri i dr. Ljudevit Jonke, Zagreb, 1951, str. 364.

Još nije Muhamedovac u Bosni i Hercegovini zaboravio svoje junačke i neiscrpive pjesne uz gusle pjevati.

Još nije zaboravio mnoge dogagjaje, krvave bitke i slavodobitne bojeve na sijelu jedan drugome uz gusle pričati i kazivati.

Još se uvijek sjeća one svoje slave, kojom je i sebi i svome gospodaru pred cijelim svijetom obraz osvjetlao, kao što to ova mala banjalučka i sve druge naše junačke pjesne glase i svjedoče. Ja ne velim, baš da je sve onako, kao što se u pjesni pjeva, jer je stara riječ "svak na svoj mlin vodu navraća"; ali ipak nikada se ne da zaboraviti naša nekadašnja stara slava i imena naših glasovitieh junaka i vitezova, kao: Gjerzelez Alija – Džanan Buljuk-baša – Lički Mustajbeg – Kladuški Hrnjica – Silni Osmanbeg od Osijeka – beg Šestokrilović, Ajan od Požege – Gojeni Halil – Porća od Havale – Uskok Radojica i na stotine i stotine drugih naših junaka; sve su to hrabri sinovi naše lijepe domovine.[57]

Uvjerenje da je Ljubušak vršio u pjesmi manje izmjena nego što se to dade naslutiti iz formulacije na naslovnom listu iznio je i Frano Radić, jedini prikazivač-savremenik objavljivanja knjige: "Čitajuć samu pjesmu rek bih da beg K. neće biti na njoj učinio ni toliko mnogo popunaka, koliko se daje naslutiti po naslovu..." (Prikaz je objavljen u časopisu Javor, 14/1888, 14, 241-243.)

Ljubušak je pjesmu o Banjalučkom boju sam zabilježio – vjerovatno i uz pomoć sina Riza-bega – od nepoznatog pjevača na sijelima u vlastitom konaku o kojima svjedoči Murko. Ona je mogla biti u sastavu rukopisne zbirke čije postojanje pretpostavlja Đenana Buturović. Ljubušak ne bilježi nigdje pjevačevo ime, ali sudeći po dužini pjesme (924 stiha) vjerovatno je to bio neki od krajiških pjevača. S druge strane, neovisno od dužine pjesme koja po tipu pripada krajinskoj epici, kako ju je odredio Alois Schmaus,[58] tematika Banjalučkog boja morala je biti bliža pjevačima iz Krajine, nego li onima iz ostalih dijelova Bosne, ne samo zbog geografske blizine njenog odvijanja, nego i zbog činjenice da su Krajišnici morali biti brojniji u ovom boju od ostalih pa su i sjećanje na ovu značajnu pobjedu i njen sjajni trag morali kod njihovih pjevača živjeti dulje i trajnije.

Ostaje da se nagađa koliki je uistinu bio opseg dopuna o kojima svjedoči Ljubušak na naslovnom listu ove knjige. Budući da su mu bili dostupni osmanski izvori i literatura o ovom boju na turskom jeziku, Ljubušak je pjesmu vjerovatno "popunio" podacima koji se tiču tačnog imena važnijih učesnika, što se vidi u spisku preživjelih i poginulih na kraju pjesme, koji u pjevača vjerovatno nije bio tako podroban i iscrpan. Ljubušak nije imao razloga da pjesmu prekraja, on to nije činio – kako se to vidi iz sačuvanog autografa – ni u primjeru balade o pogibiji Hifzi-bega Đumišića, koju je on prvi predstavio bosanskohercegovačkoj javnosti u drugom svesku *Istočnog blaga*.[59] Njegovi zahvati u tekstu pjesme o Boju pod Banjom Lukom – osim ispravke i dopune podataka prema dostupnim izvorima i literaturi – vjerovatno obuhvataju još jedino određenu redakturu, kakvu je izvršio i u tekstu spomenute pjesme o Hifzi-begu Đumišiću. Poređenje pjesme o banjalučkom boju sa pjesmama koje je u isto vrijeme od krajiških pjevača bilježio Luka Marjanović samo učvršćuje ovu pretpostavku.[60] Zato nije opravdano u proučavanju krajiške epike ovu pjesmu ostavljati po strani i treba je pridružiti korpusu koji uglavnom čine brojne pjesme koje je zabilježio Luka Marjanović sa svojim saradnicima, a zatim i one koje se nalaze u nešto mlađoj zbirci Esada Hadžiomerspahića iz Banje Luke.[61]

Godine 1891. našao se Ljubušak među pokretačima lista *Bošnjak*,[62] čiji je "vlasnik i urednik" bio do 1893. godine, kada je – zbog zauzetosti na položaju gradonačelnika Sarajeva – ove dužnosti prepustio sarajevskom advokatu Jusuf-begu Filipoviću.[63] Složene okolnosti u kojima je ovaj list počeo izlaziti – nacionalna previranja u okupiranoj zemlji i vladina nastojanja da ih politikom "bošnjaštva" neutralizira – nisu ni do danas u dovoljnoj mjeri istražene da bi se pouzdano utvrdila stvarna Ljubušakova uloga u pokretanju, odnosno uređivanju lista *Bošnjak* u razdoblju u kojem je njegovo ime stajalo u zaglavlju lista. Kao izuzetno ugledan čovjek među svojim sunarodnicima, s jedne, a kao vlastima odani građanin, na liniji zvanične Vladine politike, s druge strane, Ljubušak je nedvojbeno bio pogodna ličnost da se pojavi među pokretačima i urednicima lista preko kojeg je, između ostalog, Vlada težila da – zalaganjem za tzv. bosansku naciju – razvodni nastojanja oko sve življeg nacionalnog buđenja u okupiranoj zemlji. Po svemu sudeći, što se lista *Bošnjak* tiče, Ljubušakova uloga bila je više nominalna nego djelatna tokom one dvije godine u kojima se pojavljivao kao "vlasnik i urednik" lista, što je već primijećeno i u literaturi o ovom listu, koji je u austrougarskom razdoblju izlazio gotovo dvije decenije: "Kao osnivač i prvi vlasnik *Bošnjaka*, Mehmed-beg Kapetanović je na svoje ime primio svu odgovornost za političku liniju koja je u listu sprovođena, iako je

[57] *Boj pod Banjomlukom godine 1737.*, str. 3.

[58] Alois Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, Zagreb, 1953. Poseban otisak iz 297. knjige Rada JAZU.

[59] *Istočno blago*. Sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. Svezak II, Sarajevo, 1897, str. 265-270.

[60] Vidi zbirke u redakciji dr. Luke Marjanovića: *Junačke pjesme (muhamedovske)*, knjiga treća i četvrta, Zagreb, 1898. i 1899.

[61] Vidi: *Muslimanske junačke narodne pjesme*. Sakupio Esad Hadžiomerspahić, Banja Luka. 1909.

[62] *Bošnjak*. List za politiku, pouku i zabavu. Vlasnik i urednik: Mehmed-beg Kapetanović. Odgovorni urednik Hilmi Muhibić.

[63] Anonim, *Promjena kod našeg lista*, *Bošnjak*, 3/1893, 18. 1.

njegov lični udeo u celom tom radu bio prilično skroman, nevelik."[64]

Godine 1893. objavio je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak u Sarajevu brošuru *Budućnost ili napredak muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, stavljajući joj kao moto distih u kojem se sažeto iskazuje čitavo životno iskustvo njezina pisca: "Pram vremenu ko se kreće, nikad loše proći neće."[65] Ovim djelcem Ljubušak je nastavio poučno-prosvjetiteljsku i publicističku djelatnost koja je vidljiva kroz čitavo njegovo djelo, a tiče se položaja i budućnosti Bošnjaka u austrougarskom razdoblju. Ljubušak se ovog puta usredsrijedio da "otvoreno, iskreno i jasno" kaže svojim zemljacima "šta je naše sreće temelj i na kakvu se tlu osniva naša budućnost".[66] On ne sumnja u lijepu budućnost Bošnjaka, a za one koji o njoj dvoume kaže da svoje sumnje temelje na činjenici da se po prvi put u evropskoj povijesti više od pola miliona muslimanskih podanika nalazi pod krunom jednog kršćanskog vladara, što je ranije bilo nezamislivo, jer je poznato šta se sa muslimanskim stanovništvom dešavalo kada je Osmanska carevina gubila osvojene teritorije: bilo je protjerivano ili prepušteno na milost i nemilost nove vlasti, bez ikakve pravne zaštite. Ljubušak podsjeća one koji sumnjaju i prisjećaju se prošlosti da promisle o tom u kojem vremenu žive: prijašnji odnos prema muslimanskom stanovništvu, u krajevima koje gubi Osmanska carevina, više se ne može ponoviti, osobito to ne dolazi u obzir kod "velikih i kulturnih država", kao što je Austro-Ugarska. Prije nego što su njene čete "prekoračile valovitu Savu", Austro-Ugarska je posebnim proglasom obećala svima ravnopravnost, te vjersku i građansku slobodu, "koju danas u punoj mjeri šljedbenici sviju vjeroispovijesti uživaju".[67] Uostalom, i od samog vladara prvaci su u više izaslanstava imali

priliku čuti da "na Njegovu srcu uvijek stoji blagostanje i napredak cjelokupnog bosanskohercegovačkog naroda". Čak je najnovija deputacija čula da će se "On i Njegova vlada uvijek za vjerske i kulturne interese nas muhamedovaca u Bosni i Hercegovini brinuti, te ih štititi i od svakoga napadaja braniti."[68] Oni koji o budućnosti Bošnjaka dvoje ne mogu – primjećuje Ljubušak – ne vidjeti da se slobodno ispoljavaju svi vidovi vjerskog života, vezani kako za svakodnevne molitve u džamijama, sa svim vanjskim oznakama, tako i za različite vjerske praznike, te konačno i za vjersku poduku na različitim stupnjevima. Uporede li se vjerske i građanske slobode koje uživaju Bošnjaci u Bosni i Hercegovini sa položajem u kojem se u tom pogledu nalaze drugi narodi u susjednim zemljama u kojima se vjera podanika ne podudara sa vjerom vladara, poređenje nedvojbeno ide u korist Bošnjaka, zaključuje Ljubušak.

U ovoj brošuri – kao i u svom ukupnom djelovanju – Ljubušak progovara ne samo u ime muslimanskih podanika pod krunom jednog kršćanskog vladara nego i u ime naroda kojem pripada i za čiju se budućnost bori i zalaže: "Za budućnost i za temelj budućnosti, za opstanak jednog naroda štogod treba, to mi hvala Bogu moralno i materijalno sve potpuno imamo kako u vjerskom, tako i u građanskom pogledu." Ljubušak zatim u dvanaest tačaka nabraja koje sve ustanove u vjerskom i građanskom smislu imaju Bošnjaci u Bosni i Hercegovini pod krunom habzburškog vladara.[69]

Ljubušak se zalaže za rad i kretanje, za hvatanje koraka sa vremenom, bez kojeg nema napretka ni za jedan narod, pa programski poručuje svojim sunarodnicima u godini u kojoj se navršila jedna i pol decenija od ulaska austrougarskih trupa u Bosnu i Hercegovinu: "U svakome poslu treba biti, a osobito u svome odlučan, odvažan, marljiv i okretan, pa da čovjek i cijeli narod napreduje. Nikakav narod ne ostaje na onome stepenu, na kojem je nekad bio, već po mogućnosti i prema vaktu i zemanu naprijed igje. Ne treba se vazda onoga staroga načina držati, koji je nekad nešto vrijedio, već se treba kretati, kako vrijeme iziskuje."[70]

Uočljiv je – primjećuje dalje Ljubušak – napredak u svakom pogledu i nije neophodno u cilju naobrazbe

[64] Todor Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo, 1978, str. 239.

[65] *Budućnost ili napredak muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*. Napisao i izdao Mehmed beg Kapetanović-Ljubušak. Namijenjeno za pouku i ogled nekoj našoj braći Bošnjacima i Hercegovcima. Cijena 15 novč. Tiskara Spindlera i Loschnera, Sarajevo, 1893.

[66] Isto, str. 4.

[67] Isto, str. 5-6.

[68] Isto, str. 6.

[69] Isto, str. 9-10.

[70] Isto, str. 12.

ići u svijet, jer sve potrebne "vjerske i svjetske" škole postoje i u Bosni pa se njeni sinovi ne moraju potucati po svijetu da bi ih izučili "po današnjim zahtjevima"; "u Stambolu tako zvana škola mektebi Sultani šta je drugo, nego prava velika gimnazija, u kojoj se uči sve, kao što i u našoj sarajevskoj gimnaziji. Suviše tamo se uči turski i arapski, a to se isto uči i kod nas u našoj sarajevskoj gimnaziji."[71] Budućnost Bošnjaka zasniva se – drži Ljubušak – na njihovoj mladeži i ako ona bude obrazovana "kao što vrijeme iziskuje" i njihova će budućnost biti "stabilnija i sigurnija". Žalosno je zato vidjeti da se u mostarskoj trgovačkoj školi samo dvoje ili troje bošnjačke djece nalazi, a s druge strane milina je vidjeti mladiće koji su završili šerijatsku kadijsku školu u Sarajevu: "Cijeli naš narod imade pravo, da se s njima diči i ponosi, jer zaista zlata vrijede. To je tvrdi temelj naše budućnosti i našega opstanka, u koje treba da se svi ugledamo."[72] Napominjući da su "naši stari", kao Ilhamija, Gaibija i Kaimija, na svom maternjem jeziku "po nešto pisali", Ljubušak se zalaže da i "današnji naši mladići bar ponešto na svome milome materinskome jeziku pišu, da sabiru naše narodno blago, narodne pjesme, poslovice, običaje i ostale narodne umotvorine, da prevode po koju knjižicu iz arapskog, turskog i perzijskog jezika; svak po nešto, evo velikoga blaga".[73] Ljubušak se ovim zapravo zalagao za program koji je vlastitim djelom i sam ostvarivao. On, zatim, s više primjera ilustrira napredak koji je ostvaren za vrijeme petnaestogodišnje austrougarske vladavine (izgradnja vjerskih škola, osnovnih i srednjih, te neuporedivo bolje stanje vakufa) i apeluje na vjerske dostojanstvenike da mlade upućuju na školovanje i učenje. Ljubušak navodi i druge primjere napredovanja pod rukovodstvom nove austrougarske vlasti (podizanje nove bolnice, kućna radinost, unapređenje poljoprivrede i stočarstva).[74]

U osvrtu na sastav naroda koji žive "pod zaštitom slavne habsburške kuće", Ljubušak prestaje gledati iz perspektive "muhamedovaca u Bosni i Hercegovini" i zamjenjuje ju pogledom u ime "Bošnjaka i Hercegovaca", kojima je – bez obzira na njihove narodnosne samosvojnosti, u skladu s politikom austrougarskih vlasti – nametana zajednička "bosanska" ("bošnjačka") narodnost. I dok u većem dijelu ove brošure – što je sugerirano i samim naslovom – spontano izbija na površinu Ljubušakovo saznanje i uvjerenje o narodnosnoj samosvojnosti Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, za čiju se budućnost pisac brošure i zalaže – na ovome mjestu Ljubušak pristaje uz liniju austrougarske zvanične politike u Bosni i Hercegovini i njenog zalaganja za bošnjaštvo / bosanstvo. U tom smislu Ljubušak određuje i mjesto "Bošnjaka i Hercegovaca" u zajednici jugoslavenskih naroda, posebno u odnosu na Srbe i Hrvate: "Što se tiče Hrvata i Srba, to su ogranci od jugoslavenskog viteškog naroda, kao što smo i mi isto jedan ogranak, te se na prvom mjestu nalazimo. Kad ne biše na nas krivim okom gledali, kad biše nam priznali našu narodnost mogli bi i snjima sa svijem u ljubavi živjeti."[75] Pažljivoj analizi, međutim, ne može izmaći da Ljubušak i ovdje govori u ime Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, te da pod "Bošnjacima i Hercegovcima" podrazumijeva samo bosanske muslimane, a njegovo je navodno interkonfesionalno i transnacionalno bošnjaštvo deklarativno i neutemeljeno, izraz njegove političke lojalnosti režimu, a ispod takvog bošnjaštva stalno tinja i izbija uvjerenje o narodnosnoj samosvojnosti bosanskih muslimana. Njegovo je bošnjaštvo u neku ruku integralističko: podrazumijevajući pod njim zapravo samo bosanske muslimane slavenske krvi i govoreći u ime njihovih interesa, Ljubušak ga nudi "komšijama druge vjeroispovijesti" kojima ono nikako nije ni moglo odgovarati.

Slijedeći ovu liniju, Ljubušak se osvrće i na pojavu narodnosnog izjašnjavanja u Bosni i Hercegovini koje remeti prorežimsku bošnjačku koncepciju, a koje je – po Ljubušakovu mišljenju – rezultat političke propagande: "Istina, imade neko kratko vrijeme, otkako su se naše komšije počele u dva tabora dijeliti i to po vjeri; vele rišćani, da su Srbi, a vele katolici, da su Hrvati; ali ništa za to, to je poteklo iz nekih političkih vrela."[76]

Ljubušak se zatim obara na pojavu iseljavanja Bošnjaka i napuštanja domovine, iznoseći niz razloga u prilog tvrdnji da griješe svi oni koji napuštaju svoje ognjište i odlaze u neizvjesnu tuđinu. On također upozorava i na opasnost od zavođenja na krivi put od strane opozicionih novina i glasila, koji navode na nelojalnost režimu: "Dalje budimo oprezni i ne dajmo se zavesti od opozicionalnih novina i glasila. Na svaki način rade, kako će nas okrenuti za sobom, pa da i mi budemo vladi protivni, kao što su i oni. Koji listovi za radikalske dinare rade, treba da ih se osobito čuvamo kao najotrovnije guje."[77]

Na kraju, Ljubušak zaključuje razmatranje o činiocima od kojih ovise budućnost i napredak Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, nabrajajući sažeto sve ono o čemu je prethodno u pojedinostima razlagao, ostavljajući mogućnost da onaj koji misli drugačije iznese svoje mišljenje, saobrazno arapskoj izreci: "Sukob misli iznosi istinu na srijedu." Ljubušak završava svoje izlaganje pozivanjem na stihove pjesnika Ali Riza-paše, koji imaju u osnovi isto značenje kao i spominjani moto na početku brošure: "Ako vrijeme ne bude naklono tebi, budi ti vremenu."

Godine 1894. objavio je Ljubušak spjev *Avdija* i kao zasebnu knjigu, koji je u odnosu na verziju iz *Narodnog blaga* duži za 183 kitice (ukupno 226 kitica).[78] Razvijajući u narodu omiljeno djelo Jusuf-bega Čengića iz

[71] Isto, str. 13-14.
[72] Isto, str. 16.
[73] Isto, str. 17.
[74] Isto, str. 18-19.
[75] Isto, str. 24.
[76] Isto, str. 25.
[77] Isto, str. 27.

Foče, Ljubušak ga je, nakon Uvoda (38 kitica), podijelio na šezdeset i pet odjeljaka, grupirajući kitice zavisno o sadržaju kojim se bave: Roditelji, Učitelji, Nauka, Iskren, Domovina, Prijatelj, Ne uvrijedi!, Zlikovci, Ne varaj!, Zulum, Sirotinja, Milostinja, Derviš, Mrtvi, Starci, Bolesnik, Komšija, Kletva, Laskanje, Dvoličan, Odlučan, Sprdanje, Značaj, Obećanje, Darežljivost, Stalnost, Hitnja, Tajna, Stid, Čistoća, Put, Zahvalnost, Strpljenje, Promisli se!, Dogovor, Umjerenost, Tvrdica, Dug, Štednja, Strašivica, Zdravlje, Vrijeme, Prećeranost, Oholost, Sebičnost, Pohlepnost, Zavidnost, Zavada, Smijeh, Veselje, Haberdžija, Gatanje, Ženidba, Kupo-prodaja, Gostoljub, Lov, Ne pij!, Mali miri, Vakuf, Šahit, Jamac, Većil, Tutor, Dobro djelo, Ponašanje.

Kako je spjev *Avdija* Jusuf-bega Čengića i prije objavljivanja u *Narodnom blagu* uživao veliku popularnost u najširim slojevima bošnjačkog stanovništva, Ljubušak je – produžujući poučno-prosvjetiteljski vid svoje djelatnosti – došao na ideju da ga proširi, obuhvatajući sve one važne životne trenutke za koje je potrebno mladom čovjeku dati korisne savjete koji će mu pomoći da se u životu – suočen sa različitim iskušenjima – nađe na pravom putu i vrline i čestitosti.

Proširujući u znatnoj mjeri Čengićev spjev – nova verzija je za više od pet puta duža od stare – Ljubušak se u svakom pogledu uspjelo ugledao na predložak. Zadržao je njegovu osnovnu oblikovnu jedinicu – strofu od četiri sedmeračka stiha, od kojih se prva tri rimuju istom rimom, a četvrti je eksklamativno obraćanje *Avdiji*, tj. općenito mladom čovjeku, kojem se upućuju savjeti za različite životne situacije u kojima će se naći. Prerađujući *Avdiju*, bez velikih pretenzija i jedino s ciljem da – publici kojoj je namijenjeno – Čengićevo djelo proširi i nadopuni u

istom duhu i obliku, Ljubušak se s uspjehom okušao u pisanju stihova moralno-poučnog sadržaja.

Godine 1896. Ljubušak je objavio prvi svezak zbirke *Istočno blago*,[79] u kojem se u kratkom proslovu osvrće na svoj pothvat prevođenja s orijentalnih jezika, koje je bilo najavljeno još u predgovoru zbirci *Narodno blago*. Prema vlastitim navodima, Ljubušak je na oba sveska *Istočnog blaga* radio punih osam godina, a o motivu za ovaj veliki posao on pobliže kaže: "Na ovi prevod najviše me je potaklo i prava je namjera to, da se jugoslavenski svijet bar u nekoliko upozna sa istočnom književnosti, pa da se lijepo osvjedoči, kako Arapi, Persijanci i Osmanlije sa svojim mnogobrojnim rečenicama i sa jezgrovitim pričama sude i kazuju. Neka lijepo uvide, kako arapske znamenite halife i veliki učenjaci sa svijetom postupaju i raspoređuju. U ovome pogledu lijepo veli jedna istočna rečenica: Poslovice su pravo ogledalo jednog naroda. Zaista, na ovome ogledalu lijepo se može vidjeti slika i prilika istočnih naroda."[80]

U organiziranom poslu na prevođenju sa orijentalnih književnosti, s ciljem da južnoslavensku javnost upozna sa "istočnom književnosti", Ljubušak uistinu nije imao prethodnika. Zapravo je i ovdje – ovog puta na prostoru širem od bosanskohercegovačkog – Ljubušak obavio jedan zamašan pionirski posao koji ni u dosadašnjoj literaturi o njemu, ni u našoj književnoj historiografiji općenito nije ocijenjen na dostojan način. Spoznaja o potrebi da se istočnjačka književnost približi čitalačkoj publici u ovom dijelu Balkana sazrijevala je kod Ljubušaka tokom više godina njegova učenja orijentalnih jezika i upoznavanja književnog stvaranja nastalog na ovim jezicima. Pri tome je njegov odbir književnih vrsta bio

[78] *Avdija*. Poučna knjižica za školsku mladež od Jusuf bega Čengića iz Foče. Povećao i izdao Beg Kapetanović Ljubušak. Tisak i naklada Spindlera i Loschnera, Sarajevo, 1894.

[79] *Istočno blago*. Sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak. Svezak I. Turske, arapske i perzijske poslovice i mudre rečenice. U Sarajevu o ramazanskom bajramu 1313. Tisak i naklada Spindlera i Loschnera, 1896.

[80] Isto, str. V.

saobrazan njegovoj sklonosti za one u kojima je bila naglašena izražajna jezgrovitost, tj. prema poslovicama i drugim "sitnim oblicima", za kojima je onda tragao u istočnjačkim književnostima uobličenim na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Pri tome je stalno vršio poređenje sa odgovarajućim književnim izrazom na maternjem, bosanskom jeziku, s težištem na usmenom stvaralaštvu, kao što sam Ljubušak navodi u proslovu prvog sveska *Istočnog blaga*: "Što sam našao slično našijem rečenicama i poslovicama, tu sam svagdje donio po jednu malu opasku ili primjedbu; a da li su slične ili protivne jedna drugoj, ja na to nijesam ništa gledao, već sam sve sabrao, kao što sabire pčela med od cvjeta do cvjeta, tako sam i ja od knjige do knjige, pa što mi je god za oko zapelo, to sam sve uzeo i ovdje uvrstio."[81] Tako se u *Istočnom blagu*, i u prvom i u drugom svesku, našao određen broj poslovica, predaja i drugih oblika bošnjačkog usmenog stvaralaštva. Prema Ljubušakovoj uopćenoj procjeni, što se obima tiče, "narodnog blaga" među prevedenim "istočnim blagom" nema više "nego od jedne četvrtine trećina", dakle dvanaestina.

Godine 1897. izašao je iz štampe i drugi svezak *Istočnog blaga*,[82] koje je po sadržaju raznovrsnije od prvog sveska, što je vidljivo već iz podnaslova: "Priče, bajke, pitalice, pojedini stihovi, savjeti mudrijeh ljudi, bogatstvo našeg i arapskog jezika, ženske dužnosti, ilahije i kaside bosanskih derviša, sa dodatkom jedne rukovjeti narodnog blaga". U znatnijem dijelu, prevedenom sa istočnjačkih jezika, nalaze se brojne poučne i šaljive priče (među kojima je određen broj o Nasrudin-hodži), zatim basne i pitalice. U ovom dijelu neznatni su obimom oni prilozi za koje se može tvrditi da predstavljaju tvorevine domaće usmene tradicije (predaje o Rizvanbegovićima, Ali-paši i Hamzabegu, o Bošnjaku i turskom jeziku te još neke u kojima se nalaze elementi koji nedvojbeno upućuju na domaću tradiciju). Za šaljive priče o Nasrudin-hodži ne može se utvrditi da li su i u kojem omjeru zabilježene prema ondašnjoj tradiciji o ovom znamenitom istočnjačkom junaku, koja je u Bosni i Hercegovini nedvojbeno bila vrlo živa, o čemu postoje brojni tragovi i mimo Ljubušakove zbirke. Naime, sam Ljubušak nije ostavio o tome nikakvo svjedočanstvo, a činjenica da je priče o Nasrudinu donio u dijelu zbirke koji uglavnom predstavlja prijevode sa istočnjačkih jezika ne mora istovremeno značiti da su sve one književnog porijekla, tj. prevedene s turskog jezika. Najvjerovatnije je Ljubušak donio određen broj priča o Nasrudinu onako kako su se one u njegovo vrijeme pričale u Bosni i Hercegovini. Koje su to – danas se više ne može pouzdano ustanoviti, jer strani ambijent ne mora odmah upućivati na prijevod, budući da je književni upliv – posredstvom brojnih ljudi koji su svoja znanja crpili sa orijentalnih jezika, a zatim prenosili na druge – vidljiv i mimo pričanja o Nasrudinu. Ljubušakov vlastiti osvrt o arapskom jeziku pod naslovom *Bogatstvo arapskog jezika* zaokružuje dio zbirke koji je preveden sa istočnjačkih jezika.

Rukovijet "našeg domaćeg narodnog blaga" vrlo je raznovrsna i ne sadrži isključivo usmene tvorevine, kako bi se na temelju Ljubušakove formulacije dalo pomisliti. Naime, osim priloga koji su rezultat njegove sakupljačke djelatnosti na području usmene književnosti, nalaze se u ovom dodatku dva zanimljiva Ljubušakova autorska priloga: *O bogatstvu našeg jezika* i *O našijem pjesnicima i književnicima*. Prvi prilog komplementaran je s onim koji mu prethodi, tj. tekstom *Bogatstvo arapskog jezika*, u kojem se Ljubušak – na kraju svog prevodilačkog pothvata – osvrće na obilje i raznovrsnost arapskog jezika, potvrđujući to brojnim primjerima. U tekstu *O bogatstvu našega jezika* sinonimska raznovrsnost bosanskog jezika prikazana je prilozima od kojih su neki posebno zanimljivi sa etnološko-folklorističkog stanovišta (Posebni nazivi za glas raznih životinja, Razna imena za konje, Razna imena za volove, Razna imena za krave, Razna imena za ovce, Razna imena za koze). Ljubušakova dijalektološka zanimanja – ispoljena u njegovom velikom pothvatu na sakupljanju građe za nezavršenu zbirku *Prirodno blago* – ovdje su u jednom odlomku dovedena do kraja, do konačnog teksta, za razliku od ostale obimne građe koja je ostala nesređena i u rukopisu, budući da je Ljubušaka bolest odsudno zaustavila u radu na završetku zbirke *Prirodno blago*.

Drugi Ljubušakov tekst sa tematskog područja "našeg domaćeg narodnog blaga", *O našijem pjesnicima i književnicima*, značajan je ne samo kao prvi prilog o alhamijado pjesništvu nekog autora s područja Bosne i Hercegovine nego i kao jedan od prvih priloga o ovoj zanimljivoj pjesničkoj produkciji općenito. Naime, prije Ljubušaka su o bošnjačkom alhamijado pjesništvu pisali još samo Stojan Novaković, Aleksandar Giljferding, Otto Blau i Friedrich Krauss.[83] Ovo ukazivanje na stvaralaštvo Bošnjaka na maternjem jeziku, mimo usmene tradicije, saobrazno je sa Ljubušakovim sazrijevanjem svijesti o narodnosnoj samosvojnosti naroda u kojem je ponikao. Ljubušak je bio duboko svjestan važnosti čuvanja maternjeg jezika i njegovanja književnog izraza na njemu, i ovo je nastojanje

[81] Isto.

[82] *Istočno blago*. Sabrao i preveo Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. Svezak II. U Sarajevu o Kurban-bajramu 1314. Tisak i naklada Spindlera i Loschnera u Sarajevu, 1897.

[83] Vidi: Aleksandar Giljferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*. S ruskog preveo, komentare i bilješke napisao Branko Čulić, Sarajevo, 1972, str. 345-346; Otto Blau, *Bosnisch-turkische Sprachdenkmaler, Abhandlungen des Morgenlandes*, Leipzig, 1868; Stojan Novaković, *Prilozi istoriji srpske književnosti*, IV, *Srbi muhamedovci i turska pismenost*, *Glasnik Srpskog učenog društva*, knj. IX, sv. XXVI starog reda, 1869, str. 220-355; Friedrich Krauss, *Tri riječi Hercegovca*, Mostar, 1885, str. VI.

vidljivo kroz čitavo njegovo djelo, a u osvrtu na alhamijado pjesnike on kaže: "Zanimljivo je da ti derviši, i ako su svi svoju nauku primili na tugjem jeziku, opet nijesu odvrgli svoj materinski jezik, opet im je toliko omilio, da su voljeli tim jezikom okititi svoje misli i zapisati pouke svojim suvjerenicima."[84] Posebna vrijednost ovog Ljubušakovog priloga jesu pjesme koje donosi na kraju. Naime, budući da u većini slučajeva nisu sačuvani autografi, Ljubušakovo objavljivanje ovih tekstova dobija na značaju, tim prije što se Ljubušak nalazio na samom izvoru: on je ove pjesme čitao i transliterirao najvećim dijelom iz porodične zbirke nasljednika jednog od ovih pjesnika, šejh Sirije: "Od ovog zanimljivog blaga ponajviše mi je dao iz ruke u ruku rečenog šejh-Sirije unuk i sadašnji šejh Abdul Halim efendija, za koje mu javno i srdačno zahvaljujem."[85] Ovaj Ljubušakov prilog zanimljiv je i zbog jednog od najranijih osvrtanja na književno stvaranje naših ljudi na orijentalnim jezicima. Ljubušak se, doduše, zadržao samo na kratkoj konstataciji o ovom stvaralaštvu, uz nabrajanje nekoliko imena koje je on uočio, ali to ne umanjuje značaj ovog njegovog ranog zanimanja za književnost njegovih zemljaka na orijentalnim jezicima.

Na liniji Ljubušakova zanimanja za jezik općenito nalazi se u drugom svesku zbirke *Istočno blago* i prilog *Prava i iskrivljena imena Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, u kojem donosi pregled bošnjačkih imena u punom i skraćenom, "iskrivljenom", hipokorističnom obliku. Mada se ovaj pregled iscrpljuje u spisku imena, bez tumačenja njihove geneze, prilagođavanja duhu bosanskog jezika, značenja i slično – ipak je Ljubušak njime načeo jedno važno pitanje kojem je odgovarajuća pažnja posvećena tek u novije vrijeme.[86]

Ljubušak je zatim u drugom svesku *Istočnog blaga* donio nekoliko kraćih raznorodnih priloga koji ne spadaju među usmene tvorevine, a on ih priopćio zato što je smatrao da mogu biti od koristi za pouku i zabavu ondašnjeg čitaoca. To su najprije dvije kratke pjesme sa igrom riječi na temelju homonimnog značenja – za koje Ljubušak navodi da je prvu spjevao "jedan naš mladić", a drugu "jedan naš prijatelj" – te napokon zagonetka koju je sastavio njegov sin, Riza-beg Kapetanović.

U odjeljku pod naslovom *Narodne pjesme* donio je Ljubušak prilog *Pjesma Ibre Gorušanina iz Livna* (od preko 700 deseteračkih stihova), koju je u naslovu apostrofirani spjevao 1833. godine, prikazujući parnicu koju je imao sa svojim tetkama na sudu. Vezanost za deseteračku usmenu tradiciju ovdje je očita, Ibro Gorušanin propjevao je o svojoj porodičnoj neprilici koristeći se oblikom stiha i brojnim formulama onako kako su to činili usmeni pjesnici, baštineći deseteračku građu u brojnim naraštajima na ovom prostoru, ali ova pjesma predstavlja ujedno i jedan rano zabilježeni primjer odvajanja od tradicije za koju se djelomično veže. Naime, *Pjesma Ibre Gorušanina* pripada toku književnosti na granici usmene i pisane, tzv. pučkoj književnosti, čiji se različiti oblici, najčešće prigodne deseteračke pjesme, šire u zapisanim predlošcima i funkcioniraju na bitno drugačiji način od tradicionalnih usmenih tvorevina.

U istom odjeljku, nakon Pjesme Ibre Gorušanina, nalazi se balada o pogibiji Hifzi-bega Đumišića. Ova pjesma spada među najrasprostranjenije bošnjačke balade i zabilježena je u velikom broju varijanti, a ona koju donosi Ljubušak značajna je kao najstariji zapis, tj. najbliža događaju o kojem pjeva, ali i kao najrazvijenija i jedna od najskladnijih. Naime, ova balada opjevala je smrt tuzlansko-bijeljinskog vojnog starješine, bimbaše Hifzi-bega Đumišića, koji je poginuo vraćajući se iz Bosanske Rače u Bijeljinu kao komandant bataljona redife (rezervista), koji je imao zadatak da doveze živežne namirnice za vojsku u Bijeljini. Kako je – prema uvjerenju usmenih pjesnika, i ne bez osnove – Hifzi-beg, poznat po svom junaštvu, pao kao žrtva zavjere, za koju pjesma optužuje bijeljinskog komandanta Salih Zeki-pašu, balada o njegovoj pogibiji bila je privlačna za usmeno prenošenje i nije prestala da živi u usmenoj tradiciji ni do današnjeg dana. Ljubušakova je zasluga da je sačuvao od zaborava jednu pjesnički izuzetno uspjelu varijantu, u samom vrhu onih za koje se dosada znade. Budući da je sačuvan njen autograf, saznaje se da ju je u Sarajevu zabilježio Džemal Kapetanović, neki od Ljubušakovih srodnika.[87]

U završnom dijelu *Istočnog blaga*, u kojem je Ljubušak donio pretežno usmene tvorevine svoga maternjeg jezika, izdvajaju se još tri značajne i obimne cjeline: Stihovi deseterci kao poslovice, Stihovi osmerci kao poslovice i Narodne zagonetke. U prve dvije cjeline Ljubušak je priložio veći broj deseteračkih i osmeračkih izreka, najčešće od dva do pet stihova, koje su se od ranije osamostalile ili ih je ciljano izdvajao iz pjesama, nalazeći za to osnovu u njihovoj cjelovitosti i paraboličnosti. Nije isključeno da je nekima od njih autor sam Ljubušak, na što upućuje činjenica da se među osmeračkim izrekama nalazi i epitaf koji je on sam sebi spjevao i koji je arebicom uklesan na njegovom grobu, prema vlastitoj želji izrečenoj uz ove stihove: "Ista ova kitica neka se napiše na mome nadgrobnom kamenu. Za to moli pisac." Kao da je predosjetio skori kraj: slijedeće godine moždana kap pogodila je Ljubušaka te izazvala oduzetost desne strane tijela, od čega se nije oporavio i umro je od posljedica ovog udara četiri godine kasnije, u julu 1902. godine.

[84] *Istočno blago*, svezak II, str. 216.

[85] Isto.

[86] Vidi: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1965; Ismet Smailović, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1977.

[87] Rukopis pjesme o pogibiji Hifzi-bega Đumišića nalazio se u građi za *Prirodno blago*, koja se čuvala u Rukopisnom odjeljenju Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak je osobena i po mnogo čemu prekretnička ličnost u književnoj i kulturnoj povijesti Bošnjaka. U složenim i dramatičnim uvjetima nastalim nakon povlačenja osmanske i prodora nove, austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini – kojoj su Bošnjaci pružili organiziran i žilav otpor – Ljubušak je zagovarao trezveno i razložno prihvatanje zbilje novoga doba, koje je odsudno označeno ulaskom austrougarskih trupa u ove krajeve u ljeto 1878. godine. Ljubušak je vlastitim djelom dao zamašan prilog ideji hvatanja koraka s promjenama što su ih donosila nova vremena, zamisli koju je zastupao u svojoj javnoj i publicističkoj djelatnosti. Shvativši da povratka na staro nema, Ljubušak je djelatno zagovarao uključivanje u nove tokove, u skladu sa novim sistemom koji je različitim planovima života i rada ustanovila nova vlast. Spoznavši važnost književnog izraza na maternjem jeziku za narodnosnu samosvojnost, Ljubušak je tokom više godina sakupljao različite oblike usmenih tvorevina, a zatim i objavio zbirku *Narodno blago*, i u ovome pothvatu nije imao preteču u bošnjačkoj sredini. Slijedeći istu liniju svijesti o važnosti maternjeg izraza, Ljubušak je prikupljao dijalektološku građu za (nedovršenu) zbirku *Prirodno blago*, i u ovoj akciji nije imao prethodnika u Bosni i Hercegovini ni izvan bošnjačke sredine. Konačno, tragajući za oblicima izražavanja na maternjem, bosanskom jeziku u ranijim razdobljima, Ljubušak je među prvim skrenuo pažnju na složenu pojavu tzv. alhamijado pjesništva. S druge strane, želeći da bosanskohercegovačkoj i južnoslavenskoj čitalačkoj publici približi književnost istočnjačkih naroda, Ljubušak se poduhvatio opsežnog prevođenja – čiji su rezultat dva obimna sveska *Istočnog blaga* – i u ovom poslu nije imao preteču na prostoru širem od bosanskohercegovačkog. Zapravo, prihvatajući se obimnog i složenog prevođenja za zbirke *Istočnog blaga* i suočavajući se sa rješavanjem svih složenih pitanja koje je ovaj posao podrazumijevao (pitanje transkripcije, pitanje izvora i literature i sl.), Ljubušak je krčio put utemeljenju moderne orijentalistike u ovom dijelu Balkana, koje je vezano uz ime njegovog mlađeg zemljaka, Safvet-bega Bašagića. Konačno, mada se sam okušavao u književnom stvaranju samo sporadično (moralno-poučni stihovi, prigodničarske pjesme te nešto stihova na turskom jeziku), gorljivim zagovaranjem književnog stvaranja na maternjem jeziku te prihvatanjem novog pisma (latinice) i prakse štampanja knjiga – njegove su knjige prva štampana djela Bošnjaka na maternjem, bosanskom jeziku – Ljubušak je presudno utjecao na književni izraz svojih sunarodnika u tom smjeru tokom austrougarskog razdoblja: prvu pjesničku zbirku štampanu latiničkim pismom objavio je već njegov sin Riza-beg Kapetanović, a uskoro su uslijedile i prve zbirke pripovijedaka i romana (Edhem Mulabdić i Osman-Aziz). Zapravo, kada se sagleda čitavo Ljubušakovo djelo izlazi da je riječ o ličnosti čija međašna i prekretnička uloga u bošnjačkoj kulturi nije u dosadašnjoj literaturi dovoljno istaknuta.

Prof. dr. Munib Maglajlić
(1945 – 2015)

Književni kritičar i književni historičar usmene književnosti prof. dr. Munib Maglajlić rodio se 24. marta 1945. godine u Banjoj Luci. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnom gradu. Diplomirao je na Višoj pedagoškoj školi u Banjoj Luci 1966. godine i na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku za istoriju jugoslovenskih književnosti i srpskohrvatskog jezika, 1970. godine. Magistarsku radnju *Sevdalinka (književnohistorijsko i književnoteorijsko određenje jednog kratkog usmenog oblika sa bosanskohercegovačkog prostora)* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1974. godine, a doktorsku disertaciju *Književnohistorijsko i književnoteorijsko određenje muslimanske narodne balade* 1980. godine na istom fakultetu. Nakon diplomiranja izabran je za asistenta u Institutu za izučavanje jugoslovenskih književnosti u Sarajevu, gdje je proveo dvadeset četiri godine. U tom periodu prošao je izbor u sva stručna i naučna zvanja: od stručnog saradnika do višeg naučnog savjetnika i na kraju direktora, sve do 1992. godine, kada prelazi na Filozofski fakultet, na kojem je izabran u zvanje redovnog profesora na Odsjeku za južnoslavenske književnosti (poslije preimenovanom u Odsjek za književnosti naroda Bosne i Hercegovine). Sarađivao je s Fakultetom islamskih nauka, Pedagoškom akademijom i Muzičkom akademijom Univerziteta u Sarajevu.

Bio je član redakcije *Godišnjaka* Instituta za književnost, urednik za Bosnu i Hercegovinu bibliografske edicije *Jahresbibliographie*, koja je objavljivana u Freiburgu i Ljubljani, član uredništva časopisa *Rad* Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, saradnik drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* Jugoslavenskog leksikografskog zavoda u Zagrebu, *Leksikona pisaca Jugoslavije* u izdanju Matice srpske iz Novog Sada, urednik časopisa *Radovi* Filozofskog fakulteta u Sarajevu te član redakcije edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* koju objavljuje BZK "Preporod".

Najduže se bavio historijsko-kritičkim proučavanjima usmene književnosti, a njegov doprinos proučavanju historije i nastanka sevdalinke i bošnjačke balade veoma je značajan i prepoznatljiv. Objavio je pet stručnih autorskih knjiga (*Od zbilje do pjesme (ogledi o usmenom pjesništvu)*, 1983; *Muslimanska usmena balada*, 1985; *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, 1989; *Usmena lirska pjesma, balada i romansa*, 1991; *Usmena balada Bošnjaka*, 1995), dvadeset priređivačkih i dvanaest uredničkih te 340 naučno-stručnih priloga, osvrta i polemika.

Dvadeset pet godina bavio se promicanjem kulturnih i nacionalnih bošnjačkih pitanja pri Bošnjačkoj zajednici kulture "Preporod". Bio je jedan od obnovitelja tadašnjeg Kulturnog društva Muslimana "Preporod" 1990. godine. Najprije je obavljao dužnost direktora Centra za bosansko-muslimanske studije (danas Institut za bošnjačke studije), u okviru kojeg su započeti važni istraživački projekti: *Bošnjaci: enciklopedijski presjek* i *Bošnjački biografski leksikon*, a šest godina bio je predsjednika BZK "Preporod", od 1994. godine do 2000. godine.

Izdavanje ovog broja podržala je

FONDACIJA MULLA SADRA U BOSNI I HERCEGOVINI

POLJEM SE VIJA HAJDAR DELIJA

Poljem se vija Hajdar delija,
po polju ravnom, na konju vranom.

Gleda ga Ajka sa gradskih vrata.

"Hajdar delija, i perje tvoje,
tvoje me perje po gradu penje!"

"Ajko djevojko, i kose tvoje,
tvoje me kose po polju nose!"

40 KN, 10 KM, 5 EUR
ISSN 1330-5102